

LIETUVIŠKUMO RIBOS

TAUTINIŲ VERTYBIŲ KAITA XX AMŽIAUS PABAIGOS – XXI AMŽIAUS
PRADŽIOS LIETUVIŲ (E)MIGRANTŲ AUTORIŲ LITERATŪROJE

LIETUVOS EDUKOLOGIJO UNIVERSITETAS
LITUANISTIKOS FAKULTETAS
LIETUVIŲ IR LYGINAMOSIOS LITERATŪROS KATEDRA

Virginija Balsevičiūtė-Šlekienė
Vanda Juknaitė
Žydronė Kolevinskienė
Vytautas Martinkus
Dainius Vaitiekūnas
Gitana Vanagaitė

LIETUVIŠKUMO RIBOS

TAUTINIŲ VERTYBIŲ KAITA XX AMŽIAUS PABAIGOS – XXI AMŽIAUS PRADŽIOS LIETUVIŲ (E)MIGRANTŲ AUTORIŲ LITERATŪROJE

Monografija

UDK 821.172(1-87).09

Li-189

Monografija apsvarstyta Lietuvos edukologijos universiteto Lituanistikos fakulteto tarybos posėdyje 2011 m. gruodžio 13 d. (protokolo Nr. 6) ir rekomenduota spaudai

Recenzavo

doc. dr. Irena Baliulė (Šiaulių universitetas)

doc. dr. Dalia Kuizinienė (Vytauto Didžiojo universitetas)

Monografija parengta spaudai vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą (sutarties Nr. MIP-16/2010) projektą „Tautinės vertybės 1990–2009 metų lietuvių išeivijos literatūroje“.

© Virginija Balsevičiūtė-Šlekienė, Vanda Juknaitė,
Žydronė Kolevinskienė, Vytautas Martinkus,
Dainius Vaitiekūnas, Gitana Vanagaitė, 2013

© Lietuvos edukologijos universiteto
leidykla, 2013

ISBN 978-9955-20-925-6

TURINYS

PRATARMĖ	7
ĮVADAS	10
PIRMAS SKYRIUS. TAUTINIS SĄMONINGUMAS XX–XXI AMŽIŲ	
SANGLAUDOS LIETUVIŲ LITERATŪROJE (<i>Vytautas Martinkus</i>)	17
Asmens ir tautos dvisklaida.	17
Tarp tautiškumo ir daugiatautiškumo	26
Kalba, laisvė ir kita simbolinė realybė	38
Aksiologinis tautinės sąmonės virsmas lietuvių Atgimimo (1988–1990) literatūroje	45
Nauja istorinės etninės savimonės struktūra.	71
Europos Sąjungos pilietiškumo ir tautinės tapatybės akistata	78
ANTRAS SKYRIUS. TRADICIJOS KELIU	
Tautinės vertybės išeivių autobiografijose (<i>Gitana Vanagaite</i>)	95
Tapatybės tapsmas praradimų kontekste (<i>Vanda Juknaitė</i>)	119
Tomas Venclova: „Negalėčiau be lietuvių kalbos“ (<i>Vanda Juknaitė</i>) ..	133
Būties ir kultūros refleksija Alfonso Nykos-Niliūno dienoraščiuose: tapatybės paieškos (<i>Virginija Balsevičiūtė-Šlekienė</i>)	150
TREČIAS SKYRIUS. NAUJI TAPATYBIŲ KONSTRUKTAI	
Tautinės tapatybės moterų literatūroje (<i>Žydronė Kolevinskienė</i>)	170
Tautinių vertybių konstruktas Amerikoje gimusių lietuvių autobiografijose (<i>Gitana Vanagaite</i>)	201
Kaip tampama <i>kitu</i> : tapatybės ieškojimas nelietuviškame kultūriniame kontekste (<i>Dainius Vaitiekūnas</i>)	213
KETVIRTAS SKYRIUS. ANAPUS LIETUVIŲ KALBOS: HIBRIDINIŲ	
TAPATYBIŲ NARATYVAI	244
Antano Šileikos romanas <i>Bronzinė moteris</i> : nelietuviški lietuvių meno kontekstai ir intertekstai (<i>Vytautas Martinkus</i>)	244
Irena Mačiulytė-Guilford: susikertančios tapatybės (<i>Žydronė Kolevinskienė</i>)	262

APIBENDRINIMAS	274
SUMMARY	279
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	286

PRATARMĖ

Šios kolektyvinės knygos ištakos prasideda anksčiau nei prieš dešimtmetį, kai Lietuvos edukologijos universiteto (tuomet – Vilniaus pedagoginio universiteto) Lietuvių literatūros katedros mokslininkų akiraityje atsirado ir nuosekliai buvo pradėti plėtoti bei gilinti vertybių raiškos literatūroje klausimai. Palaipsniui daugėjo dėmesio literatūros aksiologijai ir jos galimybėms analizuojant ir interpretuojant literatūros kūrinius. Buvo surengta mokslinių konferencijų, įvykdyta mokslo tyrimų projektų, parengta spaudai ir išleista mokslo straipsnių rinkinių ir monografijų, kuriuose analizuojama vertybių vieta ir vaidmuo lietuvių literatūros klasikų ir šiuolaikių autorių kūrinuose. Kurį laiką nebuvo siekiama skirti Lietuvoje ir išeivijoje / emigracijoje rašomų literatūros veikalų. Atvirkščiai, po Antrojo pasaulinio karo atsiradusios išeivijos ir Lietuvoje gyvenusių ir tebegyvenančių autorių kūryba buvo lyginama ir papildoma viena kita, pabrėžiami jų vidiniai, tautiniai, literatūriniai panašumai ir skirtumai.

XXI a. pradžioje padaugėjo emigrantų, kuriuos gal labiau tiktų vadinti migrantais, ir jie aktyviai rašo ir leidžia grožines knygas. Kitoks šių literatūros autorių pilietinis statusas – jie laisvai keliauja po Europą ir visą pasaulį, o kartkartėmis sugrįžta į Lietuvą, taigi iš esmės kitoks jų nei savo gyvenimą tremtini laikusiųjų išeivių kultūrinis santykis su Lietuva ir kitomis šalimis. Radosi daugiau naujos – modernios ir postmodernios – literatūros bruožų, ir tautinėmis vertybėmis vadinamos dvasinės patirties literatūrinė raiška tapo sudėtingesnė, sunkiau identifikuojama. Taip gimė idėja parengti kolektyvinę monografiją, skirtą išeivijos klasikui ir šiandienei (e)migrantų kūrybai, nevengiant istorinio nacionalumo kontekstų. Tarptautinio Lietuvos valstybės statuso esminis lūžis – nepriklausomybės atkūrimas ir modernios tautinės Lietuvos valstybės stojimas į Europos Sąjungą – vyko trečiojo tūkstantmečio išvakarėse, tai leidžia teigti, kad XX ir XXI amžių sandūra tapo skirtingų nacionalumo formų samplaikos ar sanglaudos, o tam tikrais atžvilgiais – ir skirtingų nacionalumų sandūra. Apie tos sandūros padarinius tik pradedama kalbėti.

2010 metais Lietuvos mokslo tarybai teikiamų mokslininkų grupių projektų konkursą laimėjo ir buvo paremtas projektas „Tautinės vertybės 1990–2009 metų lietuvių išeivijos literatūroje“. Ši knyga yra šio projekto, trukusio kiek ilgiau nei vienus metus, rezultatas. Šešetas bendraautorių (Virginija Balsevičiūtė-Šlekienė, Vanda Juknaitė, Žydronė Kolevinskienė, Vytautas Martinkus, Dainius Vaitiekūnas ir Gitana Vanagaitė) parašė jos tekstą, aptarę kiekvienam jų ir visai mokslininkų grupei reikšmingiausius tyrimo problemos klausimus, beje, artimus jų pačių individualiems tyrimų interesams. Bendraautoriai viliasi, kad jų asmenybinis požiūris į bendrą knygos tematiką ir problematiką yra vaisingas. Skirtingi žiūros taškai, konkrečių literatūros veikalų perskaitymo būdai (metodai) yra lemti ir pačių tyrimo lūkesčių horizonte atsiradusių autorių ir jų kūrinių. Pastarieji buvo pasirinkti derinant tyrimo uždavinius ir tyrėjų galimybes remtis viena ar kita metodologija, bendresne ar konkretesne literatūros aksiologijos forma.

Bendraautoriai nuoširdžiai dėkoja Lietuvos mokslo tarybai, parėmusiai tyrimus, tapusius šios knygos pamatu. Pora tyrėjų buvo išvykę į mokslines komandiruotes, ieškojo medžiagos JAV ir Prancūzijos archyvuose, susitiko su išeivijos / emigracijos autoriais. Buvo surengta per dešimt teorinių seminarų, o 2011 metų lapkričio 23 dieną – tarptautinė mokslinė konferencija „Aksiologinis tapatybės aspektas naujausioje lietuvių išeivijos literatūroje“. Pranešimų projekto tematika knygos bendraautoriai perskaitė kitų institucijų surengtose mokslo konferencijose, pasiskelbė straipsnių šalies mokslo žurnaluose ir Lietuvos edukologijos universiteto tęstiniame mokslo leidinyje „Teksto slėpiniai“.

Monografijos bendraautoriai dėkoja jos recenzentėms – Šiaulių universiteto Humanitarinio fakulteto docentei, humanitarinių mokslų daktarei Irenai Baliulei ir Vytauto Didžiojo universiteto docentei, humanitarinių mokslų daktarei Daliai Kuizinienei, atkreipusioms dėmesį į tyrinėjimo spragas ir savo patarimais padėjusioms parengti spaudai kokybiškesnę knygos rankraštį. Ačiū Vašingtono universiteto (JAV) profesorei Violetai Kelertienei, dalyvavusiai seminare, skirtame metodologijų ir metodų klausimams, perskaičiusiai jame pranešimą, taip pat Londono universiteto (Didžioji Britanija) profesorius Galinui Tihanovui, ne tik perskaičiusiam pranešimą konferencijoje, bet ir konsultavusiam knygos bendraautorius Vakarų ir Rytų europietiškosios tapatybės klausimais. Nuoširdi padėka

Lietuvių literatūros (2011 metais reorganizuotos į *Lietuvių ir lyginamosios literatūros*) katedros kolegoms, pakentusiems mokslininkų grupės interesų šakojimąsi, padėjusiems organizuoti konferencijas, seminarus, dalyvavusiems juose. Knyga būtų rašyta daug sunkiau ir ilgiau be gausaus būrio nematomų jos bendraautorių – seminarų ir konferencijų dalyvių, mokslo monografijų ir straipsnių autorių, kurių kalbos ir tekstai žadino, gimdė naujų problemos įžvalgų.

Gana ilgai – net trejetą metų – knygos leidybai ieškota paramos, todėl bendraautoriai ypač dėkingi Lietuvos edukologijos universiteto Lituanistikos fakultetui už lėšas spaudos darbams ir leidyklai „Edukologija“, kuri sutiko juos atlikti už simbolinius kaštus.

ĮVADAS

Migracijos ir išeivijos tema – labai plati, gili ir aktuali. Lietuvių tautai ji nėra nauja. Neužmiršamos tremtys ir saugesnių kraštų paieškos po 1831 ir 1863 metų sukilimų, o visas XX amžius buvo ir aukštesnių, ir žemesnių emigracijos bangų metas. Ekonominės krizės ir politinė Lietuvos padėtis, pasauliniai karai, okupacijos ir tremtys – tai tik pagrindinės sąlygos, kurias pirmiausia minime, kai bandome suprasti platėjančią lietuvių etnoso emigraciją ir įvertinti gilėjančią tautinių vertybių kaitą šiulaikiame pasaulyje. Į tokių sąlygų sąvadą šiandien jau įrašome 1990 metais atkurtą valstybinę Lietuvos nepriklausomybę ir jos narystę Europos Sąjungoje: atvira Lietuva atviroje Europoje ir visame pasaulyje suaktyvino ir emigraciją, ir imigraciją.

Šiandienė (e)migracija – kasdieniame politikų, ekonomistų ir sociologų dėmesio akiratyje. Nesutariama ir ginčijamasi dėl jos pozityvaus ar negatyvaus vaidmens modernios tautinės valstybės raidoje. Vis dėlto daugiausia jos klausimų susitelkia ir susikryžiuoja kultūrologų studijose. Kultūros problematikos centre – istoriniai tautos sandai, bendražmogiški ir atskirieji tautinės kultūros lygmenys, kurie emigracijos klausimus savaime susieja su kūryba – žmogaus vertybių pasauliu. Žmogaus kaip individo ir asmens vertė, iš jo prigimties ir kultūros kylanti bendražmogiškųjų dvasinių vertybių prasmė bene labiausiai integruota ir ryškiausia forma atsiveria meninėje kūryboje. Pastaroji lietuvių išeivijoje buvo ir tebėra populiari, tiesa, iki šiol dažnai susijusi su emigracijoje *priverstų* gyventi ir Tėvynės ilgėtis žmonių likimais. Šį egzistencinį kūrybos vaidmenį išeivijoje gana taikliai yra apibūdinusį Laima Bucevičiūtė:

Išeivijos santykis su kūryba buvo itin savitas, jautrus, spalvingas ir specifinis, sunkiai talpinamas į kokį nors kanoną atitinkančius rėmus; manytina, jog egzilyje kūrė, rašė ir kūrybos pasaulyje turėję įsigyventi žmonės sukūrė pačius geriausius, jautriai dvasios stygas užgavusius terminus, paslėptus tarp

eilučių, kanonizavo tik išeiviui ir tik ten kūrusiam suvokiamą skausmingą meninės kūrybos paslaptį.¹

Literatūra – viena tokios (meninės) kūrybos galimybių. Folkloro, sakytinės ir rašytinės literatūros tradicijos Lietuvoje buvo gyvybingos per visas emigracijos bangas, toli nuo Tėvynės nunešusias gabius literatūros kūrėjus, tačiau išeivijos lietuvių literatūros fenomenas tapo savitu ir ryškiu visos lietuvių literatūros epicentru po Antrojo pasaulinio karo, kai 1944–1945 metais didesnė pusė tarpukario Lietuvos talentingiausių rašytojų pasitraukė į Vakarus ir liko gyventi, ten atkūrė sovietinės valdžios Lietuvoje nutrauktą lietuvių rašytojų draugijos veiklą ir iki pat nepriklausomybės atgavimo stengėsi kūrybingai tęsti laisvėjančios modernios lietuvių literatūros kelią.

Vis dėlto *abi* lietuvių literatūros – kuriama priklausomoje Lietuvoje ir nepriklausomoje egzilinėje Tėvynėje – turėjo bendrą vertybinių etnokultūrinių šaknų, iš kurių svarbiausiomis tektų vadinti kalbą, papročius, tikėjimą, pasaulėjautą, etnosą ir valstybingumo istoriją, tad liko susiekiantys tautinių vertybių indai. Sovietmečio literatūra Lietuvoje išgyveno ideologijos ir politikos įsibrovimą į jos tautiškumo ir universalumo pamatinį klodą – asmens (individo) laisvę. Pastarosios epicentras moderniais laikais buvo klausimai dėl politinės laisvės – nepriklausomos Lietuvos valstybės statuso – ir tikėjimo laisvės. Dėl šios invazijos ir prievartos beveik penkiasdešimt metų daugelis laisvai literatūrai svarbių ir esminių tautinių vertybių, viena vertus, liko nepasiekiamos arba tik metaforiškai nurodomos, o, kita vertus, tos pačios žmogaus ir jo kuriamos literatūros laisvės steigty s šiandienams literatūros istorikams ir analitikams jau padeda aiškiau suvokti literatūrinės tautinių vertybių raiškos istorinius kontekstus ir ribas, su kuriomis susidūrė anuomet Vakaruose gyvenę išeivijos autoriai. Dėl šios priežasties (neužmirštant ir kitų, ne tokių svarbių, priežasčių) tenka matyti šalimais ir nuolat lyginti abi lietuvių literatūras – kurtas ir Tėvynėje, ir emigracijoje.

Taigi kritiko sąmonėje abi šios literatūros, kurių autorių gyvenimo patirtys gali būti labai skirtingos, kaip pavergto ir laisvo proto priešprie-

¹ BUCEVIČIŪTĖ, Laima. Meninė intelektualinė kūryba egzilyje. *Oikos: Lietuvių migracijos ir diasporos studijos*. 2009, nr. 7, p. 96.

ša, tačiau gali virsti ir produktyviu vidiniu jų dialogu, aptariančiu pilnesnį lietuvių tautinių vertybių pasaulį.

Po Antrojo pasaulinio karo išeivijos literatūroje įspūdingai atsivėrė *prarastos žemės* – Tėvynės – vieta ir vaidmuo giliausiuose – psichologiniuose ir egzistenciniuose – patyrimuose. Emigracija pradėta tapatinti su tremtimi, „nužeminimu“ kaip Dievo bausme, istorine skriauda, kurios priežasčių daugiausia galima rasti metafizikoje, istorijoje, tautiniame charakteryje ir pan. „Nužemintųjų generacijos“ ideologija, kurią išpopuliarino filosofai (Juozas Girnius, Vytautas Kavolis) ir „bežemiai“ poetai (Algimantas Mackus, Liūnė Sutema ir kt.) įteisino tam tikrą tautinių vertybių struktūrą, kurią valdo tremties būseną. Tremties „kokybės“, jos prasmės ir įprasminimo klausimai formuoja ypatingą tautinės savivokos būdą. Egzilinė literatūra iškėlė išeivijos intelektualams itin aktualias tautinio išlikimo (ir biologinio, ir dvasinio), ištikimybės savo tautai ir valstybei, kovos už Lietuvos laisvę (nepriklausomybę) idėjas².

Kurį laiką Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas 1990 metais sudarė sąlygas nykti tautinių vertybių sklaidos Lietuvoje ir išeivijoje dvisklaidai ar net priešpriešai. Intensyvus išeivijos literatūros grįžimas į Tėvynę ir jos integracija į lietuvių literatūros tradicijų tąsą Lietuvoje buvo gyvybinga jėga, atkurianti literatūrai būtiną laisvės pojūtį, – jos savitos esaties išei ties tašką. Kartu tai buvo naujo lietuvių tautinių vertybių raiškos literatūroje istorinio etapo pradžia: prasidėjo atviros Lietuvos ir atviro jai pasaulio (tautų, valstybių etc.) kultūrų dialogas. Pastarąjį tektų laikyti pamatine simboliine realybe, kuri veikia ir lemia lietuvių tautinių vertybių struktūras ir jų kismą.

Augant lietuvių migracijai nepriklausomos Lietuvos laikais, esmingai keičiasi asmenybinis tautinių vertybių patyrimas ir jų interpretavimas. Viena vertus, daugėja neapibrėžtumo, santykinumo, laikinumo, kita ver-

² Vytautas Kavolis yra suformulavęs strategiją („misiją“) visai lietuvių išeivijai – nurodęs tris jos uždavinius: išlikti *biologiškai* („visomis pastangomis išsaugoti tyrą lietuvišką žmogų, kurių visuma sudaro tautos potencialą“), išlikti *tautiškai* („išlaikyti savo kalbą, savo gyvenimo tradicijas, meilę savo tautiečiams ir tėvynei, pasiryžimą jiems padėti, tikėjimą sugrįžti į gimtąjį kraštą“) ir kilti *universaliai* („apvaldyti naujo krašto kalbą, pažinti jo gyvenimo tradicijas, įeiti į jų viešąjį gyvenimą, laimėti jų pasitikėjimą ir autoriteto pripažinimą, pozityviu veikimu ir profesija demonstruoti savo tautą ir pastatyti jos narių laimėjimus moksle, mene, socialiniam, religiniam gyvenime tarp pasaulinių pionierių tose srityse“). Žr. KAVOLIS, Vytautas. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994, p. 91–93.

tus, stiprėja universalumo, atvirybės visam pasauliui tendencijos. Ekonominis, politinis, sociologinis, psichologinis ir visi galimi kiti emigracijos tyrimų aspektai nurodo lietuvių kalbos, istorijos, gimimo vietos, tikėjimo ir kitų tradicinių tautos tapatumo sandų vaidmens transformacijas. Viktorija Daujotytė pastebi:

Pasitikrinti, pasirinkti: lietuviška tapatybė, moderni, šiuolaikinė, tolerantiška, atvira pasauliui, neišduodanti nieko savo, nepažeidžianti nieko, kas kito, kitų. Ši tapatybė skauda, prieštaringa, bet iš pačių šaknų, tad dar turėtų būti gyvybinga. *Paneuropinė* tapatybė, jau atvirai deklaruojama ir iš universitetų katedrų, grynas konstruktas, ideologinis darinys, užmiršęs tėvynę, mažąsias tėvynes. Tautiškumas ar kosmopolitizmas? Ar tai alternatyvos? Tikriausiai, ne: lietuviškumas, kaip ir lenkiškumas, latviškumas ar žydiškumas netrukdo europinei tapatybei, netrukdo būti žmogumi ne tik savo namuose, bet ir pasaulyje, jei nori, pajėgi. Bet namai visada namai. Tauta yra namai. Kiekvienas nori turėti namus, nebūti įnamiu.³

XX a. pradžioje Lietuvoje gimusiųjų ir jų vaikų / vaikaičių išeivijos lietuvių literatūrą XXI a. pirmajame dešimtmetyje papildė naujosios emigrantų bangos po pasaulį išsklaidytų literatūrą parašyti veikalai. Daugėja lietuvių kilmės autorių, kurie grožinius kūrinius rašo ne lietuvių kalba.

XX a. pabaigos – XXI a. pradžios lietuvių literatūra (rašoma Lietuvoje ir užsienyje) yra unikali *tautinių vertybių raiškos erdvė*, apie kurią kol kas ne daug tepaskelbta darbų, nes ji mažai tyrinėta, beveik nežinoma⁴. Tyrimai,

³ DAUJOTYTĖ, Viktorija. Tautiškumas / nacionalumas: kultūros lygmuo. *Metai*, 2013, nr. 8–9, p. 113.

⁴ Tradicinių ir modernių vertybių raiškos lietuvių išeivijos (Jono Aisčio, Algimanto Mackaus, Nelės Mazalaitės) kūryboje klausimų buvo aptarta mokslinių straipsnių rinkinyje *Lietuvių raštijos istorijos studijos* (2 t.): *Vertybių raiška literatūroje*. Sudarė ir pratarmę parašė Stasys Skrodenis, Vytautas Martinkus. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005. Tautinių vertybių ir tapatybės klausimams iš dalies buvo skirtas mokslo straipsnių rinkinys *Tapatybės problema XX amžiaus lietuvių literatūroje*. Sudarė Gitana Vanagaitė. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008. Apie Algirdo Landsbergio kūrybos ir tautinių vertybių sąsajas yra rašiusi Virginija Paplauskienė (Rašymas man yra lietuviškųjų vertybių išsaugojimas. *Draugas*, 2009, rugsėjo 12–19). XX a. 6–7 dešimtmečiais lietuvių išeivių literatūrinėje kritikoje pasireiškęs estetiškos tradicijos ir modernumo susidūrimas analizuotas Laimutės Adomavičienės straipsnyje „Sterilizacijos“ principas išeivių literatūros kritikoje (*Lituanistica*, 2008, t. 54, nr. 3, p. 51–58).

susiję su aptariama tematika, yra skirti atskiriems vertybiniams tautiškumo aspektams: a) monografinėi rašytojų kūrybos ir gyvenimo analizei; b) literatūriniais sąjūdžiams (pavyzdžiui, „žemininkams“ – išeivijoje, „sietyniečiams“ – Lietuvoje) ir stilistiniais ieškojimams; c) politiniams ir visuomeniniams dariniams („Santarai-Šviesai“, Lietuvos persitvarkymo sąjūdžiui, Lietuvių rašytojų draugijai, Lietuvos rašytojų sąjungai). Juose tautinių vertybių ir jų semantinės ar meninės raiškos klausimai yra ne pagrindiniai, dažnai – tik epizodiški, nesusieti bendresnės vertybių struktūros ar sistemos ryšiais. Kryptingesnius lietuvių išeivijos tyrinėjimus vykdomantis Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų institutas iki šiol daugiau domėjosi istoriniais, sociologiniais ankstyvesnės ir šiandienės migracijos klausimais⁵.

Monografijoje aptariama *tautinių individualių ir bendrųjų vertybių struktūrų vienovės problema* lietuvių išeivių ir šiandenių (e)migrantų literatūros kūriniuose pabrėžiant nacionalinės kultūros ir ypač kalbos, kuria rašoma literatūra, vaidmenį.

Ši prieštaringa ir daugeliu atžvilgių paradoksali, net heterogeniška, vertybių vienovė yra ypatinga šiuolaikė žmogaus dvasingumo forma arba simbolinė tikrovė, kuriai vis daugiau įtakos daro prigimtinė individo laisvė, istorinė jo tapatybė, tautinė ir visa (pasaulio) kultūra. Siekiant įvardyti vertybių (jų struktūrų) skirtis ir panašumus, reikia lyginti *esamą* nacionalumą su *siekiamu*, įprasminti (*su*)*kurtus* ir *kuriamus* kultūros reiškinius, o tai padaryti nei pačiam individui ar didelėms jų grupėms (tautoms), nei vertybių tyrėjams nėra lengva: įvairėjant asmens gyvenimui, intensyvėjant asmenybės brandai, sudėtingėja daugybinė tautų ir pasaulio kultūra, keičiasi jos egzistencinių pagrindų filosofinės įžvalgos ir teorinės / praktinės interpretacijos.

Literatūros kūriniuose tautinių vertybių vienovė santykinai ryški dėl literatūrai būdingos egzistencinių žmogaus gyvenimo formų meninės raiškos, tačiau daugiareikšmiame literatūriniame tekste ši vienovė tyrėjų netgi sunkiau įvardijama (aprašoma) ir įvertinama: meninė kalba iki galo nėra racionalizuojama, vienu ir tuo pačiu metu ji nurodo ne vieną dalyką, o kognityvinis jos matmuo visada lieka neužbaigtas.

⁵ Pavyzdžiui, 2011 metų spalio 20 dieną šio instituto surengtoje tarpdalykinėje mokslinėje konferencijoje „Pasaulio lietuviybės idėja: šiuolaikinės migracijos patirtys“ lietuviškojo identiteto raiškos literatūroje klausimas iš viso nebuvo keltas.

Problema yra **aktuali** dėl istorinės ir jau minėtos šiandienės – ypač padidėjusios – lietuvių migracijos, kurios nepavadinsi ekonomiškai būtinai ar politiškai priverstine tremtimi (egzodu, egziliu ir pan.). Migracija ir emigracija yra šiandienio daugiakultūriškumo ir nacionalumo Lietuvoje ir Europoje pulsas, nauja daugybinė tautinės kultūros tikrovė. Aktuali yra asmens istorinių tapatybių (kultūrinės, religinės, nacionalinės, profesinės ir t. t.) struktūra – jos elementų sisteminio sąryšio ir kaitos principai. Taigi keliama problema yra sudėtinga daugelio galimų šios problemos tyrinėjimo būdų atžvilgiu: *istorinio* (lietuvių tautinės vertybės yra susiformavusios konkrečioje etninėje teritorijoje, istorinės kultūros sąlygomis), *filosofinio* (nėra visiems atvejams tinkamo filosofinio paaiškinimo, ką turėtume vadinti (laikyti) tautinėmis vertybėmis, pagrindinėmis jų formavimosi ir kismo sąlygomis), *sociologinio* (nėra tautinės tapatybės priskyrimo ar pasirinkimo socialinio mechanizmo išsamaus vaizdo), *aksiologinio* (nėra argumentuotų atsakymų į klausimą, kokia yra šiandienės tautinių vertybių kaip lietuviškojo tapatumo struktūra / sistema) ir *literatūrologinio* (kūrinių recepcijoje ir kritinėje analizėje sunku vienareikšmiškai skirti semantinius ir literatūrinius estetinius tautinių vertybių raiškos kūrinyje aspektus).

Visi įvardyti ir kiti galimi problemos atvejai negali būti analizuojami kaip lietuvių išeivijos (emigrantinės diasporos) tautiškumo (vertybių) klausimai atskiriant juos nuo tautinės lietuvių valstybės, susiformavusios ir gyvavusios su pertrūkiais XX amžiuje, visos lietuvių tautos sąmoningumo, savimonės, savivertės, tautinio tapatumo ir panašių klausimų, kurių istorinės ir struktūrinės (loginės) aiškinimosi prielaidos yra susiformavusios ir iki šiol tebefunkcionuoja etninės istorinės Lietuvos ir jos dabarties kultūros savižinos sistemoje.

Tyrimų **objektas** – lietuviškumo vertybių radimasis (individuali / kolektyvinė jų atvertis) moderniojoje tautinėje valstybėje ir jų raiška išeivijos / emigracijos autorių literatūros kūriniuose, parašytuose XX–XXI amžių sandūroje. Formuluoiant **temą** („Lietuviškumo ribos. Tautinių vertybių kaita XX a. pabaigos – XXI a. pradžios lietuvių (e)migrantų autorių literatūroje“) pabrėžtas problemos istoriškumas: lietuviškumo istorijoje išskirtinio XX amžiaus ir dabarties – pirmųjų XXI amžiaus dešimtmečių – nacionalumo sanglauda yra ne tik tautiškumo tradicijų būvis, bet ir naujų jo tendencijų pradžia. Autoriai ir jų kūriniai pasirinkti atsižvelgiant ne vien

į jų vietą ir reikšmę išeivijos ir visos lietuvių literatūros procese, tačiau ir individualius tyrėjų – šios knygos bendraautorių – aksiologinius interesus.

Tikslas – atskleisti pamatinių tautinės valstybės vertybių (krašto-vaizdžio, kalbos, tikėjimo, moralės ir t. t.) integruojantį vaidmenį lietuvių išeivijos / emigrantinėje literatūroje.

Uždaviniai yra keleriopi: apibūdinti lietuviškąjį sąmoningumą tautinės valstybės sąlygomis ir tautinių vertybių transformacijas XX–XXI amžių sandūroje; pagrįsti sąsajas tarp tautinio tapatumo ir literatūros kūrinų meninės vertės; aptarti vertybių sampratos tradicijas ir transformacijas autobiografiniuose ir dokumentiniuose išeivijos autorių, atstovaujančių po Antrojo pasaulinio karo susiformavusiai ir atsijauninančiai lietuvių išeivių (*dipukų*) diasporai, tekstuose; analizuoti tautinių vertybių semantinę ir meninę raišką po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo (1990) (e)migravusių lietuvių autorių kūryboje, atskleisti šios raiškos vaidmenį keičiantis tradicinės lietuvių tapatybės etnoelementams.

Metodologijos ir metodai. Objekto (temos) tyrimo tikslas monografijos bendraautorių skatino derinti istorinę ir struktūrinę moderniosios lietuvių tautos ir jos literatūros vertybių sampratas. Vis dėlto metodologiniame ir teoriniame lygmenyje reikšmingesni liko *klasikinės aksiologijos* ir šiandienės *literatūros aksiologijos* principai. (Pastarieji neatpatintini su siauresniais semiotikų vartojamais⁶.) Jie vedė į tautinėmis (ir kitokiomis) vertybėmis vadinamų dvasinių žmogaus reiškinių teorinę (aksiologinę) rekonstrukciją ir įvairias literatūrologines jų recepcijas bei interpretacijas autorių kūryboje ar konkrečių jų veikalų tekstuose, leido priartėti prie bendresnių įžvalgų apie šiandienio lietuvių tapatybės pagrindą ir jos elementų kaitą.

Kiekvienas bendraautoris, nagrinėdamas atskirus problemas ar jos temos klausimus, rėmėsi tiriamais specifiniams kultūriniais literatūriniais reiškiniais svarbiu konkrečiu metodu. Taigi knygos skyriuose ir poskyriuose tautinės vertybės lietuvių kultūroje ir literatūroje aptariamoms istoriniu kultūriniu, fenomenologiniu, hermeneutiniu, sociologiniu, semiotiniu, psichoanalitiniu, postkolonijiniu ir kitais aspektais.

⁶ Semiotikoje *aksiologija* žymi paradigmą verčių susiejimo būdą kaip priešpriešą *ideologijai*, kuri suprantama kaip sintagminė ir aktantinė verčių išdėstymo forma (žr.: *Avantekstas. Lietuvišką literatūros mokslo terminų žodynas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. spalio 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.avantekstas.flf.vu.lt/default.asp>).

PIRMAS SKYRIUS. TAUTINIS SĄMONINGUMAS XX–XXI AMŽIŲ SANGLAUDOS LIETUVIŲ LITERATŪROJE

VYTAUTAS MARTINKUS

*Ir tenai, kur po visų klajonių
Žemėn atsiguls mana galva,
Nerašykit mano vardo, žmonės,
Parašykit, žmonės: L i e t u v a*

Jonas Strielkūnas

*[N]niekuomet neturėtų būti klausama, ar
išliks tauta, ar ne, bet visuomet: **kaip augin-
sime tautą.** Augančioji tauta išliks savaime.*

Vydūnas

*Laisvas žmogus laisvoje tautoje – štai kon-
cepcija, kurią mes visi, ir rašytojai, ir nerašy-
tojai, turime teigti kaip idealą.*

Albertas Zalatorius

ASMENS IR TAUTOS DVISKLAIDA

Jono Strielkūno eilėraščio „Lietuva“¹ lyrinis subjektas glaudžiasi prie etninės, mitologinės, istorinės, sakralios ir kasdienės Lietuvos. Kavolio klausimas „Ar lietuviai gali atrasti Lietuvą, kaip meno kūrinį?“ nebuvo tik retorinis. Matyt, esama ir daugiau, kitų, ne mažiau meniškų, lietuvių lite-

¹ Visas eilėraščio tekstas: *Lietuva – akmuo prie slenksčio seno / Ir lietaus lašelės debesys. / Lietuva – ugnis, kurią kūrenam, / Ir kurioj sudegsime visi. / Lietuva su pagonybės mitais, / Lietuva su šimtmečių lažu / Lietuva – grėsmingas dinamitas / Tūkstančiuos sukilėlių laužų. / Visos pievos, upės apraudotos / Graudžiose lietuvis raudose. / Švietė revoliucijos raudonos – / Požemius įkalinta dvasia. / Mes visi tenai – gelmėj – užgimę / Po lenktu sukilėlio dalgio. / Ir visus mus Lietuva augino / Tarsi lauką želiančių rugių. / Ak, rugiai, iškentę gruodžio vėją, / Ir keliai, nubėgantys kalvom... / Kažkada iš Lietuvos atėję, / Mes ir vėl sugrįšim Lietuvon. / Ir tenai, kur po visų klajonių / Žemėn atsiguls mana galva, / Nerašykit mano vardo, žmonės, / Parašykit, žmonės: L i e t u v a* (STRIELKŪNAS, Jonas. *Vėjas rugiuos*. Vilnius: Vaga, 1971, p. 9–10).

ratūros kūrinių², kurie panašiai – egzistenciškai – atveria tautos ir jos žmogaus / žmonių jungtis / skirtis. Pačiame sovietmečio vidury (1971 metais) poetas nei savęs, nei kitų *tarsi neklausė*, ar jam rinktis, kur ir kam gyventi, su kuo ir kaip jam būti, kas jis ir kam gyvena, kuo save pats ir kiti jį laiko. Vis dėlto pasirinkta, matyt, iš sąmonės ir sąmonės, individualumo ir visuomeniškumo bendrų struktūrų pertekliaus (ar stygiaus, kaip gal pataisytų postruktūralizmo atstovai). Asmens, tautos ir pasaulio *vienovė* eilėraštyje yra fenomenologinė ir akivaizdi: ji – tam tikra meninė patirtis, kitaip – dvasinis įvykis, atveriantis skaitytojui jo paties *atskirybę* kaip visų pasaulio ryšių *ypatingybę*. Susitinka poetas ir skaitytojas, suvokę tautos, įvardytos Lietuva, savo tautinių ir kitų, bendresniųjų ir net labai bendrų, vertybių sistemą ir jos egzistencinę prasmę.

Eilėraštyje ryški poeto pasaulio pajauta – dvasinė realybė, kurią skaitytojas gali suvokti kaip savąją, be to, nesunkiai tapatinti ją su XX a. 7–8 dešimtmečiais susiformavusio istorinio dvasingumo, tautos ir jos sąmoningumo vertėmis. Pastarosios įvardytos simboliais, metaforomis, metonimijomis (jos ir sudaro visą meninę eilėraščio struktūrą: „akmuo prie slenkščio“, „lietaus lašelis debesy“, „pagonybės mitas“, „ugnis, kurią kūrenam“, „Lietuva – grėsmingas dinamitas“, „tūkstančiai sukilėlių laužų“ ir t. t.). Gyvenimo realybės projektas turi aiškią savosios trajektorijos pradžią ir pabaigą: „Lietuva – ugnis, kurią kūrenam, / Ir kurioj visi sudegsim“, „Kažkada iš Lietuvos atėję, / Mes ir vėl sugrįšim Lietuvon“, kol „Ir tenai, kur po visų klajonių, / Žemėn atsiguls mana galva...“ Asmens, jo ir tautos gyvenimo *vardų tapatumas* apglėbia visas galimas individualias patirtis.

Tai – literatūros kūrinio meninio išgyvenimo (estetinio patyrimo, kūrinio pajautos) savitumas, ir jo neturėtume pamiršti, taip pat negalėtume jo neinterpretuoti, kai imame kalbėti apie filosofines ar literatūrologines lietuvių ir jų tautos sąsajų apibrėžtis. Be to, anot Paul de Mano, literatūros kūrinys mažiausiai melagingas, nes jis pripažįsta savo stiliaus retoriškumą, taigi kategoriškai nieko neteigia.

Literatūroje istorinė žiūra (kaip linijinio laiko suvokimo faktai) ir mitologija (kaip ciklinio, pasikartojančio, laiko išryškinami archetipai) nekonf-

² Tarkim, ne vienas iš lietuvių poezijos skaitytojų vietoj Jono Strielkūno „Lietuvos“ pirmiausia gal atsivertę 1929 metais Jono Aisčio parašytą eilėraštį „Peizažas“ arba Algimanto Mackaus, anot Algirdo Juliaus Greimo, „namų ieškotojo“, to paties pavadinimo eilėraštį „Lietuva“ iš rinkinio *Jo yra žemė* (1959).

liktuoja dėl to, kas buvo ar yra iš tikrųjų, arba lieka tik fantazija. Čia tauta yra asmuo, ir asmuo yra tauta.

Kalbame apie literatūros ir skaitytojo susitikimus, kuriuos sąmoningai suvokiame – darome sprendimus, tačiau per šiuos susitikimus atsi-randančio patyrimo suvokimai yra visai kitokie nei mums atrodo. Pavyzdžiui, nedrąsu net pradėti aiškinti, kas vyksta šio skyriaus autoriaus sąmonėje jam skaitant (ir ne vienąsyk) Strielkūno „Lietuvą“. Geriausia būtų pačiam imtis savojo rašymo (apie Lietuvą?), galbūt tapyti, vaidinti, muzikuoti ir t. t. Likti su meno kūriniais arba jų diskursais. Be abejonės, šiuo atveju kalbame apie sąmoningumą, kurį sunku paaiškinti. Jame susilieja ne tik „istorija“ ir „mitologija“, nors kalbame apie irracionalumui priešiškus modernybės laikus, kai mitologijos, anot Juliaus Algirdo Greimo, yra „bendruomenės kultūros išraiška“³ ir gali būti paaiškinamos mokslo metodais.

Danielis Denettas ir kiti filosofai kalba apie „dekartiškąjį teatrą“, arba „proto teatrus“ – vidinį, „proto akių namus“, kurio vienintelis žiūrovas („Aš“) yra / esame kiekvienas iš mūsų, ir išorinį, sąmonės „visuotinę darbo erdvę“⁴. Eilėraščio estetiškas išgyvenimas yra tam tikras sąmonės „spektaklis“, kurį regi tik vienas „Aš“, tam tikras minčių pasaulis, tačiau taip pat ir jausmų sąmoningumas (filosofų vadinamas *qualia*)⁵, eilėraščio „Lietuva“ žodžių / garsų, jo rimo, ritmo, epitetų, metaforų / metonimijų, palyginimų, pomirtinės transcendencijos į simbolinę Lietuvą išgyvenimas, kartais vadinamas *malonumu*, *esteze*, *katarsiu* ir panašiai. Šį išgyvenimą sunku paaiškinti, ir tuo įsitikina visi, kas mėgina to imtis. Toji slėpinga proto *qualia* nepakelia visos uždangos, ir mes negalime šios sąmoningumo formos užtikrintai laikyti *dalimi* bendro mūsų sąmonės pasaulio. Kol kas ji dažniau atrodo esanti visas mūsų sąmoningumas – fenomenologiškai įsisąmoninta *dabartis*, situacija, kuri reikalauja mūsų dėmesio.

Visumiškai įsisąmonindami dabartį, jos sandus sujungiame kalba, tad vidinis jų procesas yra minties kelias. Atstovaudami tai pačiai epochai, mąstome panašiomis sąvokomis ir bent iš dalies suprantame vienas kitą. Skiriasi pamatinių kultūros sluoksnių nulemtos sąvokų reikš-

³ GREIMAS, Julius Algirdas. *Tautos atminties beiėskant: apie dievus ir žmones*. Vilnius: Moks-las, 1990, p. 13.

⁴ Plačiau žr. INGRAM, Jay. *Proto teatras. Sąmonės uždangą pakėlus*. Vilnius: Vaga, 2010.

⁵ *Qualia* (lot.) – kažin koks (-ie).

mės, tarp kurių turime matyti ribas, neleidžiančias persikūnyti ir sutapti su *Kitu*, atstovaujančiu kitokiam mentalitetui, prigimtinėms, visų pirma, gimtojoje kalboje ir vietinėje kultūrinėje realybėje apčiuopiamoms skirtybėms, kurios iškelia patį tapatybės – Aš ir *Kito* skirtumo – klausimą. Antra: ne nuo (lietuvių) kalbos atskirtose Strielkūno „Lietuvos“ strofose (juo labiau – nuo eilučių ar žodžių ir jų skiemenų), o visuose eilėraščio kalbos dėsninguose slypi vertybiniai potraukiai, tarp jų – ir potraukis grožiui. Taigi estetinės patirtys ir atitinkami jų tikrovės laukai dalyvauja ir plečiant, ir siaurinant pasaulio ryšių struktūras, ypač – subtilias, paprastai nematomas.

Tai įpareigoja skaitytoją (kritiką) atidžiau įsiziūrėti į kalbos diktuojamą kalbėjimo apie save ir pasaulį būdą ir to būdo generuojamas vertybes.

Taigi tikėtina ir tai, kad estetinį Strielkūno „Lietuvos“ tautiškumo skoningą dažniau gebės patirti lietuviai nei kiti skaitytojai, nes semantiškai pralkalbinti lietuvišką kūrinį jie turi daugiau galimybių. Kartais tik teoriškai, tačiau ir tai yra svarbu, nes skaitymas gimtąja kalba emociškai suteikia platesnį erdvės ir gilesnį laiko pojūtį.

Ši mintis (apie gimtosios kalbos prigimtinių vaidmenį ir archetipinę jos raišką tautinės valstybės literatūroje) bus svarbi visais tautiškumo tyrimo aspektais, ypač – kintant lietuvių tapatybei. Tiesa, nedrįstume kalbos prioriteto teigti vienareikšmiškai. Suvokiame ir kalbų, ir tautų, ir valstybių istoriškumą – jos nėra amžinos, kaip visi visuomeniniai dariniai jos atsiranda ir nyksta, tik atkreipiame dėmesį į išskirtinę kalbos įtaką modernių tautinių valstybių literatūroms. Tai pabrėždami, nemanome, kad mistifikuojame literatūros vaidmenį priskiriant ar pasirenkant šiandienio lietuvių tapatybę⁶. Nesame šiuo atveju ir romantiškojo tautos dvasios, kalbos ir istorijos vienovės šalininkai – tolesnis šio skyriaus turinys plačiau ir išsamiau atskleis autoriaus / skaitytojo tapatybės, kalbos ir kitų

⁶ Pavyzdžiui, šiandien Oksforde filosofiją studijuojantis Tadas Kriščiūnas teigia: „Tiesą sakant, po studijų Oksforde pradžios pasijaučiau ir daug geriau suprantantis lietuvišką kultūrą, ir daug labiau ja besidomintis. Tai, matyt, lėmė šokas, patirtas supratęs, kad mane ir britus vis dėlto skiria pastebimi ir reikšmingi kultūriniai skirtumai. Likęs Lietuvoje to niekaip nebūčiau įtaręs – pernelyg jau erzindavo lietuviškos tapatybės mistifikavimas literatūros pamokose“ (kursyvas mano – V. M.). [žiūrėta 2011 m. spalio 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrytas.lt/pasaulis/emigrantai/oksforde-studijuojantis-lietuvis-jauciuosi-nutoles-nuo-lietuvos.htm>

estetinių tautinės literatūros kūrinio vertybių pasaulio sudėtingumą ir problemišumą.

Pirmieji klausimai: kaip istoriškai formuojame tokį pasaulį ir kaip galime jį aiškintis.

Atsisakyti metodologinio kategoriškumo – tokia, matyt, turėtų būti pagrindinė nuostata nagrinėjant vertybių raišką lietuvių literatūroje bet kuriuo asmens (individo) ir tautinio sąmoningumo aspektu. Šie galimi aspektai turėtų būti apibrėžiami kaip konkretus tyrimų laukas: nei individualumas, nei bendrumas savaime neleidžia aptarti *lietuviškumo* įsisąmonimo kaip tam tikro tautinio socialumo – mūsų pačių pasirenkamo ar kitų mums priskiriamo.

Taigi turime galvoje ne deskriptyvų tapatybės tyrinėjimą, kuris (galbūt) nesigilina į vertybių įsisąmonimą. Literatūrologinis filosofinis ir to paties *tapatumo* – žmogaus būties panašumų ir skirtumų *vienio* fenomeno – kokybės įvardijimas yra ilgesnis ir painesnis. Racionalus šito fenomeno diskursas yra mezgamas kaip esminių kultūros ir kūrybos intertekstinių kontekstinių gijų tinklas, kuris, kaip ir visos simbolinės tvarkos ar galios, yra ir palaimingas, ir grėsmingas individualiems jo pajautos įvykiams. Anksčiau ar vėliau atskirybės ir bendrybės sąsajose racionalūs požiūriai ima prieštarauti vienas kitam, ypač dvasinių įvykių apibrėžtys – konkrečiai kultūrai atstovaujančios *asmenybės* ir jos *laisvės* verčių sistemos – virsta prieštariningomis, heterogeniškomis realybėmis. Vis dėlto ir toks diskursas (–ai) galimas (–i), toliau jį (juos) ir pamėginsime plačiau aptarti, labiau pritardami toms šiandienėms mąstymo strategijoms (pavyzdžiui, Edmundo Husserlio sąmonės fenomenologijai, Jürgeno Habermaso dialektinei kritikai), kurioms svarbi pati žinojimo vertybė. Vertybinė pasaulio kaip kultūros interpretacija yra reikšminga net ir tokiu atveju, kai ji yra fragmentiška – grindžiama ne visą svarstomą objektą aprėpiančia, tačiau nepriklausoma kritika, arba kai logika pakeičiama retorikos galia, taigi kai kritiką keičia parakritika. Mąstymo tradicija, siekianti „grynų prasmų“, gali būti, anot Jacques'o Derrida, įvertinta kaip „metafizika“, kurios kritika – vis naujos ir naujos reikšmių / prasmų galimybės.

Grįžkime prie gimtosios kalbos ir pratęskime minėtas literatūros ir jos filosofijos paraleles. Pasiremškime šio skyriaus antrajame epigrafe pacituotais Vydūno žodžiais. Filosofo požiūris apie „augančiąją“ lietuvių tautą buvo užrašytas daug anksčiau už Strielkūno eilėraščio posmus –

beveik prieš šimtmetį, kai XX a. pradžioje Lietuva tik pradėjo nepriklausomos ir lietuvių tautai angažuotos valstybės kelią⁷. Tyrinėdamas kultūros, žmogaus ir sąmonės problemas, akivaizdžiai sureikšmindamas žmogaus pasaulio dvasingumo dimensijas, rašytojas Vydūnas matė meninius tautos gyvenimo ir jos sąmoningumo kontekstus – asmenybės laisvės kaip pasąmoningų ir įsisąmonintų (suvoktų) vertybių vienį, bet filosofas Vydūnas ieškojo ir kitokių – *racionalių* argumentų *savaimingai* „augančiai“ ir savo žmonių „auginamai“ tautai pažinti ir pripažinti.

Tarp kitų kultūrinių tautos „augimo“ sąlygų Vydūnas, mokėjęs vokiečių, lotynų graikų ir kitų kalbų, regėjo lietuvių kalbą. Tą pačią, kuri iš visų filosofo amžininkų išskyrė jo paties literatūrinius ir filosofinius raštus, tą pačią, kuri Strielkūno eilėraštį „Lietuva“ pavertė *kultūrine kalbine realybe*, kuri savo lietuviškų prasmų atvertimis (ar jų galimybėmis), tikriausiai, pralenkia ne lietuvių kalba apie Lietuvą parašytus eilėraščius (prozos ar dramos kūrinis). Apie tokios kalbinės realybės galią ir vietą tautinių vertybių struktūroje⁸ toliau šiame skyriuje dar kalbėsime, o kol kas tik pastebėsime, kad Vydūno optimizmą dėl tautos savikūros ir jo, ir ypač mūsų, laikais pirmiausia galėtų temdyti ne (post)modernus reliatyvizmas, atsisakantis sąmoningo *laisvės* suvokimo ir pareigos suprasti vertybių pasaulį, pokštai ir dekonstrukciniai žaidimai beatodairiškai ardantis tradicinius vertės centrus, o kultūros istorikų jau įvardytos išnykusios tautos ir kalbos, kuriomis tos tautos kalbėjo.

Taigi istorikų argumentai dėl tautų laikinumo yra pirmiausia ne prieš gerą šimtmetį Europos konfederacijos idėją kėlusio prancūzų filosofo

⁷ VYDŪNAS. *Mūsų uždavinys* [Vidūnas, Mūsų Uždavinis, Rūta, Tilžėje, 1921]. Fotografuotas leidimas. Klaipėda: Eglės leidykla, 2010, 158 p. 1911 m. pasirodęs filosofinis traktatas „Mūsų uždavinys“ dedikuotas „Lietuvių tautai, penkiems šimtams metų sukakus po Didžiojo [Žalgirio] mūšio“. Veikale kalbama apie naują – dorinę – pergalę – jos išlikimą per priespaudos šimtmečius, dvasinę atgaivą, keliamas tautai jos uždavinys *doroje milžinais pastoti*.

⁸ Čia verta paminėti, kad *vietinė* (etnografinė) lietuvių kalba ne Renesanso laikais, o palyginti visai neseniai dėl istorinių aplinkybių tebuvo pakelta į literatūrinės kalbos rangą: „Taigi Lietuvoje Renesanso laikų „kalbų klausimas“ buvo išspręstas neįprastu būdu. Italijoje po Dante's, o vėliau ir visoje krikščioniškoje Europoje vietinės kalbos buvo iškeltos į literatūros ir valstybės kalbos lygį. Didžioji Lietuvos kunigaikštystė tapo šalimi, kurioje kultūros ir politikos kalba ne priartėjo prie vietinės kalbos, bet nuo jos nutolo.“ (SNYDER, Timothy. *Tautų rekonstrukcija: Lenkija, Lietuva, Ukraina, Baltarusija, 1569–1999*. Vilnius: Mintis, 2008, p. 23).

Ernesto Renano mintis, jog nacijos nėra amžinos, o jų pačių aprašytos *mirusios* kalbos. Kalbos ne tik sutvirtindavo kultūras, būdavo jų gyvybės sąlyga, bet ir mirdavo. Jų pėdsakų kalbotyrininkai užtinka tyrinėdami *žemės kalbą* – vietovardžius. Lyginamoji kalbotyra akivaizdžiai atskleidžia, kad kalba miršta lėčiau negu ją sukūrusi tauta. Išmirusias tautas primena išmirusios kalbos, kurias tirti nėra lengviau nei gyvos tautos ar jos kalbos priešistorę. Beje, ne visomis iš gyvavusių ir tebegyvuojančių pasaulio kalbomis buvo ir tebėra rašoma *literatūra*. Istorinėje kultūrų raidoje šis skirtumas buvo ir tebėra reikšmingas ir kartais lemia tautų (jų kultūrų) likimus. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) ir Abiejų Tautų Respublikoje (ATR) – ankstyvosiose naujųjų laikų Rytų Europos tautinėse valstybėse – lietuvių kalba netapo literatūrine valstybės kalba. 1599 metais Mikalojaus Daukšos „Prakalboje į malonųjį skaitytoją“ (deja, lenkiškai) ištarti geri žodžiai apie lietuvių tautos kalbą nuskambėjo kaip Renesanso šūkis, kuriam įgyvendinti prireikė trijų šimtmečių⁹. Literatūrinės lietuvių kalbos galimybės didėjo labai lėtai. Padėtis nepasikeitė ir po 1795 metų, kai ATR buvo pasidalinta, o etninė lietuvių tautos teritorija tapo Rusijos imperijos dalimi. Tam būta pakankamai socialinių kultūrinių priežasčių¹⁰. Tik XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje modernusis lietuvių nacionalizmas tautinės valstybės idėją pagrindė lietuvių kalba ir radosi ja rašomos literatūros ir valstybės *vidinis* sąryšis¹¹. „Filologinis“ nepriklausomos Lietuvos valstybingumo sąjūdis buvo dėsningas – primenantis daugelio kitų Europos modernųjų tautinių valstybių susikūrimą, kuriam vietinės etninės kalbos ir pagrindinės literatūrinės kalbos vienovė istoriškai tapo būtina.

Apie konkretų kalbos vaidmenį šiandienėje tautinėje literatūroje kalbėsime kituose poskyriuose, kol kas tik pabrėžę, kad XX a. pradžios Lietuvoje Vydūno pastangos ne tik savo filosofinėmis įžvalgomis, bet ir literatūros kūriniiais kelti žmogaus dvasingumo klausimus, matyt, atitinka pagrindinius kultūros kaip kūrybos aiškinimosi principus ir paties

⁹ Anot Daujotytės, „M. Daukšos nuostatos lietuvių tautinę ideologiją veikė iki XX a. pabaigos, iki Just. Marcinkevičiaus „Katedros“ (DAUJOTYTĖ, Viktorija, „Tautiškas / nacionalumas: kultūros lygmuo“. *Metai*, 8–9, 2013, p. 110).

¹⁰ Ten pat, p. 36–59.

¹¹ Pirmasis lietuvių literatūrinis žurnalas „Gabija“ išleistas 1907 metais – likus vos dešimtmėčiui iki nepriklausomos Lietuvos valstybės paskelbimo (1918).

filosofo išsikeltus tautos savaimingo augi(ni)mo uždavinius. XX a. pirmojoje pusėje filosofo amžininkė lietuvių tauta, pasivėlinusi į tautinį ir demokratinį moderniosios Vakarų kultūros sąjūdį, skubėjo „augti“ ir „bręsti“, o jos šviesuomenė (rašytojai: Maironis, Juozas Tumas-Vaižgantas, Balys Sruoga, Vincas Mykolaitis-Putinas, Jurgis Baltrušaitis, filosofai: Ramūnas (Romanas) Bytautas, Stasys Šalkauskis, Antanas Maceina) skatino ją „augti“.

Šiandien modernioji tautinė valstybė yra išbandoma jos pačios kismo: globali kultūra, plėtojama moderniomis technologijomis ir demokratiniais politiniais sąjūdžiais, įgyja daugiau galios ne tik masinėje prekinėje rinkoje, ji kasdien reikšmingesnė tautinėse kultūrose, keičia XIX–XX amžiais susiformavusį modernios tautos konceptą: istorinė tautos esatis atsiveria daugiataučiam pasauliui ir nebėra vieninga kultūrinė realybė individualioje kūryboje. Policentrinė kultūra yra nauja – *daugiakultūrinė* – žmogaus ir jo tautos pasaulio realybė. Europa susivokė esanti „ekscentrinė“, tai yra erdvė, užpildyta svetimų kultūrų tikrovėmis, neturinti įsivaizduoto prigimtinės kultūros pranašumo, kuriuo ilgą laiką didžiavosi Amerikos ir kitų moderniųjų kultūrų akivaizdoje.

Ar, žinodami apie šią sudėtingą kultūrinę realybę, galėtume manyti, kad filosofinės Vydūno įžvalgos apie savaiminį tautos amžinumą nebeaktualios, o Strielkūno eilėraštis „Lietuva“ – lietuvių literatūros klasika, kurioje jau nesiskleidžia šiandienis tautinių ir Europos (pasaulio) žmogaus atskirybės / tapatybės verčių pasaulis?

Ar galime patikėti tuo, ką perskaitome, suprantame, pajaučiame, įvardijame kaip tautą, ar turime alternatyvą – ieškoti literatūroje ir filosofijoje gilesnių jos įžvalgų?

Ištarę pastarąjį klausimą, negalime neištarti ir kitų – jam artimų. Nebūtinai alternatyvių, bet taip pat esminių – papildančių, praplečiančių, pagilinančių.

Ar per naujausius demokratijos sąjūdžius tautoms ir jų kultūroms tikrai nereikalinga demokratinė jų globa (apsauga, parama)? Kokių istorinių ir naujų kultūrinių prielaidų reikėtų *savaimingai* augančiai tautai XXI amžiuje? Kas nubrėžia tokio jos augimo ribą, anapus kurios prasideda tai, ką vadinsime kitaip? Ką reiškia Adomo Mickevičiaus „Lietuva, tėvyne mano“, tai yra kilmės ir kitų kultūrų sąveika? Kas paveldi tokios sąveikos

kultūrą?¹² Ką paveldime ir ką susikuriame, braižydami kalbinių ir etninių ribų žemėlapi, įsisąmonindami savo vietą kultūros procese? Kokį vaidmenį žmogaus laisvės kuriamų tautos ir kitų vertybių struktūroje vaidina kalbos? Keliomis (kokiomis) kalbomis gali (galėtų) būti rašoma tautos literatūra? Ar tautinė literatūra nurodo savitų, kitų kultūros formų neatvertiamų tautos esaties ir jos atstovų sąmonės fenomenų? Kokios kitos, be kalbos, vertybės saugo šiandienės tautos būtį ir kaip jas išreiškia naujauja lietuvių literatūra Lietuvoje ir užsienyje? Ar istorija, tikyba, papročiai, moralė, etnografija gali būti laikomos tautinėmis literatūros vertybėmis, kurių nesubordinuoja kūrinių autorių prigimtinė kalba? Kiek (tautinių) tapatybių gali turėti literatūros kūrinių autorius (pasakotojas, personažas)? Kaip tautinės vertybės susijusios su menine literatūros kūrinių raiška? Ar šiandieniuose literatūros kūriniuose aukštos meninės vertės estetinė pajauta (meninis išgyvenimas) priklauso nuo *kalbos*, autoriaus / skaitytojo tautinės / pilietinės *tapatybės* ir kitų tautinių vertybių? Ar daug kuo iš esmės skiriasi tautinių vertybių raiška Lietuvoje gyvenančiųjų ir lietuvių emigrantų autorių kūryboje? Ar, sprendami tautos „pabaigos“, *tautinės* asmenybės laisvės, kaip ir *pilietinės* tautybės, socialinės grupės, Europos ar pasaulio bendruomenės diskurso poreikio klausimus, tikrai turime ne tik praktinių (ekonominių, politinių, sociologinių), bet ir objektyvistinių (nesakome objektyvių) kriterijų?

Pridurkime: šiandienės literatūros teorijos ir kritika ne visada bando apibrėžti (ne tik tautines) vertybes. Tarkim, interpretuoja jas kaip savaime visiems aiškias, suprantamas. Arba dažnai sakoma ir rašoma, kad postruktūralizmas ir postmodernizmas, apibūdindami meną (ir literatūrą), propaguoja visišką reliatyvizmą ir sugrąžina neva prie neginčytino teiginio *de gustibus non est disputandum*. Situacija kartais pavadinama vertybių krize, nors iš tiesų ji tėra dekonstruktyvus skepticizmas, kuris slepia esmingumo baimę ar kokybinių apibrėžimų stygių. Kaip minėta, šiandien jau suvokiame, kad kultūrinis vertybių turinys yra daugybinis, tačiau neturėtume ginčyti vienokio ar kitokio jo realumo, kuris yra simbolinis, tai yra paprasta akimi nematomas, nebūtinai tuoj pat girdimas ir užčiuopiamas. Atsiriboję nuo bet kurios rūšies dogmatinių pozicijų, visa-

¹² Šiai temai yra paskirta Czesławo Miłoszo knyga – esė *Tėvynės ieškojimas*. Vilnius: Baltos lankos, 1995.

da turime galimybę aiškintis nevienarūšių tautinių (arba kitokių) vertybių struktūrą, susijusią su konkrečiais literatūros kūrinių tekstais.

Tačiau klausimų, kurie kyla, svarstant visas galimas kultūrinės ir konkrečiau – tautinės vertybes (jų raišką literatūroje), yra tiek daug, kad būtina pradėti nuo platesnio jų konteksto arba literatūrai tarsi tolimo teorinio klausimo: ar egzistuoja metodologijos, kurios padėtų literatūrologijai ir literatūros filosofijai esmingai ir kokybiškai, o ne vien deskriptyviu būdu aiškinti / analizuoti šiuos ir kitus, konkrečius, tautinio sąmoningumo ir jo fenomenų – tautinių vertybių – literatūroje klausimus?

TARP TAUTIŠKUMO IR DAUGIATAUTIŠKUMO

Vienas esminių *tautos* esaties klausimų yra jos vieta *kultūra* vadina moje simbolinėje realybėje. Dažnai pasakoma ar parašoma, kad kultūra yra kūryba, neretai sutinki tyrėjų poziciją, pasak kurios, jos (kultūros / kūrybos) iniciacija ir rezultatai – individo (asmens) gyvenamasis pasaulis. Pastarasis gali būti įvairios pilnatvės arba skirtingo visuotinumų, kurį inicijuoja pats individas.

Reikia pridurti, kad simbolinė (kultūrinė) tikrovė istorinėje ir etninėje Lietuvoje, kaip visose kitose Europos ar pasaulio teritorijose, turėjo ir tebeturi konkrečią tautų (jų individų) gyvenimo formą. Tai reiškia, kad lietuvių, lenkų, rusų (rusinų), žydų, gudų, ukrainiečių ir kitų tautybių kalbos, papročiai, tikėjimai, folkloras, istorija, mitai, literatūra skaidėsi pagal nacionalinius bruožus. Apie juos tenka kalbėti ir šiandien. Tautinės tapatybės raiškos yra dramatiškos ir net tragiškos. Kaip pavyzdį galėtume prisiminti Vilniaus (ir jo krašto) sulenkėjimo ir jo sulietuvinimo istoriją¹³. Kraujas ir mirtys, tapatybių keliamos karinės sumaištys ir istorinės tendencijos reikalavo peržiūrėti kalboje vartojamus žodžius, keisti juos, išrasti (sugalvoti) naujus. Šiandien vartodami *lietuvių* sąvoką, neturime pamiršti, kad istorinės reikšmės ir kitokios jos formos (*litvinas*, *litvomanas*,

¹³ SAVUKYNAS, Virginijus. *Istorija ir mitologijos: tapatybės raiškos XVII–XIX amžiaus Lietuvoje*. Vilnius: Viešosios politikos strategijų centras, 2012, p. 330–350; SNYDER, Thimoty. *Tautų rekonstrukcija*, p. 60–118.

lietuvisas, netgi gudas, rusas ir rusinas) tam tikru istoriniu metu vedė į *kitą* tautiškumą.

Tautiškumo ir kultūros sąsajas analizavęs Maceina teigė, kad „žmogus nėra pilnutinis žmogus, jei jame neišvystyta tautinė individualybė, ir gyvenimas nėra pilnutinis gyvenimas, jei jame nedalyvauja tauta“¹⁴.

Kultūrų ir tautų įvairovė visuomet buvo ir šiandien tebėra didelė. Skaudi, netgi žiauri nacionalistinių kultūrų kova XX amžiuje, kurios tąsą simbolizuoja 2001 metų Rugsėjo 11-oji, yra ne tik valstybių, bet ir individų katastrofa. Pastarosios negalime vertinti tik iš vienos – griovimo, etnokulturinių įtampų ir nesutikimo jų konflikto – pusės. Ši istorinė individo sąveika su kultūrine aplinka yra jo gyvenimo prasmės patirtis. Žmogui, kaip ir jo tautai, sekasi gyventi ir išlikti, kol jis sugeba kurti įvairias kultūras. Ne kultūrų mirtys, o jų sanglauda, kultūrinis pliuralizmas, daugiatautiškumas ir daugiakalbiškumas yra svarbiausių žmogiškumo išteklių fondas. Jam menkstant – mažėjant kultūrų, tautų ir kalbų įvairovei – menkėja jo vaidmuo įprasminant gyvenimą. Žmogaus istoriniam tapsmui būtinas „kryžminis minties apvaisinimas“¹⁵. Kol mūsų kultūroje esama kelių tūkstančių tautų ir kalbų, tebesame turtingi. Vis dėlto jų mažėja¹⁶. Iš tam tikrų pozicijų tai gali būti įvardyta kaip grėsmė ir tautos, ir žmogaus skirtumams / panašumams, tai yra jų tapatumui: *įvairovės* išlikimas yra bet kurio tautinio *tapatumo* pagrindas.

Individualumas (nepakartojamumas) yra fundamentinis humanistikos (žmogaus visuotinumui, universalumui) tvarkos principas. Ne tik individo, bet ir jo kalbos, jo tautos individualumas yra būtinas kultūros aspektas. „Maišantis kalboms, mažesnėms nykstant, maišosi, silpsta, nyksta ir pasaulio tvarka“¹⁷, rašo Daujotytė ir Mindaugas Kvietauskas monografijoje *Lietuviškieji Česlovo Milošo kontekstai*. Tvarkai palaikyti ji turi būti kuriama. Brigita Speičytė yra pastebėjusi, kad Miłoszas *Tėvynės ieškojime*

¹⁴ MACEINA, Antanas. *Raštai*. Vilnius: Mintis, 1990, t. 3, p. 122.

¹⁵ POGSON, Geoff. *Digital technology will save your language*. InfoNT 2 (Conference des Service de Traduction des Etats Européens, The Hague), 1998, p. 1–5.

¹⁶ Pavyzdžiui, Davidas Crystalas teigia, kad miršta apie pusę iš visų (6000) šiuolaikių (2000 metais) pasaulio kalbų: „Nesunku pastebėti, kad kalba galiausiai gali numirti vien dėl to, kad buvo išstumta iš daugumos sričių, nebeliko temų, kuriomis būtų galima kalbėti, ir su jomis susijusio žodyno.“ (CRYSTAL, David. *Kalbos mirtis*. Vilnius: Tyto alba, 2005, p. 89.).

¹⁷ DAUJOTYTĖ, Viktorija, KVIETKAUSKAS, Mindaugas. *Lietuviškieji Česlovo Milošo kontekstai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 82.

atskleidžia, kaip „visumos paveldėtojo“ perspektyvoje ieškoma tėvynė gali sujungti tirštą istorinių realių medžiagą pagal Mickevičiaus kūrybos sugestijuotą LDK kultūrinės tikrovės paslėptą struktūrą¹⁸.

Tuo atžvilgiu jokios tautos „auginimo“, kaip ir tautinių vertybių asmeninio įprasminimo, kryptis niekada nebuvo, o juo labiau šiandien nėra savaiminė. Ji kuriama pačios tautos (individų) ir visų kitų tautų. XIX a. pabaigos Lietuvoje, kaip ir kitose Rytų Europos šalyse, didelę įtaką tautiškumui darė šviesuomenė – inteligentija. „Vietinė inteligentija sukūrė naują viešąją „tautinės kultūros“ erdvę, kurioje buvo įtvirtinta jos politinė galia kitų socialinių grupių atžvilgiu.“¹⁹ Vertybinė pastanga buvo ir tebėra viena iš intencionalių kultūros patirčių, kurią mums visada reikia suvokti – įsisąmoninti jos vidinę, kultūros simboliais pasireiškiančią tvarką ir kontekstus, susieti ją su individualia humanistinės tikrovės patirtimi. Visada reikėtų klausti, anot Vydūno, *kam* mums toji tauta ir jos vertybių pasaulis?

Praplėsdami kultūros lauko horizontą, kuriame atsiranda ir egzistuoja kalbiniai, tikėjimo, etiniai, estetiniai ir kiti socialiniai individo ryšiai, turime klausti, ar giliai jie įsisąmoninami ir kodėl asmeniui būtinas, prasmingas ir vertingas savos tautos ieškojimas. Pirma, Vydūno minėtosios *tautos auginimo* krypties pasirinkimas šiandien vyksta atviros tautinės kultūros ir jos globalizavimo sąlygomis. Antra, „augančioji tauta“ yra jos tapsmas arba egzistencinė būtis, kuri negalima be ją vertinančio žmogaus ir savarankiškos jo vertybių pasaulio esaties. Abu aspektai yra susipynę, sunkiai atskiriami ir problemiški. Ne teorijos lygmenyje, o įgyvendinamų tikslų ir prieštarų suvokiamų skirtingų kultūros vertybių kontekste pats žmogus apsisprendžia (pasirenka) ir artėja savo kultūrinės ir tautinės tapatybės link. Priima (gauna kaip tam tikrą duotybę) arba pasirenka (susikuria) ją. Tai yra tik individo sąmonės laisvės raiška – vertinimo aktas ir (vienos ar kitokios) vertybės steigtis. Vertinantis protas (mąstymas) suvokia save patį ir tautą kaip skirtingus ir galinčius sutapti objektus, susieja savo paties ir kito asmens, savos (prigimtinės) ir kitos tautos savimonės paty-

¹⁸ SPEIČYTĖ, Brigita. Adomo Mickevičiaus profiliai Czesława Miłoszo kūryboje: tapatybių provokacija ir terapija“. *Czesława Miłoszo kūryba: modernioji LDK tradicijų tąsa*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p.82.

¹⁹ BALKELIS, Tomas. *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 14.

rimus. Sava tauta suvokiama tarp kitų tautų. Kiekviena tauta yra individuali. Šitaip tiesiamas tiltas tarp tautos vertybės kaip proto sąvokos (savi-monės) ir konkrečių istorinių kultūros faktų. Tokio tilto statytojais esame kiekvienas ir visi: „žmoniškasis gyvumas“ (Vydūnas) ir plėtėja, ir gilėja per kiekvieną iš mūsų ir tik kartu su *kitais* iš mūsų.

Matyt, esame pašaukti laisvai apsispręsti dėl santykio su *prigimtaine* tauta (ar atstovaujame ir kaip atstovaujame jai) ir to, kas yra *kita* tauta, *kitas* žmogus, *visas* žmogaus pasaulis. *Savo* ir *Kito* perskyra pristato ir tautos objektyvumą, ir jos subjektyvumą. Priskyrimas kuriai nors tautai arba prisiskyrimas jai gali vykti per kalbą (nebūtinai gimtąją), tikėjimą, pilietybę, luomą ir t. t. leškoti to, kas būdinga tautai, nėra visai paprasta, nes reikia išskirti jos ypatingumus – atskirti juos nuo to, kas yra jai svetima. Dažniausiai sunku tai padaryti, nes kiekvienoje tautoje (jos kultūroje) esama elementų, kurie vienu ir tuo pačiu būdu priklauso ne tik jai vienai, bet ir kitoms tautoms. Neaišku, kaip su jais elgtis: priešinti ar ignoruoti, iš viso jų nepastebėti?

Taigi klausimas, kas yra tauta, kultūrologų ir filosofų aiškinimuose šiandien tebėra ir aktualus, ir nepabaigiamas – atviras. Dažniausiai – alternatyvus, tad jo svarstymo metodologinės prieigos keičiasi.

Populiariausios iš jų remiasi filosofinėmis kultūros interpetacijomis, visuotinio ir atskirumo sąsajų logika, visuomenės ir asmenybės (individo, asmens) struktūromis, istorizmo ir struktūrizmo principais, sociologinėmis ir psichologinėmis socialinių grupių santykių įžvalgomis. Plinta naujos metodologijos, įvardytos kaip pokolonijinė, (post)struktūralistinė, neopsichoanalitinė, (post)feministinė tyrimų pozicijos, kurioms būdinga „dekonstrukcijos“ arba „daugialypumo logika“ – jos remiasi Michelio Foucaulto, Jacques'o Lacano, Gilles'io Deleuze'o, Felixo Guattari ir kitų šiuolaikių mąstytojų idėjomis. Tiesa, visos jos tik iš dalies įvertina literatūros kūrinio (struktūros, esaties) savitumą ir tautinio tapatumo ar tautinių vertybių raišką jo tekste ir kontekstuose. Tokiais atvejais estetinė literatūros kūrinio esatis yra „suskliaudžiama“, tai yra ji minėtų klausimų analizėje dalyvauja (ir pati yra įvertinama) tik netiesiogiai – kaip tam tikrų semantinių reiškinių ar vertybinių prasmų šaltinis. Literatūra tampa vertybių raiškos semantine erdve, bet pamirštama (arba neišmanoma, ką veikti su tokiu žinojimu), kad pats literatūros kūrinys yra „vertės gaminys“ (René Wellekas).

Žodynuose galime rasti įvairių tautos apibrėžimų²⁰, tačiau dažniausiai (dėl minėtų metodologinių prieigų abstraktumo) jie yra bendri, orientuoti į žmonių bendruomenių *vienovę*, kuri aprašoma *skirtumais* ir *tapatumais*, vienus jų integruojant, kitų atsisakant. Šiose teorinėse prieigose visuomet slypi tam tikras deskriptyvumas arba disciplinarinės ir normatyvinės strategijos. Tik sąmoningas vertybinis individo apsisprendimas gali sujungti jo etnosą ir valstybę.

Etninė (susijusi su kalba ir papročiais, gyvuojanti be valstybės kaip organizacijos galios) ir pilietinė (steigiama valstybės jėgomis) tautos forma individui teikia skirtingas tapatumo galimybes. Abi formos turi istorinių ir šiuolaikių pavyzdžių. Moderniosios valstybės rinkosi etnokultūrinio kalbinio visuomeninio darinio kelią. Tautos sampratą gali lemti tautos *idėja* (taip buvo XIX a.)²¹, eiti jos link pasirenkamo *kolektyvizmo* (dėl jo patrauklumo ar galios – socialinės prievartos – keliu, tačiau tautiškumą galima steigti ir kitaip – etnogenezę (jos proistorę) keičiant naujomis laiko struktūromis, o etninės kalbos diskursą praplečiant raštija, dekonstruojant istorinių kultūros epochų vaizdinius ir t. t. Užklausti savęs, kas jis, gali tik laisvas, nepriklausomas nuo nacionalizmo kaip perdėto patriotizmo žmogus. Tiktai klausiantis yra vertinantis. Taigi tikrasis tautiškumas yra egzistencinės kilmės, visada klausiantis, kam man (kitam) tasai tautiškumas, iš viso kam, anot Vydūno, toji tauta? Ar ji padeda peržengti *ribotos* būtybės (asmens) egzistencijos ribas ir veda platesnio, gilesnio žmogaus pasaulio link? Tai kelias, anot Karlo Jasperso, besąlygiškų vertybių (Gėrio, Grožio, Tiesos, Meilės, Idėjos) link, besąlygiškų, nes tikima jomis, ir jos, o ne pažinimas, gali tapti „veiksmo pagrindu“²².

Romantikų poetinės retorikos išaukštinta, pozityvistų „užklausta“, ar su jos aiškinimais susiję teiginiai apie socialinį pasaulį yra teisingi, tau-ta tebėra teorinių disputų objektas. Naujesnės socialinės teorijos dažniausiai neturi metodologijų, kurios būtų argumentuotesnės nei XIX a.

²⁰ Pavyzdžiui, *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* rašoma, kad tauta yra „istoriškai susidariusi žmonių bendruomenė, turinti bendrą kilmę, žemę, kalbą, istoriją, kultūrą“ (DLKŽ. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidykla, 1993, p. 836).

²¹ Apie tai, kaip *lietuvių tautos idėjos* eksplikacija kristalizuoja tautos vienovę, leidžia pasirinkti šią idėją ir tapatintis su ja, išsamiau žr.: SUBAČIUS, Paulius. *Lietuvių tapatybės kalvė*. Vilnius: Aidai, 1999.

²² JASPERSAS, Karlas. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Mintis, 1989, p. 73–74.

pozityvistų (Auguste'o Comte'o ir Johno Stuardo Millio) principai²³. Tuo, matyt, galima paaiškinti, kodėl šiandien madinga tautos kaip kultūrinių ženklų (reikšmių, simbolių) struktūros samprata, viena vertus, anot Homi K. Bhabha'os, neleidžia kalbėti apie tautos koncepto pastovias reikšmes²⁴, kita vertus, tautą bet kuriuo būdu sunku kokybiškai aprašyti (identifikuoti), nes ji kinta kaip ir jos aiškinimo strategijos.

Šioje knygoje laikomasi požiūrio, kad visuose tautinių vertybių tyrimuose svarbiausi yra aksiologiniai tautos pajautų ir asmens tapatumo kontekstai, tad turime nuolat klausiti ir kiekvieno konkretaus tyrimo atveju ieškoti atsakymų į klausimą, kas yra tauta kaip vertybė, kitaip tariant, numanyti, kas yra žmogui tauta kaip transcendentali jo laisvės sąlyga, arba – tradiciškai laisvę susiejant su moralinėmis vertybėmis – kas yra gėris, tinkamas abiem pusėms – ir žmogui, ir jo atstovaujamai (jo pasirenkamai) tautai. Pasaulio kultūros iššūkiai ir žmogui, ir jo tautai yra vienodai reikšmingi, tačiau abiem atvejais pirmiausia juos (iššūkius) priima individas, be to, tik kaip laisvas ir aktyvus tos kultūros (tautos) subjektas, egzistenciškai – čia ir dabar – bendraujantis su kitais žmonėmis. Iškeldamas klausimus, jis apsisprendžia dėl savo laikysenos tautinių vertybių atžvilgiu, dėl jų subordinacijos.

Paprastai šie klausimai gali tapti (ir tampa) *tautinio tapatumo* sąvokos turiniu. Asmens paveldėtas / laisvai pasirinktas individualus santykis su tauta kaip kultūros reiškiniu nurodo klausimus, kurie kyla svarstant tautiškumą (nacionalumą) kaip istorinę kategoriją – savarankišką vertybę ar kitokių vertybių struktūrą. Individualus (dažnai įvardijamas kaip subjektyvus) ir „augančios tautos“ (objektyvios individo atžvilgiu) vertybių laukai susikerta, žmogus kaip asmuo labiau *tampa* nei *yra*. Vertybės nėra tik objektyvizuoti ar sudaiktinti objektai. Jos randasi kaip intencionalios, iš tam tikrų tikrovių pajautų kylančios esatys, kurios tik gali būti įprasminamos per istorines, objektyvizuotas kategorijas (tapusias simboliais, loginiais ar jusliniais objektais). *Tautinės* kaip ir visos kitos vertybės yra besiformuojančios, besikeičiančios, o prasmės paieškų ir patirties lauke jos

²³ Jie buvo įsitikinę, kad socialiniai mokslai turi būti plėtojami remiantis gamtos moksluose taikomais metodais, visų pirma stebėjimu, o visuomenės tyrimuose rėmėsi *metodologinio natūralizmo nuostata*.

²⁴ BHABHA, Homi K. Narrating the Nation. Desimination: Time, Narrative and the Margins of Modern Nations. *Nation and Narration*. Ed. Bhabha, Homi K. London: Routledge, 1994.

sujungia individualius siekius (tikslus) ir tautą kaip vertybę, tai yra gėrį, vertingą (priimtina, tinkamą) tos (arba kitos) tautos atstovui. Ankstyvesnėje kultūroje buvo aktualus tautinių vertybių modelis, kuriame yra svarbi griežta vertybių subordinacija, imanentinė ir esminė vertybių tvarka. Pastaroji objektyviai kyla (turėtų rasti) iš paties pasaulio, kurio reiškinių tvarkos panašumai / skirtumai yra skirtingi hierarchiniai jo lygmenys, vadinasi, galėtume kalbėti apie fizinį, dvasinį, kultūrinį ir kitokį visuomeninį gėrį, vertingą žmogui. Šiandien moderniojoje ir postmoderniojoje kultūroje aktualesnė su asmenybe (jos atžvilgiu – subjektyviai) siejama funkcinė vertybių samprata, kuri įpareigoja gilintis, kas yra tasai (*ne Aš, Kitas*), kuris vertina, pasirenka, konstituoja tautą kaip vertybę. Taigi asmenybė vertybių pasaulį traktuoja kaip jo reikšminius žmogui ir dėl žmogaus²⁵. Vertinimų subjekto / objekto sąsajos yra toji tautinių vertybių pasaulio ašis, apie kurią sukasi kintanti policentrinė kultūra ir literatūra.

Besikeičiančių kultūros centrų vaidmuo Lietuvos (valstybės) literatūros istorijoje yra ne tik pastebėtas, bet ir originaliai aptartas lietuvių literatūros istorijos studijose²⁶.

Šiandienėje Lietuvos valstybės kultūroje taip pat esama kelių jos kalbų epicentrų. Literatūra yra rašoma ne tik lietuvių, bet ir lenkų, rusų, žydų, anglų ar kitomis kalbomis. Valstybinės lietuvių kalbos statusas, atrodo, nėra visas literatūros vertybes nulemiantis veiksnys.

²⁵ Konkretesnį požiūrį į struktūrinius sisteminius vertybių galimus elementus aptarsime vėliau. Kol kas pastebėsime, kad nereikia suprastinti *Aš* sampratos. To neatsitinka tik tol, kol *Aš* ieškojimai lieka atviri *Kito* (*ne Aš*) įžvalgoms.

²⁶ Žr. ULČINAITĖ, Eugenija; JOVAIŠAS, Albinas. *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003; *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*. Sudarytojas ir vyr. red. Juozas Girdzijauskas. Vilnius: LLTI, 2001. Originalų požiūrį, pagal kurį metaforos *centras* – *periferija* polius sudaro „civilizacija“ ir „barbarai“ galima rasti Algimanto Bučio studijoje *Barbarai vice versa klasikais: centras ir periferija rašytojo strategijose*. (Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008). Autorius išskiria septynis istorijos iššūkius, kai lietuvių tauta atsidurdavo kryžkelėje, „kuomet visiems ir kiekvienam tekdavo iš naujo aiškintis tris savivokos klausimus: kas mums atsitiko ir kaip elgtis esminių permainų laikais? kaip elgdavosi lūžio metais mūsų tėvai ir protėviai, kas laukia mūsų vaikų ir kaip jie gyvens ir elgsis po mūsų?“ (p. 8). Kiekvienoje istorinėje epochoje literatūrologas kreipia dėmesį į skirtingus kultūros / literatūros „centrus“ ir jų valdomas „periferijas“. Šio kolektyvinėje monografijoje svarbias iševijos autorių tautines vertybines atvertis jų literatūroje Bučys apibendrina 7 skyriuje „Egzodo laikai: orientacinis „centras“ arba „periferija“ – virtuali Lietuva“. Anot tyrėjo, „Egzodo šūkis: esi visur, tik ne Tėvynėje lietuvis“ (p. 469).

Didėja ar mažėja lietuviškai kalbančiųjų? Deja, gerai lietuviškai kalbančiųjų ir rašančiųjų tikrai nedaugėja. Tai rodo valstybinio baigiamojo lietuvių kalbos egzamino mokyklose kasmetiniai rezultatai – aukščiausių ir aukštų balų mažėja. Be to, kandidatams į svarbiausias valstybines pareigas (LR Seimo komitetų vadovams, Vyriausybės nariams ir kt.) keliama aukštesni reikalavimai anglų, o ne lietuvių, kalbai. Tai didina lietuvių kalbos ir Lietuvos valstybės elito atskirtį. Vis didesnė skaitytojų dalis renkasi grožines knygas užsienio kalba arba jų vertimus. Tai kelia naujų negatyvių padarinių: tenka kalbėti apie originaliosios lietuvių literatūros stygių arba jos nevisavertiškumą, taip pat pripažinti, kad savinamės (istoriškai nebe pirmą sykį) tai, kas svetima, ir atsisakome to, kas sava – prigimta. Tiesa, panašų jausmą išgyvename ne vieni, o visi europiečiai, kurie pripažįsta savos kultūros antrumą. Štai ką filosofas Rémi Brague'as sako apie romėnų ir judėjų kultūrų poveikį Europai:

Kas būdinga Europai? Pasisavinimas to, kas jai svetima. Istorijos ir ir filosofijos požiūriu Europos ištakos iš tikrųjų yra už jos ribų. Apibrėžiant Europos tapatybę, ji labai anksti buvo susieta su dvejomis ištakomis – graikais ir žydais. Jos kultūra – „ekscentriška“; ne „išcentriška“ ar „becentrė“, o tokia, kurios centras yra už jos pačios ribų. Prasidėjęs skoliniais iš kitų civilizacijų, Europos romėniškasis kelias veda į esminę kūrybinę sintezę, kurios vaisius – šiandienė Europos erdvė.²⁷

Labai panašaus likimo yra lietuvių tautos tapatybė. Istorikai ją persekioja vidinės ir išorinės „barbarybės“ klausimas: kas liko iš tų šaknų, apie kurias, tarkim, rašo Marija Gimbutienė²⁸ ir Jūratė Statkutė de Rosales²⁹, ir kas pasiskolinta, pasisavinta, perimta iš *Kito*. Net jeigu tos žinios nėra tikros ar yra visai išgalvotos, lieka kažkoks skirtumas tarp pagonybės ir naujųjų tikėjimų, kuris neišnyksta kaip ir bendrosios vertybės – laisvė ir tiesa.

Be abejonės, šiandien, kaip ir anksčiau, tautos tapatumams įtakos tebedaro etninė kilmė, kalba, kultūra, tikėjimas, papročiai, tačiau XXI a. šios

²⁷ BRAGUE, Rémi. *Ekscentriškoji Europos tapatybė*. Vilnius: Aidai, 2001, 4 virš. p.

²⁸ GIMBUTIENĖ, Marija. *Senoji Europa*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2000.

²⁹ STATKUTĖ DE ROSALES, Jūratė. *Europos šaknys ir mes, lietuviai*. Vilnius: Versmė, 2011.

pamatinės tradicinės tautos tapatumo duotybės pačios savaime nėra svarbiausios individui asmeniškai pasirenkant tautines vertybes. Naujos arba sparčiai kintančios tradicinės kultūrinio tapatumo pasirinkimo sąlygos verčia įsisąmoninti jas. Kas tai galėtų padaryti? Be abejonės, tik laisvas protas, tik laisva asmenybė. Paradoksalu, tačiau istorinis matmuo *tautinių vertybių klausimai* yra sąmoningos ir pasąmoningos kultūrinės patirties refleksijos dalis. Minėta refleksija yra įvairi. Pavyzdžiui, filosofai ir kultūrologai moderniosios (ir postmoderniosios) lietuvių tautos išlikimo klausimus tradiciškai sieja su *tautine savimone* – žinojimo, jausmų ir valios vienoje³⁰. Greta šios sąvokos kartais vartojamas *tautinės savivokos* terminas, kuris išreiškia kiek aukštesnį savimonės lygmenį – griežtai lo-giškai grįstą pasaulėžiūrą.

Tautiškumo sandai kaip vertybių modelis taip pat yra jų santykių su-bordinacija, kurią, kaip minėta, nustato ne tik pats *individas*, bet ir *kitas* – kultūrinės žmonių sąsajos, kurioms būdinga imanentinė tvarka. Individo ir socialinės visumos klausimas tautiškumo problematiką susieja su ki-tomis socialinės organizacijos formomis, iš kurių tautiškumui yra svarbi valstybė, religijos institutai (bažnyčia).

Bendrajai kultūrai ir jos organizacinei sąrangai atstovauja tas pats in-divido / tautinės sąmonės esaties atsigręžimas ir įsigilinimas į save pačią, skiriant save nuo *ne Aš*, kurį galima įvardyti kaip *sąmoningumą*. Apibrėžti pastarojo turinį galima įvairiai – pasirinkus konkretų keliamų klausimų svarstymo išeities tašką. Sąmoningumas gali sutapti arba nesutapti su tautine savimone (kaip ir – tautine savivoka). Pavyzdžiui, kultūros so-cilogui Kavoliui sąmoningumas reiškė mąstymo, proto galių sinonimą ir buvo atraminė sąvoka analizuojant civilizacijas³¹. Anot jo, ne bet kuri mąstymo (suvokimo, žinojimo etc.) forma prilygsta sąmoningumui:

Sąmoningumas – specifika to, kas palieka, visom iliuzijom išsiformavus. Bet kas niekada neturėjo iliuzijų, neapčiuopia visų žmogiškojo sąmoningu-mo dimensijų. Jis nežino, ką yra praradęs, ir neturi į ką susižeisti. Jam lieka

³⁰ Apie lietuvių tautos savimonę plačiau žr.: KUZMICKAS, Bronislovas. *Tautos tapatumo savimonė. Lietuvių savimonės bruožai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidykla, 2009; GRIGAS, Romualdas. *Tautinė savivoka*. Vilnius: Rosma, 2001.

³¹ Žr.: KAVOLIS, Vytautas. *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos, 1998; KAVOLIS, Vytau-tas. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994.

tik laboratoriniai eksperimentai. Dėl to vaikai mokomi pasakų, kad jie turėtų ką prarasti.³²

Lietuvių tautos sąmoningumo, kaip ir Lietuvos nepriklausomybės, kultūros sociologas Kavolis ieško tarp nepriklausomų žmonių ir jų santykų, arba sąjūdžių, taigi iškelia egzistencinį laisvės klausimą ir individualias jo prielaidas. O ir ieškoti to sekasi tik tyrėjams, kurie asmeniškai patys yra laisvi, „nepriklausomi“, jie tarsi atpažįsta kituose save ir savyje – kitus³³.

Akivaizdu, kad dažniau filosofinė sąmoningumo refleksija yra platesnė ir objektyvi abstrakcija. Pavyzdžiui, Vydūno raštuose. „Šviesėjanti“ žmogaus sąmonė ir filosofo atitinkamai suvoktas sąmoningumas (beveik tapatus žmoniškumui, o tam tikru atžvilgiu – ir tautiškumui, ir asmeniui) aprėpia labai įvairius sąmonės raiškos tarpinius ir jos formas:

Matyt, Lietuviai yra per visus amžius išlaikę *esmiškąją* žmogaus laikyseną. Įrodo tai jau ir Lietuvių kalbos atsinešimas su jos ypatumais iš žilos senovės. Atsispindi tai ir iš tautos padavimų, pasakų, dainų, priežodžių, patarlių ir net iš to, ką vadinama prietarais (kursyvas mano – V. M.).³⁴

Romualdas Grigas, XXI a. pradžioje išleidęs keletą veikalų apie lietuvių tautos istoriją ir dabartį, pasiremia Kavoliu, o savo paties vartojamą sąmoningumo sampratą konkretizuoja taip pat iš jam svarbių kultūros sociologo pozicijų, tiesa, „nėspeifikuoja“ jos, neatmeta Kavoliui nerūpių „iliuzijų“, mini sunkiai apibrėžiamus *mentalinio būvio* dalykus ir tarsi

³² KAVOLIS, Vytautas. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994, p. 244.

³³ KAVOLIS, Vytautas. *Sąmoningumo trajektorijos: Lietuvos kultūros modernėjimo aspektai*. Vilnius: Vyturis, 1997. „Egzistencinio tipo“ nepriklausomų žmonių vietos ir vaidmens kultūros istorijoje fenomeną, kurį *Sąmoningumo trajektorijose* aprašė Vytautas Kavolis, filosofas Arvydas Šliogeris susieja su kitomis vertybėmis, tarp jų – kito žmogaus teisę kitaip mąstyti, egzistencinių kiekvieno laisvo žmogaus galimybių ribomis, individualia, o ne autoritarine, tikėjimo forma. (Žr. ŠLIOGERIS, Arvydas. *Lietuviškumo paraštės*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 29–39).

³⁴ VYDŪNAS. *Viltys dėl tautos ateities*. [žiūrėta 2011 m. spalio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.rerichas.lt/teosophy/merkelis.htm#VYDUNAS%20VILTYS%20DEL%20TAUTOS%20ATE>>.

grįžta prie ikikartezinėje filosofijoje reikšmingesnės *dvasios*, o ne sąmonės temos:

Apibrėžiant sąmoningumą, mes priversti išjudinti įvairius reiškinių klotus, tame tarpe ir tokius, kurie yra gana sunkiai nusakomi, diskutuoti. Pavyzdžiui: tautos dvasia, tautos idėja praktikuojamas metanaratyvas (metanaratyvai), viešieji diskursai, nacionalinis arba tautos charakteris. Gal kiek lengviau būtų pagaunami doroviniai, religiniai, politiniai įsitikinimai ir pan. Visa tai galėtume supaprastintai įvardinti kaip žmonių *dvasinių vertybių ir įsitikinimų pasaulį*, kuriais grindžiama jų elgsena, veiksmai; arba dar trumpiau – galėtume įvardinti kaip visuomenės, tautos dvasinės kultūros pasaulį. [...] Trumpai tariant, sąmoningumas reiškia *žmonių, tautos arba visuomenės dvasinį, mentalinį būvį*, kuris visada yra pakankamai amorfiškas, kintantis, tuo ar kitu laipsniu lemiantis socialinį veiksma ir bet kurios socialinės struktūros (ar tai būtų šeima, įstaigos ar įmonės kolektyvas) funkcionalumą.³⁵

Neįmanoma sutelkti visų metodologijų ir, apibendrinus jas, taikyti kaip vieną vienintelę. Jas būtina žinoti, apie jas išgirsti. Vis dažniau tautinio sąmoningumo, tapatumo ir vertybių tyrimus gelbsti mintis apie metodologijų daugiašakiškumą arba daugialypumą. Ne vienas tyrimų autorius susiaurina metodologijų lauką ir pasirenka tik jo paties žiūros taškui artimesnę individo / tautos tapatumo teoriją. Fenomenologijos, hermeneutikos, naujosios kritikos, formalizmo, struktūralizmo, semiotikos, psichonalizės, literatūros / kultūros sociologijos, mito kritikos, istorizmo / naujojo istorizmo, komparatyvistikos, postkolonializmo, postmodernizmo / postruktūralizmo ir kitos tapatumo recepcijos leidžia priartinti vieną arba kitą temos aspektą ir jo kontekstą.

³⁵ GRIGAS, Romualdas. Lietuvių nacionalinio sąmoningumo ir bendruomeniškumo dualizmas: kritinis situacijos vertinimas. *Lietuvių tautinės kultūros forumas*. [žiūrėta 2011 m. spalio 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://muziejus.moletai.lt/forumas/Grigas_pran.htm>.

Šioje knygoje svarstomi tautinių vertybių lietuvių literatūroje klausimai toliau remiasi literatūros aksiologija³⁶ ir tik iš dalies lieka susiję su bendrąja filosofija ir sociologija. Tai nereiškia, kad visi bendraautorai yra vienminčiai. Skirtingi jų konkretaus tyrimo objektai (autoriai, žanrai, kūriniai, suvokimo / interpretacijų lygmenys ir t. t.), taip pat ir tikslai savaime sukuria platų metodologinį spektrą³⁷. Galbūt visus tyrimo bendraautorius vienija tik bendriausios nuostatos, kurios ne visada yra paryškintos ir įvardytos. Iš ontologinių pozicijų visada svarbu klausti apie mūsų kultūros transcendentalų vaidmenį visuose aksiologijos klausimuose. Sociologinė literatūros (autorių ir skaitytojų) auditorijos matrica visada apibrėžia tikėtinų vertybinių lūkesčių horizontą. Matyt, pravartu tokias sąsajas ir skirtumus pabrėžti. Filosofams sąmonė asocijuojasi su dalyko (įvykio, objekto), kitaip – tikrovės, savęs paties, kuris tai suvokia, suvokimu (savimone). Vėliau kalbėsime apie tai, kad (kultūrinė) tikrovė esti ir kaip individualus laisvas reiškiny (įvykis), kuris įsiterpia į panašiu būdu besirandančią „tuštumą“ šalia jos. Paprastai skiriama individuali ir viršindividuali (visuomeninė) suvokimo galia, sąmonė, kaip apriorinė, transcendentalinė, suvokia save kaip pasaulio (tikrovės) apskritai priešybę³⁸. Šią kantiškąją nuostatą (*a priori*) šiandien papildoma huserliškoji nuostata dėl reiškinų kaip ir sąmonės kuriamų fenomenų (taigi ją galime vadinti *a posteriori*). Sociologinė sąmoningumo samprata dažniausiai pabrėžia *visumą* arba jos *dalį*. Kavolis yra rašęs: „Jei pagrindine problema laikysime individo ir socialinės visumos santykį, tuomet vakarietiškas principas

³⁶ Apie šiandienę literatūros aksiologiją žr.: DAUJOTYTĖ, Viktorija. *Lietuvių literatūros kritika*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2007; MARTINKUS, Vytautas. *Estetinė literatūros gyvybė: Aksiologinis šiuolaikinės lietuvių prozos spektras*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010. Apie literatūros aksiologijai svarbią literatūros fenomenologiją žr. DAUJOTYTĖ, Viktorija. *Literatūros fenomenologija*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003; be to, literatūros fenomenologijai skirti skyriai vadovėlyje *XX amžiaus literatūros teorijos*. Sudarytoja Aušra Jurgutienė. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006; ir šio vadovėlio papildiniuose – *XX amžiaus literatūros teorijos. Konceptualioji kritika*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010; ir *XX amžiaus literatūros teorijos. Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams*. I, II d. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

³⁷ Pasirinkti net keli konkretūs teorinės žiūros taškai: kultūrinis istorinis, sociologinis, feministinis, semiotinis naratologinis ir t. t. Patys tyrimo autoriai pripažįsta, kad visi pasirenkami siauresni ar platesni metodologiniai klausimai tarpusavyje yra susiję.

³⁸ HALDER, Alois. *Filosofijos žodynas*. Iš vokiečių kalbos vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Alma littera, 2002, p. 181.

išties yra individualizmo pirmenybė holizmo atveju.³⁹ Daugeliu literatūros tyrinėjimų atveju šis principas yra vaisingas. Jis tiesiog yra kitoks nei fenomenologinis pasirengimas, kurio vienas epicentrų – asmenybės ir tautos *akistatos* patirtis.

KALBA, LAISVĖ IR KITA SIMBOLINĖ REALYBĖ

Apibendrinti įvairias sąmoningumo ir tautiškumo sąsajas galėtume filosofine Bronislovo Kuzmicko įžvalga: „[E]sminis tautinio tapatumo aspektas yra sąmoningumas, nes visaverčiu gali būti laikomas tik save suvokiantis ir apmąstantis tapatumas. Tapatumo sąmoningumas ir yra tautinė savimonė.“⁴⁰ Cituojamoje tautinės savimonės apibrėžtyje juntama ne tik aksiologinė filosofo pozicija, bet ir išskiriama vertybinių sąmonės konfigūracijų kryptis. Ją galima įvardyti *saviverte*, kuri abstrakčiuosius (istorinius kultūrinius, tai yra paradigminius) sąmonės lygmenis transformuoja į konkrečius – individualius. Tarp jų – ir tuos, kurie yra dabarties (anksčiau minėtos kaip *qualia*) tautinio tapatumo dalis. Tai yra nesutampantčius su atminties, vaizdinių, racionalių sąmoningumo diskursų turiniais.

Apibendrinimai, be abejonės, yra sąlygiški. Verta prisiminti, kad dvasingumo (dvasios, sielos, sąmonės ir savimonės) samprata yra istorinė ir šiandien neturime vieno sąmonės (dvasios, sielos etc.) interpretavimo modelio. Skirtingi mokslai, filosofijos, religijos įveda į daugybės interpretacijų įvairovę. Jos turi savas ribas. Ne išimtis yra ir fenomenologinis metodas. Juozas Mureika pastebi:

Lygiagrečiai iškilo ir kitų su dvasine postmodernistinės visuomenės būseną susijusių problemų. Tai dvasinių galių ir joms adekvačios veiklos santykis, kurio konstitutyvūs pamatai slypi *Aš, Aš ir Tu, Aš ir Mes* bei savijautos, savimonės, savipratos, savivertės ir savižinos interpretacijose. Savimonė yra tokia dvasios, sielos ir sąmonės apraiška, kuri suvokia ne tik skirtingus objek-

³⁹ KAVOLIS, Vytautas. *Civilizacijų analizė*, p. 19

⁴⁰ KUZMICKAS, Bronislovas. Filosofinė tautinio tapatumo refleksija. *Filosofija. Sociologija*. 2009, t. 20, nr. 1, p. 3.

tus ir savo į juos nukreiptus aktus, bet ir save pačią, t. y. drauge atskleidžia asmens Aš savybes ir pačios sąmonės fenomeno esatį. Aš jaučiu save, vadinasi, aš esu. Į šį dvasinį aktą užfiksuoja vidinė pajauta. Ji tampa ir gyvenimo prasmės suvokties šaltiniu, kai gyvenimo prasmės ieška iškyla. Pajauta suteikia savijautą, savipratą bei savižiną, savivertės ir savirefleksijos galimybę. Taip pat *Kito*, kaip kitos sąmonės ir savimonės pajautą, o jos pamatu Kito patyrimą, pažinimą ir supratimą, padeda suvokti Aš ir *Tu* santykio esmę.⁴¹

Tautinės savimonės turinys yra vertinamasis – esamybę susiejantis su simboliniais tam tikro socialinio (plačiau – kultūrinio) visuotinum ženkais. Koks bebūtų slėpiningas ir savarankiškas mūsų „proto teatras“ tiek vidiniams, tiek visuotiniams jo „vaidinimams“ reikalinga informacija. Individas turi žinoti tautinio tapatumo klausimo kontekstus. Jie gali būti „realistiški“, tai yra artimi pagal pozityvistinę metodologiją aprašyti tikrovei, bet gali būti ir kitokie, net fantastiniai vaizduotės žaismai.

Vertybinė tautinės savimonės samprata taip pat aprėpia gana daug istorinių, sociologinių ir filosofinių klausimų ir jiems kelti vartojamų sąvokų. Iš jų galima išskirti įvairių simbolinės realybės formų: tautinę dvasią, tautos sąmonę (savimonę ir savivoką), tautinę ir individualią (asmenybės) tapatybę, kalbą, folklorą, tautos istoriją, sakytinę ir rašytinę literatūrą, tradicines ir naujas meno rūšis ir kt. Tai galėtų tapti konkrečių tautinių vertybių sistemos elementų paieška. Nuo spekuliatyvios filosofinės ar vienamatės sociologinės tautinio sąmoningumo (tautinio tapatumo etc.) problematikos būtų atsigręžta į jų prielaidas, susijusias su vertybiniais sprendimais. Galbūt net į vertybių pamatinį dalyką – jų pajautą, egzistencines jų atvertis. Be abejonės, tektų kalbėti ne apie abstrakčią – amžiną, o tik apie konkrečios istorinės epochos atvirą tautinių vertybių sistemą, kuri keičiasi pagal kultūros faktų simbolinės tvarkos paradigmas. Jos įžvalgose turėtų aktyviau dalyvauti individuali vertybių (sistemos) subordinavimo patirtis: pavyzdžiui, nuo istorinės, sociologinės ar epistemologinės tautinio sąmoningumo interpretacijos artėtume prie vienos iš galimų XXI amžiuje – fenomenologinės – šio reiškinių sampratos.

⁴¹ MUREIKA, Juozas. Dvasingumo pasireiškimo prasmė. *Dvasingumas žmogaus pasaulyje*. Sudarė Jonas Kievišas, Rimantė Kondratienė. Vilnius: Vilniaus pedagoginio instituto leidykla, 2011, p. 72.

Tiriant literatūrinės tautinių vertybių raiškas, išskirtinės metodologinės reikšmės turi simbolinė kalbos realybė, beje, dažniausiai labai artima simbolinei pačios literatūros kūrinio tikrovei.

Tai, kad moderni tautinė lietuvių valstybė istoriškai vėlavo, nereikia, jog nebūta etninio *lietuvio* tapatybės krizių. Aišku, jų turinį turėtume suprasti kaip istorinių socialinių struktūrų sąveikos rezultatą. Iki Renesanso jos šaknijosi tikėjimuose ir papročiuose, ankstyvosiose valstybingumo formose, vėliau – elitinėse etnogrupoje, kurios atstovavo valstybėms su daugiasluoksne socialine struktūra. Aristokratija, miestiečiai, inteligentija turėjo lemiamą reikšmę tapatybe vadinamoms vertybėms. Visoms joms kalba buvo svarbi, ypač – iškiliams jų veikėjams, tarp jų – literatūros autoriams. Tokią krizę patyrę žymūs rašytojai (Adomas Mickevičius, Oskaras Milašius, Česlovas Milošas), save vertino kaip *mediumus* – tarpininkus tarp kultūrų, kalbų ir literatūrų⁴².

Modernios tautos kūrimas reikalavo atsisakyti romantinių idealų ir remtis pozityvistiniais principais. Pastarieji pirmiausia turėjo būti suvokti kaip socialinė kultūrinė savirefleksija ir savikritika. Jos ir ėmėsi XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių inteligentija. Daujotytė, rašydama apie Žemaitę, yra pastebėjusi: „*Savųjų kritika* – sunkiausia rašytojo, apskritai kultūros žmogaus pareiga.“⁴³ Štai ką sako tyrėjai:

Būtent rašytojai publicistai, tokie kaip Biliūnas, Tumas-Vaižgantas, Kymanaitė-Čiurlionienė, Petkevičaitė-Bitė, Lazdynų Pelėda, Herbačiauskas ir Žemaitė, sugebėjo pasiekti, kad ši (savirefleksijos ir savikritikos – V.M.) tradicija neliktų istorijos paraštėse. Jų darbai liudija tam tikrą socialinės kritikos ir intelektualinės brandos laipsnį. Jų kritika kvestionavo tiek hierarchinę valstiečių pasaulio tvarką, tiek elito nenuoseklumus ją keičiant.

Svarbu tai, kad ši prieškarinio lietuvių tautinio judėjimo savirefleksijos tradicija kilo ne iš politikos, bet iš kultūros. Būtent rašytojai ir literatūros kritikai,

⁴² KUOLYS, Darius. Czesławas Miłoszas ir Lietuvos didžiosios kunigaikštystės tradicija. *Czesławo Miłoszo kūryba: modernioji LDK tradicijų tąsa*, p. 25–27.

⁴³ DAUJOTYTĖ, Viktorija. Kosmoso žemė – Žemaitė. In Žemaitė. *Rytų giedra*, serija „Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius“, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 18.

o ne partijų veikėjai, privertė elitą pažvelgti į save rimtai ir paklojo „tautinės kultūros“ pamatus.⁴⁴

Lietuvių tautos ir kitų su jos kultūra, kalba, valstybingumu susijusių (latvių, lenkų, rusų, gudų, vokiečių, švedų, suomių etc.) tautų vertybinė esatis leidžia siekti gana gilaus ir daugiareikšmio sąmoningumo – visus istorinius ir visai nesenus įvykius siekti suvokti analitiškai, *sąmonės akimis* pamatyti vidinę jų tvarką. Kultūrinė jos simbolika apskritai, o konkrečiai – tautinė literatūrinė patirtis yra sukaupta lietuvių kalboje ir literatūroje. Minėta, kad LDK ir vėlyvesniais amžiais, matyt, iki pat XIX a. pabaigos, lietuvių kalba literatūra buvo rašoma epizodiškai, ji turėjo stipresnes partneres – kitomis kalbomis Lietuvoje rašomas literatūras. Tik per jas plačiau skleidėsi „gimtosios žemės“ erdvė ir pilietinė luominė LDK dvasia. Nors dar neturime pagal mūsų dienų metodologijas parašytos nei Lietuvos⁴⁵, nei lietuvių literatūros istorijos, niekur nėra dingę svarbiausi literatūros kūriniai ir žinome visus jų autorius⁴⁶. Minėtume ar neminėtume senąją slavų, lenkų ir lotynų kalbomis parašytų literatūros kūrinių, visi jie buvo etninės, taigi ir tam tikroje teritorijoje atsiradusios tautos kultūrinės raiškos forma. Daujotytė pastebi:

Literatūra neišvengiamai susijusi su etnosu, jei dar ir ne su tauta; net jei ir ne su jos pamatine kalba, jei mąstysime, kad kalba nepadengia visos sąmonės,

⁴⁴ BALKELIS, Tomas, *Moderniosios Lietuvos kūrimas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 195.

⁴⁵ Žr. 24 nuorodą. Lietuvos literatūros terminu dažniausiai vadinama ne tik lietuvių, bet ir kitomis kalbomis parašyti lietuvių etninės teritorijos literatūros kūriniai. Tokia (tautinės) literatūros samprata aprėpia ne tik daugiau kūrinių, bet ir senesnius istorijos amžius. Beje, Bučys, tyrinėjęs lietuviškosios raštijos pradžią, lietuvių literatūros ištakų analizę nukelia į XIII amžiaus vidurį: pirmuoju mums jau žinomu lietuvių literatūros kūrinių studijos autorius laiko ne Lietuvos karaliaus Mindaugo kanceliariinius raštus, o pirmajame Naugardo metraštyje patalpintą sakralinio kanono tekstą „Dievo išrinktojo Vaišvilko gyvenimas“. (Išsamiau žr.: BUČYS, Algimantas. *Barbarai vice versa klasikai: centras ir periferija rašytojo strategijoje*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008, p. 45–144; BUČYS, Algimantas. *Seniausioji lietuvių literatūra. Mindaugo epocha: poliparadigminė Viduramžių kultūrinių konfliktų studija*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009).

⁴⁶ Tiek Lietuvos tauta, tiek ir Lietuvos literatūra gali būti suvokiama kaip tautinių individo tapatumų daugialypiškumą integruojanti sąvoka.

kad prasminis (ideologinis, filosofinis) pradas gali būti reiškiamas ir kita, kultūrinę tradiciją įgijusia, kalba.⁴⁷

Turime šviesuolių, kurie yra palikę asmeninės patirties ženklų, kurių ypatumas šiandien turėtų būti itin vertintinas. Prigimtąją tautinę (dabartine šios sąvokos prasme) sąmonę etiškai ir būtiškai saugojo nedidelis jos sargybinių būrys – Martynas Mažvydas, Kristijonas Donelaitis, Antanas Baranauskas, Maironis, Jonas Biliūnas, Šatrijos Ragana, Vincas Krėvė, Vaižgantas... Tik trumpalaikė dvidešimties metų pirmosios Lietuvos Respublikos kultūra atnešė pragiedrulių nacionaliniam literatūros sąmoningumui. Šviesuoliai, kuriuos turėjau galvoje, dažnai buvo kitakalbiai – nutolę nuo gimtosios kalbos arba gimtąja laikę kitą, ne lietuvių, kalbą. Jie rašė apie Lietuvą, lietuvių tautą, lietuvių kalbą ar literatūrą „svetimosis“ – lotynų, lenkų, rusų ir vokiečių – kalbomis. Daukša lenkų ir lotynų kalbomis parašė „Prakalbą į malonųjį skaitytoją“ (1599), Adomas Mickevičius *Pono Tado* pradžioje lenkiškai ištaria „Litwo! Ojczyzna moja!...“ Liudvikas Rėza vokiečių kalba rašo eilėraštį „Pražuvęs kaimas“ apie savo gimtinę, smėliu užpustytus Karvaičius, išverčia į vokiečių kalbą Donelaičio *Metus* (1818), *Lietuvių liaudies dainas* (1825). Jurgio Baltrušaičio pirmuosius eilėraščius rusų kalba spausdina Viktoro S. Miroljubovo žurnalas „Žurnal dla vsech“ («Журнал для всех» (1899)), jo simbolistinė poezija (rinkiniai *Lelija ir pjautuvas*, *Žemės laiptai* ir *Kalnų takas*) rusų skaitytojui buvo žinomi kaip ir Aleksandro Puškino, Michailo Lermontovo, Fiodoro Tiutčevo, Afanasijaus Feto ar Aleksandro Bloko kūriniai. Oskaras Milašius prancūzų kalba prabyla apie lietuvių kultūros slėpinius: „Lietuvių liaudies poezija nusipelnė garbingą vietą Europos folklore“. Česlovas Milošas, lenkiškai kalbantis ir rašantis poetas⁴⁸, anot jo gyvenimo ir kūrybos tyrėjų, „išjudina gilius lietuvių istorinės ir kultūrinės savimonės klodus, atidengia nepertraukiamą ryšį su LDK tradicija“⁴⁹, 1980 metais atsiimdamas Nobelio premiją, sako: „Gera yra gimti mažoje šalyje, kur gamta yra

⁴⁷ DAUJOTYTĖ, Viktorija. Romaninis mąstymas humanistikoje. *Metai*. 2010, nr. 1, p. 190.

⁴⁸ 2000 metais, Vilniuje kalbėdamasis su Irena Veisaite, jis teigė: „O aš esu ir lietuvis, ir lenkas. O iš tiesų esu paskutinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilietis“ (KUOLYS, Darius. Czesławas Miłoszas ir Lietuvos didžiosios kunigaikštystės tradicija, p. 12).

⁴⁹ DAUJOTYTĖ, Viktorija; KVIETKAUSKAS, Mindaugas. *Lietuviškieji Česlovo Milošo kontekstai*, p. 43.

žmogiško masto, kur per šimtmečius gyveno įvairios kalbos ir religijos. Aš kalbu apie Lietuvą – padavimų ir poezijos kraštą.“

Tiesa, kreipinys „Tėvyne Lietuva“, ištartas lenkų (ar baltarusių) kalba, kiek vėliau Vinco Kudirkos pataisytas į „Lietuva! Tėvyne mūsų!“, visada primena kainą, kurią tautiškumo žadintojams teko sumokėti už „seniausią kalbą“, kuria, anot Mickevičiaus, dar tebekalbama Europoje: keletą šimtmečių šiai kalbai teko būti nuošalėje, užleidžiant elitinę vietą valstybėje lenkų kalbai. Archajinį lietuvių kalbos *grožį* padėjo išsaugoti kultūrinė jos atskirtis:

Kaip Toskanos miestai, kurių viduramžių bokštai išliko ne nepaisant, bet dėl ekonominio ankstyvųjų naujųjų laikų nuosmukio, lietuvių kalba senąsias vertybes išsaugojo kaip tik dėl to, kad nebuvo vartojama ankstyvųjų laikų literatūroje.⁵⁰

Šią ir jau minėtą paradoksią istorinę lietuvių kalbos vertės gintį kitomis kalbomis varta įsidėmėti: šiandien, XXI a. pradžioje, kai esame sukaupę lietuvių kalba parašytų grožinių veikalų *lobyną*,⁵¹ deja, kaip tuo besidžiaugtume, svetur jis nėra pakankamai žinomas – nei išverstas, nei kritikų aptartas; elitinė Europos literatūra sukaupia iš kitų nacionalinių teritorijų; kaip ir prieš kelis amžius ne apie lietuvių literatūrą, o apie lietuvių kalbą skelbiami mokslo straipsniai, studijos, dėl jos pasaulio universitetuose steigiami ir gyvuoja lituanistikos centrai (institutai).

Taigi paveldėtas mitas apie senovinį lietuvių kalbos grožį ir folkloro – tai yra vėlgi ne elitinės, o liaudies kultūros – turtus tebėra reikšmingas ir tebevaldo mus.

Šiame istoriniame lietuvių ir kitų kalbų kelyje regime šiandienę tautinę lietuvių sąmonę ir tautinės savimonės brėžiamą simbolinę liniją tarp tautiškumo ir daugiatautiškumo. XXI amžiaus išvakarėse atkūrus Lietuvos valstybės nepriklausomybę, Lietuvos Respublikos kultūros tyrėjams ir strategams, taip pat ir literatūrologams, naujai iškilo *senas* kultūros is-

⁵⁰ SNYDER, Timothy. *Tautų rekonstrukcija*, p. 43.

⁵¹ Turima galvoje 30 tomų knygų serija „Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius“. Joje 2005–2013 metais Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla pristatė žymiausius lietuvių literatūros klasikus, kurių gyvenimas ir kūryba istoriškai sutapo su moderniosios tautinės lietuvių valstybės radimusi ir gyvavimu iki XXI a.

torijos klausimas: kaip siejasi *kalba* ir *tautinė literatūra*, plačiau kalbant – kokia yra šiandienė tautos sąmoningumo ir žmogaus dvasingumo sąsaja, kokie yra vertybiniai mūsų lūkesčiai – ką žada ir ko negali žadėti tautinės literatūros vertybinė struktūra kultūros globalizacijos sąlygomis.

Be abejonės, tai yra ne tik literatūros aksiologijos klausimai, bet ir platesni literatūros vertybių sampratos kontekstai – visos kultūros svarbiausiųjų reiškinių *prasmė* tautos ir tautinės valstybės piliečių gyvenime, taip pat tos kultūros kaip tikrovės pažinimas, žmogaus tikėjimas ir moralė. Kiekvienas vertybe laikomas kultūros sandas interpretuojamas kaip siektinas tikslas – įsisaugojimas ir išgyvenamas, asmeniškai patiriamas.

Nuo Sokrato laikų klausinėjame, kas yra ironija. Kai kur arba kai kada ji mums nėra maloni, nes egzistencinė, Istorijos tikroviškumas labai dažnai atrodo ironiškas, nes visa, kas buvo, anot Sørenso Kierkegaardo, keičia tai, ko mes dar nežinome. Taip yra ir šiandien: tik jaučiame, turėtų būti kažkas kita ir bus kitaip, bet nežinome, nei kas ateina, nei kaip tai įvyksta.

Šis dvejopas mūsų sąmonės judesys aprėpia ir lietuvių kalbą, tapusią ne tik Lietuvos Respublikos valstybine, bet ir pagrindine modernios tautinės valstybės literatūrine kalba. Jis yra ir *laisvės* kalbėti ar nekalbėti, rašyti ar nerašyti *turinys*.

XX a. pabaigoje Lietuvoje įvykusiems kultūriniais, socialiniams ir politiniams lūžiams būdinga tai, kad istoriškai tikra ir teisėta, visą šimtmetį puoselėta vienos (lietuvių) kalbos ir vienos (lietuvių) tautos kultūros kaip Lietuvos valstybingumo pagrindo samprata sulaukė kitų tautų ir valstybių „globalių“ iššūkių ir kritikos. Dar daugiau: šitie Europos ir pasaulio daugiaveidės kultūros iššūkiai ir pagal XIX a. tradiciją suvokiamo tautiškumo kritika gali būti traktuojami kaip pačios lietuvių tautinės kultūros ir valstybės iššūkiai ir savikritika, kylantys kaip imanentiniai tautinės savivokos reiškiniai.

Ar galėtume nepastebėti šių sąsajų kaip šiandienio tautinių vertybių radimosi ir jų struktūros sąlygų? Matyt, negalėtume, o mūsų aksiologiniams tyrimams pasirenkamos metodologijos skirtingai leistų tirti paradoksalių jų turinį: pripažinti tautinių arba virštautinių vertybių prioritetą, išskirtinį asmens arba bendruomenės (visuomenės) iniciacijos vaidmenį tautų kultūrų sąveikoje. Nuojauta sako, kad kol kas tas (savi)kriškusumas (kaip ir buvęs prieš šimtmetį) jau atrodo mums tikroviškas ir tereikia kiek palaukti, kol jis įveiks tai, kas tebėra istoriškai tikra.

Šiandien apie šią paradoksalią patirtį vis dažniau rašo (taigi – ir mąsto) filosofai, sociologai, polititologai ir politikai, tačiau literatūra savo skaitytoją apie būsimas permainas perspėjo daug anksčiau – Sąjūdžio metais, kai nebe pirmąsyk, bet jau iš esmės, keitėsi vertybinė lietuvių literatūros paskirtis ir, viena vertus, gal pirmąsyk literatūroje atsirado galimybė jai reikšti egzistencinę savo esatį, kita vertus, (ne) pirmąsyk lietuvių kalba atitrūko nuo istorinės tautinės tapatybės, nes ėmė keistis tradicinės literatūrinės jos raiškos formos, o įvertinti jų tikrovišką turinį ėmė trukdyti ne sovietiniai ideologizmai, bet (postmodernus) globalinis kapitalizmas, tačiau ir šiuo atveju – subjektyvus istorijos supratimas.

Šiandienė tautos esaties (tautinio sąmoningumo, tautinės savimovės, tautinių vertybių) ontologija yra atvira naratyviniam jos tyrėjų dalyvavimui, tai yra jų skirtingoms interpretacijoms ar vertinimams, kurie nėra tokie radikaliai kitoniški, kad nebūtų galima diskutuoti, tartis ir vieniems kitus suprasti. Kai kurie atsakymai į klausimus visada atidedami, į kai kuriuos klausimus net nesitikima rasti atsakymų.

Tolesniuose Lietuvos tautinių vertybių turinio XX–XXI amžių sandūroje problematikos aksiologiniuose svarstymuose rinksimės individo (asmens) *laisvės* žiūros tašką, kuris reikšmingas buvo visais moderniojo žmogaus istorijos tarpsniais. Toks požiūris pasirinktas beveik instinktyviai ir fenomenologiškai – kaip būdas prasibrauti į hermeneutišką naujos šiandienės tautinės tapatybės suvokimo ratą, po to palaipsniui jį aiškin-tis, dekonstruoti, įveikti atidėtą vertinimą.

AKSIOLOGINIS TAUTINĖS SĄMONĖS VIRSMAS LIETUVIŲ ATGIMIMO (1988–1990) LITERATŪROJE

Laisvė

Turima galvoje, kad XX a. 9 dešimtmetyje lietuviai buvo būtent istorinės *laisvės* pašaukti: tautinis sąmoningumas kaip ir kiekvienas sąmoningas gyvenimas paremtas *laisvu* dabarties pasirinkimu tarp praeities ir ateities. Šiuo požiūriu kiekviena dabarties situacija yra analogiška buvusioms ir būsimoms istorinėms epochoms. Jau minėta, kad kiekviena konkreti istorinė tikrovė prieina ribą, kur esatis paliekama pačiai sau ir

nekuriama mūsų, taigi gali žūti, pranykti. Tai nereiškia, kad kultūros lūžis yra kitokia istorinė esatis – tik nauji faktai be jų idėjų ir interpretacijų. Svarbų vaidmenį lūžių istorijoje vaidina vertybiniai tikslai, vaizdiniai, motyvai – tai, kas istorijoje dažnai vadinama tik jos idėja, bet ne istorinių faktų tikrove.

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio (1988–1990) idėjų ir tų metų lietuvių literatūros kontekstai turi sąsają su kai kuriomis esminėmis XIX a. pabaigoje vykusio tautinio atgimimo Lietuvoje paradigmomis. Išskirtinis pastarųjų bruožas – vertybinių nuostatų kultūroje kaita ir kalbos jai reikšti paieškos. Jau minėtas tautos (ir jos laisvės) idėjos vaidmuo buriant individus į bendruomenę. Prieš šimtmetį lietuvių tautos aktyvumą skatino labai konkretūs *anuometės dabarties* kultūros laisvėjimo uždaviniai – atgauti spaudą lietuviškaisiais rašmenimis, atkurti (tautinę) valstybę, atsikratyti kultūrinės provincijos savivoka. Šiuos tikslus lygindami su 1988–1990 metais gimusio kultūrinio politinio judėjimo tikslais, atrasime neabejotinų panašumų, nes viena ir ta pati *laisvės vertybė* kaip pirminė ir galutinė, individuali ir absoliuti, atsiveria mums kaip itin vertinga, subordinuojanti visas kitas vertybes: kaip ir prieš šimtmetį Lietuvoje pirmiausia siekta *laisvės* – išsivaduoti nuo sovietinės okupacijos, kurios ryškiausios antivertybės buvo žodžio ir spaudos cenzūra, rusinimas, uždara „internacionalinė“ kultūra ir Lietuvos pseudovalstybingumas. Laisvės vertybė buvo siejama su valstybe – jos suverenumu ir funkcijų pilnatve. Mažiau buvo svarstoma *sava* laisvės patirtis, kuri buvo ribota, kontroliuojama „pavergto proto“, tai yra (post)kolonijinė.

Sava laisvės dabarties pagrindu steigtis yra ambivalentiška, jungianti pozityvius ir negatyvius pasaulio pajautos vertinimus, empatinę ir transcendentinę – skatinanti peržengti asmeninio gyvenimo ribą – suvokti nacionalinį (tautinį), etninį, etinį ir kitokius savojo Aš kontekstus, priešpriešinanti galimybėms be alternatyvų (tarsi jų galėtų realiai būti) – pavyzdžiui, rinktis pernelyg didelį europietišumą, pasaulietišumą užmirštant savąją pradžią (prigimtine – žmogaus, lietuvio etc.) tapatybę.

Ši vertybinė laisvės samprata sietina su galimybės (tikslų) įgyvendinimu pirmiausia projektuojant ją į tam tikrą individualią tikrovę kaip atmintį, tačiau dėl to ji turi ir perspektyvą – ateitį. Labai svarbus (metodologiškai) suvokimo vientisumas. Kaip minėta, jo išeities taškai kaip tolimesnio suvokimo kontekstai – *laisvi laisvų (nepriklausomų) asmenybių*

sąmonės aktai, kurių prigimtis yra absoliutumas, paties suvokimo akto istorinis ir loginis individualumas. Laisvas reiškinys suvokiant jo ontologinę dimensiją, anot Merabo Mamardašvilio, yra *vienkartinis*, tam tikra reikšmė *absolutus* (*prasidedantis* ir *pasibaigiantis* savyje) įvykis, pirmas ir vienintelis, kurio nelemia nei jau mums žinomos „priežastys“, nei to įvykio stebėtojas, „trečioji akis“, kuri gali sulyginti to įvykio vaizdą su juo pačiu⁵². Įvykis kaip būseną, „akimirksnio“ kismas, kurį reikia pajusti ir tuo pat metu suvokti jį visos tikrovės sąryšių (dėsningumo) kontekste. Ši mūsų sąmonės konfigūruojama simbolinė laisvės ryšių tvarka yra absoliuti – visiems laikams ir visiems mums (tarsi *Pitagoro teorema*), tačiau ji yra atvira mūsų naujam *a priori* ir *a posteriori* laisvės žinojimui. Šalia individualiai suvokiamo laisvės fenomeno visada esama „tuštumos“, kurioje sutelpa kitas pasaulis, tarp žinomų jo reiškinų – ir nežinomų: nepažinti, nesuvokti. Laisvo veikimo „produkto“ prasmė, anot Mamardašvilio, yra *tai*, kas, nors logiškai neišplaukia ir negali būti numatoma, vis dėlto atsiranda ir atsiradant atpažįstamas (suvokiamas) kaip esminė esaties dalis, tai yra kaip išskirtinis ir galingas (minties) darinys, kurio negalima laikyti beprasmišku atsitiktinumu:

Keista mūsų gauta laisvės apibrėžtis: gebėjimas pertvarkyti, įkūnyti, kad būtų atkurta kažkas, kas kuria, sekretiška, tai yra sėkmės kriterijus – veikimo laisvė, laisvės išlaisvinimas...⁵³

Graikų mitologijoje daug dėmesio buvo skiriama ne tik laisvei, bet ir drąsai, narsai, gėriui, grožiui, plačiau kalbant – pilietiškumui, tikėjimui, pažinimui. Immanuelis Kantas taip pat pabrėžė žmogaus laisvą veikimą (elgseną), jis susiejo jį su „asmeniu kaip tikslu pačiu savaime“⁵⁴, laisva valia, moralumu (elgtis taip, kad elgesys galėtų tapti *dėsnium*), taigi trans-

⁵² Žr. МАМАРДАШВИЛИ, Мераб. К пространственно-временной феноменологии со- бытия знания. *Вопросы философии*, 1994, no. 11, с. 174.

⁵³ Ten pat, p. 180.

⁵⁴ „[...] žmogus ir kiekviena protinga būtybė apskritai egzistuoja kaip tikslas pats savaime, *ne vien kaip priemonė*, kurią viena ar kita valia galėtų naudoti savo nuožiūra; visuose jos poelgiuose, ar jie būtų susiję su ja pačia, ar su kitomis protingomis būtybėmis, ji visada turi būti traktuojama *ir kaip tikslas* [...]“ KANTAS, Immanuelis. *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vilnius: Mintis, 1982, p. 61.

cendentinė laisvė apibūdinama tik kaip nepriklausomybė nuo gamtinio priežastingumo – moralės autonomija.

Dėmesys asmenybei ir jos laisvės klausimams iš klasikinės filosofijos buvo perimtas XX amžiaus autorių (Martino Heideggerio, Karlo Jasperso, Jeano Paulio Sartre'o ir kt.), tad laisvės „teorema“ vertybių istorijoje, nors ir daug sykių perrašyta ar bent jau dažnai iš naujo prisimenama, taip pat negali iš esmės (bent jau ontologine prasme) keistis, nes prilygsta tokiems archetipiniams individualiems iššūkiams žinių archeologijoje kaip ir „Pitagoro trikampis“. Laisvė kaip realybė įeina į mūsų pasaulį transcendentaliai, tai yra kaip ne nuo mūsų priklausantis, iš anksto mūsų laisvės patyrimą nulemiantis pasaulis, kita vertus, laisvė nėra tik jau žinomų mums laisvės fenomenų diskretinė plėtra, mums labiau svarbus ne metafiziškas laisvės *a priori*, o atvirkščiai – *a posteriori* ryškėjanti jos reikšmė.

Taigi pačios laisvės ir kitų vertybių istorinės kaitos nederėtų suabsoliutinti. Vargu, ar ją galėtume vadinti radikalia. Kitas dalykas, ar jų suvokimą prieš šimtmetį ir šiandien gebame *a posteriori* analizuoti ir suvokti kaip egzistencinės individo laisvės kūrinį, kaip tam tikrą gyvenimo organoną. Jokia istorinė laisvės forma nėra tik jungiamoji kitų istorinių laisvių grandis. Vertybių mąstymas ir jų pasaulio tvarka prasideda ir baigiasi žmogaus santykiais su kitais žmonėmis ir kultūra, kurie savaime yra reliatyvūs – priklausomi vieni nuo kitų, tai yra kintantys, pripažįstant, kad žmogus yra išskirtinė būtybė.

Žmogaus vieninteliškumas pasaulyje yra pagrindinis mūsų laiko filosofų įsitikinimas. Vieniems (kaip Heideggeriui) žmogus yra tuo savotiškas, kad jis vienintelis savyje slepia būties supratimo galimybę; antriems (kaip Sartre'ui) jis vienintelis, kuriame būtis eina pirma prigimties; tretiems (kaip Camus) jis vienintelis, kuris neša absurdišką likimo našta, regėdamas jos absurdiškumą ir vis dėlto savotiškai tragišku džiaugsmu ją mylėdamas. Taigi, nors patsai žmogaus savotiškumo aptarimas įvairiuose filosofuose nevienodas, tačiau apskritai radikalus žmogiškosios būties skirtingumas nuo gamtinės tikrovės yra bendra visų tezė.⁵⁵

⁵⁵ GIRNIUS, Juozas. Ateistinio humanizmo akivaizdoje. *Aidai*, 1949, nr. 26, p. 209–215.

Juozo Girniaus, kuriam, kaip minėjome, labai rūpėjo tautiškumo klausimai, mintis cituojame neatsitiktinai: žmogaus „vieninteliskumas“ kelia laisvės fenomeno steigties klausimą. Jį aptardamas Girnius prabyla apie „žmogų be Dievo“ – susirūpinusį tik laikiniais dalykais. Tik kuriantis žmogus yra laisvas. Tai yra laisvė tėra galimybė. „Dabarties rūpestis išsaugoti laisvę prieš likimą“⁵⁶, – sako Girnius. Kviesdamas kuriant save atrasti mirties prasmę, Girnius primena, kad tikėjimas, religija yra viena kertinių žmogaus vertybių, nes Dievo klausimas – kiekvieno žmogaus pagrindinis egzistencinis rūpestis.⁵⁷ Apsisprendimas Dievo atžvilgiu nulemia žmogaus požiūrį į patį save. Deja, pasirinkimas gali būti ir klaidingas (ateistinis). Kalbant apie lietuvių tautą ir jos laisvę, tenka matyti jas kaip krikščioniškosios kultūros dalis. Reformacijai Lietuvoje pralaimėjus, vyrauja katalikų tikėjimas, kuriame asmens aiškinimosi ir įsitikinimo yra mažiau nei protestantizmo atveju.

Be abejonės, galima ir kitokia nei Girniaus (ne egzistencialistinė, ne tomizmu grįsta) tikėjimo motyvacija, XIX amžiaus, o ypač XX amžiaus, filosofinės minties įvairovė buvo didelė, tačiau visais atvejais individualus ir bendruomeninis *laisvės* įvykis *a posteriori* įsisąmoninamas ir kaip tikėjimo realybė.

Ir ontologinę / gnoseologinę, ir teistinę / transcenduojančią Dievo link laisvės įvykio sampratą išreiškianti *kalba* visuomet yra svarbi dėl savo kuriančiųjų galių: ji sujungia (*a priori*) esamas kultūros ir tikimybinės naujas (*a posteriori*) simbolines raiškas, sukuria struktūras, kurios gali būti įvairiai (tradiciškai ir (post)moderniai) įsisąmoninamos / interpretuojamos.

Laisvės kaip pažinimo, laisvės kaip tikėjimo ir laisvės kaip kalbos klausimai yra etinių klausimų (primenančių Kanto kategorinį imperatyvą) aspektai.

⁵⁶ GIRNIUS, Juozas. Laisvės ir likimo problema dabarties filosofijoje. *Aidai*, 1949, nr. 24, p. 97–102.

⁵⁷ Antanas Maceina taip pat teigė, kad „[K]elias į žmogaus sudievinimą eina tikrai per žmogaus laisvę. Tik laisvas žmogus yra pasiruošęs priimti į save Dievą. Jei žmogus vergauja, jis virsta stabmeldžiu, jo gyvenime pasireiškia tamsa. Jei vergystė ilgalaikė, pasireiškia demonizmas, naikinantis asmenybę, pakertantis žmogiškojo Aš šaknis. Kristus veda žmogų į laisvę. Laisvė veda žmogų į atbaigtojo buvimo laimę.“

Įsisažmonintas kiekvienas *laisvės* įvykis į tautinę savimonę sugrįžta dėl panašių esminių priežasčių, tik kitokiomis *istorinėmis* sąlygomis. Taigi bendra daugelio *laisvės* įvykių struktūra kaip kultūros erdvėlaikis susieja visas istorines tautos ir jos atstovų savimonės formas. XIX a. pabaigoje vykęs lietuvių tautinis sąjūdis negalėtų būti išskirtinis arba netgi išeities taškas vertinant vėlesnes jo formas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikams būdinga tautiškumo patirtis yra plačiau aprašyta ir kitaip mūsų istorinės atminties išsaugota, tačiau ji taip pat negalėtų būti vienintelė prioritetinga. Viena vertus, kultūros istorijoje galima rasti daug ankstyvesnių etninių tautinių lietuvių bendruomenės formavimosi ir esaties pavyzdžių, kuriems apibendrinti būtini metodologiniai principai. Jų pasirenkama įvairių. Etninių kultūrinių faktų aprašymas remiantis archyvine medžiaga, pritaikant gamtos mokslų (fizikos bei chemijos) metodus, kritinė šaltinių patikimumo analizė, tautos istorinių duomenų sisteminimas ir apibendrinimas, empiriškai patikrinamų hipotezių formulavimas ir griežtas jų tikrinimas būtų atramos, kurias duoda pozityvistinė kultūros istorijos metodologija. Produktivi gali būti hermeneutinė tautos istorijos recepcija. Jau minėta lyginamoji kalbotyra atskleidžia vis senesnių baltų laikotarpių slėpinius. Kita vertus, istorinių laikų priešaušryje nėra lengva įvardyti ir aptarti visų baltų ir konkrečiai – lietuvių – kultūrinius faktus: kalbą, tikėjimą, papročius. Galbūt dėl to lietuvių tautos ir jos savimonės priešistorė yra tapusi ir mokslinio, ir pseudomokslinio tyrinėjimo objektu⁵⁸.

Išsami tautinės tapatybės kaip *laisvės įvykio* klausimo ikiistorinė ir istorinė analizė (tiek *a priori*, tiek *a posteriori*) nėra šio knygos skyriaus uždavinys, tačiau literatūros kūrinių vertinimų kontekstuose prisimintina, kad tautiškumas, be abejonės, gali būti suvokiamas kaip labai sena (istorinė) paveldima / pasirenkama *laisvės* reiškinių erdvė, prasidedanti ten ir tada, kai socialinis ryšys įsisažmoninamas kaip papročiai, pagal kuriuos žmonės vienas kitą gerbia ir vertina kaip sau lygius, o veikdami suvokia, kad visi ir kiekvienas turi savo poreikių (interesų), kai dar nėra politinių institucijų, tačiau jau išsiskiria moralinės nuostatos, vadinamos *egocen-*

⁵⁸ Dalis Lietuvos istorikų skeptiškai vertina baltų kultūros istorinių šaltinių interpretacijas Česlovo Gedgaudo veikale *Mūsų praeities beiėskant* (1972) ir Jūratės Statkutės de Rosales publikacijose šiais klausimais (*Senasis aisčių giminės metrašis*, 2009; *Europos šaknys ir mes, lietuviai*, 2011).

trizmu ir altruizmu. Pastarosios etinės vertybės yra esminės ir labai svarbios apibūdinant bendruomenę moralumo atžvilgiu, bet konkrečiame istoriniame kultūrinės tautinės raidos etape jos ne visada yra reikšmingiausios: individualumas ir jo bendrieji (visuotinio) kontekstai yra tautiškumo ir žmogiškumo, pažintinių įžvalgų ir vertybių, istorinės praeities ir dabarties bei ateities santykio klausimai. Istoriografija leidžia teigti, kad lietuviai įvairiai derino individualumą ir visuotinumą, pasižymėjo vertinimų tolerantiskumu, nes jų valstybės (LDK) valdovai, anot Mickevičiaus, nematė nieko blogo, kai jų giminaičiai priimdavo kitą tikėjimą, o prijungtų prie savo valstybės teritorijų gyventojams savojo neprimesdavo. Taigi nei viena kalba, nei vienas tikėjimas nenulemdavo LDK pilietybės – svarbiausios anuometės tapatybės sąmoningumo dimensijos.

Jau minėta, kad XIX a. pabaigoje lietuviškojo tautiškumo atramos buvo ir romantinė pasaulėjauta, ir pozityvistinė laikysena. Atgimimo dalyviai rašytojai orientavosi į socialinius patriotinius tikslus – nepriklausomos valstybės atkūrimą, tad metafiziniai ar grynai estetiniai literatūros klausimai jų netraukė, atrodė nesavalaikiai. Literatūrai keliamas tendencingas uždavinys ieškoti vaizdų *gyvenime*, o sukurti kūriniai turi mokyti žmogų dorumo, tikėjimo, meilės tėvynei. Tautos sąvoka apskritai jau neapatinama tik su valstybės ar jos pilietybės sąvoka: pati literatūra pabrėžia (gimtosios) kalbos sąsają su kitais tautos sandais, tvirtina prielaidas tam, kad lietuvių kalba, kaip ir buvo XVI a. Daukšos *Postilėje* sakyta, būtų vartojama viešajame tautos bei valstybės gyvenime žodžiu ir raštu. Literatūrai svarbios bendrinės šnekamosios ir rašomosios lietuvių kalbos kūrimasis užtruko iki XX a. pradžios. Lenkų ir rusų kalbos vartojimas viešojoje kultūrinėje erdvėje nemenko, o nuo 1863 metų prasidėjo aktyvus Lietuvos rusinimas. XIX a. tapo akivaizdu, kad „pagrindinis visuomenės sluoksnis, kuriuo rėmėsi šio amžiaus lietuviybės darbas ir rūpinimasis lietuvių kalba bei jos tausojimu, ugdymu, buvo valstiečiai (su nedideliu skaičiumi bent smulkių bajorų)“⁵⁹. Šio sluoksnio kultūroje be kalbos tradiciškai svarbus buvo tikėjimas. Taigi „patriotinėje lietuvių šviesuomenėje tolydžio ryškėjo pažiūra, kad pagrindinis lietuvių tautos sąvokos dėmuo yra lietuvių kalba (t. y. kad be lietuvių kalbos nebus ir lietuvių tautos), tai

⁵⁹ JONIKAS, Petras. *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje. Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*. Chicago: Lituanistikos instituto leidykla, 1987, p. 294.

praktinė to išvada, kad savo likiminėje kovoje tikyba ir kalba turi viena antrą paremti.⁶⁰

Jau minėjome: neatsitiktina, kad XIX a. pabaigos lietuvių rašytojų kūryba yra itin visuomeniška, orientuota į minėtas lietuvių tautos samp-ratos ypatybes – orientuojamasi į skaitytojus iš valstiečių, prioritetas skiriamas didaktinei realistinei stilistikai, folklorui. Prieš šimtą metų lietuvių tautos kultūros kontekstai dar neleido pagrįstai kalbėti apie literatūrą kaip savarankišką estetinę vertybę – „pačią sau tikslą“. Tikrovės, kalbos ir literatūros ryšių struktūra buvo abstrakti, tai yra atitraukta nuo tikrovės, bet ne tiek, kad būtų tik autoreferentiška, nusigręžusi nuo tiesos ieškojimų ar net atsisakiusi jų.

Zalatorius, rašydamas apie XX a. pradžios situaciją lietuvių kultūroje ir literatūroje, yra pastebėjęs, kad „literatūra visais laikais egzistuoja pa-neigdama tradicijas ir ieškodama būdų naujai prabilti į skaitytoją“, tačiau „[n]ėra jokių duomenų, kad XX a. pradžios skaitytojas jau būtų išsiilgęs naujoviškos literatūros, kad tradicinė jam būtų nusibodusi.“⁶¹

Vis dėlto tai nereiškia, kad anuomečiame „estetinės sąmonės lūžyje“ buvo nesvarbios tautinės kultūros ir su jomis susijusių vertybių permainos. „Aušros“ romantikus neatsitiktinai pakeitė „Varpo“ pozityvistai, o pastaruosius – modernistai. Dviejų amžių sandūros lietuvių literatūros savimoneje sugyveno labai įvairios ir skaitytojui įprastos literatūrinės kryptys, nors Vakaruose tebestiprėjo dėmesys humanistinėms vertybėms ir integraliai estetinei jų raiškai. Taigi anuomečių lietuvių literatūros atnaujintojų (Sofijos Čiurlionienės, Juozapo A. Herbačiausko, Igno Šeiniaus, Balio Sruogos, Julijono Lindės-Dobilo ir kt.) dėmesys naujoms vertybėms kilo ne tiek iš eilinio skaitytojo lūkesčių, kiek iš reflektuojamos Vakarų Europos literatūros situacijos – lietuvių „rašytojų ambicijos vertė eiti koja kojon su didžiųjų kaimynų literatūrine patirtimi“⁶².

Be abejonės, kaimynų patirtis iš Lietuvos rašytojų pareikalavo savų nacionalinių patirčių. Iš tikrųjų XX a. pradžioje radosi naujas požiūris į tautos „dvasią“, tautosaką, socialinius įvykius ir *poetiką* – literatūros kū-

⁶⁰ JONIKAS, Petras. *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje. Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*. Chicago: Lituanistikos instituto leidykla, 1987, p. 294.

⁶¹ ZALATORIUS, Albertas. Estetinės sąmonės lūžis XX a. pradžioje. *XX amžiaus lietuvių literatūra*. Vilnius: Vaga, 1994, p. 11.

⁶² Ten pat.

rinio meninę raišką, jo *kalbos* struktūrą. Galima sakyti, kad žmogaus kaip asmenybės vertybių tikrovė pakeitė socialinius vertybinius tinklus, kuriuose iki tol žmogui buvo skirta tik tam tikra funkcija – pažintinė, etinė, politinė, tautinė ir t. t. Kartu tai reiškė, kad nacionaliniai tautiniai idealai (tikslai, uždaviniai, programos etc.) literatūros vertybių hierarchijoje negali būti aukščiau.

Toks lūžis galėjo įvykti platesnei – filosofinei – literatūros sampratai susiliejus su moderniąja literatūros teorija.

XX a. pradžios Lietuvoje teoriniai naujos literatūros ieškojimai vyko spontaniškai ir gana individualiai pasižvalgant į svarbiausių (populiariausių) stilių – romantizmo, simbolizmo ir realizmo – teorijas. Pastarosios, ypač romantizmas, buvo susijusios su žymesnėmis tautinėmis – vokiečių, prancūzų, anglų, italų ir kt. – literatūromis. Taigi kurį laiką bendroji kūrinio esaties samprata (literatūros filosofija) – kaip ir literatūros teorija ir kritika – formavosi atskirose tautinėse literatūrose, kurias galima vadinti „susisiekančiais indais“. Juose bendruoju lygmeniu tapo Aristotelio *Poetikoje* suformuluoti meninės literatūros kūrinio raiškos principai. Jų vieta ir vaidmuo buvo išskirtinai svarbūs visose Vakarų Europos tautų literatūrose, tačiau net esminiai filosofo teiginiai (pavyzdžiui, *mimesis* samprata) buvo netapatingi skirtingų tautų autorių interpretacijose. Prielaidas XX amžiaus literatūros filosofijai parengė klasikinė meno filosofija, atsiradusi XVIII–XIX amžių sankirtoje. Panašiai ir literatūros aksiologija negalėjo atsirasti anksčiau už bendrąją aksiologiją, nors vertybių klausimai literatūroje nuo seniausių laikų atrodė ir buvo svarbesni negu kitiems menams.

Vertybių klausimai Vakarų Europos filosofams⁶³ iš esmės parūpo tik XIX a. pabaigoje, ir lietuvių autoriai, panašius klausimus ėmę aktyviau svarstyti XX a. pradžioje, ne itin vėlavo. Jie tradiciškai rėmėsi bendra *lietuvių kalbos* ir *lietuvių tautos* istorine raida. Tautiškumas, be abejonės, gali būti suvokiamas kaip labai sena vertybinė erdvė, prasidedanti ten ir tada, kai išsiskiria net ne politinės ar teisinės, o tik moralinės nuostatos, vadinamos egocentrizmu ir altruizmu. Gimine, gentimi ir panašiai

⁶³ Vertybių filosofinės aiškinimosi krypties (mokslo apie vertybes – *aksiologijos*) pradininkais laikomi Rudolfas Hermanas Lotze (1817–1881), Heinrichas Rickertas (1863–1936), Wilhelmas Windelbandas (1848–1915), Maxas Scheleris (1874–1928).

vardinamose bendruomenėse kalba buvo svarbi, tačiau valstybės institucija dažnai aprėpė skirtingas bendruomenes. Tokia buvo ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Lietuviais galėjo būti vadinami jos piliečiai, kurie kalbėjo skirtingomis kalbomis, tai yra savo kilme (dabartine tautos sąvokos reikšme) buvo ne tik lietuviai, bet ir gudai, lenkai, ukrainiečiai ir pan. Gimtosios kalbos išskirtinė reikšmė buvo įvertinta Humanizmo, Renesanso ir Reformacijos laikais. Daukšos „Prakalboje į malonų skaitytoją“ jau suformuluota esminė mintis apie lietuvių kalbos vietą ir vaidmenį lietuvių tautos gyvatai. Romantiškai pakylėtas Johano Gotfrydo Herderio (1744–1803) žvilgsnis į kalbą kaip gyvą, organinę tautos dvasios išraišką į kurią įauga ir įsiaknija pavienis asmuo, buvo perimtas ne vieno lietuvių kultūros puoselėtojo. Pavyzdžiui, Rėza buvo įsitikinęs, jog žmogus mokytiis privalo gimtąja kalba, o Jonas Basanavičius vienareikšmiškai teigė, jog „be lietuvių kalbos nebus ir lietuvių“. Taigi lietuvių kalba ne tik kaip komunikacijos (bendravimo, susižinojimo) priemonė, bet ir kaip betarpiška tautiškumo raiška daugeliui XIX a. pabaigos – XX a. pradžios kultūros veikėjų ir anuomečių tautinių vertybių sistemos kūrėjų buvo laikoma pagrindiniu vertybiniu dėmeniu.

Konkrečios žmogaus buvimo vietos („žemės“) ir jos pasaulinių kontekstų arba kultūros kaip visuotinybės santykis yra senesnis nei tauta, kuri randasi su tam tikra kalba ir vėliau ima atstovauti tai kalbai. Tautos ideologijai rasti buvo svarbi konkreti etninė teritorija, vieta, kur žmonių (asmenų ir jų grupių) santykiai būtų vertinami ir siekiama pagarbos jiems. Tarp jų galėjo rasti ir ne viena, o keletas skirtingų kalbų, ir visos jos turėjo konkuruoti dėl tautinės kalbos statuso.

Net ir tais (retesniais) atvejais, kai kalba nėra būtinas tam tikros tautos struktūrinis dėmuo, kalbos sąsaja su tautos reiškiniu yra pamatinė. Pastaroji neatsiranda ir neišnyksta, ji visuomet juntama ten, kur esama žmogaus savivokos ir kultūros mąstymo. Prieš šimtmetį tai tematikai daug dėmesio skyrė vienas iš tautinės lietuvių moderniosios filosofijos pradininkų Bytautas⁶⁴. Straipsnyje „Šis tas iš lietuvių kalbos filosofijos“ („Draugija“, 1908, nr. 4) jis nagrinėjo bendrinės lietuvių kalbos formavi-

⁶⁴ Ramonas (Ramūnas) Bytautas (1886–1915) – vienas pirmųjų lietuvių profesionalių filosofų. 1905–1912 m. Maskvos universitete studijavo filosofiją ir psichologiją. Periodikoje paskelbtuose straipsniuose („Šis tas iš lietuvių kalbos filosofijos“, „Tauta ir tautiškoji sąmonė“ ir kt.) kėlė filosofinius tautinės savimonės klausimus.

mąsi, įvardijo kalbos raidos, sutampančios su tautos kultūros istorija, ir tautai savybingo mąstymo sąsajas. Straipsnyje „Tauta ir tautiška sąmonė“ („Aušrinė“, 1913, nr.1) jis kėlė klausimą, kodėl nutolstama nuo tautos kalbos. Anksti nuo kaulų džiovos pasimirusio filosofo įžvalgos buvo perimtos ir tęsiamos kitų psichologų, pedagogų, filosofų, kultūrologų ar rašytojų (pirmiausiai tarp jų minėti Stasys Šilingas, Adomas Lastas, Šalcauskis ir Maceina). Galima drąsiai teigti, jog iki Antrojo pasaulinio karo buvo Lietuvoje suskubta apmąstyti Bytauto iškeltus klausimus ir idėjas, suvokti pagrindinius tautos dvasingumo fenomenus – kalbą, sąmonę ir savimonę kaip Aš problemą.

Taigi gal tik XX a. vidury lietuvių tauta save jau suvokė „klasikiniu požiūriu“, kurį suformulavo Girnius: „Tauta yra tikrovė, kuri remiasi žmogaus prigimtimi.“⁶⁵ Tikrovę šis filosofas interpretavo iš egzistencializmo pozicijų. Apsisprendžiant atstovauti tautai, kurti („auginti“) ją, randasi laisvė būti su ja, individualiai ją aptarti ir vaizduoti. Egzistencializmo idėjos labai parankios svarstant vertybinius tautinio tapatumo klausimus visos XX amžiaus kultūros kontekste. Be abejonės, XX amžiaus filosofija įvairi, tad egzistencializmą turėtume regėti bent jau visų kitų filosofinių krypčių kontekste. Jo atžvilgiu egzistencializmas išsiskiria *laisvės* problema, kuri dėl daugelio priežasčių tapo ir visos XX kultūros keitimosi ir jos išlikimo problema. Karai, revoliucijos, naujos technologijos šią problemą pavertė nauja ginčo apie individo ir visuomenės (bendruomenės), jų galių (galimybių), etinių įsipareigojimų, politinių projektų ir panašių rūpesčių banga.

Laisvės klausimas, priklausantis ir nuo individo atstovaujamos etninės bendrijos, lyties, tautybės, klasės, yra komplikotas ir – kaip jų visų visuma – sunkiai paaiškinamas, tačiau visada išlieka pagrindinis tautinio tapatumo ir tautinio sąmoningumo tematikoje, o egzistencinė *dabarties* pasaulėjauta turi savitą, literatūros kūrinio pajautai artimą laisvės kaip asmens tapatumo sklaidą⁶⁶.

⁶⁵ GIRNIUS, Juozas. *Tauta ir tautinė ištikimybė*. Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1961, p. 107.

⁶⁶ Vertybinis laisvės matmuo buvo pasirinktas Leonido Donskio, parašiusio monografiją apie tris iškilius išeivijos asmenybes – Kavolį, Aleksandrą Štromą ir Tomą Venclovą (žr. DONSKIS, Leonidas. *Tapatybė ir laisvė: trys intelektualiniai portretai*. Vilnius: Versus aureus, 2005).

Žmogus laisvės negauna kaip dovanos. Kas bestiegtų absoliutųjį laisvės aktą – Dievas ar visuomenė – individas visada pats steigia laisvę sau – kaip visiškai atskirą savo minčių, pajautų ir poelgių / veiksmų teritoriją. Joje, be abejonės, esama tos laisvės „instrumentų“ – kalbos, aplinkos – gamtos ir kitų daiktų, jausmų, minčių, ketinimų, tikėjimo, atminties, istorinės, arba laiko dvasios. „Instrumentalumas“ yra santykinis – patys laisvės „instrumentai“ ieško ar net geidžia žmogaus, galinčio ir mokančio juos vartoti, o juos atradusiam ir vartojančiam žmogui diktuoja daugybę jo tapatybių.

Tauta – tautinis sąmoningumas, tautinė savimonė, savivertė, tautinis subjektyvumas – daugialypis asmenybės (individo) tapatumas, kurio dekonstrukcija kaip ir destrukcija nepadedą atrasti laisvės. Pastaroji visada – galimybė, taigi atvirkščiai, tik suvokęs savojo tapatumo daugialypumą ir jo vertybių struktūros esatį, gali aktyviai pasipriešinti manipuliacijai tautinėmis vertybėmis, politinei ir ekoniminei galiai, kuri dažniausiai ir kelia destruktivius – entropinius – tautiškumo vertinimus.

Kalba

Apie ją jau nemažai kalbėta. Žmogus ir tauta, anot Girniaus, egzistuoja tik istorinėje tikrovėje. Taigi jie turi savo likimą ir stovi jo akivaizdoje, tai yra gali veikti jį: „Tik vienas žmogus savo žvilgsniu prisiima tai, kas buvo, ir tuo pačiu laimi galimybę veikti tai, kas ateis.“⁶⁷ Tautos kaip tikrovės vertė, anot šio egzistencializmui atstovaujančio filosofo, kyla iš jos ryškiausio sando – kalbos. Šiuo atžvilgiu individas nėra savarankiška ir vienintelė tikrovė ir pats sau matas.

Ar sovietinės priklausomybės (1940–1990) metais ši nuostata galėjo būti nesvarbi ginant lietuvių tautos savimonę ir ją, tautą, vyduiškai auginant? Ne, negalėjo, nes tautos savarankiškumas yra susijęs su politine jos nepriklausomybe. Totalitarizmas buvo priešiškas lietuvių tautos kaip kalbos tikrovei ne mažiau negu Vakaruose plitęs liberalizmas, individualizmas, universalizmas ir kitos nuostatos, pabrėžiančios kalbos atsitiktinumą individui „įgyjant“ ir „prarandant“ tautinę tapatybę. Prigimtine

⁶⁷ GIRNIUS, Juozas. Laisvės ir likimo problema dabarties filosofijoje. *Aidai*, 1949, nr. 24, p. 97–102.

lietuvių kalbą veikė sovietinės politinės jėgos, apribojusios jos vartojimą ir kultūrinę raišką. Pusę amžiaus Lietuvoje buvo laikomasi socialistinio internacionalizmo doktrinos, kuri reikalavo pagarbos kitoms tautoms ir solidarumo su „visų šalių darbo žmonėmis“ kovojant dėl socialinės pažangos. Pastarosios turinį ir formą „iš viršaus“ nustatinėjo aukštieji *no-menklatūros* sluoksniai. Dėmesys ir „pagarba“ istorinėms tautos šaknims, jos kalbai, papročiams ir kitoms tautinėms vertybėms buvo toleruojami iki tam tikros ribos – pasaulinio socializmo (komunizmo) idėjos kritikos. Taigi tautiniai interesai turėjo (ideologiškai ir net teisiškai) paklusti bendriems Sovietų Sąjungos ir kitų socializmo lagerio šalių interesams. Rusų kalba atstovavo bendriesiems *socialistinio pasaulio* interesams, tad jos vartojimas buvo suvokiamas kaip privalumas siekiant ne tik tikslumo ir aiškumo, bet ir paprastumo ar racionalumo.

*Dėja vu*⁶⁸ fenomeno lietuvių tautos istorijoje nereikia su žiburiu ieškoti. Politiniu racionalizmu pagrįsti vienos kalbos vienoje visuomenėje (valstybėje) projektai Lietuvoje bandyti įgyvendinti ne vieną kartą. (LDK jie buvo aktualūs dėl vidinių, o po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos pasidalijimo tarp Austrijos, Prūsijos ir Rusijos – dėl išorinių (okupacinių) lietuvių etninėms žemėms atstovaujančios kalbos kultūrinių sąlygų.) Prigimtiniais lietuvių kalbos dalykams stigidavo ne tik išskirtinio, bet ir paprasto dėmesio, tačiau vidinė kalbos tvarka (ją galima pavadinti *kalbos tikrove*) tiek neiširo, kad lietuvių kalbą iš visų jos vartojimo sričių išstumtų senoji slavų, lenkų, lotynų, vokiečių ar rusų kalbos. Kaip tai paaiškinti? Nebent tuo, kad lietuvių kalba atitiko bent minimalias individų ir bendruomenės gyvenimo vidines reikmes.

Pusę amžiaus sovietmečio Lietuvoje intensyviai buvo propaguojamas ir vykdomas *socialistinis internacionalizmas*, kurio pagrindinė nuostata – siekti pasaulinės socialistinės bendrijos, kuriai nebūdingas nei tautiškumas, nei valstybingumas. Per šį netrumpą laiką prigimtinės kalbos vertės savimonė galėjo labai sumenkėti ir net nunykti, jeigu individai nebūtų atstovavę tautos kalbos tikrovei ir nebūtų susiję su ja, nebūtų jautę jai, kaip substancijai, esminio prierašumo.

Santykiniam lietuvių kalbos statuso žemėjimui sovietmečiu, kaip ir per ankstesnes politinės Lietuvos priklausomybės kitoms valstybėms

⁶⁸ *Dėja vu* (pr.) – jau matyta, žinoma.

epochas, buvo pasipriešinta. Kalba buvo ginama šviesuomenės – kalbininkų, rašytojų, pedagogų, spaudos redaktorių. Tradiciškai ją gerbė ir tarmiškai vartojo kaimiečiai. Rusifikuojant buvo likęs dviejų – lietuvių ir rusų – kalbų vartojimas. Jo būta prieštaringo, ir kai kuriose anuometės sovietinės Lietuvos kultūros nišose jis davė paradoksalių rezultatų: sustiprino, o ne susilpnino lietuvių kalbos vaidmenį jose.

Keitėsi pačios lietuvių kalbos sistema: ji negalėjo likti uždara bendruose kultūros kontekstuose. Nacionalizavus žemę ir plėtojant pramonę miestuose ir miesteliuose apsigyveno dauguma Lietuvos gyventojų. Migracija ir padidėjęs išsilavinimas šalies viduje pakeitė tarmių situaciją: įsivyravo bendrinė kalba. Ėmė nykti tarmės⁶⁹ (lietuvių bendrinė kalba radosi vienos tarmės pagrindu). Nors didėjo rusų kalbos poveikis lietuvių kalbai, rusifikacijos ir grėsmės išnykti akivaizdoje lietuvių kalba buvo rašoma lietuvių literatūra⁷⁰, švietimas ir mokslas vyko lietuvių kalba (lietuvių kalba buvo visiškai „išstumta“ ir nevartojama tik sovietinėje armijoje ir diplomatijoje), o rusų kalba visuomenės niekada nebuvo *sąmoningai* pripažinta viršesnę.

Prasidėjus Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiui, teisinis valstybinio lietuvių kalbos statuso įtvirtinimas tapo viena reikšmingiausių tautinės laisvės paieškų⁷¹. Toks siekis buvo įgyvendintas iki pasibaigiant sovietinei priklausomybei. „1988 metai liks giliai įsirėžę ne vien politikoje, bet ir lietuvių kultūroje, literatūroje ir mene. Šiose srityse nepriklausomybė, kalbos ir kūrybos laisvė, galima sakyti, buvo atgauta anksčiau, nei tai pa-

⁶⁹ Dar prieš Antrąjį pasaulinį karą Lietuvoje buvo pasirinkta švietimo politika, kurioje beveik neliiko vietos tarmėms.

⁷⁰ Sovietmečiu lietuvių rašytojų kūriniai buvo verčiami į rusų kalbą dažniau nei į kitas kalbas, tačiau buvo laikomasi nerašytos ir neinstitucionalizuotos nuostatos, kad prigimtine savos tautos kalba gali būti ir turi būti rašoma ne tik poezija, bet ir proza, drama. Išimtis – publicistika, kurios parašyta ir rusų kalba, tiesa, tokių autorių nebuvo daug.

⁷¹ Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime priimtoje „Rezoliucijoje dėl lietuvių kalbos statuso“ buvo pabrėžta, kad „lietuvių kalbai būtina grąžinti prideramą vietą Respublikos administraciniame, politiniame ir kultūriniame gyvenime. Viena iš tokių priemonių turi būti lietuvių kalbos pripažinimas Respublikos valstybine kalba, suprantant tai kaip nepažeidžiamą piliečių teisę visur ir visada kreiptis į kiekvieną pareigūną ar įstaigą ir gauti iš jų atsakymą lietuvių kalba, kaip principą, kad Respublikos raštvedybos pagrindinė kalba yra lietuvių kalba. Ja Respublikoje turi vykti visi oficialūs renginiai – mitingai, minėjimai ir pan., pasiliekant teisę kitų tautų žmonėms kalbėti ir sava kalba.“ (*Lietuvos Sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998, p. 330.)

daryta po dvejų metų Kovo 11-osios Aktu.⁷² Tautiškumas buvo pripažintas „savaimine vertybe“, pasisakoma prieš „tautų sumaišymą ir suliejimą“, kultūros pamatu laikoma „kiekvieno žmogaus, šeimos, visos tautos gėrovė“, o kalba esanti „svarbiausias tautos požymis, jos savitumo reiškimosi forma“⁷³.

Sovietinės Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai priėmus įstatymą dėl lietuvių kalbos valstybinio statuso (1988), viena vertus, radosi prieštaringų jo refleksijų. Įstatymą ir jo šalininkus labai kritikavo tautinių Lietuvos mažumų (dažniausiai – rusų, lenkų) atstovai, manydami, kad toks teisinis kalbos statusas pažeidžia jų teises laisvai vartoti prigimtinę savo kalbą. Tautinės valstybės, kuri remiasi viena kalba, koncepto atžvilgiu buvo skirtingai interpretuojamas (jau parašytos ir anuomet rašomos) vertybinis lietuvių literatūros vaizdas. Kita vertus, kaip jau minėta, tik tarpukariu moderni tautinė Lietuvos valstybė aukščiausių lygmeniu pripažino lietuvių literatūrą – rašomą etnine lietuvių kalba. Sovietinė Lietuva, be abejo, savais – cenzūros ir ideologijos – instrumentais tik iš dalies apriboto savaimingą literatūrinę lietuvių kalbos plėtrą, kurią veikė vidinės jos jėgos – profesionalūs kalbininkai ir patys rašytojai.

Autorių santalkos

Lietuvos rašytojų sąjungos, vienijančios įvairiomis (lietuvių, rusų, lenkų) kalbomis rašančius autorius, 1989 metų birželio 7 dieną atkūrusios savo savarankiškumą (kaip nepriklausomybę nuo TSRS politinės struktūros), įstatuose buvo įrašyta, kad lietuvių literatūra, kuriama lietuvių kalba, vadinasi, yra prioritetinga šios institucijos vertybė.

Sunku be išlygų pritarti nuostatai, kad sovietmečio literatūra, pasak Alfonso Nykos Niliūno, mito tarpukaryje suformuotos literatūrinės kalbos resursais⁷⁴. Cenzūra ir kitos represinės ideologinės jėgos, be abejonės, pristabdė gyvosios kalbos (ypač – žargono) intakus į geriausius anuo-

⁷² MARTINAITIS, Marcelijus. Dešimtmečių sąvartoje. *Naujausioji lietuvių literatūra /1988–2002/*. Sudarė Giedrius Viliūnas. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 9.

⁷³ Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio bendroji programa. *Lietuvos sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998, p. 320.

⁷⁴ KUBILIUS, Vytautas. Kultūra globalizacijos glėbyje. *Lietuvių tauta ir pasaulis*. Kaunas: Gabija, 2002, p. 67.

mečius kūrinius, tačiau negalima užmiršti jau ne sykį minėtos simbolinės kalbos tikrovės, kuri savaime stiprino ir gilino skilinėjančią asmens ir tautos vienovę. Leidyklų ir periodinių leidinių redakcijos buvo griežtos dėl bendrinės kalbos kultūros, tačiau rašytojai rasdavo būdų praturtinti savo kalbą ir iš raštijos, ir iš gyvosios šnekos.

1988–1990 metų Lietuvos laisvėjimo aplinkybėmis prigimtinės kalbos vertybė subordinavo kitas laisvės vertybes literatūroje: literatūriškumą (meistriškumą), politinį angažuotumą ir kitus vertybinius rašytojų siekius. Literatūra Lietuvoje buvo rašoma ne tik lietuvių, bet ir rusų, ir lenkų kalbomis. Kitų kalbų (latvių, vokiečių, ivrito, anglų) reikšmė viešojoje literatūros erdvėje buvo beveik nematoma.

Politinių institutų ir jų vykdomų funkcijų atžvilgiu paskutiniųjų sovietinės priklausomybės metų Lietuvos literatūra buvo kelialypė: *vieša*, skelbiama su cenzūros leidimu („oficiali“), *nelegali* (pavyzdžiui, leidžiama partizanų arba kitų rezistencinių organizacijų, platinama rankraščio forma – savilaida, publikuojama užsienyje) ir – *rankraščiai* (tai yra nepublikuojama, rašoma „į stalčių“). Antrosios ir trečiosios kategorijos kūrinių buvo kur kas mažiau nei pirmosios. Pagrindinės spaustuvės (leidyklos) buvo persekiojamos, užsienyje (dažniausiai – išeivijos autorių) išleistos knygos buvo draudžiamos platinti Lietuvoje, o „rašymas į stalčių“ dažniausiai buvo pasirenkamas atsiminimų autorių, tai yra neprofesionalių literatų.

Cenzūruojamoje lietuvių literatūroje laisvės ir nepriklausomybės tematika buvo apeinama arba reiškia tik netiesiogiai, meninės raiškos priemonių perteikiamomis perkeltinėmis reikšmėmis – metaforomis, hiperbolėmis, parabolėmis ir t. t. Pavyzdžiui, tokių vertybinių motyvų skaitytojas galėjo rasti Juozo Apučio apysakoje *Skrudėlynas Prūsijoje* (rašytoje 1967–1988, išleistoje 1989), Ričardo Gavelio romanuose (*Jauno žmogaus memuarai*, 1988–1991, ir *Vilniaus pokeris*, 1989), Romualdo Granausko apysakose (*Jaučio aukojimas*, 1975, ir *Gyvenimas po klevu*, 1986), Sauliaus Tomo Kondroto romanuose (*Žalčio žvilgsnis*, 1981; *Ir apsiniauks žvelgiantys pro langą*, 1985) ir trumpojoje prozoje (rinkinyje *Kentauro herbo giminė*, 1989), Sauliaus Šaltenio apysakoje *Duokiškis* (1977) ir romane *Kalės vaikai* (1990). Sovietinės santvarkos kaip absurdiškos tikrovės groteskiškos kritikos apstu buvo Kazio Sajos dramose (parabolinėje pjesėje „Mamutų medžioklė“, 1969, triptike „Oratorius“, „Maniakas“ ir „Pranašas

Jona“ (1968), totalitarinę prievartą „žiaurumo teatro“ poetikos priemonėmis skaitytojui arba žiūrovui atveria Juozas Glinskis pjesėse „Grasos namai“ (1970) ir „Kingas“ (1980). Istoriniai įvykiai Justino Marcinkevičiaus poetinėse dramose („Mindaugas“, „Mažvydas“ ir „Katedra“, 1968–1977) ir Juozo Grušo dramose („Herkus Mantas“, 1957; „Barbora Radvilaitė“, 1972; „Unija“, 1977) tapo filosofinėmis metaforomis, reiškiančiomis sovietinės priklausomybės turinį.

Marcelijus Martinaitis mini XX amžiaus devintojo dešimtmečio lietuvių rašytojų *santalką* – meninę *bohemią*, susiformavusią iš savaiminės („tikros“) įvairių kartų autorių bendrystės, pagrįstos ryšiais su geriausia lietuvių praeities, tarpukario, išeivijos ir Vakarų moderniąja literatūra. Radosi laisvė kaip sąmoningai pasirinkta laikysena – „priešprieša visuotinai įsigalėjusiai elgsenai, literatūrinei laikysenai“. Anot Martinaičio, šis literatūrinės tikrovės *reiškinys* buvo neoficialus, nors minėtos *santalkos* dalyviai publikavo kūrybą viešojo (oficialiojo) spaudoje. Šis reiškinys turėjo ir platesnius kontekstus – kiti, dažniausiai vyresnieji, ano meto rašytojai buvo sutrikę, prisijaukinti ar brutaliai pavergti totalitarizmo ideologijos, apriboti cenzūros ir savicenzūros, tai yra būdami dar nelaisvi ar net visiškai nelaisvi, ėmėsi žanrų arba meninės raiškos formų, kuriomis plėtė laisvės ir išsilaisvinimo pojūtį. Literatūros kūriniai vėl atsigręžė į gyvenimo aktualijas, kartojo lietuvių literatūros istorijos paradoksas: literatūra, kurį laiką suvokusi savo išskirtinį estetinį vertingumą, kylantį iš kalbos ir kitų etninių tradicijų, keitė savivokos nuostatas – nuo literatūros kaip literatūros vėl gręžėsi į jai svarbias gyvenimo versmes:

O skiriamasis periodo pradžios bruožas buvo *t e k s t a i*, kurių veikmė, galima sakyti, tada reikėsi visuotinai, dar beveik neturint kitų politinių, ekonominių ar teisinių galimybių veikti, eiti į viešumą: jie atrandami, gražinami iš užmaršties, atsikasami, rašomi laikraščiams, deklamuojami, rečituojami, persirašomi ir persispausdinami. Tarp jų – daug anksčiau parašyti ar tuo metu Atgimimo nuotaikos pagautų rašytojų sukurti ir skelbiami poezijos, prozos bei publicistikos tekstai, lyg *negalvojančieji apie jų išliekamąją literatūrinę vertę* (kursyvas mano – V. M.).⁷⁵

⁷⁵ MARTINAITIS, Marcelijus. Dešimtmečių sąvartoje, p. 9.

Šiandien paskelbtose bibliografijose aną dešimtmetį išleistų neoficialių grožinių kūrinių nematyti, nors pogrindyje (pavyzdžiui, legendinėje Vytauto Andziulio spaustuvėje „ab“ Salių kaime netoli Kauno) buvo spausdinama tautinės religinės literatūros. Tai galėtų būti interpretuojama kaip didesnė lyginamoji tikėjimo ir jam artimų politinių vertybių reikšmė.

Kūrinio *rankraštis* kaip savilaidos forma devintajame dešimtmetyje buvo žinoma, bet populiari tikrai tam tikrose auditorijose: kūriniai buvo platinami selektyviai, pasirenkant skaitytojus. Taip kai kurie rankraščiai buvo išvežami už soclagerio ribų. Pavyzdžiui, Glinskis 1972 metais parašė absurdo dramą „Mėnesienoje“, kurią Jonas Jurašas 1978 metais „Anonimo iš Lietuvos“ pseudonimu ir kitu pavadinimu („Pasivaikščiojimas mėnesienoje“) pastatė Niujorko teatre. Perdavus nelegaliai į užsienį rankraštį, anglų kalba (1981 m.) paskelbta Dalios Grinkevičiūtės *Lietuviai prie Laptevų jūros*. Jonas Mikelinskas „leido“ vienam kitam bičiuliui perskaityti romano *Juodųjų eglių šalis* mašinraštį (dėl politinių ideologinių „trūkumų“ šio romano nesutiko išleisti „Vaga“, o vertimą į rusų kalbą atmetė leidyklos Maskvoje). Vis dėlto jo skaitytojų būta nemažai: tie, kuriais pasitikėjo autorius, patys sprendė, kam perduoti (ar neperduoti) rankraštį, ir romaną skaiciusiųjų ratas labai išsiplėtė.

Tai – išimtys. „Vagoje“ neišleistų („atmestų“) žinomų („oficialių“) rašytojų rankraščiai dažniausiai buvo vėl redaguojami, keičiami pačių autorių ir siūlomi spaudai – tokios nuostatos abi pusės (leidėjai ir autoriai) laikėsi net Sąjūdžio metais, kai cenzūra silpo ir nyko.

To nebūtų galima pasakyti apie „į stalčių“ rašiusius autorius. Jų politinė laikysena ir vertybių pasaulis buvo tolimi ir net priešingi viešai (oficialiai) valdžios pozicijai. Pirmosios tokių „iš stalčiaus“ ištrauktų rankraščių publikacijos pasirodė tik 1988 metais⁷⁶. Tais pačiais metais, jau po autoriaus mirties, spaudoje pasirodė Jono Vytauto Nistelio (1922–1986) nuo

⁷⁶ 1988 m. gegužės 28 d. Lietuvos rašytojų sąjungos savaitraštis „Literatūra ir menas“ paskelbė pirmą Lietuvoje viešą fragmentą iš Dalios Grinkevičiūtės dokumentinės apysakos „Lietuviai prie Laptevų jūros“ su trumpu Justino Marcinkevičiaus komentaru.

1941 metų rašyti eilėraščiai⁷⁷. Leonas Gudaitis sudarė ir 1989 metais išleido Intos tremtinių poezijos rinkinį *Benamiai*⁷⁸. Tokių netikėtų tekstų ėmė sparčiai daugėti, skaitytojas sunkiai spėjo sekti leidybos naujienas: tremtinių, kalinių, partizanų kūryba labai praplėtė literatūros tematikos ir poetikos akiračius⁷⁹. Žodžio laisvė kaip vertybė transformavo tradicinius literatūros žanrus: eseistinė stilistika persmelkė prozą ir poeziją, netgi dramą. Publicistiniais kūriniais ir eseistine kūrinų gaida rašytojai išreiškė savo solidarumą su Sąjūdžiu, pagrindinėmis jo idėjomis. Eseistika buvo grindžiama ne tik filosofinėmis įžvalgomis, bet ir egzistencine gyvenamosios tikrovės pajauta, laisva mintimi, kūrybiniu laisvės pojūčiu, asociacijų „lieptais“, laisva temų ir tiesos paieška. Pastaruoju metu vis dažniau pasakoma ir parašoma, kad lietuviškoji esė gimsta tik kartu su jaunesniosios eseistų kartos autoriais (Gintare Adomaityte, Giedra Radvilavičiūtė, Sigitu Parulskiu ir kt.), tačiau mūsų svarstymų kontekste ne mažiau svarbūs yra devintojo dešimtmečio pabaigoje aktualizuoti Vinco Kudirkos feljetonai („Tėvynės varpai“), Aiščio tarpukario ir pokario eseistika (*Dievai ir smūkeliai*, 1935; *Milfordo gatvės elegijos*, 1969), sovietmečio pabaigoje laisvės, individualios ir tautinės egzistencijos tematikai skirti Onės Baliukonytės (*Kelionės fragmentai*, 1987), Petro Dirgėlos (*Esė apie tėviškę*, 1988), Albino Bernoto (*Pigmaliono sindromas*, 1989) esė rinkiniai. Iš periodikoje paskelbtos politinės rašytojų eseistikos buvo parengtas ir 1991 metais išleistas rinkinys *Atgimimo balsai*, kuriame paskelbti keliasdešimties autorių tekstai.

Politinė literatūros laisvė sugrąžino į Lietuvą išeivijos autorius – jų kūriniai 1989–1990 metais buvo „legalizuoti“ – pradėti platinti skaitytojų, o reikšmingiausios knygos buvo išleistos Lietuvos leidyklose.

Kokią laisvės paradigmą skaitytojas rado išeivijos veikaluose? Ar ji skyrėsi nuo Lietuvoje rašiusiųjų laisvės sampratų?

⁷⁷ Nistelis studijavo architektūrą, tapybą. Vertė (1972 metais išleista jo iš anglų kalbos vers-ta Rabindranatho Tagorės *Lyrika*), sąmoningai laikėsi nuostatos nepublikuoti savo eilėraščių svetimos ideologijos spaudoje. 1993 m. Kultūros fondo Šiaulių krašto leidykla išleido pirmąją jo eilėraščių rinkinį *Didieji siluetai*.

⁷⁸ *Benamiai. Intos tremtinių poezija*. Sudarė Leonas Gudaitis. Vilnius: Periodika, 1989.

⁷⁹ 1989 metais išleisti Antano Miškinio *Sulaužyti kryžiai* (greta lageryje rašytų psalmių paskelbti ir poeto laiškai iš tremties), 1990 metais išeina autobiografinė Vladislavo Telksnio apysaka *Kamino šešėlyje*, Vlodo Vyšniūno memuarinė apysaka *Šiaurės eskizai* ir t. t. Tokių knygų pradėjo mažėti tik nuo 1995 metų.

Artimas ryšys su gyva lietuvių tautos kalba buvo nutrauktas – palaikomas tik per šeimą ir ribotą tautinę diasporą (anot Mackaus, „[m]es kalbame nykstančiais žodžiais / merdinčios mūsų kalbos...“⁸⁰). Vis dėlto dauguma rašytojų, pradėjusių literatūrinę karjerą iki karo ir pasitraukusių į Vakarus 1944 metais, neišsižadėjo lietuvių kalbos. Tik nedaugelis jų rašė ir lietuviškai, ir angliškai. Pradžioje vos vienas kitas jų, jau gimęs Vakaruose, pagrindine literatūrinės kūrybos kalba pasirinko anglų kalbą⁸¹. 1992 metais išeivijos poetė Vitalija Bogutaitė pokalbyje su Ričardu Pakalniškiu, atsakydama į kritiko klausimą, ką lietuvių kultūrai duoda lietuvių kilmės poetai, rašantys svetima kalba, atsakė: „Tą patį, ką duoda lietuvių poetų vertimai į svetimas kalbas.“⁸² Taigi poetė leido suvokti, kad rašymas prigimtinė kalba negali prilygti rašymui kitomis kalbomis.

Neišleistų rankraščių tarp išeivijos rašytojų ieškoti nėra pagrindo: antroje XX a. pusėje Vakarai jau buvo pamiršę cenzūrą. Tiesa, literatūros istorikai mini atvejus, kai knyga ilgiai ieškodavo leidėjų, arba būdavo kritiškai pasitiktą skaitytojų⁸³, tačiau vargu ar tai galima laikyti laisvės stoka pasirenkant kalbą, tematiką, pasaulėžiūrinę poziciją. Išeivijos autoriai, apsispręsdami rašyti lietuviškai ir vartoti tradicines ar avangardines stiliškas, dažniausiai sąmoningai įvertindavo skaitytojų lūkesčius. Tautinė lietuvių mažuma JAV, Pietų Amerikoje, Didžiojoje Britanijoje, Australijoje ar Belgijoje neturėjo natūraliai skirtingų, nuo klasikinės iki avangardinės literatūros kūrinių besisluoksniuojančių skaitytojų. Dauguma jų buvo

⁸⁰ MACKUS, Algimantas. *Poezija*. Vilnius: Vaga, 1972, p. 140.

⁸¹ Tarp jų jau būta gana žymių: pavyzdžiui, Algis Budrys (1931–2008, tikroji pavardė Algirdas Jonas Budrys, pasirašinėjęs slapyvardžiais Frank Mason, John A. Sentry, Paul Janvier, William Scarff ir kt.) įtrauktas į 25 žymiausių XX a. antros pusės pasaulio rašytojų fantastų sąrašą. Aštuntajame dešimtmetyje debiutavo Raymondas Filipas (Raymond Filip, g. 1950) ir kiti Vakaruose pokary gimę angliakalbiai lietuvių išeivijos rašytojai.

⁸² BOGUTAITĖ, Vitalija. Mes perėjome tą patį tiltą. In PAKALNIŠKIS, Ričardas. *Poezijos kryžkelės: Dialogai apie dvi poezijos šakas Lietuvoje ir išeivijoje*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-22]. Prieiga per internetą: <<http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/4768-vitalija-bogutaite-mes-perejom-ta-pati-tilta-2>>.

⁸³ Paradoksalu, tačiau leidyklos Vakaruose ilgai ieškojo Antano Škėmos *Balta drobulė ir Izaokas*. Moderni šio autoriaus prozos poetika ir tautos savimonei skaudi tematika, matyt, tapo leidėjų *savicenzūra*. Vytauto Alanto romano *Pragaro pošvaistės* (1951) receptija buvo itin gausi, visuotinai kritiška ir tikrai gyva prisimenant priekaištus dėl romano negyvyumo – tezinio sąžinymo, „negyvų personažų“ ir „neįtikinamos atmosferos“. Vis dėlto abu pavyzdžiai nurodo, kad ir Vakaruose literatūros kūrinių idėjos vertinant juos buvo svarbesnės už „stilių“.

prielankesni romantinei arba realistinei stilistikai, tai yra tai literatūrinei raiškai, kuri juos lydėjo Lietuvos mokyklose ir kultūriniame gyvenime, nei atvirai, bet egzistencinei, antrosios XX a. pusės viso pasaulio kultūrai.

Tam tikras rašytojo autorecepcijos ir skaitytojo recepcijos neatitikimas ar net priešprieša lydi visus literatūros raidos etapus.

Taigi galima teigti, kad paskutinį XX amžiaus dešimtmetį skirtingų likimų ir net politinių pažiūrų Lietuvos autoriai gana panašiai suvokė kalbos laisvę: absoliuti dauguma jų, patyrusių rusų ar kitokių kalbų spaudimą, savo dienoraščiams, memuarams, dokumentiniams pasakojimams ir grožinei kūrybai rinkosi prigimtine lietuvių kalbą.

Istorija

Kitas tautinei savimonei ne mažiau už *istorinę* kalbą svarbus Atgimimo metų literatūros laisvės sandas buvo istoriniai etninės teritorijos klausimai, dažniausiai keliami kaip tautos ir jos valstybingumo formų *istorija*⁸⁴.

Dialogas su istorija kaip istorinės tiesos ieškojimas vienodai svarbus istorikams ir literatams. Būti laisviems mąstant istorijos klausimais reiškė savitai, tai yra individualiai, interpretuoti individo ir bendruomenės santykį. Individualumo fenomenas buvo svarbesnis už visuomeninį. Bene akivaizdžiausiai tai atsiskleidžia istoriniame romane: pasakojimo technikos autoriui leidžia perduoti įvairiausias perspektyvas, paryškinant asmenišką, vieno veikėjo ar pasakotojo ir visos ar tam tikros bendruomenės požiūrį. Istorijos faktai („istoriografija“) ir įsmeintintas literatūrinis istorijos diskursas nesutampa, traukia vieni kitus, sudaro įvairias jungtis.

Nuo romantizmo (Walterio Scotto istorinių romanų) laikų istorija literatūroje reiškė domėjimąsi tautos dvasia (*Volksgeist*) ir norą surasti *tautines* šaknis. Realistinėje literatūroje iškilo būtinybė atsisakyti vaizduotės be ribų, atsigręžti į gyvenimą, todėl istorijos faktų ir istorinės tiesos klausimas, išlikęs kontraversiškas, literatūroje tapo retesnis. XX a. moderniojoje literatūroje dėmesys istorijai sugrįžta esminių socialinių pervartų lai-

⁸⁴ Vytautas Kavolis ryžtingai pabrėžė būtinybę „įsišaknyti istorijoje“, „susikurti savo priklausomybės istorijai sąmonę“ (žr. KAVOLIS, Vytautas. *Nužemintųjų generacija. Egzilio pasaulėjaautos eskizai*. Cleveland, 1968, p. 58).

kais – po Pirmojo ir Antrojo pasaulinio karo. Sovietmetis taip pat gimdė vidinę tremtį, kuri galėjo virsti bėgimu ar bent pasitraukimu į kolektyvinę tautos atmintį. Praradus gyvenimo pilnatvės, jo prasmės šaknis „dabartyje“, jų buvo ieškoma praeityje. Cenzūruojama sovietmečio istorinė literatūra, be abejonės, tik iš dalies galėjo padėti tokių vertybių ieškoti ir surasti. Devintajame XX amžiaus dešimtmetyje pastebimas istorinės dramaturgijos ir prozos atgimimas – per šį (dar sovietinį) dešimtmetį pasirodo Sajos „Žemaičių piemuo“, Glinskio „Cikuta – Sokratui“, Gedimino Jankaus „Amžinas keleivis“, o istorinių romanų išleista daugiau nei per kurį nors kitą ar net kelis ankstyvesnius. Šiame dešimtmetyje išleisti trys istoriniai Dirgėlos romanai *Kūlgrinda* (1985), *Joldijos jūra* (1987) ir *Amžių dienos dūzgianti giria* (1988), kurie vėliau tapo pamatu naujam keturių dalių postmoderniam epui *Karalystė* (1997–2003). Beveik visi istoriniai lietuvių sovietmečio romanai dažniausiai motyvuojami politine filosofine ir etine problematika, kuri gali būti perskaitoma kaip lyginamasis pasakojimas – praeities apie dabartį.

Istorinė išeivijos proza ir drama, kurios tematika susieta su lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės radimusi bei ankstyvaisiais raidos etapais, gaivino baltų istorijos ir proistorės vaizdus. Ryškiausių meninių rezultatų išeivijos istorinėje prozoje pasiekė Juozas Kralikauskas⁸⁵. Naujausios istorijos tematika išeivijoje – platesnė ir gilesnė. Vakaruose parašytų knygų istorinis diskursas rėmėsi okupuotoje Lietuvoje gyvenantiems autoriams neprieinama arba draudžiama bei falsifikuojama 1918–1940 metų Lietuvos Respublikos istoriografija. Pavyzdžiui, tie patys politiniai 1939–1940 metų Lietuvos įvykiai buvo skirtingai interpretuojami Jurgio Gliaudos romane *Agonija* (1965), Kralikausko *Po ultimatumo* (1980), Alfonso Bieliausko romane *Vilniaus kalneliai* (1986).

Jeigu „suskliaustume“ tautinės Lietuvos nepriklausomybės istoriografiją ir jos prosovietinę interpretaciją, išeivijos autoriai (Gliauda, Kralikauskas ir kt.), iki 1990 metų rašę istorine tematika, kaip ir Lietuvoje anuomet gyvenę autoriai, iš esmės laikėsi to paties istorijos ir literatūros sąsajų modelio. Viena vertus, siekiant istorinio „objektyvumo“ tik iš

⁸⁵ Juozas Kralikauskas parašė keliolika istorinių ir istorinių biografinių romanų: *Titnago ugnis* (1962), *Mindaugo nužudymas* (1964), *Vaišvilkas* (1971), *Tautvila* (1973), *Mindaugas* (1995), *Martynas Mažvydas Vilniuje* (1976), *Ikaitė Vilniaus akmenys* (1979), *Po ultimatumo* (1980), *Mindaugo kapas* (2000), *Dinastijos žūtis* (2002) ir kt.

dalies buvo pasitikima istorikų pateiktais duomenimis („faktais“ ir pan.), tad kūrinių istorine tematika siužetai ir personažų likimai ne visuomet sutampa istoriografija, kartais net ryškiai disonuoja. Kita vertus, senas klausimas apie istorijos ir literatūros *skirtumus*, ištartas jau antikos laikais, tebebuvo visiems autoriams aktualus. Jo esmė nėra vien tik literatūros kūriniui būtinų prielaidų (žinių, raštijos, gebėjimų ir kt.) transformacija į estetinę (poetinę) romano struktūrą. Jį prisimenant nereikėtų pamiršti, kad skirtumas tarp „buvo“ ir „galėjo būti“ turi tą pačią – istoriografinę – prigimtį. Aprašomi (minimi, interpretuojami) tik *tikri* (tikroviški) dalykai. Fikcijai (įsivaizduojamiems, menamiems ir pan. dalykams) vietos randa ma tik dėl jos loginio ryšio su tuo, ko *būta*. Istorioграфai tokiu atveju renka si dvigubą jungtuką: *ir faktas, ir tai, kas ne faktas*. Faktai paaiškina fikciją, tačiau pastaroji negalima be istorine realybe pavadintų faktų. (Esama *fiktyvių* istorinių dokumentų, kurie taip pat yra istoriografijos savastis, tačiau sąmoninga istorijos faktų klastotė dažniausiai nelaikoma istorijos mokslo „dėme“.)

Pažymėtina, kad tokios šio klausimo skirtingų pusių koreliacijos neatsisakytų ir šiandien. Tebevyksta simbolinės tikrovės konfigūracija, kurios literatūrinis interpretavimas yra labai įvairus – nuo realistinės iki postmodernistinės stiliaus raiškos. Ar tai – inovatyvu? Vertybių, taigi ir tautinės tapatybės, siekių atvejais – taip, nes iš ontologinių būties kaip tiesos atverties literatūroje pozicijų gimusi skirtingų tiesų giminystė ar vienos tiesos siekis tebėra prieštarinių vertinimų šaltinis. Atrodo, pati istorijos idėja („istorijos konceptas“) šiandien tebėra mokslo problema, kurios istorikams nesiseka spręsti istoriografijoje ir istoriosofijoje, o literatai tebegirdi daug priekaištų, kai istoriją bando pristatyti įprasto jos diskurso („linijiniame“, anot Frederico Jamesono) romane. Modernaus romano poetika tą problemą perkėlė į vidinį pasakotojo (autoriaus, personažo, skaitytojo ir t. t.) sąmonės laiką, jo ir jame kuriamos tikrovės struktūras. Paradoksalu, tačiau net atrodanti chaotiška postmoderni ir (post)postmoderni istorinio romano būseną vėl aktualizavo kognityvinio matmens klausimą meninėje prozoje. Kognityviniai siekiai istorijoje ir literatūroje tebeprimena turbūt amžiną bendrybės (idėjos) ir atskirybės santykio problemą meno filosofijoje. Nauja yra nebent tai, kad visų universalijų paieškas labai pristabdė postmoderni literatūrinio pasakojimo dekonstrukcija, jo psichoanalitinė ir postruktūralistinė interpretacija.

Apibendrinant galima sakyti, kad istorinis tautinio tapatumo matmuo XX a. devintajame dešimtmetyje ir dešimtojo pradžioje tebebuvo siejamas su XIX amžiaus tautinės valstybės idėjos įgyvendinimu: tautinė saviraiška suaktyvėjo po revoliucijos Prancūzijoje, kurios siekiai (laisvė, brolybė ir lygybė) iškėlė naujų reikalavimų individų ir bendruomenių savivokai. Istorikai susiformavęs *politinės tautos* fenomenas buvo keičiamas ir pats keitėsi. Laisvės, sąžinės, subjekto kaip „Aš“ savimonė aiškėjo per skartis, kurios ir neigė istorinį asmenybės / tautos įprasminimą, ir teigė vis naujas jo formas. *Savo* ir *Kito* perskyra pristato ir tautos objektyvumą bei subjektyvumą.

Literatūra

Istorinis XX amžiaus devintojo ir dešimtojo dešimtmečių literatūros (ir grožinės, ir dokumentinės arba memuarinės) turinys buvo artimas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio taktikai, apie kurios evoliuciją politikas Vytautas Landsbergis rašė:

Aktualiai, skaudžiai tuomet jausta ir svarstyta tokie klausimai, kaip ekologija ir žmonių sveikata, istorija ir kultūros paminklai, jų ir gimtosios kalbos apsauga, istorinė tiesa, dorovinis bei religinis būties pradai, žmogaus teisės ir tautos teisė būti, dalyvauti, atsiskleisti... Šiai teisei įgyvendinti reikėjo atkurti savo valstybę. Nors ir garsiai nesakant, iš pradžių – sąmoningos taktikos sumetimais – tai visą laiką buvo mintyse. Norint pasakyti, kad būtų išgirsta, reikėjo jau turėti savo pusėje demokratiškai išreikštą Tautos valią.⁸⁶

Tai – anuomečiai bendrieji laisvėjančios lietuvių literatūros kontekstai. Atkuriant Lietuvos valstybę buvo apsispręsta dėl svarbiausių demokratijos institucinių principų. Konstitucijos preambulės naratorius yra Tauta, o antrasis jos straipsnis teigia: „Lietuvos valstybę kuria Tau-

⁸⁶ LANDSBERGIS, Vytautas. Sąjūdžio taktikos evoliucija. *Lietuvos Sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas*. Sudarė Danutė Blažytė, Vanda Kašauskienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998, p. 17.

ta. Suverenitetas priklauso Tautai.⁸⁷ Trečiasis, ketvirtasis, devintasis ir dar ne vienas Konstitucijos straipsnis praplečia ir paaiškina Valstybės, Tautos ir individo sąsajas. Taigi individo gyvenimo valstybėje egzistencinė prasmė siejama su tam tikra simboline žmonių ryšių tvarka ir jos subjektų vienybe: individas, tauta ir valstybė Konstitucijos teiginių kontekstuose yra vienos ir tik sau tapatingos būtybės. Antraip iš jų nebūtų galima pareikalauti atsakomybės pasirenkant, apsisprendžiant, veikiant. Taip pat būtų sunku svarstyti, kas „pačioje pradžioje“ steigia laisvės aktą: be „pirminės“ laisvės *kaip būties pasirinkimo* nėra kitokios, išskyrus laisvę kaip *įsisąmonintą būtinumą*. (Tokią laisvės sampratą pripažino sovietinė ideologija.)

Šį politinį etinį egzistencinį 1992 metų apsisprendimą rengė ir iš dalies lėmė anuometė Lietuvos literatūra, nes joje radosi tokios pačios, kaip ir kultūriniame politiniame gyvenime, egzistencinės individualios ir visuomeninės vertybės. Pastarosios buvo suvokiamos ne kaip savaime ir atsietai nuo subjekto egzistuojančios, o iš tam tikros ideologinės pozicijos pastebėtos, reprezentuojančios skirtumus tarp esybės ir siekiamybės. Sąjūdžio ir jam artimų laikų literatūroje laisvės buvo siekiama atsiribojant nuo to, su kuo nenorėta sovietmečiu sutapti – kalbančio nelietuviškai, pritariančio sovietinei Lietuvos priklausomybei, nusileidžiančio (nuolaidžiaujančio) kitų tautų (visuomenių, valstybių) interesams, pagaliau – žemo asmens savimonės laipsnio.

Dabarties kaip laisvės projektą 1990 metais tauta ir valstybė įprasmino kaip *tapatumo* ribą. Laisvai pasirenkant laisvės vertybę, formuojasi žmogaus gyvenimo pilnatvė. Buvo neigiama dabartis ir praeitis, bet neigiama taip, kad atsirastų gyvenimą įprasminanti dabartis ir ypač – prasminga praeitis, kurią galima vadinti pirmine realybe, suteikiančia vienos paagrindus ir asmeniui, ir asmenų bendrijoms. Tos realybės nereikėtų suvokti kaip priežasties, ji – tik pasaulio sambūvio forma, kurios viena atpažinimo formų gali būti kalba ir ja rašoma literatūra. Galima sakyti, kad artėjant XXI amžiui tautinių vertybių problematika Lietuvoje tebebuvo svarbus subjektyvumo (*asmens tvarkos*, anot Stepheno Greenblat-

⁸⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucija [interaktyvus]. (Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume). [žiūrėta 2011 m. rugsėjo 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.litlex.lt/scripts/sarasas2.dll?Tekstas=1&Id=5868>>.

to) dėmuo. Vakarų literatūroje (ypač teorijoje) toks egzistencinis – sąmoningai pasirenkamas ir atsakingas – asmenybės tapatumas, tradiciškai kartais vadinamas metafiziniu, tuomet jau buvo ginčijamas ir dekonstruojamas – (post)struktūralistiškai skaidomas ir keičiamas abstrakčių santykių struktūromis⁸⁸.

Naujesnio mąstymo arba literatūros ideologijos ženklų galima aptikti tik vieno kito Vakaruose apsigyvenusių lietuvių rašytojų (Algirdo Landsbergio, Antano Škėmos, Kosto Ostrausko) kūryboje, tačiau ir joje te(bepa)stebima modernybės / postmodernybės grėsmės istoriniam kultūriniam vertybių kontekstui nuojauta. Asmenybės vientisybė („integralumas“, anot Jūratės Sprindytės) kaip ir simbolinis tautinės realybės horizontas, tebebuvo įtvirtintas įvairiausiuose naratyviniuose teksto lygmenyse. Kalbinis ir literatūrinis besikeičiančios tautinės tapatybės raiškos pasaulis gali būti orientuotas į „amžiną“ tautinės tapatybės tapsmą.

Konkreiti (individuali) istorijos ar kultūros tąsa, egzistencinė asmeninė pozicija, kuri yra klausianti ir refleksyvi⁸⁹, įtraukianti ir įprasminanti individualius laisvės „projektus“ yra ir modernios, ir postmodernios visuomenės tapatumo dėmuo.

Dauguma išėivijos autorių 9 ir 10 dešimtmetyje tebekūrė tekstus, kurie pasakojo apie individualius laisvės ieškojimus, kurie paradoksaliai yra visuotinesni už bendruomeninius – tarpasmeninius, tautinius ir tarptautinius. Individualus žmogaus (tautiečio / piliečio) grėžimasis į Lietuvą, jos tautinę istorinę atmintį tebėra svarbus, nes leidžia jam *kitame* (atpažįstamame) tikrovės lygmenyje atverti bendresnį – savąjį ir kitų – pasaulį. Laisvės vertybė tampa savimi tik įprasminant laisvę kaip skirtis tarp to, kas padaryta ir daroma, kas yra ir dar tik bus, bet matant vertybinės kaitos vientisybę, įgyjant atskirybės ir bendrybės (visumos) prasmę.

⁸⁸ Devintajame dešimtmetyje vienu teoretikų, padėjusių pamatus metafizinio subjekto „mirčiai“, buvo Michelis Foucault pasukęs nuo fenomenologijos (post)struktūralizmo link. Apie jo bene didžiausio populiarumo sulaukusį veikalą *Žodžiai ir daiktai* (*Les Mots et les Choses. Une archéologie des sciences humaines*, 1966) Lietuvoje anuomet dar beveik ir nežinota, ir nekalbėta.

⁸⁹ Asmens tapatumą sociologas Anthony Giddens apibrėžia taip: „Tai yra Aš, kaip jį refleksyviai supranta asmuo savo biografijos pagrindu.“ (GIDDENS, Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai, 2000, p. 74).

NAUJA ISTORINĖS ETNINĖS SAVIMONĖS STRUKTŪRA

„Persitvarkančios Lietuvos“ vertybių (ne)tvarka

Ar galėtume kalbėti apie bendrus struktūrinius tautinio tapatumo dėmenis laisvėjančios visuomenės literatūros XX a. paskutiniame ir XXI a. pirmajame dešimtmetyje?

Taip, viena vertus, be jokios abejonės, ir visuomenės savivertėje, ir literatūros recepcijoje galime įžvelgti pastovius ir kintančius tokios struktūros elementus, netgi paradoksalią jų subordinacijos (elementų tarpusavio ryšių) inversiją ir kartu išliekantį (istorinį kultūrinį) tapatumą. Kita vertus, tais dešimtmečiais tautinio tapatumo turinio vertybės literatūroje įgijo ryškesnį savąjį (estetinį literatūrinį) savarankiškumą. Vertybiniai tautiškumo siekiai lengvai pastebimi ir nurodomi semantinių kūrinio sandų įžvalgose, tačiau jų organizacija yra savita, nes tautinio tapatumo atmintis jame nėra tik „saugykla“, bet ir kūrinio „kūrybinio mechanizmo“ dalis⁹⁰. Tik platūs kultūriniai literatūriniai kontekstai gali leisti aiškiau įsivaizduoti galimas tokių estetinių vertybinių struktūrų konfigūracijas.

Kaip atrodė šios vertybinės struktūros pereinant iš XX į XXI amžių?

Nėra lengva vienareikšmiškai nurodyti reiškinius, vadintinus tokių struktūrų paradigmomis, modeliais ar sisteminiais elementais. Klasikinei vertybių teorijai „ištirpus“ XX amžiaus filosofinėse kryptyse, šiandien tik konkrečių tyrimų atvejais atsiranda teorinių įžvalgų, kurias tik labai sąlygiškai galima vadinti tiriamų (analizuojamų) vertybių sisteminimu.

Jau minėta, kad atidus skaitytojas 1986–1990 metų lietuvių sovietinėje ir išeivijos literatūroje gali rasti visas svarbiausias „persitvarkančios Lietuvos“ vertybes kaip tam tikrus bendrus (kolektyvinius) tikslus ir individualias intencionalias jų pajautas: *tautos atgimimą, nepriklausomą Lietuvos valstybę, jos etninę teritoriją vientisumą ir valstybinę lietuvių kalbą, laisvą dialogą su istorija ir t. t.* Tai buvo tam tikra kryptimi subordinuota vertybinė struktūra ano meto Lietuvos socialinio erdvėlaikyje. Jos sisteminiai elementai buvo hierarchiški – priklausomi nuo jų politinės raiškos.

⁹⁰ ЛОТМАН, Юрий. Память в культурологическом освещении. *Избранные статьи*. Таллинн: Александра, 1992, т. 1, с. 202.

Iš naujo neįvardyta tautinės kultūros tikrovė priešinosi tiek senai, pirmesnei kalbinei formai (LDK, Abiejų Tautų Respublikos, pirmosios Respublikos reikšmėms), tiek Atgimimo metų kalbos formai (Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio, suverenios Lietuvos SSR sudėtyje, nepriklausomos Lietuvos valstybės tikslams). Reikėjo pereiti sudėtingą virsmo kelią iš pirmesniojo į vėlyvesnįjį struktūros būvį. Kokia bebūtų buvusi stipri individų tautinė ano meto gyvenimo pajauta, svarbesnė liko kalbos tikrovė. Žiniasklaidos, kalbėtojų mitinguose ir kituose viešuose susirinkimuose, rengiamų ir platinamų teisinių dokumentų kalba (jos leksika ir retorika) valdė individualias pajautas ir jų apibendrinimus.

Taigi visuose sąmoningumo lygmenyse ir moraliniuose vertinimuose pirmiausiai buvo keliamas Lietuvos nepriklausomybės klausimas – jos grįžimas į pasaulio politinį žemėlapi. Atkuriant nepriklausomą tautinę valstybę akivaizdus integralus ir lemiamas tautinio tapatumo kaip lietuvių kalbos ir tautinės kultūros, jos istorijos, papročių ir krikščioniškojo (dažniausiai – katalikiškojo) tikėjimo vaidmuo. Karų ir okupacijų paliktose kultūros „griuvėsiuose“ buvo ieškoma konkrečios galimybės tapti laisvais žmonėmis ir tautinės Lietuvos valstybės piliečiais. 1990 metais pasaulinė ar net europinė tapatybė Lietuvai atrodė ar buvo pernelyg abstrakti: Lietuva negalėjo pasikliauti Maskvos gera valia, nes jai dėl Lietuvos laisvės klausimo pritarė Vakarai. Kovo 11 dieną buvo paskelbta nepriklausomybė be Kremliaus leidimo ir nesuderinus šio akto su Europos ir kitomis Vakarų valstybėmis, jų tarptautinėmis organizacijomis. Paradoksalu, tačiau pragmatiškai orientuotas bendrasis tarptautinis interesas iš laisvėjančios Lietuvos reikalavo likti okupuotai, tai yra ir toliau būti nelaisvai. Apie tai liudija jau istoriniais faktais laikytini vieši ir anuomet slapti (šiandien randami diplomatinuose dokumentuose) Jungtinių Amerikos Valstijų ir kitų didžiųjų pasaulio valstybių atsiribojimai nuo Baltijos tautų kovos dėl politinės nepriklausomybės ar diplomatinų išlygų ją paremiant.

Išėjis buvo viena, kurią patys individai, tapatindamiesi su lietuvių tauta, ir pasirinko: pasiremti kalbos tikrovės (joje net okupacijos sąlygomis funkcionavusių istorinio kultūrinio tapatumo reikšmių) veikiamu egzistenciniu žmogaus laisvės suvokimu, o jau vėliau – iš jo kylančiomis kitomis, pavyzdžiui, visos tautos, jos valstybės piliečių ir visuotinėmis žmogaus teisėmis. Kol Lietuvos nepriklausomybė nebuvo deklaruota (priim-

ta, įsteigta) visos tautos vardu, jos realių galimybių arba sąlygų tenka ieškoti egzistenciniuose individualiuose žmogaus laisvės ieškojimuose, kurie gali formuoti bendrą nacionalinį laisvės projektą arba transformuotis į jį. Istorinė kalbos tikrovė šiuos ieškojimus logiškai sujungė su kita kalbinės tikrovės forma – literatūra ir jos recepcija. Dėl tradiciškai autoriams ir skaitytojams svarbių tautosakinių, mitologinių ir realistinių lietuvių literatūros raiškos stilistinių formų Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio dalyviams atrodė logiška dėti lygybės ženklą tarp siekiamų (išreiškiamų kaip tikslai) kultūrinių, politinių, ideologinių, tikėjimo, etinių vertybių ir jų semantinių ženklų (simbolių, metaforų, metonimijų, alegorijų ir pan.). Ypač svarbus buvo *tikėjimo* (ne vien teistinio, bet ir visų kitų galimų jo rūšių, tarp jų – ir archajinio baltų tikėjimo) vaidmuo: jis susiejo minėtą kalbinę tikrovę su konkrečiomis laisvės siekimo ir Lietuvos nepriklausomybės įteisinimo politinėmis teisinėmis formomis.

Aptariama anuometė individualių arba visuomeninių kultūrinių vertybių struktūra buvo perkeliama į literatūrą be didesnio sąlygiškumo ir tikrovės pajautų skirtingumo išlygų: literatūroje buvo ieškoma visų įmanomų gyvenamojo laiko atspindžių, nes iš ideologijos pozicijų ribojamoje ir socialistiniu realizmu vadinamoje literatūroje jos recepcijos pagrindu iš esmės tebebuvo laikomas klasikinis mimetizmas, tai yra žmogaus tikrovės vaizdavimas jos pačios vaizdais. Žodžio (plačiau žvelgiant – kalbos) savarankiškumas, jo atskirumas nuo to, ką jis kažkada reiškė, ištarto ar užrašyto žodžio *tauta* kvazitikroviškumas vienodai veikė įvairiems socialiniams sluoksniams atstovaujančius asmenis – Sąjūdžio dalyvius, rašytojus, skaitytojus.

Žvelgdami šiuo požiūriu, galėtume sakyti, kad lietuvių kalbos veikiamas individualus egzistencinis Lietuvos laisvės projektas veikė visus kitus vertybinius tautos tikslus, kurie buvo matomi pro kalbinę ir politinę prizmę ir rikiavosi tokia pat seka: nepriklausoma tautinė valstybė (jos pilietybė), valstybinė prigimtinė lietuvių kalba, tautinė istorinė atmintis (dialogas su istoriosofijos „objektais“), etinė ir tikėjimo patirtis. Žmogaus „vietos“ ir jo „gyvenimo“ sąsaja šioje subordinacijoje buvo atraminė. Kalba buvo simbolinė, visus struktūros elementus susiejanti jėga, sergstinti jų tvarką ir atlaikanti sovietizacijos ir rusifikacijos, komunistinės internacionalizacijos ir partinio ideologizavimo atakas. Pavyzdžiui, mitologinius

laikus menanti žodžių „žmogus“ ir „žemė“ bendrašaknystė⁹¹ buvo ne tik ekonominė, bet dvasinė tautinė jėga. Tiesa, XIX a. pabaigoje vyravęs pozityvistinis požiūris į savąją gyvenamąją aplinką, kaip ir penkiasdešimt metų užtrukusi sovietinė priklausomybė ir jos skiepijama Sovietų Sąjungos kaip „plačiosios tėvynės“ ideologija žemės dvasingumo dimensiją supaprastino. Prisitaikymas kaip išlikimo būtinybė, anot Vytauto Kubiliaus, gali skatinti mėgdžiojimą (stipresniųjų) ir išsižadėti individualumo⁹².

Šiuo atžvilgiu ir 9-ojo XX amžiaus dešimtmečio sovietinė, ir anuometė išeivijos, o ypač pirmojo dešimtmečio po nepriklausomybės atkūrimo lietuvių literatūra, suaktyvino individualumo proveržius, tačiau visų trijų laikotarpių literatūros kultūriniai kontekstai buvo skirtingi. Nykstančio sovietmečio lietuvių proza, poezija, dramaturgija ir eseistika tik netiesiogiai iškėlė tautinio tapatumo ribotumo klausimą: totalitarizmo ir okupacijos prievartą, papročių dekonstrukciją, rusinimą, „proletarinę internacionalizmą“, moralinių vertybių krizę. Paskutinio XX a. dešimtmečio Lietuvos autorių literatūrinuose tekstuose⁹³ dėmesio toms pačioms temoms ir vertybių struktūroms nesumažėja, o atvirkščiai, padidėja, be to, politinės, etninės, etinės, istorinės ir kitos vertybės kyla kaip iki tol drausti, nevaizduoti žmogaus egzistenciniai gyvenimo klodai. Lagerius, tremtį ir partizaninę kovą reflektuojančios naujos lietuvių autorių knygos pasižymi dokumentalumu, patyrimo autentiškumu, dienoraščio ar „prisimenamos“ as-

⁹¹ Turime galvoje ne tik lietuvių mitologiją, pagal kurią *Žemyna*, kaip žemės deivė, buvo svarbiausia žmonių gyvenime – gimdytoja, iš kurios visa kas gimsta ir pas kurią visa kas sugrįžta. Latvių *Zemes mate* (Žemės motina), trakų *Zemelė* (Dionizo motina) ir kiti mitologiniai baltų ir trakų pasaulio įvaizdžiai susieja lietuvių Žemyną su analogiškais Europos ir viso pasaulio kultūros šaknimis. Gintaro Beresnevičiaus ir kitų etnologų manymu, žmogus gyvas viskuo, ką turi žemė, dar daugiau: žemė yra vieta, iš kurios žmogaus palaikai vėl gali atgimti ir būti žmogumi. Ši įžvalga yra svarbi svarstant lietuvių etninių brojų pasaulio ypatumus, kurie sumažėjus jų (plačiau kalbant – baltų) skaičiui ir jų gyvenamoms teritorijoms, buvo išsaugoti ir per karus, ir per ilgas okupacijas.

⁹² KUBILIUS, Vytautas. Kultūra globalizacijos glėbyje, p. 66.

⁹³ Turimi galvoje, visų pirma, nauji vardai, kurie į literatūrą atėjo iš sovietinės lietuvių literatūros paribio. Tai Valentinas Gustainis (*Be kaltės*, 1989), Liudas Dambrauskas (*Gyvenimo akimirkos*, 1–2 t., 1990), Jūratė Bičiūnaitė-Masiulienė (*Jaunystė prie Laptevų jūros*, 1990), Nijolė Gaškaitė (*Užverstų šulinių vanduo*, 2000), Bronius Krivickas (*Raštai*, 1993) ir kt. Antra vertus, išnykus cenzūrai ir kitoms literatūros raidą ribojančioms kliūtims, rezistencinės kovos, tremties ir kalėjimų tematiką aprašo skaitytojams žinomi autoriai: Marius Ivaškevičius (*Žali*, 2002), Robertas Keturakis (*Namai ant traškančio ledo*, 1996), Romualdas Lankauskas (*Nė vienas nebuvo pagailėtas*, 1990), Jonas Mikelinckas (*Nors nešvietė laimėjimo viltis*, 1994), Justinas Sąjauskas (*Suvalkijos geografija*, 2001) ir kt.

meninės istorijos vidujybe – naujais stilistikos aspektais, kurie kūrybai yra ir jos sąlyga, ir (tai net svarbiau) jos medžiaga. Tokiuose dokumentiškumu grįstuose tekstuose (jie kartais vadinami „dokutekstais“) meninės raiškos dalykai (literatūrinė forma) yra labai netikėti, peržengiantys tradicines literatūros žanrų nubrėžtas poetikos ribas. Dažniausiai buvo pasirenkami tie patys, pasikartojantys, atsiminimų, dienoraščių ir autobiografijos pasakojimai. Jie rėmėsi literatūrinėmis tradicijomis, kuriose ryškų pėdsaką paliko XIX ir XX a. pradžios literatūra. Hagiografija, šventųjų gyvenimų istorijos, romantinė ir realistinė poetika buvo iš pagrindų atnaujinti, pripildyti jau minėto asmeninio patyrimo ribojant žmoniškumą ir griaunant pasaulio (arba – Dievo) tvarką. Pereinama iš nelegalaus į viešą diskursą, kuriame derinami ir bendresni kultūriniai politiniai, ir asmeniniai egzistenciniai (vienatvės, kančios, mirties) tautinio tapatumo vertybiškumo aspektai. Dokumentika ir grožinė literatūra neįtikėtinai suartėja dėl pasikeitusio pastarosios *fiktyvumo* būdo: nepramanyti siužetai (dienoraštinė ar atsiminimus primenanti pasakojimo struktūra) fiktyvumą tarsi sunaikina, tačiau jis vėl sugrįžta – įsiveržia kaip individualiai atsirandanti pasakojimo kalbinė raiška (stilius), kaip pastangos ieškoti (ir atrasti) savų kalbos priemonių sunkiai pavadinamam individualiam patyrimui įvardyti.

Abi tautinio tapatumo turinį sudarančių vertybių subordinavimo kryptys (ir pirmoji – prasidedanti nuo bendruomeniškumo, arba bendrų kultūrinių istorinių etnokultūros, lietuvių kalbos, papročių, valstybingumo tradicijų, ir antroji – prasidedanti nuo individualaus išgyvenimo) buvo analogiškai struktūrinamos. Jose dominavo istorinė atmintis, kurią formavo ne tik tuometė Lietuvos kultūra, bet ir jau minėta archajiška tradicija – mitai ir tautosaka.

Literatūrinę mitologinę / tautosakinę jos formą išpopuliarino Antano Strazdo, Antano Vienažindžio, Krėvės, Sruogos, Kazio Binkio (kartu su kitais keturvėjininkais), Mykoliaičio-Putino, Kazio Borutos, Salomėjos Nėries, Miškinio, Janinos Degutytės, Marcelijaus Martinaičio ir kitų talentingų, atsigręžusių į tautosaką, autorių kūryba. Atgimimo ir pirmaisiais atkurtos nepriklausomybės metais buvo prisimintos partizanų dainos, eilėraščiai ir kita žodinė kūryba⁹⁴. Atsiminimais, dokumentinėmis išpa-

⁹⁴ Plačiau žr. ALEKSYNAS, Kostas. Rezistencijos dainos. *Tautosakos darbai* I (VIII). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1992; MATULEVIČIENĖ, Saulė. Pokario atminties formos. *Liaudies kultūra*, 2002, nr. 6.

žintimis, biografinėmis apysakomis pavirto kai kurie diktofonu užrašyti (pavyzdžiui, Rytprūsių ūkininkės Lenės Grigolaitytės, Kauno geto kalinės Trudi Birger) pasakojimai. Tautinė atmintis iš Antrojo pasaulinio karo, holokausto, gulagų, partizaninių kovų ir kitos rezistencijos patyrimo, reflektuota kaip grožinio teksto vertybių struktūra, išplėtė bendruomeniškumo turinį: greta lietuvių tautos tapatumo galima matyti kitų Lietuvoje arba užsienyje gyvenančių tautybių trauminės patirtys, jų laisvai pasirinkama gyvenimo siekių transformacija į grožinės literatūros kalbą.

Individualus egzistencinis asmens laisvės *projektas* mitologizuotoje / tautosakinėje Atgimimo ir paskutinio XX a. dešimtmečio lietuvių literatūroje buvo prieštaringas – perėmė charizmatinę tautinio atgimimo idėją, pasak kurios, tauta steigia savo valstybę, tai yra tautos *idėja* stumia į priekį šalį, jos kultūrą, civilizaciją. XIX a. pabaigoje šią idėją argumentavo ir skleidė aušrininkai ir varpininkai. 1988 metais Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis ėmėsi analogiškos misijos: intelektualų (filosofų, rašytojų, aktorių ir kitų menininkų) autoritetas, jų mintys ir visuomeninė laikysena tapo labai svarbia tautinio atgimimo ir vienijimosi prielaida. Daugeliui Sąjūdžio dalyvių ši nenauja idėja buvo priimta kaip visuotinė intelektualų nuomonė ir besąlygiškai buvo jos laikomasi. Tokią laikyseną argumentuoti buvo paprasčiau nei gilintis į jos individualias esatis.

Tautiškumo kaip vienintelio valstybės nepriklausomybės atkūrimo ir kultūros perspektyvos idėją gynė ir išeivijos filosofai bei grožinės literatūros kūrėjai (Alantas, Bernardas Brazdžionis, Girnius, Henrikas Nagys ir kt.), kurių balsai tapo girdimi ir reikšmingi anuometėje Sąjūdžio Lietuvoje. Galbūt dėl to egzistenciniai laisvės kaip asmenybės tapatumo pajautos klausimai, sprendžiami tautoje ir per tautą, buvo suprastinami, paverčiami tautos ir jos individų *vienovės idėja*.

Globalizacijos akivaizdoje

Kitaip anuomet į tradicinių lietuviškumo vertybių turinį pažvelgė jauni autoriai (Ivaškevičius, Herkus Kunčius, Parulskis ir kt.), kuriems rūpėjo adaptacija nepriklausomoje Lietuvoje ir Vakarų kultūroje. Bendros žmogaus gyvenimo temos ir naujos literatūrinės raiškos formos buvo jų pastangos peržengti etninio gyvenimo ribas ir įsitvirtinti pasaulinėje literatūroje. Jau pirmosios tarptautinės knygų mugės skatino autorius ir

leidžius atkreipti dėmesį į knygas kaip prekės ženklą ir būdą keisti tapatumus. Ar galima parašyti lietuvišką bestselerį – euroromaną? Ar Europos literatūra (kaip atskira kokybinė literatūros apibrėžtis) yra vertingesnė nei nacionalinė (lietuvių) literatūra? Tautinių vertybių savimonė ėmė sparčiai kisti europiečių „pilietinės visuomenės“ sąmonės link. „Lietuvos visuomenė neišgyveno savos europietiškos nacionalinės valstybės atkūrimo tarpsnio“⁹⁵, – teigia Vytautas Rubavičius. Šiuo atveju ne itin svarbios priežastys, dėl kurių taip atsitiko. Daug svarbiau, kad nacionalinė savikūra, kuri Sąjūdžio ir pirmaisiais nepriklausomybės metais suintensyvėjo, o vėliau, atrodė, stabilizavosi, patyrė pirmuosius akivaizdžius globalios kultūros poveikius, kuriuos galima vadinti sunkiais tautinės individualybės išbandymais. Ar nepradėjo siaurėti individo galimybės tobulėti?⁹⁶

Vis dėlto net avangardiškai nusiteikę lietuvių rašytojai tebesirėmė nacionaline tradicija. Galima teigti, kad paskutiniame XX a. dešimtmetyje, kai Lietuva dar tik rengėsi įstoti į Europos Sąjungą, o jos kultūra tebesirėmė istorine tautiškumo paradigma, tai kultūrai būdingo tautinio tapatumo recepcija lietuvių literatūroje buvo adekvati. Ne tiek ji, kiek pavieniai ano meto jos kritikai jautė ir prabilo apie atviros daugialypės Europos kultūros galią ir prieštarinę Lietuvos kultūros (ir literatūros) atvertį pasauliui, o konkrečiai – Vakarų Europos politikų ir kitų intelektualų paskelbtai eurointegracijai. 2001 metų gruodžio 15 dieną konferencijoje „Globalizacija: lietuvių tauta šiandien ir rytoj“ Kubilius kalbėjo:

Žmogus identifikuoja save ne tik su kalba, bet ir gimtojo krašto istorija. Pažinti savo šaknis ilgaamžėje tautos būtyje, pasak B. Sruogos, šalia nepriklausomybės išlaikymo gal pats svarbiausias uždavinys. Sovietinis totalitarizmas stengėsi išplauti šios identifikacijos pagrindus. [...] Atgavus nepriklausomybę, tautiškumo motyvai literatūroje prarado nesusitaikymo ir maištingumo galią. Tautiškumas dekonstruojamas kaip XIX amžiaus reliktas, kaip simbolinė kolektyviškumo projekcija, neturinti realios socialinės bazės. Imta net

⁹⁵ RUBAVIČIUS, Vytautas. Pilietinis europietiškas: nacionalumo dekonstravimas ir kitas. *Politologija*, 2006, nr. 2 (42), p. 84.

⁹⁶ Turimos galvoje Vydūno skelbtos žmogaus tobulėjimo pakopos pagal savivoką, kam jis priklauso (kam atstovauja): *žmogus pats sau* – *žmogus tautoje ir tautai* – *žmogus pasauliui*. Nykstant tautinei individualybei (antrajai pakopai), menksta ir universaliausios (pasaulio) kultūrinės galios.

sarkastiškai tyčiotis iš Tėvynės kaip vertybių centro, iš literatūrinių lietuvių bės etalonų, iš sakralizuotos agrarinės kultūros, kuri buvo gyvybingas lietuviškos savimonės šaltinis tautos beteisiškumo dešimtmečiais. [...]

Nuo globalizacijos poveikio (kartais vaisingo, kartais griaunančio) kultūra negali užsidaryti gimtosios gryčios kamputyje ir užkonservuoti save tradiciniuose regėjimuose bei formose. Negalime užsisklęsti sovietmečio kultūrinės kolonizacijos ir izoliacijos sąlygomis sukaupto žinojimo lygyje. [...] Kultūra turi keistis ir vystytis, kaip ir pati visuomenė. Nacionalinė tradicija yra nuolat veikiama galingų impulsų plėsti savo skalę, atverti nežinomas gilumas, išbandyti naujas struktūros galimybes. Šiuolaikinis žmogus ieškos savo tapatybės tik gyvoje kultūroje, bylojančioje šiuolaikine kalba. Kultūrinis identitetas yra esminė tautinio identiteto dalis. Tautinė kultūra per ilgus savo raidos šimtmečius yra išsiugdžiusi tam tikrą vidinį kodą, pagal kurį priima ir akumuliuoja pasaulinio proceso poveikius. Ar jis tebėra pakankamai gyvybingas, stiprus ir savitas?⁹⁷

Atsakymų į šį literatūrologo klausimą ėmė rasti pirmajame XXI a. dešimtmetyje, kai Lietuva tapo Europos Sąjungos nare ir įsitvirtino naujos literatūros kartos tiek Lietuvoje, tiek emigracijoje, kai – paradoksaliai – ėmė daugėti ne lietuvių kalba rašomų lietuvių kilmės autorių kūrinių.

EUROPOS SĄJUNGOS PILIETIŠKUMO IR TAUTINĖS TAPATYBĖS AKISTATA

Laisvė tapti Europos piliečiu

1988 metų pavasarį pasakytus Alberto Zalatoriaus žodžius apie *laisvą žmogų laisvoje tautoje*, įrašytus kaip vieno iš šio skyriaus *epigrafų*, Darius Kuolys citavo 2010 metų gruodžio 14 dieną vykusioje konferencijoje „Lituanistika atkurtoje valstybėje: tapatybę keičiantys atradimai“. *Laisvės* motyvas sudaro ir Kuolio pranešimo diskurso pagrindą. Jis teigia, kad atgauta valstybė lituanistiniams tyrimams visų pirma reiškė „susigrąžintą ieškojimų ir kūrybos laisvę“ draudžiamuose / apribotuose lituanistikos baruose:

⁹⁷ KUBILIUS, Vytautas. Kultūra globalizacijos glėbyje, p. 69–70.

Istorikai, literatūrologai, kalbininkai, menotyrininkai ėmėsi temų ir problemų, kurių priklausomybės laikais negalėjo tyrinėti. Pirmąsyk taip nuosekliai atsigręžta į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, jos istoriją ir raštiją. Atvertas Prūsų Lietuvos ir reformacijos palikimas. Atrasta daugiakalbė XIX amžiaus ir XX amžiaus pirmosios pusės Lietuvos literatūra. Atverta senoji ir XX šimtmečio visuomeninė, filosofinė ir politinė mintis.⁹⁸

Jau minėta, kad laisvė kaip žinomų jos ribų plėtojimas nėra aktuali nepriklausomoje Lietuvoje. Apibūdindamas šiandienę situaciją, Kuolys pripažįsta, kad „[T]ai ne baugiai uždara, prie žemės prigludusi ar vien smagiai šėliojanti razbainiko Tado Blindos lietuvybė, bet pasauliui atvira, kūrybinga, polilogiška tautos tapatybė, turinti ne tik etninį, bet ir pilietinį bei politinį matmenį“, o keldamas aktualius klausimus ir brėždamas ateities gaires, svajoja apie lituanistiką, „kuri pajėgtų siekti tiesos ir ją gintų, kuri įstengtų įjungti į šiandienos polilogą protėvių balsus ir susietų jį su rūpesčiu ateisiančiaisiais, kuri kurtų daugiabalsį tautos pasakojimą, kaip nebūties įveiką, kaip nebūties užkalbėjimą“, formuluoja daug konkrečių uždavinių. Jie nėra tiesiogiai susiję su pagrindinėmis tautinio tapatumo esaties struktūromis, tačiau iškalbingai papildo jas:

Tik ilgalaikę plėtros strategiją įgiję, galėtume susitelkti prie kadaise A. J. Greimo keltų uždavinių – drąsiau ir plačiau imtis kalbos semantikos tyrimų, susikurti šiuolaikinius lietuvių kalbos etimologijos, mitologijos žodynus, pasirengti kalbos istorinį žodyną. Ar neturėtų valstybei rūpėti kognityvinės kalbotyros, nagrinėjančios kalbos santykį su žmogumi, tauta, visuomene, plėtra? Ar nebūtų aktualios modernios retorikos studijos, atveriančios kalbos galias formuoti laisvą politinę bendruomenę, kurti ir saugoti socialinę tvarką? Ar nėra šiandienos visuomenei būtini taikomieji kalbininkų darbai: naujas bendrinės kalbos žodynas, terminų žodynai, nauja lietuvių kalbos gramatika? Ar Lietuva dar turės ambicijų išsaugoti baltistikos, sykiu ir prūsų baltistikos, pasaulinio tyrimų centro pozicijas? Ar plėtosime Lietuvos kultūros istoriją, idėjų istoriją kaip visuomenės sąmoningumo laboratoriją, ką darė ir

⁹⁸ KUOLYS, Darius. Lituanistika Lietuvos valstybėje: pamatų ar pakelės akmuo. *Literatūra ir menas*, 2011, sausio 1 d.

ragino kitus daryti Vytautas Kavolis? Ar skirsime rimtesnį dėmesį atminties kultūros ir kitiems tarpdalykiniais humanitariniams tyrimams?⁹⁹

Kuolio vizijoje kalbama apie „idėjas ir idealus, apie jungtis tarp krašto žmonių, tarp esančių, buvusių ir ateisiančių, apie tautos likimą ir išlikimą, apie visuomenės ir valstybės gyvenimo prasmę“, kuri įspūdingesnė šalia tautinės kultūros, įsivaizduotos *preke*:

Vien į ūkinę gerovę orientuoti krašto plėtros planai akivaizdžiai kertasi su įsipareigojimais lietuvių kultūrai. Susiduria krašto ūkinės pažangos ir tautos išlikimo logikos. Lietuvybė nėra naudinga. Ji tampa nereikalinga visuomenės sėkmės formulei. Ne lietuvių kultūra, bet mobili, nebrangiai įperkama angliakalbė darbo jėga lemsianti Lietuvos pažangą. Taip paprasta, nuoseklu ir tarytum logiška. Tačiau kodėl ši sėkmės formulė neveikia? Kodėl valstybė lietuviams tampa vis svetimesnė? Kodėl, pasak Romualdo Granausko, paprastas žmogus nebeturi Lietuvos, kodėl tam paprastam žmogui susidaro įspūdis, kad Lietuvoje viena okupacinė valdžia nuolat keičia kitą, ir taip kas keleri metai, nors į valdžią ateina vis tie patys broliai lietuviai? Akivaizdu: mūsų sėkmės scenarijams trūksta prasmės.¹⁰⁰

Žmogus, kai jis eurointegracijai svarbus kaip „žmogiškųjų išteklių“ šaltinis, anot Rubavičiaus, yra sunkiai suderinamas su „laisvo žmogaus“ vertybe¹⁰¹. Tautinė literatūra taip pat gali būti vertinama kaip prekinis įvaizdis arba tautinės tapatybės dalis.

Prasmės klausimas vienodai reikšmingas tiek lietuviško tapatumo savimonės išbandymams europietiškuoju pilietiškumu, tiek tautinės literatūros vilionėmis į Europos ir pasaulio literatūrinių verčių aukštumas. Lietuviškojo „mentaliteto“ plovimas ir jo keitimas į europietiškąjį veikia

⁹⁹ KUOLYS, Darius. Litanistika Lietuvos valstybėje: pamatų ar pakelės akmuo. *Literatūra ir menas*, 2011, sausio 1 d.

¹⁰⁰ Ten pat.

¹⁰¹ „Žmogaus, kuris vienu atžvilgiu laiko save ištekliais, o kitu atžvilgiu bando paklausti, o kaip čia yra su ta išteklių laisve?... Suprantama, kad klausimas dėl išteklių laisvės yra keistas. Pati kalba parodo, kad neįmanoma suderinti tokių dviejų nuostatų.“ (RUBAVIČIUS, Vytautas. *Žmogus dabar save įsivaizduoja tik kaip paklausia rinkos prekę*. [žiūrėta 2011m. lapkričio 11 d.]. Prieiga per internetą: <<http://slaptai.lt/gyvenimo-skandalai/4978-vytautas-rubavicius-zmogus-dabar-save-isivaizduoja-tik-kaip-paklausia-rinkos-preke-.html>>.

lietuvių tautinę savimonę net ir tuo atveju, kai, viena vertus, šis plovimas tėra mitas. Kita vertus, esama gausybės pavyzdžių, kad tai realiai vyksta bendrųjų Europos Sąjungos ryšių lygmeniu.

Europos pilietiškumo sąvoka po to, kai Lietuva įstojo į Europos Sąjungą, įgijo teisinius pagrindus. Esminė jos turinio ypatybė yra ta, kad „Europos Sąjungos pilietybė ne pakeičia valstybės pilietybės, o ją papildo“¹⁰². Taigi turime pripažinti, kad Europos kultūra steigia daugiatautę pilietinę organizaciją ir galime kalbėti apie jos vertybių pasaulį¹⁰³.

Nacionalinių valstybių piliečių „europietizacija“ gali būti suvokta kaip Europos Sąjungos vertybių įtaka savo piliečiams. Neatitikimas tarp bendrųjų (europietiškujų) ir individualiųjų tautinių (lietuviškujų) vertybių gali būti laikomas normaliu procesu, kurį sociologai ar psichologai, pavyzdžiui, pagal analogiją galėtų įvardyti kaip reiškinį, kuriam „asmenybė teikia didžiausią reikšmę ir kuris lemia asmenybės veiklos kryptingumą“¹⁰⁴. Tokiu atveju europietiškosios vertybės atliktų svarbias funkcijas sprendžiant „giluminius konfliktus“, būtų procesų lyginimo pagrindas, padėtų suvokti naują informaciją ir t. t. Vertybės, suvoktos kaip psichologinės nuostatos, gali būti aiškinamos kaip vaizdiniai, mintys ar emocijos, susijusios su individams ar jų grupėms „reikšmingais reiškiniais“. Pagal žymaus amerikiečių psichologo Abraomo Maslow poreikių kaip vertybių teoriją regėtume gana sudėtingą savęs realizavimo struktūrą¹⁰⁵, kurios aukščiausiomis reikmėmis ar vertybėmis laikomi savęs realizavimo tikslai (moralė, kūrybingumas, spontaniškumas, problemų sprendimas,

¹⁰² Pagal EB sutarties 17 straipsnį (Lisabonos sutartimi taip pat numatyta Europos Sąjungos sutarties 8 straipsnyje įvesti šią sąvoką) kiekvienas asmuo, turintis valstybės narės pilietybę, yra Europos Sąjungos pilietis. Pilietybė apibrėžiama pagal tos valstybės nacionalinės teisės aktus. Europos Sąjungos pilietybė ne pakeičia valstybės pilietybės, o ją papildo; be tų teisių ir pareigų, kurias asmenys įgyja kaip valstybės narės piliečiai, jie naudojami ir kitomis teisėmis ir atlieka kitas pareigas. Žr. GENTA, Claire. *Europos Sąjungos piliečiai ir jų teisės* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. lapkričio 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://circa.europa.eu/irc/opoce/fact_sheets/info/data/citizen/citizens/article_7174_It.htm>.

¹⁰³ Europietizacijos kritikos kritiką plačiau žr. DONSKIS, Leonidas. *Pilietinė visuomenė ir jos priešai: autoritetas, tiesa ir viešoji erdvė XXI amžiaus pradžios Lietuvoje*. Vilnius: Versus aureus, 2004.

¹⁰⁴ SUSLAVIČIUS, Antanas. *Socialinė psichologija*. Vilnius: Šviesa, 1995, p. 40.

¹⁰⁵ Tokių poreikių (*basic needs*) tvarka (aukštėjimo link): fiziologiniai, saugumo, meilės (socialinio ryšio), savivertės ir savęs realizavimo. (Žr. MASLOW, Abraham Harold. *A Theory of Human Motivation*. [žiūrėta 2011 m. lapkričio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>>.

išankstinių nusistatymų neturėjimas ir pan.) anaip tol ne visuomet yra suvokiami kaip europietiškujų vertybių sisteminiai elementai. Socialinė psichologija galbūt yra arti vieno iš galimo paaiškinimo, kodėl užsienyje gyvenantis emigrantas lietuvis arba lietuviškas šaknis tebeturintis individas gali jaustis lietuviu, o Lietuvoje tebegyvenantis lietuvis prašo laikyti jį tik europiečiu arba pasaulio piliečiu.

Be abejo, tai – tik pavyzdžiai iš paraliteratūros – psichologijos – srities, kurie leidžia aiškiau priminti, kokia sudėtinga ir daugiaklodė yra vertybių aiškinimosi metodologija. Vertybėmis, kaip minėta, domisi įvairūs humanitariniai mokslai. Jos yra visos humanistikos pamatas. Europietiškos kultūros ar pilietybės tapatumo modeliuose galima nurodyti tokio tapatumo kaip simbolinės realybės savybę, orientuotis tik į ekonomines, etines ar estetines vertybes. Apie visa tai tenka kalbėti kaip apie XXI pirmojo dešimtmečio Lietuvos ir išeivijos lietuvių literatūros naujienų kontekstą.

Literatūros galimybės steigti etninės tapatybės teatrą

Šiame skyriuje pasirinktas fenomenologinės aksiologijos žiūros taškas literatūros kūriniams vertinti tautinių vertybių aspektu skatintų kalbėti tik apie tokias europietiškojo tapatumo (pilietišumo) patirtis, kurias literatūros kūrinių autoriai / skaitytojai gali vertinti kaip autentiškas jų gyvenimo realybės atvertis. Skyriaus pradžioje minėta, kad tai, matyt, būtų pats ryškiausias tos realybės pojūtis ir dvasinė simbolinė pajauta. Viena vertus, jam būdingas vizualumas ir abstraktumas (svarstymai), ypatingas pajautos aštrumas ar sąmonės aktyvumas. Kita vertus, jis tėra bandymas įminti, įvardyti, ką tik tariamės esą įvardiję. Strielkūno „Lietuva“ nė vienu savo teksto žodžiu neįvardija to, ką skaitantysis patiria / pajaučia. Tik jis vienas žino, kokie (arba „kas“) yra to kūrinio tautiškumo sandai ir ką jie jam (kaip ir jis jiems) reiškia. Galėtume sakyti, kad lietuvių / Lietuvos / piliečio tapatumo įvardijimas vyksta visu tekstu ir jo intertekstais / kontekstais. Artima jo analogija būtų Wiliamo Jameso aprašyta sąmonės būseną, kai mes stengiamės prisiminti pamirštą vardą:

Mūsų sąmonės būseną tuo metu yra itin specifinė. Joje žioji praraja, tačiau ji nėra paprasta. Toji praraja labai aktyvi. Joje tarsi plevėna to vardo šmėkla,

viliojanti mus reikiama kryptimi, priverčianti akimirką pasijusti visai greta ir tuoj pat paleidžianti mus sklęsti tolyn nesuradus trokštamo atsakymo.¹⁰⁶

Tiesa, ši analogija „šlubuoja“ – joje nėra vienos dvasinės tikrovės pajautoms svarbios sąlygos: mes niekada nežinojome visko, ką stengiamės pajauti ir įvardyti, perduoti kitiems. Taigi į savo sąmoningumo teatrą galime įsileisti keistus ir net beprotiškus vaidmenis.

Atitoldami nuo literatūros kūrinio *dabarties* pajautos ir remdamiesi *iki / po* dabarties abstrakčiomis jo įžvalgomis, galime, viena vertus, tikėtis daugiau aiškumo, kita vertus, verbalinis / loginis aiškinimas tėra tos dabarties pristatymo būdas.

Visos galimos kūrinio įžvalgos yra tam tikri diskursai. Šiuo atveju nėra svarbu, ar jie turi ką bendra ir reikšminga literatūros kūrinio meninėje struktūroje – stilistinėje jos raiškoje. Visų galimų interpretacijų išeities taškas – tam tikra daugybinė patirtis ir supratimas, kurie slypi minėtojo kūrinio pajautoje. Nebūtinai – estetinėje. Ji gali būti tik jauslinė, somatinė ir pan. Jau minėta, kad literatūros kūrinio kalba per jo diskursus nurodomi tradiciniai individo, tautinių ir platesnių bendruomenių tapatumo struktūriniai sandai: (at)pažinimas, istorija / atmintis, tikėjimas (religija), politika, moralė, menas. Greta šių diskursų dažnai išskiriamas feministinis – lyčių skirtys / tapatumai, tačiau panašiu būdu – iš socialinių grupių tapatumų pozicijų – kylančiomis vertybinėmis įžvalgomis ar pajautomis literatūros kūrinių autorių / kritikų / skaitytojų auditorijoje savitais diskursais galėtų pasidalyti ir kitų socialinių tapatumų tyrėjai.

Visų šitų tapatumų struktūra, kaip jau minėta, skleidžiasi ašyje „individas – visuomenė“, tad dauguma jos elementų tik atsitiktinai (ar nebūtinai) gali būti laikomi būtinais, dažniau (pagal meninę kūrinio sąrangą) jie tėra *ypatingybė*, susiejanti individualumą su visuotiniu.

Vis dėlto kalba išlieka kūrinio kaip jo pajautos ir mąstymo galios „būties namai“. Dėl jau paašikintų priežasčių lietuvių kalbą laikydami pagrindine simbolinės lietuviškojo tautinio tapatumo realybės vertybine atrama, apie naujausią XXI a. lietuvių literatūrą Lietuvoje ir užsienyje toliau

¹⁰⁶ JAMES, William. *The Principles of Psychology*. New York: Henry Holt, 1890. (Cit. iš: INGRAM, Jay. *Proto teatras. Sąmonės uždangą pakėlus*, p. 40–41).

kalbėsime kaip sąsają (ir akistatą) tarp dviejų – lietuvių ir ne lietuvių kalba – sukuriamų *meninės* literatūrinės raiškos *ypatingybių*. Tai reikštų, kad minimaliu literatūros kūrinių (parašytų lietuviškai ir nelietuviškai) pavyzdžių skaičiumi galėtume atskleisti lietuviškoje tautiškumo savimonėje vykstančius esminius pokyčius.

Iš tikrųjų tokių raiškos ypatybių galėtų būti ne dvi, o daugiau ir netgi labai daug. Tiek, kiek autorių parašytų kūrinių. Kiek skaitytojas jų įžvelgtų, priklausytų nuo jo perskaitytų kūrinių skaičiaus ir jų meninės vertės: kiekvienas kūrinys yra individualus ir savarankiškas.

Kol kas ne lietuvių kalba rašančių lietuvių kilmės autorių išeivijoje / emigracijoje dar nėra daug, ir didesnis kūrinių skaičius, matyt, atstovautų lietuviškai teberašantiesiems. Sureikšmindami literatūros kūrinių meniškumo kriterijų, įgyjame galimybę mažiau priklausyti nuo kasmet augančio veikalų skaičiaus. (Be abejonės, klausimas, kokios meninės vertės yra poezijos, prozos, dramos ar eseistikos veikalas, nėra lengvas ir savaime reikalaujantis literatūrologinės kritinės kūrinių recepcijos.)

Santykinai kylant veikalų meninei vertei svarstymų (lyginimų) lauke teliktų iš esmės tik dvi jų rūšys – estetiškai (literatūriškai) vertingi ir nevertingi kūriniai. Pirmieji supanašėtų, nes estetinė dvasinė kūrinio pajauta, besireiškianti kaip stilius (forma, dvasinis pasaulio jautimas, „ekspresija“, „teorinė žiūra“ ir t. t.), tegalima tuo atveju, kai atsakoma pažintinių, etinių, politinių ir kitokių praktinių pretenzijų kūriniai, viso to, ko skaitytojas neretai laukia ir kūrinys pats pirmiausiai ieško. Lietuvių kalba ir jos raiškos formos meniškame kūrinys akivaizdžiai valdytų ir pasakojimo diskursą, ir istorines idėjas, ir tautines politines nuostatas, ir tikėjimą. Meniškai vertingo kūrinio, parašyto, pavyzdžiui, angliškai, estetinė pajauta galėtų (ir turėtų) būti panaši: aukštos meninės kūrinio vertės atveju ir *kita* (ne lietuvių) kalba būtų toks pat stiprus estetinės galios šaltinis. Abiem atvejais kūriniai kalbiškai būtų panašiai gilūs – priartintų prie juslinės jausminės tikrovės paviršiaus, pro kurį atsivertų skirtingi, iš esmės vienas į kitą neišverčiami tikrovės slėpiniai, o kūrinių dabartis taptų mūsų sąmonės *teatru* su moderniai / postmoderniai mūsų kultūrai būdingais vaidmenimis. Aišku, tokio meniškai brandaus literatūros veikalo ne lietuvių kalba autorius, matyt, turėtų neprastai mokėti kalbą, kuria rašo kūrinį. Ji turėtų būti artima prigimtinai.

Iš kur kyla ir ką reiškia ši dvikalbė tapatumo forma tautinėje lietuvių savimonėje? Kodėl šiuo atveju galėtume neabejoti dėl skirtingomis kalbomis parašytų kūrinių atstovavimo lietuvių literatūrai?

Kaip ir literatūros, taip ir savimonės *rizoma* – šaknys – kalboje. Ne tik klasika vadinamos lietuvių literatūros raiškos, bet ir tos raiškos ontologinės ir istorinės loginės ištakos yra gilesnės nei paties tautiškumo ir literatūriškumo. Kalbos vieta ir vaidmuo kultūroje – sudėtingi. Svarbiausia jų mąstymo išeities pozicija – kalbos negalima laikyti tik komunikavimo ar kitokių praktinių asmens ir jo bendruomenės instrumentu. Hermeneutinė, egzistencinė ar fenomenologinė tikrovės ar literatūros kūrinio sampratos strategija pagrįstai kreipia dėmesį į tikrovės *įvardijimą* kalba¹⁰⁷.

Aksiologinė strategija, be abejonės, galėtų būti siejama su labai plačiu vertybių sistemos konstruktą, kaip sakyta, hermeneutišku ir heterogenišku, tačiau šio tyrimo kontekstuose svarbi jos estetinių vertinimų galimybė – nurodyti literatūros kūrinio kaip estetinio vertės objekto pajautą: tas objektas tekstu (raštu, žodžiu) tik *įvardijamas*, o tuo pat metu jis ir „atveriamas“, tai yra, mūsų siekinys yra ne vaizdai ar simboliai, o jų (ir visa kūrinio poetinė kalba) parengta *mąstymo žiūra*, kuriai būdinga ne tiek susiliesti su pasauliu, kiek jį (kaip skirtingą) priimti tokį, koks yra ar gali būti pagal rašantįjį / skaitantįjį. Tai ir būtų jo sąmonės intencionalumas, nesistengiantis išgryninti „pažinimo būsenų“. Galėtume sakyti, kad taip tik pripažįstame kūrinio teksto ontinę (jo esamybės) vertę, o ontologinių tautinio tapatumo (būties prasmų) klausimus atidedame tolesnėms (hermeneutinėms) kūrinio įžvalgoms.

Tad ką apie tautinio tapatumo savimonės ir jos literatūrinės raiškos ontines sąsajas mums sakyti naujausios lietuvių literatūros pavyzdžiai – užsienyje parašyti, pirmiausia, aukštesnio meniškumo romanai?

Matyt, jų nebūtų daug.

¹⁰⁷ Kalba daugeliu kūrybos atžvilgių, anot Heideggerio (pripažinusio filosofinio mąstymo ir poetinės kalbos artumą), yra „būties namai“, tad jos (būties) atvertis yra tikrovės (ar jos trūkumo) atvirybė, besirandanti ką nors *įvardijant*. Matyt, tai prisimintina ir *žiūros*, ir *hermeneutikos* (kūrinio teksto interpretavimo) atveju.

Gana aukštą literatūrinės raiškos prabą turinčio anglų kalba parašyto romano *Bronzinė moteris*¹⁰⁸ veikėjas (-ai) jo autorių Antaną Šileiką, matyt, domina panašiai kaip lietuviškai parašyto romano *Sara*¹⁰⁹ veikėjai šio kūrinio autorių – Icchoką Merą: romanų personažai – tai ypatingas jų santykis su pasauliu ir savimi pačiu, tam tikra pasaulį vertinanti jo paties dvasinė pajauta¹¹⁰. Pirmajame romane protagonisto ir veikėjų lietuviškųjų tautinių vertybių klausimai turi tam tikrą gana aiškų bendrą žiūros tašką (vyrauja mitinės istorinės XX a. pradžios Lietuvos nostalgija, klausiama, ar galima būti kūrėju liekant tik lietuviu), o antrajame ne jidiš ar anglų, o lietuvių kalba vaizduojama beveik mitinė Izraelio moters, praradusios savo mylimą vyrą ir sūnų, paklūstančios tik gaivališkai širdies atjautai, meilė žmonėms be nuorodos į jų kilmę. Nors Šileikos romano protagonistas tarsi nuolat kelia savo tautinių šaknų klausimą¹¹¹, o Mero romane šis klausimas beveik neaktualizuojamas, abiejuose kūriniuose tautinio tapatumo pajauta iš esmės įvyksta visuminiame kūrinio lygmenyje – pajautoje, atsirandančioje kaip individualių stilių, kūrinių poetikos, jos egzistencinių metaforų ir kitų teksto kalbinių elementų žaismės suvokimas, autoriaus teksto ir skaitytojo aktyvumo sąsaja, pačiam skaitytojui toje sąsajoje susikurto objekto prasmų ir verčių teikiamas netarpiškas „pasitenkinimas“. Regimo „kasdienybės“ daiktiškumo (jutumų, atminties ir vaizduotės) įvardijimas kūrinyje prigimtinė (anglų / lietuvių) kalba autoriui ir skaitytojui yra skirtingos patirtys, tačiau meniškumo nestokojančiuose romanuose tampa viena – menine – forma.

Panašiai skaitytojas lietuvių tautinės savimonės „daiktiškuosius“ pėdsakus ir pajaučia Gabijos Grušaitės romane *Neišsipildymas*¹¹², tai yra

¹⁰⁸ SILEIKA, Antanas. *Women in Bronze*. Toronto: Random House of Canada, 2004. (Vertimas į lietuvių kalbą: *Bronzinė moteris*: romanas. Vilnius: Versus aureus, 2009). Plačiau apie šį romaną žr. p. 244–261.

¹⁰⁹ MERAS, Icchokas. *Sara*: romanas. Chicago: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1982.

¹¹⁰ Panašiai Michailas Bachtinas rašo Dostojevskį ir jo romanų personažus. (Žr. BACHTIN, Michail. *Dostojevskio poetikos problemos*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 57).

¹¹¹ Parengus šią monografiją spaudai, išleistas naujas Šileikos istorinis romanas *Underground* (Toronto: Thomas Allen and Son, 2011). Jis jau išverstas į lietuvių kalbą (*Pogrindis*, Vilnius: Versus aureus, 2012). Šiame romane autorius remiasi ne tiek tautine mitologija, kiek istoriniais partizaninės kovos Lietuvoje faktais ir dokumentais. Lietuvių kritikai ne itin vieningai kalba apie šio romano aukštesnę meninę vertę, vadinasi, hipotetiškai galima teigti, kad autoriui anglų kalba ne visuomet vienodai efektyvi.

¹¹² GRUŠAITĖ, Gabija. *Neišsipildymas*: romanas, Vilnius: Baltos lankos, 2010.

jo dėmesio daugiau vertos ne pasakotojo / autorės tekste konceptualiai įvardytos emigrantų būsenos, ne jų simboliniai kalbiniai konstruktai, o skaitytojo tekste perskaityti (pastebėti) jutiminiai ir jausminiai *išsipildymo / neišsipildymo* įvardijimai: kito žmogaus artumas, Paryžiaus gyventojų įvairiakalbė ir kasdienės miesto spalvos – namai, gatvės, paprasčiausi virtuvės ar kito kambario baldai, daiktai... Valdas Papievis romane *Eiti*¹¹³ skaitytoją veda ypatingai išgrynintais *einančiojo* pro daiktus ir juos *reginčiojo* takais, kurie tautinio tapatumo klausimą transformuoja į anapus ar šiapus kalbos paliekančius, bet pajaučiamus daiktus, kurie vadintini dvasiniais daiktais – prisiminimais, patyrimais, įžvalgomis ir t. t. Tai jau ne paprastas emigranto kasdienybės keleivis, ne žmogus, kuris „nemąsto būties“, o jo steigiamo poetinė metafizika, kurią skaitytojas atranda kaip ne banalią, bent jam naują dvasinio pasaulio galimybę, kurios negalėtų rasti tik racionalizuodamas tautinio tapatumo klausimą ar filosofuodamas apie jo pajautą.

Grįžkime prie tautinės savimonės virsmo esaties ir racionalių jo diskursų. Kognityvinis kūrinių tautiškumo matmuo ne lietuvių kalbomis parašytuose romanuose paklūsta saviems kalbiniams „namams“. Atitinkama vidinių jų (kitokios kalbos) tvarkos principus, kūrinių poetika atsisikia nuo istorinio patyrimo objekto ir suartėja su kitokia patirties forma – dviguba, triguba ar net daugialype tautine (politine) asmens tapatybe. Šiuose teksto rašymo ir jo skaitymo lygmenyse daug teminio interpretavimo, kultūrinio istorinio patyrimo, kurį imanentiškai valdo kalbos paradigmos. Dėl to ir galėtume manyti, kad naujoji literatūrinė jos raiška yra nauja meninė ypatingybė, atsirandanti istorinėje asmens ir jo bendruomeniškumo sąsajoje. Kita kalba „steigia“ kitokią tautinio tapatumo vertybiškumo temas ir jos raiškos distanciją. Ji didėja. Romanų siužetai ir stilius padeda stebėti šį atotrūkį, nors, kaip sakytą, aukšto meniškumo kūriniuose jis neturi lemiamo poveikio estetinių objektų steigimui, tiesioginei tikrovės ar jos daiktų atverčiai, kartais vadinamai empatiškoju psichologiniu įsijautimu į kūrinį.

Mažėja etnografinė istorinei Lietuvai būdingų konkrečių ir visuminių daiktiškumo formų, o daugėja apibendrintų, abstrakčių patirčių ir atitinkamos jų raiškos jau kita, tokiam abstraktumui įvardyti gal net la-

¹¹³ PAPIEVIS, Valdas. *Eiti*: romanas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010.

biau tinkama kalba. Autoriai Lietuvą perkelia į mitologinę tikrovę, rečiau piešia lietuviškąjį landšaftą, o kai kurie jų iš viso atsisako gamtovaizdžių, jų stilistiniai ieškojimai pagrįsti kultūrinėmis, istorinėmis, filosofinėmis ir kitomis mentalinėmis pasaulio įžvalgomis. Intencionalūs tautinės vertybės objektai steigiami (konfigūruojami) iš labai suabstraktėjusių lietuviškumo sandų. Romanų pasakojimai (fabulos / siužetai) praturtėjo kelionėmis po pasaulį ir to pasaulio (kaip savo / svetimo pasaulio) įsisavinimu.

Žemesnės meninės prabos kūrinuose tautinės savimonės klausimai (*Kas aš esu? Kaip aš suvokiu savo praeitį? Kokią renkusi ateitį?*) keliami ne tik per fabulą, kompoziciją ar kitokius struktūrinius kūrinio elementus, svarbius galimai visuminei poetinės kūrinio kalbos pajautai, bet ir tiesiogiai – tuos klausimus atvirai formuluojant, kviečiant skaitytoją racionalaus, užangažuoto pokalbio¹¹⁴. Estetinį suvokimą papildo arba jo stygių kompensuoja (net užima jo vietą) tautinio tapatumo tema. Vargu ar ji galėtų būti pagrindine literatūros kūrinio patirties forma. Asmens (rašytojo / skaitytojo) laisvės įvykis, kurio vaidmenį galime ir šiuo atveju įžvelgti, formuoja naujas *ypatingybes*, arba kintančias literatūrines raiškos formas, kurių skaičius gali didėti proporcingai kūrinių skaičiui, deja, jos pačios vis labiau tolsta nuo to jas sukėlusio istorinio kultūrinio konteksto. Menkėja

¹¹⁴ Žr. MATULEVIČIŪTĖ, Aušra. *Ilgesio kojos*. Vilnius: Tyto alba, 2010, ir kt. Tokių kūrinių yra didesnė pusė. Be abejonės, meniškumo („literatūrinės prabos“) klausimas yra įvairiai keliamas ir aiškinamas. Pavyzdžiui, populiariosios (masinės) ir elitinės literatūros atvejais kūrinių autoriai, leidėjai, kritikai ir skaitytojai užima, literatūros sociologų žodžiais, skirtingas vietas „literatūros lauke“. Atitinkamai pripažįstamos skirtingos jų meninio skonio, estetinio suvokimo arba literatūros kūrinio pajautos formos. Lietuvoje išleistas Rutos Sepetys anglų kalba parašytas romanas *Tarp pilkų debesų* (*Between Shades of Gray*. New York: Philonel Books, 2011) yra tokio prieštaringo mąstymo apie literatūrą ir joje implikuoto tautinio tapatumo klausimo pavyzdys: kūrinio poetika atitinka daugelio skaitytojų estetinius lūkesčius, papasakotą romane lietuvaite Linos tremties į gulagą istoriją galima vertinti kaip profesionalią literatūrinę tautinio tapatumo klausimo formą (pristatytas dramatiškas istorinis Lietuvos gyventojų patyrimas), skaitytojas, atsiliepdamas į autorės sukurta tautiškumo suvokimo struktūrą, gali pats kaupti to klausimo prasmes, tačiau Lietuvoje šis romanas negali pretenduoti į aukštą meniškumą: skaitytojas jaučia padidėjusį kalbinį romano teksto *abstraktumą* – distanciją nuo lietuviškai kalbančių, kultūrinę istorinę patirtį egzistenciškai išgyvenančių žmonių ir stilistinę anglakalbio pasakotojo raišką pagal populiariosios literatūros siužetines paradigmas perpasakojant ne autentišką, o tik imituojamą tragišką *kitų* žmonių gyvenimo istoriją.

skaitytojo momentinė patirtis, sklėja estetinė patirtis – jos visumos suvokimo sąlygų radimosi aktas.

Matyt, neišvengiamai daugėjant antrarūšių literatūros kūrinių, pretenduojančių kalbėti apie lietuvių tautinį tapatumą, didėjant minėtam jų raiškos abstraktumo laipsniui, atviras lieka klausimas, ar mažėjanti istorinė lietuviškumo patirtis, ypač užrašoma kitomis kalbomis, subordinuota ne pagal etnografinės Lietuvos istorinę patirtį ir iš jos kylančią perspektyvą, o tik pagal bendrųjų žmogaus tapatumo, Europos ir pasaulio bendrųjų tapatumų tvarką, gali vesti prie *vientisos* lietuvių tautinio tapatumo kaip estetinio objekto pajautos? Ar, nelikus kūriniuose lietuvių kalbos, lietuviškoji etnografija ir geografija, vadinamoji dvasinė tėvynė (mitologija, istorija, pagonybė, krikščionybė, valstybė, fizinė ir politinė geografija, literatūra ir menas) yra tikras pamatas tam, ką giliausia reikšmė esame jau įpratę vadinti šiuo istoriniu dariniu – tautinė lietuvių savimone? Kokių lūžių gali atsirasti individų ir jų bendruomenių kultūrinių sąsajų lauke? Ar nedaugėja tautinio tapatumo simuliacijos reiškinių – lietuviško tautiškumo simuliakrų, netikrų, nuo kalbos, istorijos, tikėjimo ir kitų tautinių verčių *dabarties* (skyriaus pradžioje minėtos kaip mūsų sąmonės *qualia*)?

Atviros Lietuvos ir globalios jos kultūros sąlygomis naujausieji egzistencinės asmens (individo) laisvės steiginiai neleidžia vienareikšmiškai atsakyti nė į vieną iš tų klausimų.

Išvados, arba baigiamieji problemos punktyrai

Aksiologinė literatūrologinių tyrimų strategija leidžia teigti, kad vertybių sistema, kurią vadiname šiandiene lietuvių tautine savimone Lietuvos ir lietuvių išeivijos literatūroje, yra laikina istorinė struktūra. Atgimimo ir pirmaisiais nepriklausomybės metais estetinė literatūros kūrinio pajauta buvo ne savarankiška, o priklausoma nuo politinių istorinių tautiškumo verčių. Tautiniai politinės laisvės siekiai ir prigimtinė lietuvių kalba parašyti literatūros kūriniai užtikrino individo (rašytojo / kritiko / skaitytojo) kaip tautinės lietuvių bendruomenės atstovo tapatumą, kurio struktūrą valdė (lietuvių) kalba.

Pirmąjį XXI a. dešimtmetį ši vienovė pradėjo prieštarauti bendresnei (Europos, pasaulio) kultūrinio tapatumo struktūrinių sandų konfigūracijai, paveiktai šiuolaikių laisvės iššūkių ir konkrečių atviros pasaulio kul-

tūros pokyčių. Išeivijos literatūroje šio virsmo ašis yra anglų (arba kita svetima) kalba, kuria vis dažniau grožinės literatūros kūrinius rašo išeiviai – lietuvių kilmės autoriai. Dėl abstraktesnio nei lietuvių svetimos kalbos santykio su kitomis pagrindinėmis lietuvių tautinio tapatumo vertybėmis (etnografija, istorija, papročiais, tikėjimais, menais ir t. t.) tautinių vertybių lūkesčių lauke mažėja skaitytojo patirties tikimybė ne racionaliai – vertybių temos arba jų problemos kėlimo ir svarstymo būdu, o per savarankišką estetinę kūrinio transcendenciją išgyventi savojo Aš ir lietuvių tautos vienovės pajautą.

Nauja kalbinė ir kitokia simbolinė literatūros kūrinio raiška keičia tradicinės XX a. lietuvių tautinio tapatumo savimonės elementų tvarką ir estetinį jos suvokimą – pajautą, visuminį kūrinio patyrimą per jo kalbinių ir kitų elementų žaismą. Globali postmodernioji kultūra veikia šį žaismą, didina jo atskirtį nuo per dvasinę pajautą patiriamo tautinio tapatumo, formuoja daugiau simuliacinių tautinio tapatumo teatro vaidmenų.

LITERATŪRA

ALEKSYNAS, Kostas. Rezistencijos dainos. *Tautosakos darbai I* (VIII). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1992.

BACHTIN, Michail. *Dostojevskio poetikos problemos*. Vilnius: Baltos lankos, 1996.

BALKELIS, Tomas. *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.

BHABHA, Homi K. Narrating the Nation. Desimination: Time, Narrative and the Margins of Modern Nations. In *Nation and Narration*. Ed. Bhabha, Homi K. London: Routledge, 1994.

BOGUTAITĖ, Vitalija. Mes perėjom tą patį tiltą. In PAKALNIŠKIS, Ričardas. *Poezijos kryžkelės: Dialogai apie dvi poezijos šakas Lietuvoje ir išeivijoje*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-22]. Prieiga per internetą: <<http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/4768-vitalija-bogutaite-mes-perejom-ta-pati-tilta-2>>.

BRAGUE, Rémi. *Ekscentriškoji Europos tapatybė*. Vilnius: Aidai, 1999.

BUČYS, Algimantas. *Barbarai vice versa klasikai: centras ir periferija rašytojo strategijose*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008.

- BUČYS, Algimantas. *Seniausioji lietuvių literatūra. Mindaugo epocha: poliparadigminė Viduramžių kultūrinių konfliktų studija*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009.
- CRYSTAL, David. *Kalbos mirtis*. Iš anglų kalbos vertė Edita Šidlauskaitė, Gabrielė Gailiūtė. Vilnius: Tyto alba, 2005.
- Czesława Miłoszo kūryba: modernioji LDK tradicijų tąsa. Sud. Mindaugas Kvietkauskas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.
- DAUJOTYTĖ, Viktorija. „Tautiškas / nacionalumas: kultūros lygmuo“, *Metai*, 2013, nr. 8–9.
- DAUJOTYTĖ, Viktorija. Romaninis mąstymas humanistikoje. *Metai*, 2010, nr. 1.
- DAUJOTYTĖ, Viktorija; KVIETKAUSKAS, Mindaugas. *Lietuviškieji Česlovo Milošo kontekstai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- DONSKIS, Leonidas. *Pilietinė visuomenė ir jos priešai: autoritetas, tiesa ir viešoji erdvė XXI amžiaus pradžios Lietuvoje*. Vilnius: Versus aureus, 2004.
- DONSKIS, Leonidas. *Tapatybė ir laisvė: trys intelektualiniai portretai*. Vilnius: Versus aureus, 2005.
- GENTA, Claire. *Europos Sąjungos piliečiai ir jų teisės* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. lapkričio 15 d.] Prieiga per internetą: <http://circa.europa.eu/irc/opoce/fact_sheets/info/data/citizen/citizens/article_7174_lt.htm>.
- GIDDENS, Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Iš anglų kalbos vertė Vytautas Rubavičius. Vilnius: Pradai, 2000.
- GIMBUTIENĖ, Marija. *Senoji Europa*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2000.
- GIRNIUS, Juozas. Ateistinio humanizmo akivaizdoje. *Aidai*, 1949, nr. 26, p. 209–215.
- GIRNIUS, Juozas. Laisvės ir likimo problema dabarties filosofijoje. *Aidai*, 1949, nr. 24, p. 97–102.
- GIRNIUS, Juozas. *Tauta ir tautinė ištikimybė*. Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1961.
- GREIMAS, Julius Algirdas. *Tautos atminties beiėškant: apie dievus ir žmones*. Vilnius: Mokslos, 1990.
- GRIGAS, Romualdas. Lietuvių nacionalinio sąmoningumo ir bendruomeniškumo dualizmas: kritinis situacijos vertinimas. *Lietuvių tautinės kultūros forumas*. [žiūrėta 2011 m. spalio 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://muziejus.moletai.lt/forumas/Grigas_pran.htm>.

- GRIGAS, Romualdas. *Tautinė savivoka*. Vilnius: Rosma, 2001.
- GRUŠAITĖ, Gabija. *Neišsipildymas*: romanas. Vilnius: Baltos lankos, 2010.
- HALDER, Alois. *Filosofijos žodynas*. Iš vokiečių kalbos vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Alma littera, 2002.
- INGRAM, Jay. *Proto teatras. Sąmonės uždangą pakėlus*. Vilnius: Vaga, 2010.
- JAMES, William. *The Principles of Psychology*. New York: Henry Holt, 1890.
- JASPERSAS, Karlas. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Mintis, 1989.
- JONIKAS, Petras. *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje. Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*. Chicago: Lituanistikos instituto leidykla, 1987.
- KANTAS, Immanuelis. *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vilnius: Mintis, 1982.
- KAVOLIS, Vytautas. *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
- KAVOLIS, Vytautas. *Nužemintųjų generacija. Egzilio pasaulėjautos eskizai*. Cleveland, 1968.
- KAVOLIS, Vytautas. *Sąmoningumo trajektorijos: Lietuvos kultūros modernėjimo aspektai*. Vilnius: Vyturys, 1997.
- KAVOLIS, Vytautas. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994.
- KUBILIUS, Vytautas. Kultūra globalizacijos glėbyje. *Lietuvių tauta ir pasaulis*. Kaunas: Gabija, 2002.
- KUOLYS, Darius. Lituanistika Lietuvos valstybėje: pamatų ar pakelės akmuo. *Literatūra ir menas*, 2011, sausio 1 d.
- KUZMICKAS, Bronislovas. Filosofinė tautinio tapatumo refleksija. *Filosofija. Sociologija*, 2009, t. 20, nr. 1.
- KUZMICKAS, Bronislovas. *Tautos tapatumo savimonė. Lietuvių savimonės bruožai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidykla, 2009.
- LANDSBERGIS, Vytautas. Sąjūdžio taktikos evoliucija. *Lietuvos Sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas*. Sudarė Danutė Blažytė, Vanda Kašauskienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998, p. 17.
- Lietuvos Respublikos Konstitucija* [interaktyvus]. (Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume). [žiūrėta 2011 m. rugsėjo 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.litlex.lt/scripts/sarasas2.dll?Tekstas=1&Id=5868>>.
- Lietuvos sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas*. Sudarė Danutė Blažytė, Vanda Kašauskienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998.
- MACEINA, Antanas. *Raštai*. Vilnius: Mintis, 1990.

- MACKUS, Algimantas. *Poezija*. Vilnius: Vaga, 1972.
- MARTINAITIS, Marcelijus. Dešimtmečių sąvartoje. *Naujausioji lietuvių literatūra /1988–2002/*. Sudarė Giedrius Viliūnas. Vilnius: Alma littera, 2003.
- MATULEVIČIENĖ, Saulė. Pokario atminties formos. *Liaudies kultūra*, 2002, nr. 6.
- MATULEVIČIŪTĖ, Aušra. *Ilgesio kojos*. Vilnius: Tyto alba, 2010.
- MERAS, Icchokas. *Sara*: romanas. Chicago: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1982.
- MUREIKA, Juozas. Dvasingumo pasireiškimo prasmė. *Dvasingumas žmogaus pasaulyje*. Sudarė Jonas Kievišas, Rimantė Kondratienė. Vilnius: Vilniaus pedagoginio instituto leidykla, 2011, p. 72.
- PAPIEVIŠ, Valdas. *Eiti*: romanas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010.
- POGSON, Geoff. *Digital technology will save your language*. InfoNT 2 (Conference des Service de Traduction des Etats Européens, The Hague), 1998.
- RUBAVIČIUS, Vytautas. Pilietinis europietiškas: nacionalumo dekonstravimas ir kitas. *Politologija*, 2006, nr. 2 (42).
- RUBAVIČIUS, Vytautas. *Žmogus dabar save įsivaizduoja tik kaip paklausią rinkos prekę* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011m. lapkričio 11 d.]. Prieiga per internetą: <<http://slaptai.lt/gyvenimo-skandalai/4978-vytautas-rubavicius-zmogus-dabar-save-ivsivaizduoja-tik-kaip-paklausia-rinkos-preke-.html>>.
- SAVUKYNAS, Virginijus. *Istorija ir mitologijos: tapatybės raiškos XVII–XIX amžiaus Lietuvoje*. Vilnius: Viešosios politikos strategijų centras, 2012.
- SILEIKA, Antanas. *Women in Bronze*. Toronto: Random House of Canada, 2004. (Vertimas į lietuvių kalbą: *Bronzinė moteris*: romanas. Iš anglų kalbos vertė Gitana Stonienė. Vilnius: Versus aureus, 2009).
- SNYDER, Timothy. *Tautų rekonstrukcija: Lenkija, Ukraina, Lietuva, Baltarusija*. Vilnius: Mintis, 2008.
- STATKUTĖ DE ROSALES, Jūratė. *Europos šaknys ir mes, lietuviai*. Vilnius: Knygų ke-lias, 2011.
- STRIELKŪNAS, Jonas. *Vėjas rugiuos*. Vilnius: Vaga, 1971.
- SUSLAVIČIUS, Antanas. *Socialinė psichologija*. Vilnius: Šviesa, 1995.
- ŠLIOGERIS, Arvydas. *Lietuviškumo paraštės*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.
- VYDŪNAS. *Mūsų uždavinys* [Vidūnas, Mūsų Uždavinis, Rūta, Tilžėje, 1921]: Foto-grafuotas leidimas. Klaipėda: Eglės leidykla, 2010.

- VYDŪNAS. *Viltys dėl tautos ateities* [interaktyvus]. [žiūrėta 2 011 m. spalio 3 d.].
Prieiga per internetą: <<http://www.rerichas.lt/teosophy/merkelis.htm#VYDŪNAS%20VILTYS%20DĖL%20TAUTOS%20ATE>>.
- ZALATORIUS, Albertas. Estetinės sąmonės lūžis XX a. pradžioje. *XX amžiaus lietuvių literatūra*. Vilnius: Vaga, 1994.
- ŽIŽEK, Slavoj. *Sveiki atvykę į tikrovės dykumą*. Vilnius: Kitos knygos, 2010.
- ЛОТМАН, Юрий. Память в культурологическом освещении. *Избранные статьи*. Таллинн: Александра, 1992, т. 1, с. 202.
- МАМАРДАШВИЛИ, Мераб. К пространственно-временной феноменологии события знания. *Вопросы философии*, 1994, но. 11, с. 174.

ANTRAS SKYRIUS. TRADICIJOS KELIU

TAUTINĖS VERTYBĖS IŠEIVIŲ AUTOBIOGRAFIJOSE

GITANA VANAGAITĖ

Paskata pažvelgti į naujausią, sukurtą po 1990 metų, išeivijos literatūrą ir bandyti joje atpažinti bei įvardyti artikuluojamas tautines vertybes, verčia gręžtis kiek į vėlesnę laiko atkarpą ir rekonstruoti tautinių vertybių tradiciją. Tradicijos nusakymas yra būtinas, kad išryškėtų vertybės, sudarančios patvariąją asmens tapatybės dalį, išliekančią net tada, kai tapatybė, o ypač jos tautiškasis elementas postkolonijinės kritikos ar postmodernizmo teoretikų yra apibrėžiami ne tik kaip išgyvenantys nuolatinę kaitą, bet ir kaip nebemadingi ar nebeaktualūs. O kaip tik tautiškoji tapatybė laikytina tapatybės patvariuoju ar esminiu komponentu, nes būtent tautiškumas, istoriko Vlado Sirutavičiaus nuomone, „net jei yra sukurtas ir išgalvotas, daugeliui žmonių yra brangus, nes atsako į klausimus, į kuriuos niekas daugiau neatsako“¹. Tautinių vertybių tradicijos įvardijimas leidžia pamatyti, kaip kito tapatybės samprata, kokių naujų sprendimų ir pasirinkimų iš asmens pareikalavo vis globalėjančio pasaulio atvertys ir kaip su tais naujais sprendimais buvo susigyventa asmens vidujybėje. Vertybė, priklausydama vidinei asmens pastangai atpažinti jam svarbias laikysenas, suteikti joms prioritetą, įsipareigojimo ir atsakomybės statusus, gali būti atpažįstama ir literatūros, meno plotmėje kaip turinti estetinę raišką, kaip pasakojimus struktūruojanti priemonė ar prasmė. Tautinių vertybių tradicijos rekonstrukcija atveria, ar svarbus / nesvarbus yra tautinės tapatybės konceptas naujausioje išeivių / emigrantų kūryboje, kuri, viena, yra kuriama Amerikoje gimusių, augusių, jos kultūros ir švietimo institucijose išsimokslinimą gavusiųjų, o, antra, ją kuria po Nepriklausomybės atgavimo dėl įvairiausių priežasčių savo etni-

¹ LAUČIUS, Vladimiras. *Kas tikriau: tautiškumas ar europinė tapatybė?* [žiūrėta 2011 lapkričio 27 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/archive/print.php?id=52214065>>.

nę Tėvynę palikusieji ir bandantieji savuosius gyvenimus kurti Europos šalyse.

Tautinių vertybių tradicijos apsispręsta ieškoti 1944 metais į Europą, 1948–1949 metais į JAV pasitraukusių rašytojų autobiografijose, kurios sudėtos į rinkinį *Egzodo rašytojai: Autobiografijos*; turint galvoje, kad tais metais pasitraukė apie šešiasdešimt procentų visų tarpukario Lietuvos rašytojų², ar, pasak Dalios Kuizininės: „Karo pabaigoje iš Lietuvos pasitraukė du trečdaliai lietuvių rašytojų, t. y. apie 70 Rašytojų draugijos narių [...]“.³ Ši emigracijos banga yra politinė ir tuo ji esmingai skiriasi nuo 1868–1915 ar 1926–1930 metų emigracijos, kurią lėmė darbo, ekonominės priežastys, nors ir tais laikotarpiais pasitaikydavo politinių emigrantų⁴. „Socialinio kapitalo požiūriu DP emigrantų banga skyrėsi nuo darbo migrantų. Jie priklausė vidurinei klasei, dauguma jų buvo specialistai, turėję universitetinį išsilavinimą“.⁵

Remiantis racionaliais argumentais, atrodytų, kad trečiosios bangos emigrantai, dėl metų praleistų DP stovyklose dar vadinami „dipukais“, gyvenimo aplinkybių pastatyti į priverstinę akistatą su pasitraukimu iš gimtosios žemės, turėjo išgyventi tapatybės pokyčius, o pastarieji turėjo skatinti naują žvilgsnį į tapatybę, ją matyti ne kaip nekintančią duotybę, o kaip sąmoningų pastangų reikalaujantį, nuolat kintantį konstruklą, į kurį reikėjo įterpti, jame apgyvendinti svetimos žemės suponuotas patirtis, padaryti jas integralia asmenybės dalimi. Bet koku atveju, gyvenimas svetur skatina kitaip matyti ir suprasti tautines vertybes, iš prigimtinės, refleksijos nesuponuojančios plotmės, jos turėtų pereiti į apsisprendimo, pasirinkimo, nuolatinio kūrimo, taigi ir sąmoningo palaikymo bei ugdymo dimensiją. Autobiografinis gyvenimo rekonstrukcijų rinkinys, apimantis „dipukų“ kartos patirtį *Egzodo rašytojai: Autobiografijos*, ne visada patvirtina šį racionalų argumentą, lemiantį vidinę dinamiką ir atvirumą naujai kultūrai. Tiesa, Czesławas Miłoszas knygoje *Pavergtas pro-*

² EIDINTAS, Alfonsas. *Lietuvių Kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 95.

³ KUIZINIENĖ, Dalia. *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 metais*. Vilnius: Versus aureus, 2003, p. 14.

⁴ EIDINTAS, Alfonsas. *Lietuvių Kolumbai*, p. 66–71.

⁵ ČIUBRINSKAS, Vytis. Nostalgijos migrantai: repatriantų identitetas ir socialinis netikrumas pokomunistinėje Lietuvoje. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2006, nr. 6 (15), p. 78.

tas vidinės dinamikos ir įsipareigojimo judesį yra siejęs su iracionaliuoju asmenybės sandu: „[...] kiek pastangų reikia, kad neleistum sau pereiti prie to, kas lengviausia. Toms pastangoms raginantis balsas iš esmės yra iracionalus.“⁶ Šiuokart nežinia, ar racionalaus / iracionalaus pradų stygius, ar savisauga yra lėmę, kad rinkinyje daug dažnesnės gynybinę poziciją reprezentuojančios sustingusios gyvenimo ir tautinių vertybių formos, ir vėl aktualizuojančios autobiografijos ir grožinės literatūros santykio problemą. Tokie autobiografiniai gyvenimo aprašai, vienprasmiai ir nesuponuojantys sudėtingesnių meninių pasakojimo struktūrų, palieka autobiografiją literatūros paraštėse dėl estetinės plotmės stygiaus. 1956 metais Vytautas Kavolis straipsnyje „Gyvasis lietuviškumas“ yra kėlęs perdėm uždaro lietuviškos išeivijos pasaulio problemą: viena – tai galimybė išsaugoti lietuviybę kaip esminį tapatybės sandą, tačiau, antra – tai realus pavojus, savotiški tapatumo spąstai, pasmerkiantys bendruomenę kultūriniam sąstingui ir mirčiai, gyvai atsispindintys jų autobiografijų versijose:

Sakoma, jog išeivijoje lietuviškumui gresiąs „išnykimo“ pavojus. Pavojaus suvokimas saisto mūsų veiklą, ir jos rezultatas – garsioji „išlaikymo“ koncepcija. Lietuviybė turi būti „išlaikyta“. [...] Bet išeivijoje lietuvibei gresia ir antras pavojus – „sustingimo“ – pavojus. Iš tikrųjų, kiekvienas sustingimas yra mirties ženklas. [...] Ji gali išnykti, jei lietuviai aplinkos įtaką naudai atsisakys savo veido ir vertybių. Bet jina taip pat išnyks, jei reaguodami į šį realų nutautinimo pavojų, lietuviai sustings tame, ką jie iš Lietuvos išsivežė.⁷

Tautinės tradicijos negyvybingumo ištakos

Tautinis asmens tapatumas, besiremiantis aiškia tautinių vertybių prerogatyva (kalba, papročiais, tikėjimu, pasaulėjauta, etnosu ir valstybingumo istorija), globaliame pasaulyje yra ne tik komplikuota, bet įtartina, o dažnai ir atgyvenusi sąvoka. Tokį galvojimą įtvirtina postkolonijinė kritika bei nauji politiniai ir sociologiniai emigracijos tyrinėjimai.

⁶ MIŁOSZ, Czesław. *Pavergtas protas*. Iš lenkų kalbos vertė Almis Grybauskas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995, p. 162.

⁷ KAVOLIS, Vytautas. *Nepriklausomųjų kelias*. Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 122.

Įtakingi postkolonijinės kritikos teorijos atstovai, kurių studijos apie modernią naciją ir šiuolaikines tapatybes sparčiai populiarėja ir Lietuvoje, yra Homi K. Bhabha⁸, Edwardas W. Saidas, Violeta Kelertienė ir kiti. Jų teorijos įteisino hibridinės tapatybės, akultūracijos, mimikrijos, diseminacijos, „trečiosios erdvės“, centro, periferijos ir panašias sąvokas, susijusias su pakitusiu tautinės ir, apskritai, tapatybės supratimu. Šiose naujose socialinėse, politinėse ir kultūrologinėse emigracijos ir tapatybės studijose ryškios kelios kryptys, skirtingai matančios ir interpretuojančios tautinį tapatybės aspektą; jas, kiek iš kito žiūros taško, yra bandęs apibendrinti Mindaugas Kvietkauskas, todėl jo klasifikacijoje postkolonijinė kritika tarytum įsilieja į postmodernią konstruktyvistinę teoriją⁹, tautinę tapatybę suvokiančią kaip reliatyvų ir neautentišką vaizdinį, „nes ji susikuria ne iš autentiškos bendruomenės patirties [...], o iš susipynusių politinių, socialinių, emocinių interesų, iš jų sutarties“; tokiam požiūriui alternatyvą kuria hermeneutikos pagrindu besiplėtojanti komunitarizmo teorija; tapatybei skirtos indų literatūrologo Satya P. Mohanty'io studijos, besiremiančios „realistinių ar kognityvistinių tapatybės tyrimų terminais“. Tam tikrą kryptį ar žiūros lauką yra sukūrusi ir, Kvietkausko žodžiais, ne-postmodernistinė lietuvių tapatybės hermeneutikos ir fenomenologijos tradicija – pavyzdžiui, Viktorijos Daujotytės darbai¹⁰. Tačiau, iš kitos pusės, kiekvienas tapatybės ir tautiškojo jos aspekto tyrėjas, atsiremdamas į subjektyvųjį pradą, gali rasti ir atsvarų postkolonijinės kritikos teoretikų įtvirtintoms hibridinės tapatybės ar „trečiosios erdvės“ sampratoms, kuriose tautiškumą žymintys elementai vis labiau praranda reikšmę, tapdami tik sunkiai į visumą besuimamais fragmentais. Tos atsvaros visuomet yra asmeninės, gal ne visai paisančios metodologinio nuoseklumo, tačiau jos, atsiremdamos į Miłoszo iracionalųjį balsą, teigia tautinio, nors ir pakitusio, reikalaujančio sąmoningų palaikymo pastangų, tapatumo svarbą bendroje asmens tapatumo sąrangoje, skatina bandyti formu-

⁸ Žr. BARTKUVIENĖ, Inga. Tautiškumo metmenys Homi K. Bhabh'os teorijoje. *Respectus Philologicus*, 2010, nr. 17 (22), p. 79–93.

⁹ Plačiau apie postkolonijinės kritikos ir postmodernizmo santykį žr.: SUBAČIUS, Paulius. Postkolonijinė kritika. *XX amžiaus literatūros teorijos*. Sudarė Aušra Jurgutienė. Vilnius: VPU leidykla, 2006, p. 284–303.

¹⁰ KVIETKAUSKAS, Mindaugas. Tapatybės virsmo istorija: Vaižganto *Pragiedruliai* ir 1918–1920 m. konfliktas dėl Vilniaus. *Literatūra*, 2006, nr. 48 (5), p. 77–78.

luoti jo santykius su kitais tapatumo aspektais ar asmens laikysena. Šią asmeninę nuostatą norisi paremti kitų galvojimais, tiesa, jie priklauso vyresnės kartos atstovams, kurie, paradoksalu, būdami skirtingų kultūrų ir sudėtingų bei komplikuotų tapatybių žmonės, bandydami eiti išvien su laiku ir kartu sąmoningai ir atsakingai į jį įsiterpti, suvokdami globalaus, kosmopolitiško pasaulio pokyčius, kurio santykiai dažnai grindžiami ekonominiais naudos interesais, kaip atsvarą jų paliekamai vidinei tuštumai, minėjo įsišaknijimo būtinybę. Pirmoji ištarmė priklausytų žydų kilmės prancūzų filosofei Simone Weil (1909–1943), per trumpą savo gyvenimą spėjusiai patirti egzilį, o kaip galimybę jį „nugalėti“ kalbėjusi apie įsišaknijimą:

Būti įsišaknijus yra turbūt svarbiausias ir mažiausiai pripažintas žmogaus sielos poreikis. Kartu jis yra vienas iš tokių, kuriuos sunkiausia apibrėžti. Žmogus įgyja šaknis realiai, aktyviai ir natūraliai dalyvaudamas gyvenime bendruomenės, kurioje yra gyvais pavidalais išsaugoti praeities turtai ir reiškiasi saviti ateities lūkesčiai. [...] Kiekvienai žmogiškai būtybei reikia daugyriopų šaknų. Jai reikia semti syvus savo moralinio, intelektualinio ir dvasinio gyvenimo visumai, tarpininkaujant tai aplinkai, kurios natūralia dalimi jis yra.¹¹

Antroji ištarmė priklauso Miłoszui (1911–2004). Jos išeities taškas lemtas ilgų emigracijos metų, kurie praleisti intensyviai grumiantis su, anot jo paties, sterilumu ir tuštuma, būdingais kiekvienai emigracijai; gal todėl Miłoszas paliko sąžiningiausius, atviriausius ir atsakingiausius liudijimus apie emigraciją. Vienas jų mini poreikį įsišaknyti:

Įsišaknijimas turbūt yra nuolatinė žmogaus reikmė. Gal tai kažkaip siejasi su žmogaus organizmo prigimtimi, jo dėsniais, o tiksliau – su ritmo dėsningumu. Tai, kas pažįstama ir sava, leidžia išsaugoti tą patį vidinį ritmą, apie kurį mažai težinome, bet kas anaip tol nereiškia, kad jis neegzistuoja. Aplinkos pakeitimas sukelia ritmo pažeidimus ir didelį energijos nuostolį, siekiant pereiti prie naujojo ritmo.¹²

¹¹ Cit. iš.: KVIETKAUSKAS, Mindaugas. Lituanistinis interesas. *Colloquia*, nr. 24, p. 143.

¹² MIŁOSZ, Czesław. *Tėvynės ieškojimas*. Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 242.

Šias ištarmes savotiškai apibendrina ir prie mūsų laiko priartina pora dešimtmečių už juos jaunesnis Vytautas Kavolis (1930–1996), akcentavęs, kad atsvara postmodernų amžių žyminčiai protėjiškai asmenybei yra nors ir kintanti, kuriama, bet iš paskutinių jėgų palaikoma tapatybė, taip pat besiremianti įsišaknijimu:

O istorijai (nors ji pati savy ir beprasmė, nors ji ir triuškina žmogų) priklausyti reikia. Esminis šaknų įleidimas kuriame nors pasaulyje – gebėjimo mylėti ir dirbti sąlyga. [...] Istorinis įsišaknijimas reikalingas žmogaus substancijai – jo meilės ir kūrybos pajėgumui – maitinti. Bet tiek meilė, tiek kūryba yra intymumas dabarčiai. O užsidarymas istorijoje paraližuoja dabarties pajutimą.¹³

Šiuolaikinių sociologų ir kultūrologų (Anthony Giddens, Zygmunt Bauman, Wolfgang Welsch, Vytautas Kavolis, Leonidas Donskis ir kt.) šiandienos bendruomenei įvardyti vartojami terminai ir sąvokos – potradicinė, brandžios modernybės ir pan. – apima vidinį vertybinį konfliktą ar net lūžį, kurį teko patirti žmogui globalių pokyčių pasaulyje. Visi šie mokslininkai akcentuoja esminį skirtumą tarp tradicinės ir potradicinės visuomenės ar kultūros siūlomų tapatybės modelių. Šį esminį skirtumą tiksliai nusako Baumano formuluotė:

Modernybės vizijoje pažadėta išvaduoti individą iš paveldėtosios tapatybės. Tačiau nepasipriešinta tapatybei apskritai, tapatybės turėjimui, nesukilta prieš tvirtos, atsparios, nekintamos tapatybės turėjimą. Tapatybė tik perkelta iš priskirtinės sferos į pasiekos sferą, šitaip ją paverčiant individualia užduotimi ir individo atsakomybe.¹⁴

Ši formuluotė labiau tiktų „dipukų“ vaikų, gimusių emigracijoje, daugiakultūrei patirčiai, jos pagrindu formuojamai tapatybei, nes jų autobiografijos ir autobiografinės refleksijos rodo, kad tapatumo sudėtinis sandas – tautinis tapatumas, nors ir yra paveldėtas iš lietuvių tėvų, priklauso

¹³ KAVOLIS, Vytautas. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994, p. 107.

¹⁴ BAUMAN, Zygmunt. Making and Unmaking of Strangers. *Stranger or Guest? Racism and Nationalism in Contemporary Europe*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1996, p. 62. Cit. iš: DONSKIS, Leonidas. *Tapatybė ir laisvė. Trys intelektualiniai portretai*. Iš anglų kalbos vertė Laimantas Jonušys. Vilnius: Versus aureus, 2002, p. 13.

kūrimo ir pasirinkimo, o nebe perdavimo / perėmimo plotmei. Apskritai, tautinio tapatumo, arba tautinių vertybių, svarbą lemia kontekstas. Vienokį santykį su tautiškuoju tapatybės sandu suponuoja gyvenimas Tėvynėje, visai kitokį – emigracijoje. Išeiviška patirtis, besiskleidžianti pagrindiniame jų gyvenimų refleksijas reprezentuojančiame leidinyje *Egzodo rašytoja: Autobiografijos* leistų galvoti, kad tautinė tapatybė išryškėja ir ypač svarbi tampa svetimoje žemėje ir kultūroje, t. y. išeivijoje. Išeivškoji tautiškumo aktualizacija gali įgyti įvairias formas: nuo totalaus užsisklendimo, kitų kultūrų neigimo iki atvirumo pasauliui, kitai patirčiai, bandymo tas patirtis sintetinti, taip kuriant naujas tapatumo formas; pastarųjų pagrindas beveik visuomet yra giliai įsisąmoninta ir savasties dalimi tapusi tautinė tapatybė.

„Dipukai“, arba trečioji išeivių karta, išsivežė labai gyvą konservatyvią Nepriklausomos Lietuvos tautiškumo sampratą, kuri buvo palaikoma ir Amerikoje. Iš tiesų, nors tik Nepriklausomybės metais ėmė formuotis sisteminga lietuviška kultūrinė filosofija, sunku įvardyti, kokia forma sklido žymiųjų tautiškumo ideologų Stasio Šalkauskio, Levo Karsavino, Vossylius Sezemano, Antano Maceinos ir kitų idėjos visuomenėje. Šiai skilaidai įtakos turėjo savaip suprantamos ir interpretuojamos Vakarų Europos kultūros krizės nuotaikos. Nors, kaip sako Arūnas Sverdiolas,

Lietuvoje [...] buvo neįmanomas tas „pavargimas“ nuo kultūros, kuris buvo būdingas Vakarų kultūrinei sąmonei. Svarbiausias uždavinys buvo ne „išsivaduoti“ nuo kultūros, bet ją perimti bei išvystyti. Pagaliau patys kultūros krizės reiškiniai Lietuvoje nepasireiškė taip stipriai arba pasireiškė specifiniu būdu. Dėl to Vakarų kultūros krizė buvo suprantama kaip blogybė, kurios galima ir reikia išvengti, kuriant lietuvių nacionalinę kultūrą. Tiesioginis kultūros filosofijos ideologinis uždavinys buvo *pozityvaus kultūros projekto sukūrimas*. Šiam kultūros projektui buvo būdingi du pagrindiniai bruožai, plaukę iš pasaulėžiūrinės jų autorių orientacijos. Tai turėjo būti „lietuviška“ ir „katalikiška“ kultūra.¹⁵

Taigi tarpukario Lietuvoje pamatiniai tapatybės sandai buvo du – lietuvybė ir katalikybė. Ilgainiui ypatingą reikšmę ir netgi galią pirmajam

¹⁵ SVERDIOLAS, Arūnas. *Kultūros filosofija Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1983, p. 106–107.

sandui – lietuviškumui – suteikė autoritarinis Antano Smetonos režimas. Būtent šiam režimui, anot Dangiro Mačiulio, tenka nuopelnas už praplėstą žodžio „tautinis“ semantinį lauką:

Šis naujojo politinio režimo deklaruotas tautiškumas ėmė reikšti kažką daugiau nei etninę priklausomybę, ištikimybę etninei tradicijai ar vyraujančio etnos kalbos vartojimą. 1930 m., kalbėdamas apie „tautiškos kultūros žiedą“ – meną ir mokslą, A. Smetona konstatavo, jog „visa lietuviška, bet dar mažai tautiška“. Keistai ir mįslingai skambantis teiginys „visa lietuviška, bet dar mažai tautiška“ toli gražu ne paprasta žodžių ekvilibristika – už jos slypi lojalumo reikalavimas etninės bendruomenės dominavimą įtvirtinančiam politiniam režimui, staiga tapusiam ne kuo kitu, kaip tautine valdžia. Taip tautiškumas ėmė reikšti ne tik etninės bendruomenės bruožus ar ištikimybę šiai bendruomenei, bet ir ištikimybę politiniam režimui, pastarojo skrupulingai dangstoma tautos vienybės idėja, pasiskelbus etninės bendruomenės dominavimo garantu ir vieninteliu tautiškumo sergėtoju.¹⁶

Todėl apibendrintai galima teigti, kad tarpukario Lietuvoje, o ypač ketvirtuoju dešimtmečiu, susiformavo tautiškoji tapatybės samprata, kurioje svarbią vietą užėmė Katalikų Bažnyčios idėjos ir vertybės. Leonido Donskio supratimu, šis tautiškumo ir Bažnyčios junginys buvo „nepaprastai įtakingas ketvirtajame dešimtmetyje, kai performavo lietuviškąjį nacionalizmą – permainė jį iš tautos kūrimo proceso į autoritarinį tapatybės politikos diskursą. Tai yra lietuviškos tapatybės kilmė ir formuluotė, pagal kurią lietuviškumas tapatinamas su katalikybe – būti lietuviu, vadinasi, būti kataliku.“¹⁷ Donskio manymu, tokį perdėtą konservatyvumą galėjo lemti ir anuometis visuomenės mokslų silpnumas ar net jų nebuvimas:

Visuomenės mokslų silpnumas ar net nebuvimas gali atskleisti, kodėl ir kaip tarpukario Lietuvoje neatsivėrė ištisos epistemologinės diskursinės dimensijos – kodėl nesusiformavo interpretavimo leksikonas, tinkamas suprasti vi-

¹⁶ MAČIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 8

¹⁷ DONSKIS, Leonidas. *Tapatybė ir laisvė. Trys intelektualiniai portretai*, p. 44.

suomenę ir kultūrą, ir kaip dėl to buvo iš esmės nuinterpretuotos modernybė bei liberali demokratija. Todėl ne tik išplitusi ideologinio diskurso įtaka, bet ir tinkamos sąvokinės bei aiškinamosios struktūros nebuvimas prisidėjo prie visuotinių socialinės tikrovės iškreipimų ir nesupratimo.¹⁸

Kaip vieną iš prielaidų susiformuoti uždarai ir konservatyviai tautinio tapatumo sampratai Donskis nurodo ano meto inteligentijos negebėjimą į savo minties orbitą įtraukti rusų ir jidiš kalbomis kalbėjusią Lietuvos žydų bendruomenę. To priežastis yra Lietuvos tarpukario inteligentų siekis puoselėti kalbinį ir kultūrinį nacionalizmą, kuriam, Donskio nuomone, gali būti pritaikytas Ferdinando Tönnieso organiškos bendruomenės ir „bešaknių“ miesto profesionalų kosmopolitų (mechanizuotos, fragmentuotos, diversifikuotos) visuomenės opozicijos modelis. Todėl nepaisant draugingo buvimo su žydų inteligentais ir simpatijų jiems, „žydai ir kiti kitataučiai buvo atskirti nuo Lietuvos kultūrinio intelektualinio branduolio. Išskirtinai lietuviška inteligentija sprendė, kas priklauso nacijai, kurią jie suvokė kaip istorinės-kultūrinės programos įkūnijimą, o ne kaip empiriškai identifikuojamą socialinę tikrovę.“¹⁹

Ir nors Donskio tapatybės interpretacijoje dominuoja sociologinis politinis atskaitos taškas, tačiau šie liberalios ir konservatyvios katalikiškos laikysenos blokai, būdingi tarpukario Lietuvai buvo perkelti ir liko dominuoti išeivijoje. Kartais įgydami tragikomiškas formas²⁰, kurias yra kritiškai įvardiję liberalaus sparno intelektualai ir rašytojai Antanas Škėma, Kavolis, Ilona Gražytė-Maziliauskienė, Jurgis Blekaitis ir daugelis kitų. Autobiografinėse refleksijose tautiškosios vertybės yra atsietos nuo politinių pažiūrų; atspindėdamos asmens tapatybės branduolį, jos išduoda konservatyvią organiškų ryšių puoselėjimu grindžiamą laikyseną; dažnai beveik nesusijusi su refleksija, ji atveria paradoksą: dirbtinis ir uždaras lietuviškumo puoselėjimas yra tolygus jo mirčiai.

¹⁸ Ten pat, p. 41.

¹⁹ Ten pat, p. 43.

²⁰ Pavyzdžiui, Vytautas Kavolis mini ir kritikuoja išeivių norą atkurti paštininkų ir gaisrininkų draugijas. Žr.: KAVOLIS, Vytautas. *Nepriklausomųjų kelias*, p. 123.

Tautinių vertybių raiška išeivių autobiografijose

Greičiausiai, autobiografijų rinkinys *Egzodo rašytojai: Autobiografijos* buvo sudarytas siekiant apimti kuo platesnį išeivijos autorių, vienaip ar kitaip susijusių su literatūra, būrį. Knygos *Pratarmėje* sakoma: „Rengėjai ir leidėjai norėjo, kad joje būtų visi.“²¹ Rinkinyje galima rasti pačių autorių rašytų autobiografijų, kurios daugiau primena gyvenimo faktų protokolus nei literatūrinius pasakojimus, suponuojančius estetinę plotmę. Šie autobiografiniai pasakojimai niekaip nesusiję su vidiniais jų autorių išgyvenimais, siekais, kaita, be kurių neįsivaizduojama nė viena autobiografija, jau nebekalbant apie Kavolio užduotį autobiografui: „Autobiografijos pabaiga yra atsakymas į klausimą, koks palieka autorius, perkeliavęs per savo gyvenimo reikšmių sistemą, tapęs jos gaminiu, išeinąs už jos ribų“²²; rinkinyje esama autobiografijų, kurias patys sudarytojai sudėliojo iš įvairiausių šaltinių, juos savo nuožiūra kupiūruodami ir tokius „mišrūnus“ vis dėlto pavadindami [Vietoj autobiografijos]. Tiesa, *Pratarmėje* šis momentas yra aptariamas: „Knygoje yra tekstų, kurių negalime vadinti autentiškomis autobiografijomis. Jie sudėti iš spaudoje skelbtų ar aptiktų archyvuose autobiografinių pokalbių, pasisakymų, laiškų, memuarų etc. [...] Pažeidę žanro grynumą, vis dėlto manome, kad be jų knyga būtų buvusi skurdesnė.“ (p. 6) Iš tiesų, šis autobiografijų rinkinys yra vienintelė tokio pobūdžio knyga po Nepriklausomybės atgavimo. Pratęsdami autobiografijos antologijų tradiciją išeivijos autorių autobiografijomis²³, rinkinio sudarytojai remiasi gana plačia išeivio samprata: į rinkinį tilpo tiek Vydūnas ir Jurgis Savickis, tiek 7–8 dešimtmečiais iš Sovietinės Lietuvos pabėgę Tomas Venclova, Icchokas Meras, Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė, Edita Nazaraite.

Šis tyrimas apims vyresniosios kartos rašytojų autobiografijas; iš esmės jie yra gimę 1910–1933 metais, taigi pasitraukę iš Lietuvos būda-

²¹ *Egzodo rašytojai: Autobiografijos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 5. Toliau cituojant iš šios knygos, nurodomas tik puslapis.

²² KAVOLIS, Vytautas. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994, p. 500.

²³ „Lietuvoje rašytojų autobiografijų žanras jau turi savo tradiciją. Jos buvo spausdinamos įvairiose antologijose („Vainikuose“, 1921, „Antruosiuose vainikuose“, 1936, „Žemaičių poezijos antologijoje“, 1938, ir kitur). Okupuotoje Lietuvoje šio žanro knygos, pradedant 1957 m., išeidavo kas dešimtmetį [...]“ (p. 5).

mi 11–34 metų amžiaus. Metų skirtumas yra lėmęs skirtingą santykį su savuoju gyvenimu: jaunesnieji mažiau kalba apie Lietuvoje praleistus metus, neperpasakoja lietuviškosios vaikystės ypatumų, bet, kaip ir vyresnieji, nutyli išgyventus susidūrimus ar susitikimus su amerikietiška kultūra ir amerikietiškoju gyvenimu, niekaip neįvardija priverstinių tapatybės pokyčių. Abiem atvejais yra apsiribojama tik profesijos, gyvenamosios vietos nusakymu. Tik nedaugelis yra praskleidę šį išgyvenimo svetimoje šalyje momentą, pateikdami vidinius išgyvenimus, jų refleksiją, privalomą transformuojant gyvenimą į literatūrinį kūrinį; apskritai, pastaroji yra itin reta viešnia rinkinyje *Egzodo rašytojai: Autobiografijos*.

Vyresniosios kartos išeiviai, retrospektyviai žvelgdami į savo gyvenimą ir rekonstruodami jį autobiografijoje, ieškodami reikšmių ir apsisprendimų, formavusių jų asmenį, save randa dvejopus – iki ir po pasitraukimo iš Tėvynės. Masiškas, dažnai impulsyvus pasitraukimas, atsidūrus egzilyje, pareikalavo akistatos su savimi pačiu ir savuoju pasirinkimu. Šis momentas yra ypač skaudus, nes, anot Kavolio, išeivis gali pasiremti tik savimi: „Savyje jis turi atrasti viską, iš savęs viską sukurti, ko žmogui reikia“²⁴. Pažvelgti į savąjį pasitraukimą, lėmusį gyvenimą svetur, pasikėsinusį į tautiškumą ir tapatybę, atvirai, nemeluojant, nesidangstant susikurtomis iliuzijomis, reikia drąsos. Įvardyti save ir savo gyvenimą negrįžtamoje erdvės transformacijoje – išeivijoje – pagrindinis sąmoningos būties reikalavimas. Tačiau autobiografijos rodo, kad esmingasis gyvenimo momentas, stipriai kėsinęsis į išėjimą pasirinkusiųjų tapatybę, yra likęs tik konstatuojamų faktų lygmenyje. Autobiografijoms pasiryžusieji tarytum nepaiso, kad autobiografinė retrospekcija tik tuomet organizuoja gyvenimo įvykius į reikšmę, kai gręžiantis į praeitį ji drauge yra ir apmąstoma, o pats svarbiausias anuometį gyvenimą keitęs įvykis – pasitraukimas – yra įtraukiamas į dabarties tapatybės sąrangą. Deja, daugeliui vyresniųjų išeivių pasitraukimo momentas net ir po penkiasdešimties metų yra likęs, tiesa, nuoširdžios, bet emocijos, įspūdžio lygmenyje: Anatolijus Kairys: „Bijodamas artėjančių komunistų, pasitraukiau į Vakarus“ (p. 376); Adomas P. Jاسas: „Baimės pagautas, žvarbų 1944 m. spalio 9 d. vakarą, pasikinkęs į išklerusį vežimuką iš draugo pasiskolintą kuiną, su žmona ir 7 metų dukra pasitraukiau iš tėvynės į nežinią – į nesvetingą ir dar ka-

²⁴ KAVOLIS, Vytautas. *Žmogus istorijoje*, p. 71.

riaujančią Vokietiją“ (p. 343); Juozas Kralikauskas: „Ir pasijautei kaip žolė, išgirdus dalgio plakimą. Gūdas fronto dundėjimas vis stiprėjo... Nejaug bėgti? Iš namų ir tėvynės? O kur? [...] / Bet ko gi susilauktum likęs? Bene užmiršai siaubingus trėmimus į Sibirą, kokių dar niekad mūsų istorijoje nėra buvę?..“ (p. 433)

Užgniaužtus skaudžius klausimus, neįvykusią refleksiją autobiografiškuose pasisakymuose išduoda panieka, o vyresniųjų atveju ypač pabrėžiama ištikimybė lietuviškumui ir lietuviškoms vertybėms, kurias siekiama išlaikyti bet kokia kaina. Todėl klausimas, ar fizinę kelionę erdvėje lygiai lydėjo dvasinė, ar gyvenimas ir kūryba anapus pateisino egzilį, ar viskas liko iliuzijų, neįvardytų atsivėrimų, retorikos lygmenyje, lieka atviras. Nekeliantis klausimų Kotrynos Grigaitytės autobiografijos konstatavimas apie svetimos šalies laisvę, kuri lyg automatiškai turėtų garantuoti ir į ją atvykusiojo laisvę, yra iškalbus: „1949 m. birželio 16 d. išlipome iš laivo Niujorke – laisvoj Amerikos žemėj pradėti naują gyvenimą.“ (p. 286) Savęs ir savo galimybių neįvertinimas laisvės akivaizdoje baudžia skaudžiai ir negailestingai. Gyvenimas netikėtai atsiradusiame laisvės pertekliuje išryškina silpnojo pretenzijas, virsta psichologiniu paniekos mechanizmu. Žeminant ir niekinant kitą, bandoma įteisinti save: Jurgis Jankus: „Nė vienas mūsų, čia atvykusiųjų, nesiadaptavome. Visi, kaip buvę, pasilikom Lietuvoj. Daug labiau negu tie, kurie, ir būdami Lietuvoj, adaptavosi prie Maskvos.“ (p. 326) Išėivio buvimas, besifokusuojantis atsiminimų Lietuvoje, jų pačių laikomas tremtį įprasminančia vertybe, iš tikrųjų išduoda bejėgiškumą niekieno žemėje, jausmų ir dvasinį sąstingį, ištikusį pasitraukimo momento pradžioje. Nutrūkusi komunikacija su Lietuva, neįvykusi su naująja erdve, jos kultūra lemia tautiniu pagrindu formuojamą kultūrinį uždaramą, savotišką getą: Anatolijus Kairys: „Nuolat mažčiau, nuolat rašiau; nors kūnu buvau ir esu Čikagoje, bet mano siela ir dvasia nuolatos buvo ir yra Lietuvoje: arba Vilniuje, arba Kaune, arba tėviškėj, arba toje vietoje, apie kurią dabar rašau.“ (p. 377); Kralikauskas: „Skaudžiai delsęs smaigiančiame kamuolyje iki paskutinės galimybės, galop atsiplėšei nuo visko: nuo ištakų, šaknų, visumos. Bet gi niekur neišbėgai nuo bičių grikiuose, kregždžių blykčiojimo, arklio pievoje, nuo ąžuolų, avietytynų, ežero nendrių vėjyje, gandrų žio... / Tik iš namų ir gimtosios žemės, bet ne iš tautos ir jos kultūros, nei iš jos likimo ir istorijos. Esi svetur bet ir – TENAI, dabar – ir ANUOMET.“ (p. 434) Dvejopa būseną, fizi-

nis savęs įtvirtinimas išeivio žemėje, dvasinis pasilikimas tėvynėje, Liūto Mockūno žodžiais tariant, „skystablauzdiškas aimanavimas dėl paliktos tėvynės „bakūžės samanotos“ (p. 519), eliminavęs savęs įvertinimo laisvėje klausimą, įprasmina išeivių iliuziją – tai Pulgio Andriušio „nuošalybės iliuzija sodelyje“, kurią randa grįžęs iš tarnybos. (p. 60) Išeivių nuolat akcentuojama ir pabrėžiama ištikimybė lietuviškumui, įsteigianti Lietuvos / Amerikos opoziciją, remiasi namų bei atminties sąvokomis, kurios išeivijoje kardinaliai keičia statusą: iš konkrečios vietos tampa idėja ar netgi mitine nuoroda. Kaip pažymi sociologė Mery Kelly, transmigrantų identitetas priklauso nuo to, „ar tėviškė yra sukonstruota kaip vieta, ar kaip idėja“.²⁵

Jankus rinkinyje *Egzodo rašytojai: Autobiografijos* yra vienas iš nedau-gelių, kuris retrospektyviai žvelgdamas į savąjį gyvenimą, rekonstruodamas skaudžiausią pasirinkimą, nežymiai įeina į refleksijos lygmenį:

Nuėjau į kaimo mokyklą ir joje išdirbau iki visokeriopo Lietuvos griovimo. Tas griovimas vertė ir apsispręsti; pasitraukti viską griaušančiam galiūnui iš po kojų ar likti jo sutryptam. Apsisprendžiau išeiti. Prievartinis išėjimas iš gimtosios žemės be vilties sugrįžti turėjo būti skaudus visiems, nelengvas buvo ir man. [...] Išėjimas, kuriame didelės prasmės nemačiau. (p. 319)

Tačiau tolesnė Jankaus autobiografijos pastraipa, atverianti nesąmo-ningai suvokiamą kaltę prieš paliktą nelaimėje tėvynę ir nusprendusius joje pasilikti, gręžiasi poreikiu pasiteisinti bent prieš patį save. Jankaus pasiteisinimas, be įžvalgos, supratimo ir užuojautos, eliminavęs solidariumą, nueina lengviausiu – paniekinančios emocijos keliu. Jankaus auto-biografinė ištarmė ir vėl prisišaukia Miłoszo keltą klausimą apie pastangą nenuieiti lengviausiu keliu. Iš tiesų, kodėl sunyko ar nebuvo išsiugdytas išeivijos vidinio veiksmo judesys ir pastanga pamatyti bent kito pastangą: „Pats tragiškiausias apsisprendimo momentas. Juk iš tikrųjų manęs iš savo žemės niekas nevarė, o jaučiuosi (ir tebesijaučiu) išvartytas, niekas už pakarpos paėmęs neatvedė prie sienos ir keliu į užpakalį dunkstelėjęs

²⁵ Cit. iš: ČIUBRINSKAS, Vytis. Nostalgijos migrantai: repatriantų identitetas ir socialinis netikrumas pokomunistinėje Lietuvoje, p. 80.

neišspyrė į kitą pusę, o vis tik jaučiuosi (ir tebesijaučiu) ištremtas. Ginkdie, ne emigrantas, ne išėjęs „vandravoti, sau laimės paieškoti“. Išėjęs todėl, kad negalėjai neišeiti, nes žinojai, kad pasilikęs tapsi nebe savos valios žmogum. Tokio žmogiškų santykių iškrypimo, tokios socialinės aberacijos buvo beveik neįmanoma suprasti normalaus žmogiško gyvenimo kraštų žmonėm.“ (p. 320) Jankaus motyvacija ir nesąmoningas poreikis išteisinti save ir savo pasirinkimą išeiti, paniekinant paliktą žemę, ilgainiui tapusią tik socialinės aberacijos kraštu, kyla iš nesuvoktos paniekos sau pačiam, iš nesugebėjimo įsipareigoti sau ir kitam – tai ne kas kita, o Kavolio įvardytas nepasirengimas laisvei: „Išėiviai niekina patys save, neišmokdami, ką su savo laisvės pertekliumi daryti.“²⁶ Neįvardyta panieka veda į pagiežos ir neapykantos situaciją, dažniausiai pasireiškiančia griovimu: „Tas, kuris suvokia save kaip nekaltą aukštesnės jėgos įrankį, o ne tas, kuris žino, kad pats yra kvailai pasielgęs, vėliau tampa tulžingu griovėju.“²⁷ Vyresniajai išeivių kartai tulžingo – saviDestruktyvaus – griovėjo likimui tiesiog pritrūko fizinių jėgų, o gal ir kūrybinės potencijos. Tačiau motyvaciją už savo pasirinkimą išeiti, palikti Tėvynę kitam linkę perkelti ne vienas – akistata su savimi pačiu, poelgi įvertinanti refleksija daugeliui išeivių yra per daug sudėtingas reikalavimas: Liudas Dovydėnas: „Bet atsisdėdęs rašyti autobiografijos ir kiek pamąstęs, priešau išvados, jog autobiografijas mums rašė kiti, ne mes patys. Rašė laikas, įvykiai, okupacijos, būti ar nebūti mūsų veiksmai. Mes, rašytojai, o pirmiausia lietuviai, buvome tik statistai. Režisierius, teatro direktorius buvo iš Maskvos atvažiavusieji su tankais ar iš Vokietijos su divizijomis“ (p. 203); Kairys: „Ko būtų galima daugiau norėti iš asmens, kurį gyvenimas nubaudė gyventi svetur, o sielotis dėl tėvynės, esančios per daugelį tūkstančių mylių nuotolį“ (p. 377); Blekaitis: „Tai svarbiausi metai, nes jie subrandino suvokimą: čia priklausau. Čia turiu kurti savo gyvenimą ir, baigdamas jį, mirtį. Tačiau milijonams mano kartos žmonių tėvynėje ir visoje Europoje buvo lemta patirti iliuzijų žlugimą.“ (p. 162) Tokiu būdu neatsakyti klausimai įstrigdo tapatybės formavimąsi: „dipukai“ nesugeba derinti atsivežtos lietuviškos tapatybės ir atsivėrusios amerikietiškos kultūros. Atrodytų, kad DP stovyklose priimtoms *Lietuvių Chartos* reikalavimai (išlaikyti tautines vertybes,

²⁶ KAVOLIS, Vytautas. *Žmogus istorijoje*, p. 93.

²⁷ KAVOLIS, Vytautas. *Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 135.

ypač kalbą, endogaminę lietuvių šeimą²⁸, kovoti dėl laisvės okupuotai tėvynei), kuriuos „dipukai“ stengėsi vykdyti kone paraidžiui, tapo ne tiek įteisinta galimybė nuolat pabrėžti ir akcentuoti lietuviškumą, kiek oficialiu skydu, kuriuo galima atsiriboti nuo nepažįstamo ir bauginančio svetimo pasaulio. O kartais net ir argumentu kelti klausimus apie anapus Atlanto likusiųjų moralumą. Šiai pagundai nėra atsispyręs net Alfonsas Nyka-Niliūnas: „Mane tik dabar pasiekęs naujas Putino eilėraščių rinkinys *Būties valanda*, išėjęs po tiekos gniuždymo metų, galėtų vadintis ir *Prisikėlimo valanda*, nes tai tikras šio žymaus poeto prisikėlimas. *Et omnis qui credit...* Bet aš čia turiu galvoje tik poeziją.“²⁹

Rinkinyje *Egzodo rašytojai: Autobiografijos* ypač išsiskiria Tomo Venclovos autobiografija. Rašyta 1990 metais, ši autobiografija gali būti laikoma revanšinės politinės autobiografijos pavyzdžiu, nes rašyta turint aiškią intenciją – parodyti, kad pasitraukimas į Vakarus buvo sėkmingas, kad nelygių priešininkų kovą su Sovietine biurokratija yra laimėjęs jis, Venclova: „Labai nustebau, nes jokių sunkumų nepatyriau.“ (p. 806) Ši politinė revanšinė intencija neleidžia ir Venclovos autobiografijai įsirašyti į literatūrinę plotmę, kurią išskiria laisva ir akivaizdžių interesų nepaisanti estetinė žiūra. Tautiškasis tapatybės sandas autobiografijoje taip pat iškyla tik kaip sėkmingos emigracijos įrodymas, galįs paneigti sovietų skleidžiamus gandus apie Venclovos negebėjimą adaptuotis užsienyje: „Nesu patyręs tipiškios emigracinės nostalgijos. Pakankamai išsaugojau Lietuvą ir lietuvių kalbą savo viduje.“ (p. 807) Tiesa, Venclova prisipažįsta tobulai neišmokęs ir nebeišmoksiąs anglų kalbos: „Jei užsiminsime apie netikėtus sunkumus Vakaruose – pirmasis jų buvo kalbinis. Išvažiuodamas maniau, kad pakenčiamai moku anglų kalbą [...], tačiau šiandien, po dešimties metų, matau, jog jos niekad nemokėsiu taip kaip lietuvių, rusų ar lenkų.“ (p. 808)

Kitą buvimo dimensiją, įvykusią akistatą su savimi pačiu ir savuoju laiku, atveria Algirdo Juliaus Greimo autobiografija. Parašyta atsakymų į Kavolio klausimus forma (publikuota „Metmenyse“ ir „Pergalėje“), ji –

²⁸ Kęstutis Keblys autobiografijoje su lengva, bet neslepia ironija sako: „[...] pasinėriau iki antakių į lietuvišką studentų veiklą ir mylėjau tik lietuvaites. Tokią ir vedžiau, ir ne šiaip sau kokią, o poetę.“ (p. 407)

²⁹ NYKA-NILIŪNAS, Alfonsas. *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*. Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 392.

fragmentuota – susidedanti iš 13 segmentų, kurių kiekvienas gali būti laikomas savarankišku pasisakymu. Tačiau šiuos 13 segmentų į vientisą autobiografijos tekstą jungia atsakymuose paliudytas sąmoningumas – su savuoju buvimu ir savąja aplinka. Išėjties tašku į Greimo verčių ir reikšmių sistemos formavimąsi buvo negrįžtama kelionė erdvėje – tremtis. Nors pats Greimas pirmuoju autobiografijos sakiniu nuo tremties epistemos atsiriboja, save įvardydamas pabėgėliu: „Sutikdamas dalyvauti šioje knygoje, pirmiausia pareiškiu, jog esu ne išeivis, o politinis pabėgėlis.“ (p. 256) Greimas vienintelis knygoje *Egzodo rašytojai: Autobiografijos* priskiria sau nedviprasmišką pabėgusio – palikusio savo žemę – žmogaus situaciją. Beiliuzinė akistata su savuoju poelgiu atveria kitokią autobiografinio pasakojimo organizaciją – vertinančią savo būties refleksiją, klausimą, kas ir kodėl esu. Nors Greimas ir nevartoja žodžio „įsišaknyti“, tačiau jo autobiografijos kalbinė organizacija, kuriamos prasmės naratyvas aiškiai nurodo šią perspektyvą: vidinio, organiško ryšio prarastį žymincioje erdvėje įsišaknyti iš naujo, susikurti naująjį ritmą, naujai apibrėžti tapatybę, o ypač jos tautiškąjį sandą. Vienintelė galimybė pereiti prie naujojo ritmo – rasti jėgų įvertinti save svetimoje erdvėje:

Kas atsisveikina su sava šalimi, su jos kraštovaizdžiais ir papročiais, tas nubloškiamas ant niekieno žemės, panašios į dykumą – tokią, kurią pasirinkdavo atsiskyrėliai, kad galėtų ten melstis ir mąstyti. Tuomet vienintelis būdas prieš orientacijos netektį – nustatyti iš naujo savo šiaurę ir pietus, savo rytus ir vakarus, o toje naujoje erdvėje – įkurti savo Vitebską ir Dubliną, kilstelėti juos, taip sakant, antruoju laipsniu. Tai, kas prarasta, vėl atgaunama naujame lygmenyje, tampa gyva dabartimi.³⁰

Greimo postūmiu įsišaknijimui, išeiviškajam išlikimui buvo lietuvių mitologija, archajiškos tautos ritmo studijos. Egzilyje priartėjusi prigimtis, lietuvybės ištakos tapo kūrybiniu impulsu viso gyvenimo intelektualinei veiklai: „Savo „semiotines studijas“ pradėjau nuo mitologijos, o ne atvirkščiai. [...] Žinoma, niekas tuo nesidomėjo. O aš visą atliekamą laiką skyrčiau lietuvių tautosakai, ir tai per dvidešimt metų.“ (p. 274)

³⁰ MIŁOSZ, Czesław. *Tėvynės ieškojimas*, p. 275.

Mitologinės studijos – prigimties intelektualinė rekonstrukcija, net jei niekas tuo nesidomi, yra materializuota vidinė pastanga nepajusti „nepakeliama būties lengvumo“. Pastanga, suponuojanti galimybę, kai „namie aš turbūt jau niekur nebesijaučiu“, apgyvendinti giliai savyje abu kultūros pasaulius – lietuviškąjį ir prancūziškąjį: „[...] lėmė geresnį integravimąsi į prancūzų kultūrinį pasaulį, kartu leidžiant prieinamiau teigti svetimus ar originalesnius įnašus, prieinant prie problemų iš vidaus, o ne iš išorės.“ (p. 269) Greimo vidinė poliarinė dialektika: „Atrodo, ne tik kad mano lietuviškasis pasaulis niekur nesusitinka su prancūziškuoju, bet kad ir pastarajame tęstinumą sunku surasti.“ (p. 268), sąmoningas savo situacijos, vidinių galimybių ir ribų suvokimas suponuoja „konstruktyvistinį“ asmenybės tipą, kuriai „savo asmenybę tenka konstruoti iš prieštaringų elementų, kuriais aprūpina įvairūs psichoistoriniai procesai, atsiremiantys į jo biologinį organizmą. Jis turi išradinėti ne save patį, o savo koherentiškumą ir spontaniškumą.“³¹

Greimo autobiografinis pasakojimas – konstruktyvi reikšmės retrospekcija, nusakanti nuolatinę akistatą, imperatyvų santykį su pasauliu ir savimi pačiu, grįstą apsisprendimu, valingai palaikomomis lietuviybės, lietuviškos kultūros studijomis. Tai sąmoninga laikysena paverstas Miłoszo iracionalusis judesys, leidžiantis absurdiškame ir chaotiškame pasaulyje pačiam kurti ir pildyti prasmes: „Tokioje tad, pasakysiu, džiaugsmingoje atmosferoje, tame idėjų sąmyšyje, kur atrodo įmanomos visos ekstrapoliacijos ir homologacijos, vedančios į globalinį ir koherentišką pasaulio vizijos susidarymą, aš bandžiau pastoviai išlaikyti savo dėmesio ir savo pasaulio operatyviniu centru – lingvistiką.“ (p. 271) Greimo buvimas, siekiantis sukurti humanitarinius ir socialinius mokslus: „Mano tikslas visada buvo ir tebėra padėti susikurti humanitariniams ir socialiniams mokslams, kurie vis dar neišlenda iš vystyklų. To siekiant, reikia bandyti susidaryti koherentišką metakalbą, statyti teorinį pamatą.“ (p. 275) – žmogaus egzistencijos visumą, apimančią socialines ir intelektualines prasmes, įrodo, kad netekties ir visiško neturėjimo akivaizdoje asmuo per sąmoningai palaikomą ryšį, garantuojantį vidinį tapatybės stabilumą, su tautiškąja kultūra, be jokių nuolaidų sau konstruodamas savo interesus

³¹ KAVOLIS, Vytautas. *Kultūrinė psichologija*, p. 105.

sritis, įgyja distanciją su laiku ir išorės veiksmų istorija ir tampa stipriu savyje įvykusių sąmonės šuoliu, pavartojant Alberto Camus apibrėžimą.

Greimo autobiografinė refleksija, stovinti akis į akį su netektimi ir galimybėmis, liudija, kad tiek tautinės, tiek apskritai tapatybės suvokimui yra reikalingas *kitas*. Greimo atveju „kitas“ buvo galinga, gilia šaknis turinti prancūzų kultūra. Įsišaknijimo svetimoje žemėje ir svetimoje kultūroje kaina yra gebėjimas išlaikyti savo vidujybėje kalbinę ir kultūrinę skirtį: lietuviškai rašyti apie mitologiją, o prancūziškai apie semiotiką. Ši sąmoninga pastanga konstruoti save, savo prasmes ir vertes, įgalino oriai atsiverti iššūkiu visam gyvenimui ir pasirinktam egziliui: „Aš save atnešiau Paryžiui, o ne Paryžius man atnešė ką nors.“ (p. 269) Iššūkis, atsiremiantis į „tam tikro žemėlapyje pažymėto ploto“ istoriją: „Iš Lietuvos į Prancūziją aš turbūt beveik viską ir atsivežiau: aukštaitišką vaikystės kaimo kvapą, suvalkietšką ambiciją ir užsispyrimą, vokiškos kultūros – filosofijoje, istorijoje – elementus, skandinavų ir slavų „dvasios“ supratimą: tai vis buvusios Romos imperijos tautoms nesuprantami dalykai.“ (p. 266)

Prie sąmoningo, save patį suvokiančio ir vertinančio Greimo buvimo, iracionaliai formuluojama kalte prisijungia Liūnė Sutema. „Visą jaunystę išgyvenau su mintimi, jog esu nekaltas, kitaip tariant, nesąmoningai. Šiandien...“³² Įvardyta kaltė – bundančios, klausiančios sąmonės punktyras. „Ir motina, ir senelė norėjo išvažiuot. Vokiečiai davė leidimą, ir 1944 m. liepos mėnesį išvažiavom. Man ką tik buvo suėję septyniolika metų. Jaučiuosi dėl to kalta. Ir turbūt taip jausiuos tol, kol galėsiu Lietuvai kuo nors padėti...“ (p. 693) Buvimas, fokusuotas iracionalios kaltės dimensijoje, tremtis, pasirinkta impulsyviai, nesvarstant, kaip troškimas apsaugoti savo gyvenimą, autobiografinėje būties refleksijoje grįžta tuo pačiu nesaugumu ir netikrumu. „Kai išvyksti iš gimtojo krašto, nesidairyk atgalios: už tavęs – Erinijos“. Ši pitagoriška nuostata yra geras patarimas, tačiau sunku jos laikytis. Tiesa, jog Erinijos čia pat, už tavo nugaros, o vien jų vaizdas gali suparalyžuoti mirtingąjį. [...] Jos tarsi bausmė už tavo anksčiau nuodėmes, ir tu puikiai suvoki, jog nieku gyvu savęs neįtikinsi, jog esi taurus, nesvarbu – ar supranti savo nusižengimus, ar ne.“³³

³² CAMUS, Albert. *Užrašų knygelės II*. Iš prancūzų kalbos vertė Violeta Tauragienė. Vilnius: Regnum fondas, 1997, p. 112.

³³ MIŁOSZ, Czesław. *Tėvynės ieškojimas*, p. 243.

Liūnės Sutemos autobiografiją iš egzodiškojo jos konteksto išskiria teisiojo ir tauriojo apgaulingos iliuzijos nebuvimas, poetės įsikiūrėjime į praėjusį gyvenimą yra aiškus supratimas, kad neįmanoma idėja buvusių namų paversti tikraisiais, realiais, nors ši pagunda žymės viso gyvenimo vidinius konfliktus. Liūnė Sutema, skirtingai nei daugelis, suvokia, kad laikas savo kaita keičia viską:

Mane klausia, ar nenorėčiau grįžti į Lietuvą? Labai norėčiau, bet, kita vertus, žinau, kad neberasčiau nieko, ką palikau. Palikom tenai ir gerus, ir blogus laikus. Liko ten ir siaubas, ir šviesa... Bet aš niekuomet nenorėjau grįžti Lietuvon kaip turistė. Bijau, kad nebesusikalbėčiau su žmonėmis. Ir ką aš ten daryčiau? Naktimis sapnuoju tą Bukaičių kaimą, savo tėvo tėviškę, ir žinau, kad ten nieko nebėra... Bijau, kad nebepriklausau ten, kur gimiau, kad jau niekur nebepriklausau... Rašydama poeziją, galvoju, kad jeigu būčiau ta septyniolikmetė mergaitė, kuri sakė, jog nepaliks Lietuvos... Aš visą laiką grįžtu ir savo mintimis, ir savo gyvenimu. Gailiuos, kad nepaklausiau tėvo ir nelikau Lietuvoj. Ir tada – nežinau... Žiūriu čia į tuos varnėnus, kurie palangėje mano pabertą duoną lesa, ir galvoju apie kurdus, kurie savo krašte miršta badu... Kokia neteisybė! (p. 695)

Jei didžiausia likimo dovana laikysime tegu ir impulsyviai pasirinktą laisvės galimybę, su jau įvykusi pasirinkimu reikia gyventi ir „Kai žmogus išmoksta – ir ne popieriuje – likti vienas su savo kančia, jau nebe daug ko lieka mokytis.“³⁴ Išeiviams lieka išmokti gyventi su skaudžiuoju vidiniu prieštaravimu – žudančia ir atramą teikiančia atmintimi bei atvirumu supančiam naujam pasauliui. Šiuos prieštaravimus vidujybės savastimi yra padaręs Algirdas Landsbergis. Jie yra tapę jo naujos – hibridinės – tapatybės pagrindu, todėl autobiografinėje gyvenimo reikšmės konstrukcijoje vidiniais prieštaravimais pažymėtas buvimas yra matomas kaip privalumas: „Tie vidiniai prieštaravimai virs tavo natūralia būseną. Literatūros studijas tęsi vokiškai Mainco (Mainz) universitete, su naujais ir senais draugais leisi avangardinį *Žvilgsnių* žurnalą. Kai išėivijos literatūra, atsakydama į didįjį netekimą, barikaduosis tradicijos tvirtovėje, tu, anapus jos sienų, leisi laiką tada dar gyvo ir patrauklaus modernizmo užėi-

³⁴ CAMUS, Albert. *Užrašų knygelės II*, p. 41.

gose. Tada įtikinamai skambės Camus ir Sartre'o balsai – absurdiškame pasaulyje asmuo pats kuriasi prasmę.“ (p. 461) Ir nors, Landsbergio teigimu, „Įsitikinsi, jog raudoti apie savo dalią – laiko gaišinimas, egzilių, dvikalbystę, daugiakultūrę perspektyvą imsi laikyti ypatinga dovana“ (p. 462), tačiau ši ypatinga dovana, sulipdyta iš įvairiausių individo veiklos sričių, praradusių hierarchinius santykius, kurių fragmentiškumą tremtis ypač išryškina, pirmiausia yra persmelkta skausmu: „Camus ir Sartre'as klydo. Ne absurdas. Neapsakomas skausmas. Neaprašomas grožis. Brangieji, netobulieji žodžiai.“ (p. 463)

Skausmingai išgyventą pasirinkimą išeiti atveria ir Aušros Marijos Sluckaitės-Jurašienės autobiografija. Slegiantis, izoliuojantis, žeminantis buvimas tėvynėje – „Augo valdžios spaudimas mus parklupdyti. Prasi-dėjo persekiojimai. Draugai ėmė vengti mūsų“ – paskatino rinktis emigraciją: „Išeitį matėm vienintelę – emigraciją, kuri tolydžiai atrodė neįmanoma, už J. Jurašo pareikštą norą išvykti dalis visuomenės kaltino mane: išplėšiau didelį menininką iš savosios kultūros, kurioje jam nebebuvo vietos. 1974 m. gale netikėtai atėjo leidimas išvykti – per dešimt dienų palikti tėvynę negrįžtamai.“ (p. 675) Gyvenimą tremtyje Jurašienė autobiografijoje atveria kaip laisvę įprasminantį asmens pasirinkimą. Jo kaina išryškėja jau svetimoje žemėje ir atveria kito asmens laisvai rinktis gyvenimą tikrąją kainą: „Važinėdama ilgais traukiniais į darbą Niujorke, mintyse kūriau dvi knygas. Vieną – „Atleisk, man tėve“, nes po karo persekiojamas mano tėvas atsisakė išvykti į užsienį ir pasiliko tyliai grumtis savo gyvenimo griuvėsiuose (bet mūsų neragina pakartoti jo kelią). Ant-rą – „Grįžtam, lėtai mirdami“, jausdama, kaip iš lėto apmiršta atmintis, patyrimų ląstelės, kaip laiko upė neša mus pro kitus krantus, bet į tą pa-čią pusę, kur visi susitiksime.“ (p. 676) Jurašienės autobiografija, stovinti šalia buvimo esmės atveriančio nusižeminimo stilistikos, buvimo išlikti svetur galią taip pat sieja su vidine asmens pastanga iš egzilio perspektyvos žvelgti į prigimties gelmėse įsikūrusį ir naujos aktualizacijos reikalaujantį tautiškąjį tapatybės sandą: „1989 m. pirmą kartą galėjom aplankyti tėvynę. Smėlio laikrodis apsisvertė, ir mes jau nebebuvom *persona non grata* savo žemėje. Grįžusi vėl į užsienius, parašiau pjesę „Smėlio klavyrai“ (Johaneso Bobrowskio romano „Lietuviški fortepijonai“ ir jo poezijos motyvais) – apie pastangas susigražinti praeities dvasią, atkasti ją iš praeities griuvėsių, apie viltį, „kuria tik gyvename“; pjesę apie Donelaitį

ir apie dabartį, kuri jau virsta praeitim.“ (p. 676) Jurašienės autobiografijoje besiskleidžiantis atvirumas lemčiai, neišsižadėjimas ir neneigimas buvusiojo gyvenimo apeina retorikos lygmenį ir leidžia klausti: „Norėjom savo darbais prisidėti prie Lietuvos atgimimo. Antras gyvenimo ciklas užsibaigė, ratas užsidarė. Ar bus trečiasis?“ (p. 676) Tęstinumą lemia asmens pastanga, drąsa ir vidinė būtinybė. Būna, kad lengviau gyventi atsitraukiant, atidirbant studijoms skirtą stipendiją: Jonas Aistis: „Deja, mano svajonės buvo tuščios, į trečią dieną sužinojau, kad aš netekau brangiausio daikto žemėje – tėvynės. Pirmus metus aš skyriau kovai dėl laisvės: verčiau prancūzų kalbon žinias apie Lietuvą, rašinėju šį tą lietuviškon spaudon, bet iš to, mačiau, maža naudos – tie, kurie toliau gyveno, nesuprato, kokia baisi nelaimė buvo gulanti pasaulį. Aš gavau mažą stipendijėlę iš Prancūzų užsienio reikalų ministerijos: man reikėjo už ją atsilyginti tam kraštui, kuris rėmė, dėl to pasiėmiau darbą, kurio patys prancūzai, kaip ilgo ir kruopštaus, nesiimdavo.“ (p. 15–16) Ši Aisčio autobiografinė retrospekcija skamba kaip prisipažinimas. Atgailos dinamiškai perspektyvai pritrūko vidinės jėgos ar, Miškinio žodžiais tariant, įsiterpimo į laikmetį. Nes „akys, kurios matė, neturi būti užmerktos, lytėjusios rankos neturi užsimiršti, paimdamos plunksną“³⁵.

Aistis sąmoningai (ar nesąmoningai) renkasi kitą buvimą, kuris išeivijos kultūrinėje dimensijoje gali būti interpretuojama kaip užverianti savirefleksija. Tai silpnųjų galimybė išlikti stipriam ir apsiginti nuo asmenį triuškinančio, bet ir įprasminančio įsipareigojimo prieš laikmetį. Įdomu, kad Aisčio autobiografijoje nėra nė menkiausios užuominos apie išeivišką gyvenimą, jos paskutinis sakiny: „Iš čia persikėliau į JAV.“ (p. 16), tarytum sakytų, kad su šiuo persikėlimu nutrūko jo gyvenimas, palikdamas tik bešaknę augalo vegetaciją.

Įtartinau nuskamba ir Vytauto Alanto autobiografijoje fiksuotas daugkartinis atsigręžimas į Lietuvą, ypač akcentuojami tėvynės meilė ir pasiaukojimas jai. Žodžiai, netekę substancijos, niekaip nesusieti su svertima žeme, jos kultūra, nuskamba kaip neįveikta egzistencija, nes naujos aplinkos ignoravimas toli gražu jos nepanaikina:

³⁵ MIŁOSZ, Czesław. *Pavergtas protas*, p. 299.

Mano literatūrinė kūryba ir spaudos darbuotė buvo glaudžiai susijusios su mūsų istorija ir šių laikų istoriška lietuviška tikrove, sakyčiau, lietuvybe. Jau minėjau, kad jaučiuos giliai įklimpęs į gimtosios žemės podirvį, tad ir nebandžiau ištiesti burių į „tarptautinius vandenis“, nes tariau būsiant kur kas prasmingiau braidyti ir ieškoti tautos dvasios lietuviškuose paversmiuose. Mano svarbiausias tikslas buvo tarnauti Tautai iš didžiosios raidės. Man vis maudė galvoje mintis, kad turime taip „išsitiesti“ gyvenime, kad paliktume kuo didžiausią įnašą į tautos aruodus (p. 20)

Ši Alanto retorika, nors ir nėra tapati Vitalijos Bogutaitės pretenzijai: „Visuomet miela sugrįžti! Dabar, atgavus laisvę, mane apėmė didžiulis liūdesys. Mes tapome nebe tos žemės vaikais! Mums atimta pilietybė! Latviai ir estai sugebėjo savųjų neatstumi. Mes likome nepriklausomi nei čia, nei ten. Tai sukelia egzistencinį skausmą. Lyg būtų geriau, jei mūsų kaulai baltų Sibire! Tikėkimės, kad ta klaida bus ištaisyta.“ (p. 172–173), tačiau sąlyčio taškų su Škėmos atviru ir oriu asmens nusižeminimu, kuris tiesos pasakymu sau gali atsispirti tolesnei egzistencijai, neranda: „1944 m. kartu su šeima sėdėjau prie Kybartų akt. J. Palubinsko giminių globojamas ir laukiau – dievai žino ko. Ten pat man paaiškėjo, kad mano heroizmas ribotas. Vienas buvęs lietuviškos kariuomenės kapitonas pasiūlė man keliauti į Žemaitiją, pas besiorganizuojančius partizanus. Neišlaikiau šio žygio ir su šeima atsidūriau Vokietijoje. Todėl skeptiškai vertinu esančių kariškių skelbiamą heroizmą: jis nėra pirmos rūšies. Pirmaeiliai herojai žuvo ir žūsta Lietuvoje. Gal dėl netinkamos kondicijos, treningo stokos ir reikalingumo svetur – pateisinama civilių Lietuvos gyventojų išėvija. Bet jie tebus antraeiliai herojai.“ (p. 719)

Išvados

DP kartos autobiografijose tautiškasis asmenybės aspektas beveik nesvarstomas. Tačiau svetimos kalbos ir svetimos kultūros įtakų ignoravimas išduoda emigrantų baimę ir negebėjimą įsišaknyti svetimose žemėse. Nenoras to pripažinti lėmė, kad tautiškasis asmens tapatybės sandas, arba lietuviškumas, tapo itin pabrėžiama vertybe, o jos vertė dar padidėdavo, kai jį pavykdavo išlaikyti iš namų atsivežtoje formoje. Taip „dipukai“ manėsi nugalėję akulturacijos pavojų ir pateikę vienintelį tei-

singą atsaką akistatai su bauginančia ir nepažįstama aplinka. Iš esmės, DP kartos autobiografijos atveria, kad tikrųjų transmigrantų, kurių tapatybei itin svarbi namų koncepto kaita, kuomet jie iš vietos tampa idėja, beveik ir neturime. „Dipukai“ darė viską, kad namai, jau būdami idėja, tebebūtų vieta. Bėda, kad pastaroji jau neturėjo šaknų, taigi buvo negyvybinga. Ši paradoksali idėjos ir vietos jungtis, pastanga išlaikyti lietuviškumą atsiribojant nuo kito atsigręžė prieš juos pačius pretenzijomis, o dažnai ir panieka anapus Atlanto likusiesiems. Ne tik. Ši perdėm uždara lietuviška bendruomenė riboja asmeniui privalomą kaitą, versdama jį būti ne tuo, kuo jis yra iš tikro. Tiksliai šį momentą yra pajutusi ir įvardijusi Birutė Pūkelevičiūtė. Nesvarbu, kad šios įžvalgos taikinyis yra išeivijos aktoriai, iš esmės ji tinka visai „dipukų“ kartai: „Išeivijos aktoriai, kaip pasakoj dvylika brolių, turbūt tikrai buvo žiežulingos pamotės užkeikti: net atsidūrę naujame žemyne, taip vadinamoj „galimybės šaly“, jie atkakliai laikėsi įsikibę į lietuvišką žodį. Šį užsispyrimą reikėjo apmokėti: mums eilę metų teko būti ne tuo, kuo iš tikro esam.“ (p. 620) Tiesa, šią taisyklę tapusią gynybinę laikyseną koreguoja negausios išimtytys. Kadangi jos negausios, jų skleidžiama šviesa ypač ryški. Kiek anksčiau Pūkelevičiūtės formuluojamą netikros sukurtinės išeivio tapatybės beprasmiškumą yra nurodęs Kavolis. Tiesa, jo argumentai skaudesni, mat tėvų tapatybę jis įstato į kintančią laiko paradigmą ir jai leidžia susitikti su jau kitaip kurta vaikų tapatybe:

Kartais tenka išgirsti, jog mes turim saugoti ir branginti kiekvieną dalyką, kurį išsivežėme iš Lietuvos ir, kiek galima, senąsias tradicijas atkurti. [...] Ši taip galvojantiems viskas sustoja. Lietuvybė tampa statiški prisiminimai tų, kurie Lietuvoje daug išgyveno. Bet kuo ji tampa jaunesnei kartai? Ji pasilieka tais pačiais statiškais senesnės kartos prisiminimais, bereikšmiai prieš jaunųjų gyvenimą. [...] Reikia ir padaryti, kad lietuviybė būtų gyvenama. Tokia ji bus tik tuomet, jei pajėgs savyje sutalpinti ir išreikšti visą šiandienio žmogaus sielą. [...] Bet svarbiausia – drąsa savo lietuviybėje išgyventi visą savo žmogiškumą, kad ir koks „netoks, kaip Lietuvoje“ jis būtų!³⁶

³⁶ KAVOLIS, Vytautas. *Nepriklausomųjų kelias*, p. 124.

LITERATŪRA

- BARTKUVIENĖ, Inga. Tautiškumo metmenys Homi K. Bhabh'os teorijoje. *Respectus Philologicus*, 2010, nr. 17 (22), p. 79–93.
- CAMUS, Albert. *Užrašų knygelės II*. Iš prancūzų kalbos vertė Violeta Tauragienė. Vilnius: Regnum fondas, 1997.
- ČIUBRINSKAS, Vytis. Nostalgijos migrantai: repatriantų identitetas ir socialinis netikrumas pokomunistinėje Lietuvoje. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2006, nr. 6 (15), p. 73–93.
- DONSKIS, Leonidas. *Tapatybė ir laisvė. Trys intelektualiniai portretai*. Iš anglų kalbos vertė Laimantas Jonušys. Vilnius: Versus aureus, 2002.
- Egzodo rašytojai: Autobiografijos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994.
- EIDINTAS, Alfonsas. *Lietuvių Kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*. Vilnius: Mintis, 1993.
- KAVOLIS, Vytautas. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994.
- KAVOLIS, Vytautas. *Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos, 1995.
- KAVOLIS, Vytautas. *Nepriklausomųjų kelias*. Vilnius: Versus aureus, 2006.
- KUIZINIENĖ, Dalia. *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 metais*. Vilnius: Versus aureus, 2003.
- KVIETKAUSKAS, Mindaugas. Tapatybės virsmo istorija: Vaižganto *Pragiedruliai* ir 1918–1920 m. konfliktas dėl Vilniaus. *Literatūra*, 2006, nr. 48 (5), p. 77–96.
- KVIETKAUSKAS, Mindaugas. Lituianistinis interesas. *Colloquia*, nr. 24, p. 139–144.
- LAUČIUS, Vladimiras. *Kas tikriau: tautiškumas ar europinė tapatybė?* [žiūrėta 2011 lapkričio 27 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/archive/print.php?id=52214065>>.
- MAČIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius: LII leidykla, 2005.
- MIŁOSZ, Czesław. *Pavergtas protas*. Iš lenkų kalbos vertė Almis Grybauskas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995.
- MIŁOSZ, Czesław. *Tėvynės ieškojimas*. Vilnius: Baltos lankos, 1995.
- NYKA-NILIŪNAS, Alfonsas. *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*. Vilnius: Baltos lankos, 2002.
- SVERDIOLAS, Arūnas. *Kultūros filosofija Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1983.
- XX amžiaus literatūros teorijos*. Sudarė Aušra Jurgutienė. Vilnius: VPU leidykla, 2006.

TAPATYBĖS TAPSMAS PRARADIMŲ KONTEKSTE

VANDA JUKNAITĖ

Ypatingas susidomėjimas savo tapatumu, tikėtina, yra nulemtas gilios tapatumo krizės. Krizė būdinga ne tik nuolatinių permainų krečiamai mūsų mažai kultūrai. Krizė yra bendras modernybės sąrangos bruožas, sudedamoji nuolat perkeičiančių pasaulį bendrų globalizacijos procesų dalis. Tiek modernybėje, tiek globalizacijoje nebėra nusistovėjusių modelių. Permainų kupinoje tikrovėje naujas laiko momentas atkerta ankstesnę individo patirtį nuo vėlyvesnės, triuškindamas Aš naratyvo vientisumą. Brandžioje modernybėje gebėjimas tęsti konkretų naratyvą yra esminis asmens tapatumo bruožas. „Asmens tapatumo reikia ieškoti ne elgesyje ar – nors ir kaip tai būtų svarbu – kitų reakcijose, bet sugebėjime *tęsti konkretų naratyvą*.“³⁷ Tuo būdu tapatybės susikūrimas tampa asmenine užduotimi, kuri išoriniame pasaulyje vykstančius įvykius pajėgtų įtraukti į savąją istoriją.

Asmens tapatumas nėra skiriamųjų individo bruožų rinkinys. „Tai yra Aš, kaip jį refleksyviai supranta asmuo savo biografijos pagrindu.“³⁸ Refleksyvumas yra nuolatinis, nuolat besikeičiančiuose kontekstuose individualias kiekvieną momentą prašomas klausti savęs, kas vyksta, ką aš darau ir kodėl darau. Tuo būtų galima paaiškinti šiandien vis didėjančią dokumentinių literatūros žanrų – memuarų, autobiografijų, dienoraščių – populiarumą.

Jono Meko dienoraštis *Žmogus be vietos: nervuoti dienoraščiai* yra tas retas meninis dokumentas, kurį galima priešinti suskilusiam išvietintų žmonių Aš jausmui. Jame paliudyta galimybė viską – ir tėvynę, ir namus, ir artimuosius – praradus, iš naujo užmegzti ryšius su pasauliu ir taikiai su juo sugyventi kartu išsaugant vidinius saitus su prigimtaine kultūra. Tai menas gyventi, patiriant nesaugumą, neužtikrintumą, bet nepatiriant atskirties nuo kitų žmogiškųjų būtybių ir pasaulio praradimo jausmo.

³⁷ GIDDENS, Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Iš anglų kalbos vertė Vytautas Radžvilas. Vilnius: Pradai, 2000, p. 75.

³⁸ Ten pat, p. 74.

Meko dienoraštis yra pastangos geriau suprasti savąjį Aš. Šia prasme jis turi daug autobiografijos bruožų. Jame nuolat stengiamasi išsiaiškinti praeities įvykius ir nustatyti ateities gaires, drąsiai, su viltimi žvelgti į ateitį. Pats autorius siūlo žvelgti į dienoraščius kaip į romaną, kaip į vidinio tapsmo istoriją.

Dienoraštis, savojo Aš istorija, pradedama rašyti dar Panevėžio geležinkelio stotyje, laukiant išvykimo į Vieną, tarytum nujaučiant, kad pasakojimas taps, tampa vienintele atrama, „žeme“ po kojomis, kai kitų nejudančių atramų nebeliks. Tikroji brolių Mekų traukimosi į Vakarus priežastis yra tiesioginė grėsmė gyvybei, dalyvavimas antinacinėje ir antikomunistinėje veikloje. Tačiau vidinėje Aš istorijoje karo baisumų keliamą nerimą nugali vidinis projektas, noras pamatyti platųjį pasaulį. Jau čia kategoriškai brėžiamas asmeniškasis santykis su tuo, kas vyksta: „... ir aš nei suprantu, nei noriu nei jūsų civilizacijos, nei jūsų karų ir, susimildami, atstokit nuo manęs ir žiūrėkit savo pačių reikalą – jeigu ką nors patys juose dar suvokiate. O aš – aš esu laisvas ir jūsų karuose.“³⁹

Vietoj Vienos universiteto, į kurį broliai Mekai turėjo dėdės kunigo Jašinsko parūpintus dokumentus, traukinys juos nuveža į Vokietiją, į Elmsorno karo belaisvių stovyklą. Nuo pirmųjų žingsnių „laisvė ir jūsų karuose“ tampa savotišku grotesku. Vietoj studijų universitete broliai priversti karo belaisvių stovykloje dirbti karo mašinai, bombų fabrike gaminti bombas. Čia, lageryje, jaunas žmogus apklausinėjamas šturmu ir klausimus, susijusius su pamatiniais žmogaus gyvenimo parametrais, užduoda, iškelia pati egzistencija. Rasti savo atsakymus jis privalo ne tik todėl, kad ieškotų savęs, bet kad neprarastų žmogiškumo.

Susidūrimas su nuoga, kultūros neprisidengta žmogiškąja prigimtimi, poetu, jautriu lyriku pozicionuojantį save asmenį verčia griebtis ironijos ir sarkazmo. Ironija dienoraščio puslapiuose tampa vidiniu ginklu, leidžiančiu refleksyviai pažvelgti tiek į absurdiškas situacijas, tiek į savo reakcijas iš šalies.

Tai jūsų Europos kultūra uždarė šituos barakuos mano draugus!

Taip, man negaila šitos kultūros.

³⁹ MEKAS, Jonas. *Žmogus be vietos: nervuoti dienoraščiai*. Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 10. Toliau cituojant iš šios knygos nurodomas tik puslapis.

Bombom daužykit ją prašau! Argi bomba nėra galingiausias, išmintingiausias jūsų kultūros gaminyš? (p. 21)

Ironijos spalva įtraukiama nuo pat pirmųjų puslapių, paprastas, kasdienės dienoraštyje aprašomas situacijas versdama daugiaplaniu meniniu tekstu. Visi ankstesni atsakymai naujomis aplinkybėmis yra nebetinami. Vertybinis apklausinėjimas vyksta radikaliai determinuotoje aplinkoje, ankštuose barakuose, kur susigrūdę įvairiausių tautybių žmonės.

Pro sienas į fabriką įsiskverbia baugus sirenų kaukimas. Banguojantis, grėsmingas. Tačiau fabriko darbininkai, t. y. vergai, toli gražu nesibaimina. [...] Kiti susėdę plepa įvairių tautų žargonu. Pusė visų žodžių – keiksmažodžiai. Aliarmas. (p. 13)

Čigonas, lopantis savo sulopytas kėlnes, įamžintas 1944 spalio 15 dienos įrašė, ironišką santykį su tikrove papildė autoironišku. Jo gyvenimo punktyras skirtas pasišaipyti dienoraščio autoriui iš savęs paties. Čigonas, palikęs Bulgarijoje šeimą iš čigoniško smalsumo sužinoti, kaip gyvena kiti, kitos valstybės ir kiti kraštai, tampa tarytum paties autoriaus autoironišku vidiniu vaizdiniu: „Atvažiavo ir pamatė taip, kad daugiau nebenorės.“ (p. 16) Juk ir patys broliai išvažiavo tyrinėti plataus pasaulio panašių norų vedini.

Demoralizuojančioje karo belaisvių stovyklos aplinkoje broliai priversti sužinoti apie žmogų tai, ko jie nenori žinoti, ko nebegalima sieti su žmogiškumu. Vienintelis išsigelbėjimas – kada nors, kai ateis laikas visa tai užmiršti: „Džimis rodo savo žmonos fotografiją. Aš po karo važiuoju į Angliją arba Ameriką ir geriu daug alkoholio. Tol, kol viskas išnyks iš atminties.“ (p. 18)

1944 metų Kalėdų įrašas dienoraštyje įspūdingas savo prieštaringumu. Šventišką ramybę čia nustelbia bejėgis įtūžis:

Kuo skiriasi žmogus nuo gyvulio?

Žvėrys drasko vienas kitą. Žmogus taipogi.

Vilkas neėda vilko – bet žmonės ėda vienas kitą.

Žvėrys puola pasalom. Žmogus planuoja klaidą.

Žvėrys neturi sąžinės. Bet kur yra žmogaus sąžinė? (p. 25)

Ypatingas išskirtinis judesys tapsmo savimi istorijoje yra tai, kad dienoraščio autoriui aplink regimas nuopuolis nėra vien kitų nuopuolis, jis priimiamas kaip savas:

Tu nusigąsti pats savęs.

Pasižiūrėk į savo akis.

Ar tai tokiame žmogui buvo atiduota žemė? (p. 31)

Toks pasirinkimas, apibrėžiantis asmens sąmoningumo pagrindus, eliminuoja aukos ir heroizmo galimybę. Tai išvaduojanti nuostata nuo aukos savijautos ir kaltės jausmo. Ji yra vidinės laisvės pamatas, sąlyga, galimybė išlaikyti ryšį su kitomis žmogiškomis būtybėmis. Būti žmogiškam, būti žmogumi, gal apskritai įmanoma tik santykyje su kitais.

Žmogaus amoralumas dienoraštyje daug kartų pamatuojamas saviimi, jis daug kartų tikrinamas, tiriamas vidine tikrove. Tai, kad žmogaus nuopuolis priimamas kaip savas, nepriešpastatant savęs kitiems žmonėms, suvokiant save patį pasaulio netobulumo dalimi, yra esminis judesys vidinio išsilaisvinimo kryptimi, sąmoningos būties link. Šie žodžiai tarytum patvirtina Anthony Giddenso mintį: „Išdidumo jausmų kurstymas turi didesnių padarinių, o ne tik saugo ir stiprina asmens tapatumą, kadangi asmens darnumas, jo santykiai su kitu ir apskritai ontologinio saugumo jausmas yra iš pagrindų susiję.“⁴⁰ Asmeninis išdidumo jausmas dienoraštyje suvokiamas taip pat refleksyviai. Mekui atrodo negarbinga kelti kitiems tokius reikalavimus, kurių negali iškelti pačiam sau. Dėl šios priežasties Meko išdidumas niekada nevirsta puikybe. Raginamas apgaudinėti ir vogti dėl išgyvenimo, taip, kaip daro visi, dienoraščio autorius supranta, kad jo išdidumas nenusižeminti iki elgetos gali būti nulėmtas trumpesnės prievartos patirties: „O gal jie daugiau metų čia, tai daugiau palaužti. Tai negaliu jau girtis savo savigarba.“ (p. 3)

Savęs siejimas su bendru nuopuoliu neturi nieko bendra su nuolaidžiavimu sau ar bandymu pasiteisinti. „Jie viską pateisina „nelaisve“ – vogimą, apkaudimą, apšepimą. „Kodėl vaikštai nuplyšęs?“ – „Kad esu belaisvis.“ „Kodėl elgies kaip kiaulė?“ – „Kad esu belaisvis.“ Tokioje aplinkoje, čia, belaisvių stovykloje, kyla vidinis noras pačiam apsibrėžti savo

⁴⁰ GIDDENS, Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas*, p. 90.

laisvės ribas ir gyventi pagal vidinį įstatymą. Įsipareigojimas pačiam būti atsakingam už savo gyvenimą verčia kas kartą iš naujo apsibrėžti savo erdvę ir laiką. „Vaikai. Jie roplinėja smėliu ir juokiasi. Aš sėdžiu medžio šešėly ir žiūriu į juos. Šitas medis yra Vokietijoje ir aš esu karo belaisvis. Šitas smėlis yra Vokietijoje.“ (p. 26)

Karo pabaiga pabėgėlių istorijoje yra naujas dramatiškas lūžis. Pasispaigus karas išvietintiems asmenims ne tik iškelia naujų klausimų, kas toliau, kaip elgtis, ar grįžti į namus, kur vykti. Pabaiga dar labiau apnuogina, kas įvyko per karą su žmogumi. Svajonės apie karo pabaigą palaikė viltį. Tačiau rimstant karo siaubui tenka pamatyti jo padarinius. Žmogus nieko nepasimokė, karo baisumai jo nepakeitė, tik dar labiau demoralizavo. Beveik pirmąją taikos dieną belaisviai ima skriausti, mušti savo šeiminius. Iš prieglaudų į gatvę vejama vokiečiai su mažais vaikais. Flensburgo aikštėje vaikai kankina pamišusį vokiečių kareivį kaip tikri mininčiai.

Kultūros griuvėsiai nėra filosofinė metafora, tai naujoji realybė: „Štai teatro griuvėsiai, štai bažnyčios, štai universiteto.“ (p. 73) Pokario chaosas ir anarchija kėsina į vidinį pasaulį: „Visi tvirti pagrindai slysta iš po manęs. Viskas, kuo pasitikėjau, griuvo.“ (p. 56)

Sutrupėjus visoms iliuzijoms, praradus visas atramas, pavojus prarasti patį save dienoraščio autorių suveda į aštrią akistatą su pačiu saviimi. Nuolat iš naujo apsibrėžti savo esatį verčia vidinė būtinybė. Rūpestis neprarasti savęs, kai viskas prarasta, ragina vis naujomis akimis pamatyti savo tapatybę. Nevilties sklidoje tikrovėje laikytis galima tik tokių dalykų, kurių neįmanoma sutrupinti, kurių nepavertė negaliojančiomis pokario realybė. „Jei į nežinią – tai vyriškai. Aš nenoriu nieko kartu pasiimti, ką pirm manęs gyvenę paliko. Jokios gelbėjimo juostos. Tos juostos jūsų neišgelbėjo, o mane atvedė į šitą beprotnamį.“ (p. 98)

Likus be nieko, tapsmo savimi kely atrandamas iš naujo pats gyvenimas, nuo šiol jo vertybės ir savastis bus tikrinama vidine būtinybe. Sutrupėjus visoms iliuzijoms, praradus visas atramas, iš vidaus kyla sąmoningas įsipareigojimas sau pačiam, savo paties gyvenimui. Ir pirmasis uždavinys pokario tikrovėje yra dramatiškas: savo pačių pastangomis ir savo pačių iniciatyva vėl tapti žmonėmis. „Ir galvoju: o, ar ir vaikas, motinos įsčioje, už tų plonyčių – kaip mūsų dabar – sienų, dar trapus ir gležnas, bandydamas gimti – kaip mes dabar bandom vėl užgimti (pabraukta mano – V. J.) – gir-

di, pro tas lengvas įsčiaus sienas pasaulio triukšmą ir – kaip ir mes dabar – nežino ir bijo, ar į beprotnamį išeina, ar į pasaulį?“ (p. 95)

1945 metų rugsėjo įrašė skaitome nevilties įrašą: „Kodėl aš taip suskilęs į tūkstantį fragmentų? Kodėl taip viskas krinta, puola – viskas, kuo aš tikėjau.“ Gretimos dienos įrašas liudija laimimą kovą su pačiu savimi: „Aš esu savo laikas ir savo erdvė.“ (p. 89)

Iš griuvėsių chaoso, iš laiko nevilties kyla Aš projektas. Savo paties balsas, tikrojo Aš balsas išgirstamas kaip viltis, kaip išsivadavimo galimybė: „Jaučiu savy jį ryškėjant, savo paties balsą. Neaiškiai, neaiškiai jaučiu lydinio kontūrus, bet jie dar man paslėpti. Kaip aklas vaikštau apie savo namų duris ir negaliu įeiti.“ (p. 104)

„Dirbti save“ (p. 232), sukurti save tampa gyvenimo uždaviniu. Vidinės būtinybės atradimas yra atskaitos taškas, į kurį remiantis galima judėti į priekį. Įsipareigojimas savo gyvenimui savo dvasia artimas Alberto Camus Sizifo nuosprendžiui, kad gyvenimas vertas gyventi dėl jo paties. Mekui kūrybos judesys vertas dėl pačios kūrybos, nieko nesitikint, nelaukiant atlygio nei pripažinimo. „Mūsų niekam nereikės ir mūsų niekas nieieškos. Todėl nesistebėkit, jei mes rašydami neturim galvoj jokios publikos, jokio skaitytojo. Mums rašymas nėra nei pasipelnymo, nei garbės dalykas. Mums rašymas yra kraujo reikalas.“ (p. 150)

„Dirbant save“ prigimtinė iš gimtųjų namų išsinešta kultūra tampa būtina statybine medžiaga būti savimi, kurti save tikrą. Savęs kūryba verčia save nuolat klausyti, ar esi tikras, ar esi tas, kuris esi. Meko dienoraštyje pirmųjų globėjų suformuotos nuostatos ir vertybės – tautiškumas, lietuviškumas, krikščioniškosios vertybės – praranda ideologizuotą matmenį ir tampa savęs kūrybos būtinaisiais ženklais. Aštrus klausimas, kuo galėtum būti, nuolat prikelia klausimą, kuo esi iš prigimties. „Kiekvienas poetas blaškosi, dirba, kol nusimeta visa, kas yra svetima, visa, kas nėra jo, o tik prikibę, tik kitų kartojimas, kol prieina prie savo vidinės būtinybės.“ (p. 228)

Dienoraščio puslapiuose sutinkamas modernybės imperatyvas – kaskart naujas Aš jausmas. Būti tuo, kuo buvai vakar, sutraiškytoj pokario tikrovėj išvietintiems žmonėms reiškia pasmerktumą, beviltišką apsimetinėjimą, egzistencinį maskaradą. Išvietintųjų stovykloje gyvenantys buvę profesoriai, bankininkai, teisėjai nesuvokia, kad tokiais jau tik dedasi, toliau vaidina išmoktą rolę, kai gyvenimo iššūkiai jau yra visai kiti. Būti

tikru yra vidinė ginties riba, tai, kas tau dar priklauso. Tačiau būti, tapti savimi yra nuolatinis judesys, ne stabili ir lengvai pasiekama būseną. Savo buvimą tikru Mekas ironiškai prilygina vokiečių *Hausteatar*, Vokietijoje besikuriantiems namų teatrams – tegu pasėdi „pas mus kamputy, mūsų kambary – bus geresnis teatras mūsų gyvenimas, nei tie *Haus* teatrai“. (p. 225) Ten, kur viskas netikra, asmeninis Aš projektas gali būti paremtas tik iš vidaus ir jam nuolat gresia sudužimas.

Kaukių balius šventė tampa *Displaced Person* būtų apibendrinančia metafora. Išblokti iš savosios tikrovės, jie ieško būdų prisitaikyti naujoje aplinkoje. Moterys kaukių baliuje apsirengusios ispanėmis ir paryžietėmis. Viena operos žiūrovė, norėdama pasigirti savo inteligencija, aiškina, kad Kaune „Aidą“ jau matė dešimt kartų. Iš dienoraščio autoriaus ji susilaukia tokio atsako: „Joptvaimat, sakau, o aš Kaune nė karto „Aidos“ nemačiau, aš rugius pjoviau, tai sėdėk, užsičiaupk žiūrėk ir tylėk.“ (p. 173) Grubia ištarne čia deklaruojama savo prigimtinė tapatybė, kurios Mekas neišsižadės iki gyvenimo pabaigos: „Dabar jau kai kas įtaria miestiečiu, inteligentu beesant... O kas už visko? – ūkininkas, bernas, kuris vakare, kai niekas nemato, užsidarinėjęs langus, užsirakinęs apatinėm kelnėm po kambarį šokinėja ir basom kojom džiaugiasi.“ (p. 248)

Ateities perspektyva, valingas judesys į priekį neleidžia pasiduoti nevilčiai. „Mes jau seniai apsisprendėm: bolševikai, ar ne bolševikai – mes į Vakarų. Anglija, Amerika pasaulis.“ (p. 53) Sąmoningos ateities vizijos neįmanoma įsivaizduoti neapsibrėžus savo santykių su praeitimi. Meko dienoraštis patvirtina Giddenso mintį, kad „pirmųjų globėjų suformuotas pamatinis pasitikėjimas gyvenimu daro įtaką visiems suaugusio žmogaus santykiams ir emociniams gestams“⁴¹. Po daugybės metų interviu su Josephu Jonu Lanthier Mekas taip paaiškina savo lietuviškumą: „Tai, kas įsigeria per pirmuosius dešimt metų, formuoja, veikia ir apibrėžia tavo visą likusį gyvenimą. [...] Aš negaliu atskirti savo atsiminimų apie Lietuvą nuo to, kas esu dabar, ką veikiu.“⁴²

Santykis su savo lietuviškumu yra sudėtingas ir dienoraštyje išsamiai reflektuotas. Jis yra vidinės tikrovės dedamoji, kylanti ne iš ideologizuo-

⁴¹ GIDDENS, Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas*, p. 104.

⁴² Filmuoti, filmuoti, filmuoti. Su Jonu Meku kalbasi Josephas Jonas Lanthier. *Šiaurės Atėnai*, 2011-03-18.

tų motyvų, bet iš gilėjančio savo paties suvokimo. Namų, prigimtinio priklausymo kitai erdvei jausmą prikelia aštrus praradimo išgyvenimas. Ilgesys „uždega smegenis: Kodėl aš vaikštau kaip žvėrys po kambarį? Kas uždegė mano smegenis? Leiskite mane namo. Ten aš turiu pažįstamų laukuose ir giriose.“ (p. 100)

Būti tikram dėl savęs reiškia iš naujo save atrasti. Likus be nieko iš naujo suvokiama prarastų dalykų vertė, iš naujo atrandami patys paprasčiausi dalykai: bulvė, duona, miltai, druska. Jie nebėra vien daiktai, jie pradeda naują gyvenimą asmens sąmoningume. Iš naujo atrandami prigimtiniai, neatplėšiami vidinės sąrangos bruožai, nesikratant atsakomybės ir įsipareigojimo: „... pradėjęs žvalgytis, vis iš arčiau žiūrėdamas, vis artindamas savo žvilgsnį iš tolumų artyn prie savęs, išvysti savuosius. Tėvus. Antrą kartą atrandi juos.“ (p. 216)

Įsipareigojimas saviesiems neturi nieko bendra su savųjų idealizavimu. Priešingai. Radikaliai determinuotoje DP stovyklos aplinkoje, atsidūrus tarp daugybės tautų žmonių, paaiškėja priešiško kitam žmogui tautiniu pagrindu absurdiškumas. Negailestingai pasišaipoma iš paveldėto lietuviams būdingo priešiško lenkams. Kai naktį stovykloje susimuša girti bernai dėl kažkokios merginos, pasklinda gandas, kad reikia organizuotis „vaduoti Vilniaus“. Įsipareigojimas saviesiems nenuspalvina išvietintųjų bendruomenės rožinėmis spalvomis. Savųjų ydos matomos gal net ryškiau nei kitų. „Jokia siena jūsų neapsaugos: mes matom jus nuogutėlius. Mes žiūrime, kaip jūs riejatės medaliais nusagstytom krūtinėm. Ne, jūsų medalių braškėjimas neuždengia jūsų dvasios dykumų. Buvę generolai, daktarai, veikėjai visuomenininkai, kas pasidarė iš jūsų?“ (p. 94)

Kalbėdamas apie Algimanto Mackaus nusivylimą išeivių bendruomenė, Vytautas Kavolis aiškina nusivylimą ne tuo, kad ji būtų ypatingai, daugiau už kitus ydinga, bet kad „esama daugiau už savuosius negu už svetimus išsigimimus atsakingu“⁴³.

Kartu su tėvais iš naujo atrandama prigimtinė gimtųjų namų gyvenimo sankloda kaip alternatyva gyvenimui „pragaro dugne“. Pirmųjų globėjų suformuotos taisyklės tampa atskaitos tašku, atrama naikinančiame karo ir pokario chaose. Motinos įdiegtas vidinis padorumas neleidžia net

⁴³ KAVOLIS, Vytautas. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994, p. 97.

alkanam pamiršti žmogiškojo orumo. Dirbdami pas ūkininkus kaip karo belaisviai, broliai padeda šaukštus, kai šeimnininkai nustoja valgyti. Darbo moralybė yra svarbus vidinis turtas. Ji įdiegta artimųjų. Dėdės Jašinsko žodžiai atmenami kaip dovana: „Dirbk visur sąžiningai, kur bebūtum. Elkis pagal sąžinę.“ (p. 117) Taip pat ir motinos: „Dirbam visiškai normaliai – nepatogu valgyti ir nedirbti, vokiėtis, ar ne. Kaip šeimnininkas mums, taip mes jam. Geras mamos patarimas.“ (p. 49) Kai karo belaisviai ima skriausti savo šeimnininkus, broliams taip elgtis neleidžia žmogiškasis orumas.

Dirbdamas pas ūkininkus, Mekas jaučiasi atgavęs dalį savęs. Bandydamą pasitikėti gyvenimu, žvelgti į priekį, neprarasti vilties, jis nusako žemdirbio žodžiais: „Taip, bet mes esam laisvi ir visos tos maišaties vidury. Ir bandom suvirškinti viską, ir pasiimt kiek galima iš visko. Taip sakyti, paruošti dirvą tolesnei sėjai, nustatyti gaires, įbesti šakeles.“ (p. 46)

Vidinio tapsmo kely pamažu ateina to, kas prarasta, vertės suvokimas. Kadaisė žavėjęs klajoklių čigonų gyvenimo džiaugsmas, jų šokiai prie laužo, matyti vaikystėje, dabar verčia iš naujo apibrėžti, įvardyti savo paties būtį. „Ir aš klajoklis, čigonas, amžinas žydas. Ir aš omnia mea mecum porto. Ir aš savo krašto neturiu. Bet aš nei šoku, nei dainuoju...“ (p. 100)

Giliomis reminiscencijomis į dabartį *Displaced Person* stovykloje įsiveržia praeities vaizdai. Gamtos refleksija yra ypatingai gilus, gimtosios lietuviškos kultūros suformuotas išgyvenimas. Iš atminties iškylantys gamtos įspūdžiai nustelbia aukštąją kultūrą ir universiteto mokslo žinias. Per italų literatūros paskaitą jis prisimena gimtųjų namų kieme liepą prie šulinio, kačiukus, laipiojančius jos šakomis, po jomis tėvą, prigulusį poilsio – iš paskaitos apie Pirandello galvoje nelieka nieko.

Gilus gamtos išgyvenimas taip pat yra atskaitos taškas, galimybė atpažinti ir prisijaukinti naująjį pasaulį. Žavintis Alpių kraštovaizdis suteikia vaizduotei entuziazmo, tačiau jo grožio suvokimą Mekas sieja su pirmapradžiu gimtinės kraštovaizdžiu. „Bet jei tu niekad negirdėjai Lietuvos vakarų aido, vakarinių garsų – ne tu to nesuprasi, ant šitų kalvų sėdėdamas, ne.“ (p. 74)

Tolstant gimtųjų namų prisiminimams, paaiškėjus, kad sugrįžti į juos niekada nebegalės, gamtos išgyvenimai kyla iš užmaršties vis skausmingesnėmis formomis. „Ir medžiai, ir krūmai, ir šlaitai – viskas šaukia ir budi na prisiminimus iš Astravo, ir piliakalnio, ir iš Semeniškių, rodos, perplėš jie tave. Gamta persekioja mane, ji neatstoja dieną ir naktį.“ (p. 175)

Ypatingą santykį su gamta galima traktuoti kaip ryškų lietuviško mentaliteto ir kultūros savitumą. Esminis identiteto klausimas – „Kas esame mes, kodėl mes nuo kitų skiriamės? Ak, kaip aiškiai kalba iš vidaus.“ (p. 154) Meko mąstymas susijęs su giliomis gamtos reminiscencijomis. „Bet kas viduj sopa – tai toji žemė, tai tas dangus, tai tosios naktys taip įsispaudė. [...] Kažkas yra tuose upių užlenkimuose, kažkaip jie kitaip užsilenkia, kažkas yra tame lietaus užsesy, kitokios gaidos negu Šiaurės Vokietijos vėjuose.“ (p. 154) Įsiklausymas į savo vidinį balsą, į savo vidinius ritmus atveria gelmines sąsajas su gamtos pasauliu, apibrėžia ryšius su juo, „skausmingoj raudotinėj“ prikeliama erdvė, kurioje galėjai pritapti, nesijausti svetimu, būti savimi.

Ryšys su gamta dienoraščio puslapiuose atsiskleidžia kaip ypatingas pasaulėjautos dalykas. Santykis su gamta užima ypatingą vietą vidinėje tapsmo istorijoje. Gamtos išgyvenimas, jos grožis yra saitai, jungtis su kitais žmonėmis: „Gamtos grožio vien, be žmogaus, negaliu pernešt nei suprast. Man reikia dar artimo žmogaus, su kuriuo galėčiau ja dalintis. Šiaip negaliu jos pakelti. Nebūtinai, kad tas žmogus būtų taip jau artimas ar pastebėtų, ką aš pastebiu. Tai gali būti krūva mūsų bernų, kai dirbam, ar sėdim ir liežuviais malam, ar dainuojam.“ (p. 168)

Meką sieja ypatingas ryšys su bendruomene. Valingos individualaus kelio paieškos pažadina būtinybę kam nors priklausyti. Praradimo skausmas sąlygoja naują situacijos suvokimą, negailestingumą pačiam sau – tu pabėgai, išdavei, palikai varge vienus savo artimuosius. Stovinčių tėvų vaizdas vienišame kieme, jiems išvažiavus, rodo dienoraščio autoriaus gebėjimą pamatyti tikrovę kito akimis. Broliai prarado šeimą, bet šeimą prarado ir tėvai: „A, mes du, tai galim tai pakelti, bet kaip tėvams? Senatvės buvo sulaukta visiems kasmet susirenkant apie kalėdinį stalą. Ir staiga vienais metais – suolai tušti. A, kaip visų veidai šviesdavo buvimu kartu!“ (p. 146) Kaltės dėl paliktos savo šalies, paliktų artimųjų jausmas plečiasi į sąmoningos atsakomybės už juos prisiėmimą: „... kaipgi į akis pažiūrėsiu tiems ūkininkams, tiems savo broliams, kuriuos ne tokia našta dar slegia, o kurie neabejoja savo šalies prisikėlimu...“ (p. 162)

Kuo aštresnis praradimų skausmo suvokimas, tuo didėja jautrumas kitų skausmui. Ir nebūtinai tai turi būti tik „savieji“. Teisę grįžti į savo namus, turėti savo namus žmogus turi nusipelnyti. „Ar tas vertas grįžt, kuris

duoną pelydo ir meta kepalais į šiukšlių dėžes, kaip aplinkui vokiečiai įkristusiom akim vaikšto ir miršta. Taip, miršta.“ (p. 230)

Apakimas savuoju skausmu ir aklumas kito kančiai suvokiamas kaip metafizinės bausmės nusipelnantis veiksmas. Populiarus išėivijoje mąstymas, kad jie pasitraukdami išgelbėjo Lietuvos kultūrą, Meko vertinamas priešingai. „Ne mes išgelbėsime Lietuvą, o tie, kurie ten. Kurie išbėgo sunyks kaip smėlys į visas puses, sunyks tarp miestų, šalių, moterų, pinigų ir ilgesio.“ (p. 232) Sutrupėjus visoms iliuzijoms be herojiškumo šešėlio įvardijama pasirinkta egzilų lemtis.

Būtent tiesos sakymas, atvirumas sau pačiam be nuolaidų ir išsisukinėjimų palaiko asmens savigarbą ir vidinį integralumą. Savigarbos jausmas yra lemtas socialinio ryšio. Jam trūkinėjant lieka tai pripažinti savo viduje: „Gali vaidinti drąsų – bet kas iš to, vis tiek kiekvienas nešiojam sąvyje tėvynės ilgesį ir baimę dėl jos, ir rūpestį...“ (p. 16) Sąmoningas savo mažumo, silpnumo prieš pasaulio istoriją tvarkančius didžiuosius suvokimas virsta vidine jėga, tuo akmenėliu, kuris pargriaua Galijotą: „O ir ne tik stipresni už akmenėlį, o ir gaivesni – tiek kartų per mūsų lietuviškas rudinėtas nugaras pervaziavo, o mes vis gyvi, vis mes savo vargo dainėles dainuojam, vis ir vis pakylam, vis iš po ratų, nesugrūsti išliekam.“ (p. 16)

„Pragaro dugne“ atrandamas iš naujo ir savo paties lietuviškumas. Jis paženklintas vidinės būtinybės, ieškant pagrindo atsiremti, būti tuo, kuo esi iš prigimties: „Nesąmonė yra galvojimas, kad visą pasaulį galima apmauti ant vieno kurpaliaus. Regioniniai, klimatologiniai, rasiniai, lingvistiniai ir daug kitų veiksmų skirsto žmones į kraštus. [...] Skirtingų grupių žmonių galvojimas, pojūčiai, sielos, praeitys skiriasi.“ (p. 57) Priklausomybės gimtajai kultūrai jausmas leidžia jam atsispirti niveliuojančiai pasaulio jėgai, apie kurią savo dienoraštyje Alfonsas Nyka-Niliūnas užrašys: „Kažkas mane velka siaubinga uniforma...“⁴⁴

Savojo kelio paieškos viskam sugriuvus, aistringa valia projektuoti ateitį verčia jį gręžtis atgal į tradiciją, kuri žino atsakymus į svarbiausius ontologinius klausimus. Sąmoningas savęs siejimas su prigimtaine kultūra kyla ne iš ideologinių aspiracijų, o ieškant pajėgumo gyventi. „A, visas pažinimas yra jummyse... [...] Sustokit, atsikvėpkite ir nusipurtykite ideologi-

⁴⁴ NYKA-NILIŪNAS, Alfonsas. *Dienoraščio fragmentai, 1938–1970*. Chicago: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1998, p. 160.

jų, mokyklų dulkes. Įsiklausykite į verdančią gyvybę, pulsą, širdies tvykčiojimą. Ar ir dar giliau. Įsijauskite į savo protėvių, baltų grandinę, ilgą protėvių grandinę!“ (p. 110)

Iš naujo, dabar jau sąmoningai, tarp kitų kultūrų atrandama gimtosios kultūros vertė. Netikėtai prisipažįstama, kad tik dabar suprantama Vinco Kudirkos gyvenimo auka. Lietuvių literatūros autoriai natūraliai atranda savo vietą greta pasaulio kultūros kūrėjų. Laiške Bernardui Brazdžioniui Mekas išsako savo dėkingumą tiems autoriams: „Jie nežinojo, jie – nei Kossu, nei Nėris, nei Vaižgantas, nei tu, nežinodami jų palikote nedidelę (ar didelę) savo dalį kažkur vienam tolimam kaime paskui šieno vežimus, paskui akėčias einančio pusbernioko širdyje ir ambicijose.“ (p. 216) Tiems autoriams priskiriama kūrybinę jėgą pažadinanti galia: „Ak visa tai mano priėmėjos, palengva gimstančio manęs priėmėjos.“ (p. 216) Jos pagimdo, sukuria dienoraščio autorių kuriančiu žmogumi.

Prie vidinių atradimų priskirtini ir daugelį kartų minimi, bet pagaliau įsisąmoninti Jono Aisčio eilėraščio žodžiai: „O kokia tu graži iš tolo! Argi tai tiek daug reikėjo, tiek metų, tiek vargo, tenai ir čia, tremtinio keliu, tai tikrai suprast, tai visa širdim pajust? Tuos kelis, tuos nedidelius žodelius, poeto širdim parašytus? Kokia didelė pasitikrinimo kaina!“ (p. 221)

Savęs atradimo veiksmas apima platesnį asmenybės spektrą, ne vien prigimtinius dalykus. Dienoraštyje aiškiai artikuliuota, kad esama žmogum, „kuris svajonėm ir ilgesiais tik gyvena, kuriam fantazija ir vidinis gyvenimas didesnė realybė negu maisto dienis ir davinys ir batai“ (p. 221)

Dienoraščio autorius besąlygiškai išpažįsta dvasines vertybes. Vidinio tapsmo istorijoje jos užima svarbią vietą. Labai dažnai jos susietos su abejone, bet dar dažniau ilgesio skausmas vaizduotėje susakralina paprastą kasdienę prastą būtį. Taip įprasta žemdirbiška gyvenimo sankloda įgyja transcendentinį matmenį. „Tu nori žinoti, koks Dievo veidas? Žiūrėk į šituos sienojus ant kiemo, šitas lentas. Žiūrėk į šituos mėšlinus ratus prie daržinės durų. Žiūrėk į šituos agrastų krūmus. Laukai, ežios, grioviai, upės. Prakaito lašai, bičių užimas. Karklų vytelių žalumas. Tai Dievo, tai mano Dievo veidas.“ (p. 87)

Tėvų namų spinta, jos lentynos, kur sudėta visos šeimos turtas: tėvų žiedai, ūkio mokesčių dokumentai, tėvo sąsiuvinis su brėžiniais, vaistai, šventosios knygos, tampa patikimos pasaulio tvarkos metafora. Prisiimama, kaip tėvas ne tik sekmadieniais, bet ir ilgiais rudens vakarais

atsiversdavo tą knygą ir lėtai skaitydavo, retkarčiais sustodamas ir paaiškindamas, tėvo balsas susiliedavo su biblinių pranašų balsais ir namus apimdavo gili, saugi ramybė.

Dienoraščio puslapiuose ne kartą keliama klausimai, į kuriuos nėra atsakymų, į kuriuos atsakyti galėtų nebent Dievas. Dievo sąvoka dieno-raštyje turi skirtingas prasmes, kurios įeina į savęs kūrimo planą. Dievo artumo būtinybė juo išryškėja, kuo aštriau jaučiamas vidinis pragaras. „Aš gyvenu pragare. Aš pavydžiu tiems, kurie gyvena Dievuke, Kristuje ir Šventojoje dvasioje. [...] Aš sėdžiu vienas su savo neramumu ir abejojimai-s. [...] Aš nežinau, kiek laiko Dievas mane laužys, kol sulūš paskutinis atšaukimo, atlašumo ir pragaro kaulas.“ (p. 198) „Savęs dirbimo“ kely Dievas yra pagalbininkas. Kuriamas Aš nuolat tiriamas su negailestingu atvi-rumu savo silpnumui ir abejonėms. „Pavydžiu tiems, kurie lengvai Dievą randa, kurie yra laimingi savo tikėjime. Man dar sėdi velnias.“ (p. 222)

Meko pasaulėvokoje galime stebėti etninei kultūrai tokią būdingą archajišką jauseną, stiprų panteistinį pasaulio suvokimo pradą. „Ar, argi kiekviena tauta, tikrai atskira tauta neturi savo Dievo? [...] Tik įsiklausyk į save ir į laukus ir vėl supras, vėl žinosi – žinosi nesuprasdamas – girdėsi iš labai giliai spalvas, kvėpėjimus – ir susidūmosi, pats nežinodamas ko.“ (p. 87) Kaip ir visoje kultūroje, kaip paliudyta kryždirbystės, pagoniškos ir krikščioniškos tiesos darniai egzistuoja viena greta kitos, viena kitą pa-pildydamos.

Vienu metu net svarstęs kunigystės pašaukimo klausimą, Mekas pa-sirenka poeto kelią, dabar būtų galima sakyti – menininko kelią. Tačiau tai netrukdo jam kūrybinę galią suvokti žmoguje kaip dievišką. Šių sąvo-kų prireikia ten, kur paprasti žodžiai nėra pajėgūs išsakyti to, kas vyksta, gelmę, slėpinį ir dramatiškumą. Išvykstant iš Europos į Ameriką, paskutinį kartą važiuojant per Europą atsisveikinimo žodžiai ištariai Naujojo tes-tamento metafora: „Įdienojus saulė švietė per Veronikos skarą ant padū-mavusių akiračių, ant prasidedančių Šiaurės Vokietijos lygumų, sūrių ir šaltų, vienišų.“ (p. 353)

Savojo, gimtojo kontinento palikimas yra vienas didžiausių lūžių vi-dinio tapsmo istorijoje. Nuo šiol niekada nebebūti NAMIE tanpa eg-zistencijos būdu. Laive, vidury Atlanto, iki galo suvokiamas tremtinio lemties išbandymas: „Čiagi dabar, ant jūros, vidury Atlanto jaučiu, niekas negelbės, nepadės; viską turiu patsai iš savęs, iš pačios visatos esmės iš-

trėkšti, išveržti: čia man sielos, mano žmogiškosios esmės bandymas. Čia tik oras, tik vėjo ir druskos pritvinkęs, ir daugiau negu bet kada ar bet kur verčia mane gręžtis į patį save, nieko kito nėra ko atsiremti.“ (p. 359)

Turėdamas savąjį aš, žmogus tampa pajėgus įsišaknyti dykumoje, jam negresia tremtinio atskirtis: „Kartais aš jaučiuos kaip šuva. Aš prisirišu prie kiekvienos vietos, kurioje aš pasilieku ilgiau nei vieną dieną. Numeskit mane dykiausioj dykumoje, palikit mane joje. Grįžę po kelių dienų jūs rasite mane jau įleidusį į ją šaknis, į patį jos vidurį.“ (p. 523)

Apibendrinant galima teigti, kad Meko dienoraščiuose *Žmogus be vietos: nervuoti dienoraščiai* artikuluojama tapatybė yra artima brandžios modernybės žmogui. Tai savęs kūryba radikalių lūžių kontekste. Viską praradus identitetas susikuriamas iš naujo, kaskart iš naujo, panaudojant turimus egzistencinius resursus: „Aš šitai viena ranka įsikibęs į ateitį – jūs tai vadinat modernizmu; kita aš laikausi protėvių, praeities – savo būties vaikystės!“ (p. 131) Nelikus kitų atramų, buvimas tuo, kuo esi iš prigimties, padiktuotas vidinės būtinybės. Taigi tautiškumo dėmuo praranda ideologinį angažuotumą ir tampa egzistenciniu tapatybės dėmeniu. Jis padeda išvengti niveliuojančios, uniforminės civilizacijos prievartos. Lietuviškumas taip pat atrandamas kaip savieji, pirmųjų globėjų įdiegti gyvenimo pagrindai. „Kai štai dabar visur aplinkui tegirdžiu skundus ir sielvartavimus, aš stoviu tvirtai ir nejudėdamas ant savo pagrindų ir imu iš gyvenimo viską, ką gero randu – kad ir pragaro dugne.“ (p. 117)

LITERATŪRA

- MEKAS, Jonas. *Žmogus be vietos: nervuoti dienoraščiai*. Vilnius: Baltos lankos, 2000.
- GIDDENS, Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Iš anglų kalbos vertė Vytautas Radžvilas. Vilnius: Pradai, 2000.
- KAVOLIS, Vytautas. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994.
- NYKA-NILIŪNAS, Alfonsas. *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*. Chicago: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1998.

TOMAS VENCLOVA: „NEGALĖČIAU BE LIETUVIŲ KALBOS“

VANDA JUKNAITĖ

Tautinis identitetas yra dažna politinių diskusijų tema. Yale universiteto profesorius, poetas Tomas Venclova visuomenės sąmonėje įsitvirtino kaip tautinės inteligentijos kritikas. Retkarčiais įsižiebiančios karšti ginčai, kartais ir nuosaikesnės diskusijos pelnė jam lietuviškos kultūros oponento reputaciją. Venclova yra viešai išsakęs, kad žlugus sovietinei sistemai, svarbiausiu kritikos objektu jam tapo lietuviškoji inteligentija. „Dabar, kai nebėra sovietų valdžios, tas konfliktas su tautine inteligentija pasidarė centrinis, juo labiau, kad ir aš pats nesu linkęs jo užglaistyti.“⁴⁵

Sovietinė sistema ir lietuvių inteligentija galios požiūriu yra vargiai lyginami dalykai ir todėl diskusijos iš abiejų pusių kartais atrodo itin temperamentingai. Pagrindinis Venclovos kritikos taikiny – tautinės inteligentijos prisitaikėliškumas, provincializmas, tautiniai prietarai, problemiški santykiai su tautinėmis mažumomis ir kaimynais. Iš inteligentijos pusės dažniausiai užkliūva valingai pasirinkta Venclovos pasaulio piliečio tapatybė, įsitikinisio kosmopolito pozicija. Jo oponentams tai leidžia sakyti, kad jis nėra įsipareigojęs prigimtiniai kultūrai ir ji jam visai nerūpi. Dėl panašaus požiūrio Venclova jaučiasi nesuprastas, nereikalingas ar net ignoruojamas.

Kitas svarbus dalykas, trikdantis oponentų susikalbėjimą, yra Venclovos požiūris į emigraciją, ypač problemišškai atrodantis dabartinės masinės emigracijos iš Lietuvos kontekste. Venclovos publicistikoje emigracija apibūdinama permanentiškai kaip teigiamas veiksnys. Atsakydamas į žurnalo „Baltų forumas“ anketą, Venclova prisistato kaip entuziastingas amerikietis. „Esu užimtas, kaip tik Amerikoje žmonės būna užimti, ir jaučiuosi truputį kaip žonglierius, vienu metu svaidęs keliolika sviedinėlių. [...] Žodžiu, gyvenu turiningai ir įtemptai, kaip Lietuvoje niekada negyvenau ir negalėjau gyventi.“⁴⁶

⁴⁵ *Manau, kad... Pokalbiai su Tomu Venclova*. Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 195.

⁴⁶ VENCLOVA, Tomas. *Vilties formos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1991, p. 17–18.

Kurdamas paradigminę poeto išeivio lentelę, Venclova emigracijos patirtį apibrėžia kaip atveriančią galimybes, plečiančią akiratį, įgalinančią būti naudingesnį savajai kultūrai nei gyvenant Lietuvoje. Daugumoje publicistikos tekstų įsitvirtinimas emigracijoje pabrėžiamas kaip sėkmingas. „Kaip žinia, Jonas Jurašas stato spektaklius, Vladas Žilius tapo, na, o aš išleidau eilėraščių knygą, atidaviau spaudai vertimų knygą ir publikuoju amerikiečių moksliniuose žurnaluose straipsnius apie Donelaitį, Mickevičių ir Puškiną. Visuomeninė veikla man neduoda pajamų. Ji suteikia man tik įvykdytos pareigos pojūtį, be to, nemažą malonumą.“⁴⁷

Sąmoningai apsisprendęs emigruoti, priimdamas emigraciją kaip iššūkį, Venclova įsipareigoja sugriauti mitą: „lietuvis – tai svetimose žemėse džiūstantis augalas. Tai netiesa. Žinome, jog daugelis išeivijos rašytojų ne tik nesunyko, bet plačiai išsiskleidė. Tad vienas mano uždavinių yra sugriauti emigracijos, kaip neigiamo veiksnio, mitą.“⁴⁸

Šia prasme Venclovos nuostatos iš esmės skiriasi nuo Josifo Brodskio ir Czesławo Miłoszo, jo artimiausių bičiulių, pasirinkusių tą pačią išeivių lemtį, nuostatų. „Tėvynės ieškojime“ emigraciją Miłoszas vadina tremtimi. Jis pabrėžia ne tik patiriamą nerimą nežinomybės akivaizdoje. Emigranto būvį jis apibūdina „išsviestojo iš istorijos“ savijauta.

Tremtis atima iš mūsų atskaitos taškus, kurie padeda kurti projektus, pasirinkti tikslus, organizuoti savo veiksmus. Namuose kiekvienas jaučia ryšį su savo pirmtakais, pavyzdžiui, jei rašytojas, tai su rašytojais, jei dailininkas, su dailininkais ir panašiai. Mus skatina troškimas prilygti ir pranokti juos koku nors atžvilgiu – kad galėtume savo vardą pridėti prie jų vardų, kuriuos gerbia mūsų kaimelyje, mieste, mūsų krašte. Čia, užsienyje, viso to nelieka, mes esame išsviesti iš istorijos, kuri visuomet yra tam tikro žemėlapyje pažymėto ploto istorija, tad privalome susigrumti su nepakeliamu būties lengvumu, pavartojant rašytojo emigranto žodžius. Sveikatos atgavimas yra lėtas ir visada – tikrai dalinis.⁴⁹

⁴⁷ VENCLOVA, Tomas. *Vilties formos*, p. 29.

⁴⁸ *Manau, kad... Pokalbiai su Tomu Venclova*, p. 88.

⁴⁹ MIŁOSZ, Czesław. *Tėvynės ieškojimas*. Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 242.

Žvelgdamas į savanorišką tremtį kaip į globalizuoto pasaulio gyvenimo būdą, Miłoszas pabrėžia tremties iššūkius kaip esminį žmogaus vidinės laisvės išmėginimą. „Tremtis naikina, bet jei tavęs nesunaikins, tai jos dėka būsi stipresnis.“⁵⁰ Miłoszas pripažįsta daugybę emigracijos priežasčių, viena iš jų yra ta, kad gimtinėje neretai sunku ištvirti. Vis dėlto polinkį emigruoti Miłoszas sieja tiek su netobula aplinka, tiek su individualiomis charakterio savybėmis ir asmeniniu apsisprendimu, aiškiai juos ironizuodamas. „...žmonės supras, kad ieškant laimės tolimuose kraštuose reikia būti pasirengusiems nusivilti, netgi – abejotinam malonumui šokti nuo keptuvės tiesiog į ugnį.“⁵¹

Esė „Apie tremtį“ Miłoszas baigia autoironišku anekdotu, kaip europietis kelionių biure paprašo gaublio, norėdamas rasti šalį, į kurią norėtų vykti. Atidžiai jį apžiūrėjęs, grąžina sakydamas: „ar neturite ko nors kito“⁵².

Venclovos mąstyme matome besąlygišką nepriklausomybės, nesusisaistymo siekį, jo paties žodžiais tariant, norą „išemigruoti iš dabarties“. Todėl ypatingai įdomu dabarties kontekstuose pažvelgti, kas tokiam žmogui yra prigimtinė kultūra, ką ji reiškia ir ar užima jo gyvenime kokią nors vietą.

Turime grįžti prie kritinio santykio su tautine inteligentija. Pirmiausia ir ypatingos kritikos, Venclovos nuomone, ir sunku čia su juo nesusitikti, nusipelno bejėgiškumo ir nepasitikėjimo savimi jausena, lemianti nedrąsą gyventi globaliame atviraime pasaulyje. „O kalbant apie lietuvių kultūros autizmą, galima teigti, kad jo, aišku, esama, ir tai rezultatas vis to paties nepasitikėjimo savimi, to požiūrio į save, kad mes esą labai trapūs, labai silpni, esam baisiam pavojuje, beje, permanentiškame, ir mums reikia visais būdais izoliuotis, siekiant išlikti. Man šios baimės atrodo perdėtos ir kenksmingos.“⁵³

Ne kartą Venclova aršiai yra kritikavęs gėrėjimąsi savo bejėgyste ir amžinos aukos sindromą.

⁵⁰ Ten pat, p. 250.

⁵¹ Ten pat, p. 251.

⁵² Ten pat.

⁵³ *Manau, kad... Pokalbiai su Tomu Venclova*, p. 190–191.

Amžinos aukos kompleksas vargu ar suderinamas su asmeniniu ir tautiniu orumu. Ir vargu ar jis turi būti taip įamžinamas, kaip daugelis mūsų šalyje norėtų. Savęs pervertinimas paprastai būna antroji nepakankamo savęs vertinimo pusė, o mums neverta savęs menkinti, nes mes, mano nuomone, esam pakankamai stipri tauta. Aišku, šio nepasitikėjimo savimi priežastis – daugybė traumų, patirtų istorijai bėgant. [...] Šios traumos turi praeiti ir vienas iš esminių mano paties gyvenimo tikslų – padėti joms greičiau praeiti.⁵⁴

Kritiniame, mąstyti verčiančiame, žadinančiame sąmoningumą požiūryje Venclova mato vidinio išsilaisvinimo galimybę. Kritikos žodžiai yra padiktuoti ne noro pažeminti ar sumenkinti, o atvirksčiai, įkvėpti mažai kultūrai pasitikėjimą.

Man atrodo, kad šiandien esame jau tokie stiprūs ir taip gerai pasirodėme kaip tauta, kaip valstybė, kaip žmonijos dalis, kad neturėtume šito bijoti. Jei mes kur nors brėžiame ribą, iki kurios galime kalbėti ir kurią peržengę jau tarnaujame svetimiesiems, paprastai klystame. Kalbėti ir pasakyti viską turi kiekvienas. O intelektualo pareiga – nebijoti barti ne tik svetimųjų, bet pirmiausia saviškių.⁵⁵

Kalbėdamas apie santykius su lenkais – amžinąją mažesnės tautos problemą dviejų valstybių sąjungoje – Venclova ištaria to paties pasitikėjimo padiktuotus žodžius: „Asmeniškai visai neįtariau, kad kaip lietuvius priklausyčiau antraeilei tautai.“⁵⁶

Emociniu požiūriu, keičiantis sociokultūriniais kontekstams, nuostatos savo tautos atžvilgiu šiek tiek kinta. Pirmaisiais atgimimo metais, kai visiems dainuojančios revoliucijos dalyviams būdinga entuziastinga viltis, ir tada Venclova nepraranda intelektualinės distancijos, apibrėždamas priklausymo tautai modernų identitetą, ne tiek išorinius nacionalinius atributus, kiek gelminę, pasirinktą savastį.

⁵⁴ *Manau, kad... Pokalbiai su Tomu Venclova*, p. 185.

⁵⁵ *Ten pat*, p. 129.

⁵⁶ VENCLOVA, Tomas. *Vilties formos*, p. 200.

Lietuva yra visų mūsų dalis – tai, kas neleidžia sustingti, išjudina iš nevilties, padeda įprasminti mums duotąją egzistenciją. Lietuva yra traukos laukas, kurio poveikį junta kiekvienas mūsų, kur bebūtų – Lenos žemupio lageryuose ar Paryžiaus aikštėse, Vorkutoje ar Čikagoje. Priklausymas tam laukui ir apibrėžia lietuvį. Kilmės ir kraujo ryšys, katalikų tikėjimas, ar to tikėjimo stoka, netgi lietuvių kalbos mokėjimas ar nemokėjimas, šiuo atžvilgiu yra antraeiliai dalykai.⁵⁷

Venclovos pasitikėjimas gimtąja kultūra, susiformavęs dar disidentinės veiklos metais, remiasi giliu įsitikinimu, kuris sietinas su asmenine drąsa ir išsiugdyta nepriklausoma laikysena. Įbaugintai, bandančiai prisitaikyti visuomenei ir kritinis, ir teigiantis požiūris turi įkvėpti drąsos ir vilties.

Lietuvai, mano manymu, dar kenkia nuolatinis kartojimas sau ir kitiems, kad esame menki, silpni, beviltiškame pavojuje. O juk lietuvių tauta yra daug padariusi ir daro. Lietuvos istorinė tradicija ne menkesnė, pavyzdžiui, už Lenkijos ar Švedijos, ir tai visada dera prisiminti.⁵⁸

Baltijos kelias, Sausio 13-osios įvykiai, atkreipę viso pasaulio dėmesį, Venclovos priimami kaip asmeninių siekių išsipildymas. Šie žodžiai parašyti 1990 metais gegužės šeštą dieną, Lietuvai prieš du mėnesius paskelbus Nepriklausomybės aktą.

Niekada savo istorijoje Lietuva tiek daug nereiškė žmonijai, kaip šiandien. Ji yra centrinė pasaulinės spaudos ir televizijos tema – ir, matyt, liks dėmesio centre dar ilgai. Žinoma, taip nebus per amžius. Bet Lietuvos jau niekada nebus galima ignoruoti ir nepastebėti. Prieš tai, kas vyksta Lietuvoje šiandien, nublanksta ne tik nepriklausomybės paskelbimas 1918 metais, bet ir sukilimai prieš caro valdžią, ir Durbės ir Žalgirio mūšiai. Lietuva virto vienu iš esminių laisvės simbolių visiems laikams. Ir tai lygiai taip pat neišbraukiama, kaip Kovo 11-osios aktas.⁵⁹

⁵⁷ VENCLOVA, Tomas. *Vilties formos*, p. 247.

⁵⁸ Ten pat, p. 245.

⁵⁹ Ten pat, p. 250.

Tačiau entuziastingas polėkis niekada nepaneigia blaivios racionalios refleksijos ir tai esminė Venclovos mąstymo žymė. Atgimusią Lietuvą Venclova įsivaizduoja ne Šiaurės Atėnais, o kuklia, civilizuota Europos valstybe. Po okupacijos dešimtmečių ir tai jau būtų didelis laimėjimas.

Bet tam turime mokytis ne vien tautinės savignyos, kurios pramokom visai neblogai, o pirmiausia skepticizmo, kriticizmo, sugebėjimo matyti savo trūkumus ir klaidas, tolerancijos, pagarbos kaimynui, partneriui bei oponentui, atsakomybės.⁶⁰

Pagerbdamas kovojusių už laisvę aukas ir viltis, Venclova vis dėlto linkęs žvelgti ne į praeitį, bet į ateitį. „Prisipažinsiu, šiandien daugiau galvoju apie tą artėjantį tūkstantmetį, negu apie senovės baltus, Gediminą, Vytautą, Basanavičių ir Kudirką.“⁶¹

Venclovos mąstymo tikslas yra laisvė ir demokratija, nepriklausoma valstybė svarbi tik kaip sąlyga joms užtikrinti.

Atminkime, kad žmogaus teisės yra logiškai pirmesnės už tautos teises. Žinoma, jei tauta pavergta, tai ir žmogaus teisės joje visada bus pažeistos. Bet teisingas yra ir atvirkštinis tvirtinimas. Tauta gali valstybėje dominuoti, bet jeigu žmogaus teisės ir mažumų teisės valstybėje yra pamintos, tai ir viešpataujanti tauta esmėje yra vergė, jokių teisių neturi. Tai atsitiko vokiečiams nacizmo laikais; taip atsitiko rusams jau carų juo labiau komunizmo laikais; ir labai norėčiau, kad taip neatsitiktų lietuviams.⁶²

Pasitikėjimą savosios kultūros gyvybingumu ir svarba turėtume siesti su individualia valia, kryptingai planuojančia ir kuriančia savo paties gyvenimą. Čia svarbu atkreipti dėmesį, kad tai, kas paprastai suvokiama kaip potencialus pavojus mažai kultūrai, Venclovos suprantama kaip galimybė šių dienų pasaulyje. Šių dienų kultūra kitaip, kaip policentrinė ir pliuralistinė, neįsivaizduojama. Venclovos požiūriu mažos, mažai žino-

⁶⁰ VENCLOVA, Tomas. *Vilties formos*, p. 254.

⁶¹ Ten pat.

⁶² Ten pat, p. 252.

mos literatūros kartais siūlo įdomius sprendimus ten, kur imperinių galybių literatūra neatlaiko modernių laikų slėgimo.

Besąlygišką, be išlygų susitapatinimą su savąja tauta Venclova pripažįsta vienu vieninteliu aspektu – kaip sąmoningos atsakomybės už visa, kas padaryta tautos vardu, prisiėmimą.

Jei laikysime tautą didžiule asmenybe, – o tiesioginis jausmas sako, jog šitas personalistinis požiūris yra vienintelis vertingas ir teisingas požiūris moralinėje plotmėje – tai ši asmenybė aprėpia visus, ir teisuolius, ir nusikaltėlius. Kiekviena nuodėmė sunkina visos tautos ir kiekvieno jos nario sąžinę. Versti kaltę kitoms tautoms nederą. Savo kaltes jos pačios išsiaiškina. MŪSŲ kaltes reikia aiškintis ir apgailėti mums. Tiesą sakant, čia ir yra priklausymo vienai ar kitai tautai prasmė.⁶³

Paskutinysis šios citatos sakinyss atskleidžia Venclovos santykio su savąja tauta esmę. Ryšiai su žmonėmis mus įpareigoja, ir labiausiai įpareigoja ryšiai su artimiausiais žmonėmis. Tik su niekuo nebesusijęs žmogus gali nieko nebepaisyti. Visais kitais atvejais Venclovos santykį su tautine bendruomene apibūdina refleksyvi distancija.

Ypatingo dėmesio nusipelno Venclovos santykis su kalba.

Bet mes skiriamės nuo Dievo tuo, kad įstengiame matyti pasaulį tikrai per kalbą. Bet kurio šimtmečio poetas turi pasirinkti: arba kurti gražias struktūras iš kalbos topų ir klišių (klišė – plati sąvoka, čia įtrauktini madingi normų pažeidimai, vers libre ir taip toliau) – arba bandyti tai, kas neįmanoma, vadininti tai, kas nepavadinama.⁶⁴

Savo ryšį su gimtąja kalba Venclova vadina „meilės nuotykiu“⁶⁵. Jo ištikimybė gimtajai kalbai yra stoviška ir savotiškai herojiška. Venclovos gimtoji kalba tik mokosi siekti pasaulio aukštumų, apie ją prozininkas Saulius Tomas Kondrotas yra pasakęs, kad lietuvių kalba jis negalintis pasakyto to, ką norėtų. Versdamas poetus į lietuvių kalbą, kurdamas in-

⁶³ Ten pat, p. 136–137.

⁶⁴ Ten pat, p. 483.

⁶⁵ Ten pat, p. 69.

telektinę elitinę poeziją tokio priekaišto gimtajai kalbai Venclova nėra niekada išsakęs. Atvirkščiai, jo visada santūriame sudrausmintame kalbėjime santykis su gimtąja kalba išsakomas pabrėžtinai atvirai: „Negaliu gyvuoti be lietuvių kalbos, tai mano natūralioji erdvė, eiles rašau tik lietuviškai. Yra kultūrų žymiai galingesnių už lietuviškąją, bet man ji vis dėlto nesulyginama su jokia kita.“⁶⁶

Šiais žodžiais Venclova tarytum apibrėžia savo kultūrinę tapatybę, nuo kurios neįmanoma pabėgti, o gal ir nesąžininga bėgti.

Negalėčiau gyventi be lietuvių kalbos. Noriu, kad ji turėtų tas pačias teises kaip ir kitos kalbos, įskaitant didžiausias, ir esu tikras, kad kalbų įvairovė ir gausybė – brangus pasaulinės kultūros turtas. Bet nenoriu pasiduoti kalbos mistikai. Kalbos išsaugojimas ir įtvirtinimas – būtinas – bet nereikia manyti, kad jis automatiškai užtikrina išganyumą.⁶⁷

Nelinkęs į mistifikacijas ir romantinius gestus, Venclova lietuvių kalbos lemtį, jos išlikimą ir atgimimą vis dėlto prilygina stebuklui.

Joks kultūrologas nebūtų išpranašavęs, kad po šimto metų bruknelė pavirs visai nemenku ažuolu, netgi dviem ažuolais – Lietuvoje ir išeivijoje; kad lietuvių kalba sugrįš į Vilnių ir Klaipėdą, kad lietuviškai šnekantys bet kurios profesijos žmonės sieks pasaulinio lygmens; ir juo labiau nebūtų išpranašavęs, jog visa tai įvyks nepaisant pasaulinių karų, totalitarinių režimų, šaudymų ir deportacijų, kurių svorį Lietuva patirs kaip reta kuri pasaulio valstybė. Stebuklas akivaizdus.⁶⁸

Prigimtinės kalbos ir kultūros kūrėjams priskiriama galimybė pažadinti žmoguje kūrybos dvasią.

Savieji poetai reikšmingesni, nes pirmasis, intymus ir lemiamas susitikimas su poezija įvyksta tik per gimtąją kalbą (išretinta mano – V. J.); visi kiti

⁶⁶ VENCLOVA, Tomas. *Vilties formos*, p. 131.

⁶⁷ Ten pat, p. 252.

⁶⁸ Ten pat, p. 277.

susitikimai – jau antriniai. Be to, savieji poetai – ir tik jie – yra ta tradicija, kurią kartais dera ir neigti.⁶⁹

Labai svarbi Venclovos išsakyta mintis apie Maironio poeziją kaip savotišką atskaitos tašką. Maironio kalbėsena „[...] išliko mūsų sąmonės podoirvyje – kaip norma, nuo kurios atsispiriama, bet kuri visada yra būtina; kaip krantas, nuo kurio išplaukiama į kelionę, kaip etalonas, kuriuo gali ir turi būti matuojami nauji pasiekimai.“⁷⁰

Kadangi tautinę tapatybę Venclova laiko pasirenkama, ne paveldima kraujo ryšiais, kūrybos kalba taip pat yra sąmoningai pasirenkama. Irenos Miklaszewskos paklaustas, ką jis manęs apie Brodskio įvardytas knygos *Pašnekesys žiemą* tris gimtąsias kalbas: lietuvių, lenkų ir rusų, Venclova atsako: „Neslėpsiu ir to, kad kai rašau, į šių kalbų ir literatūrų patirtį atsižvelgiu daugiau nei į kitų. Bet gimtoji mano kalba – lietuvių.“⁷¹ Jaunystėje bandęs rašyti ir rusiškai, kūrybos kalba Venclova pasirenka lietuvių kalbą, todėl, „kad tikrai neįmanoma negimtąja kalba rašyti taip gerai kaip gimtąja.“⁷²

Turėdamas keletą ryškiai išreikštų tapatybių, Natalijos Igrunovos paklaustas, kuo jis pats save laikęs, poetu, filologu, publicistu, žmogaus teisių gynėju?, Venclova atsako: „Aš rašantis žmogus, tai yra rašinėjantis eilėraščius, tiesa, nedaug ir retai.“⁷³

Galėtume teigti, kad subjektyvioji vidinė tapatybė yra esmingai susijusi su kalba. Vis dėlto „svarbiausiu savo gyvenimo turiniu vis dėlto laikyčiau poeziją“.⁷⁴

Likdamas ištikimas pačiam sau, emigraciją Venclova apibūdina kaip galimybę sąmoningai susitikti su gimtąja kalba.

Manychiau, jog emigracijoje daugiau skaitoma gimtąja kalba. [...] Knygų kalbai, kitų laiko pjūvių kalbai čia tenka didesnis vaidmuo negu tėvynėje. Ji

⁶⁹ Ten pat, p. 318.

⁷⁰ Ten pat, p. 285.

⁷¹ *Manau, kad... Pokalbiai su Tomu Venclova*, p. 137.

⁷² Ten pat, p. 136.

⁷³ Ten pat, p. 177–178.

⁷⁴ Ten pat, p. 214.

čia įsismelkia į poeziją kur kas natūraliau nei tėvynėje. Ji tampa ir poezijos šaltiniu ir jos raiška.⁷⁵

Vis dėlto poezijoje mes prisiliečiame prie subjektyviosios vidinės tikrovės, kuri dažnai pačiam žmogui lieka paslaptimi, iki galo neatsiveria niekam, net jam pačiam. Poezija atveria kitą plotmę ir kitus asmenybės parametrus. Mes susiliečiame su sudėtingu žmogaus vidaus pasauliu, sunkiai įvardijamu vienareikšmėmis tezėmis ir žodžiais. Į Donatos Mitaitės klausimą apie nostalgiją, „ar poezija išduoda tai, ko poetas pats sau nenorėtų prisipažinti“, Venclova atsako:

[...] nedera abejoti, kad kai kuriuos psichologiškai sunkius dalykus „cenzūruojame“, pašaliname iš sąmonės lauko ir kasdieniame gyvenime laikomės (netgi jaučiamės) taip, lyg jų nebūtų, tačiau jie prasiveržia eilėse, paveikluose ir t. t.⁷⁶

Ieškodami atsakymų į rūpimus klausimus Venclovos poezijoje mes įeiname į kur kas sudėtingesnį pasaulį nei publicistika ir eseistika. Čia nėra vienos plotmės, vienareikšmių prasmų. Venclovos poezija apvalyta nuo individualizuotos emocinės išpažinties, jai būdingas universalizmo siekis ir amžinųjų formų ilgesys. Vis dėlto galime į ją žvelgti kaip į vidinę patirtį, eilėraščiuose atsiveria ir tragiškasis egzistencijos matmuo, ir tai, ko „sąmoningai nesu suvokęs“. Eilėraščių knyga *Reginys iš alėjos* pasirodė po ilgesnės kūrybinės pauzės. Ieškant, kaip poezijoje reiškia nostalgija, ypatingo dėmesio nusipelno eilėraštis „Arbatinė settlemente. Variacija“ („Iš Kinijos užrašų“). Pavadinimo žodis „variacija“ reikštų, kad tema yra vienas iš variantų, turėtume suprasti, kad yra ir kitų, panašių į šį. Kartu su lyriniu objektu mes įvedami į pasaulį „niekur, sode“. Tačiau sodo nėra, yra tik sodo šešėlis, nėra ir puodelio, tik jo šešėlis, verandoje sėdi mirusieji. Settlementas yra kitataučių gyvenamas miesto rajonas. Tai apibrėžia jo svetimumą supančiai aplinkai. Eilėraščio žmonės įstrigę laike ir uoste:

⁷⁵ Manau, kad... Pokalbiai su Tomu Venclova, p. 154.

⁷⁶ Ten pat, p. 231.

nuobodžiauja, keikia likimą, lošia madžongą,
apsišaudo replikom: „Šiandien vėsiau“, „Atsitrauk“,
„Paketbotas vėluoja“, „Nejau čia lindėsiu kol gyvas?“⁷⁷

Žodžiai „Nejau čia lindėsiu kol gyvas“ išduoda, kad svetimumas aplinkai nėra laikinas turistų išgyvenimas, kuris atvažiuoja ir tuoj išvažiuos. Tai nuolatinė, nesibaigianti, nežinia kiek trunkanti būseną. Eilėraščių vaizdinioje mes matom pasaulį be ataskaitos taškų, kaip jau minėta, taip Miłoszas apibūdina tremtį. Žmonės setlemente neatpažįsta vieni kitų, kadangi nėra to tikro, stabilaus ataskaitos taško, pagal kurį būtų galima susivokti, atpažinti vieniems kitus:

Aš jiems irgi šešelis. Neaišku (skirtybių nedaug),
kas iš mūsų yra negatyvas, kas pozityvas,
kas tikrovė, kas atspindys [...] ⁷⁸

Matome neatpažįstamą, svetimu tapusį pasaulį, nutrūkusius ryšius su kitais žmonėmis ir su erdve. Kalbantysis, turbūt tas, kuris norėjo „išemigruoti iš dabarties“, čia jaučiasi iškritęs iš laiko tėkmės, nebeaišku, „kas *perfectum*, o kas beišnykstantis *praesens*“⁷⁹. Jūroje tirpsta žemynas, šimtmečiai išsisklaido kaip garai, eilėraščių subjektas abejoja pasaulio ir savęs paties realumu. Svetimumas įsismelkia į pačią subjekto gelmę, nutraukdamas ryšius su supančiu pasauliu ir pačiu savimi. Tikrovė – tiek vidinė, tiek išorinė – tampa neaiški. Neaiškumas yra sunkesnis išgyvenimas nei nostalgija. Dažnai jis prilygsta „nesimui“. Tai mėgstamas Venclovos žodis, dar ne mirtis, bet jau ir ne gyvenimas: niekur, niekieno, su niekuo nesusijęs ir niekam nepriklausantis, iškritęs iš laiko ir iš erdvės. Universalumo siekiančiame Venclovos eilėraštyje galime atpažinti ne tik tremtinio situaciją, bet ir postmodernaus žmogaus savijautą, jį lydintį žlugdantį neaiškumą pasaulyje be stabilų ataskaitos taškų. Iš belaikės dimensijos išsivaduojama suradus „vienas kitą“. Ryšys su kitu yra būdas atgauti save, šešelių karalystėje atgauti „kūną ir dvasią“.

⁷⁷ VENCLOVA, Tomas. *Reginys iš alėjos*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 38.

⁷⁸ Ten pat.

⁷⁹ Ten pat.

Ryšio su kitu, kitais egzistencinė būtinybė atsiveria, suabsoliutinama eilėraštyje „Prisikėlimas iš numirusiųjų“. Prisikėlimas iš numirusiųjų yra šerdinė krikščionybės tikėjimo tiesa, šiame eilėraštyje jam tenka akmeistų pamėgtos slaptos citatos vaidmuo. Taip į dviejų žmonių suartėjimą atsitiktiniame svetimame pakelės motelio kambaryje įsismelkia sakralumo, ypatingos švaros tonacija. Eilėraščio subjektas dažniau nei „aš“ kalba „mes“ vardu. „Mes“ čia svetimi, laikini, niekieno, beveik mirę. Poetinė kalba subtiliom priemonėm brėžia dvilypę situaciją tarp tikrovės ir sąmonės vaizdinių. Eilėraščio kalba nuolat veria čia ir ten, šiaups ir anapus situaciją: „Anapus marių, šiaups atlapų balkono durų“. Šiame eilėraštyje aiškiai išgirstame nostalgijos balsą kartu su „vainiko trauką neigiančiu lapu“⁸⁰. Anapusinė, ankstesnė tikrovė persikelia į atmintį ir kalbą ir tokiu būdu toliau tęsia savo gyvenimą. Atmintis grumiasi su nebūtimi, pratęsdama to, kas prarasta, gyvavimą: „bet medis tebėra, kol aš kalbu“⁸¹. Bežadis medis braunasi iš atminties

į šią beviltiškų fasadų gatvę
iš supančio apgriuvusius namus,
kitam žemyne sunaikinto sodo⁸²

Medis tampa gyvas, atmintis prikelia jį iš numirusiųjų, jis gyvena antrą kartą. Vieną kartą iš tiesų kitame žemyne jaunas, stiprus ir kitą kartą eilėraštyje kalbančių „mūsų“ atmintyje.

ir aš beveik žinau (ar man atrodo):
Kažkas, kaip jį, atsimeina ir mus.

Medis eilėraštyje metaforiškai keičia egzistencijos formas. Čia jis prilygintas poetinės eilėdaros formai: „išdilusi laibų šakų silabika“. Kitur „it žaibas nušvitęs nuo lajos iki liemens“, jis įsiterpia į dviejų žmonių intymų suartėjimą, kartu su jais žengdamas į išnykimą vienas kitame,

⁸⁰ VENCLOVA, Tomas. *Reginys iš alėjos*, p. 25.

⁸¹ Ten pat.

⁸² Ten pat.

į beasmenę būtį,
ir amžinybę nusveria minutė,
kai ilsimės ant priegalvio akmens.⁸³

Dviejų žmonių susiliejimas į vieną tobulas, tyras, tačiau jis vyksta „ankštam karste motelio kambary“. Kaip ir „Arbatinėj settlemente“ šiedu žmonės nežino, ar jie tikri, ar jie iš tikrųjų yra, kadangi jie yra kitų užmiršti, vadinasi, savotiškai mirę. Semantiniai eilėraščio klodai daugiasluoksniai, jie dengia vienas kitą. Motelio svetimumą „beviltiškų fasadų gatvėje“ uždengia sakralios vietos atributika: antkapis navos vidury, gotikinis stulpas, atmenantis Dievas parašytas didžiąja raide, o publicistikoje jis rašomas mažąja.

Norėjęsi atkreipti dėmesį į žodžio tikslumą, santūriausiomis priemonėmis išreiškiantį sunkiai žodžiais įvardijamus dalykus. Erdvės svetimumas, tos, kur „mes“ dabar, yra nusakytas be galo taupiomis priemonėmis. Ypatinga prasmė beviltiškų fasadų kontekste tenka sakiniui „Į nesimą žvelgia lęšis“⁸⁴. Nesimas, ko gera, tik Venclovos vartojamas poezijoje ir vertimuose žodis, lyg į būtį, lyg į nebūtį žvelgia ne akis, o lęšis. Jis kalba nebe apie visavertę egzistenciją, o apie negyvą jos mechaniką.

Kaip matome, poetiniai tekstai atveria kur kas sudėtingesnę, komplikutesnę asmens santykį su tikrove. Veiklaus amerikiečio, entuziastingo keliautojo, aistringą disidentą nuostatas jie papildė gilaus tragizmo ir nevilties būsenomis.

Eilėraščių rinkinį *Reginys iš alėjos* užbaigia eilėrašties „Komentaras“. Venclovos poezijos kalba yra itin turtinga, bet santūri. Eilėrašties „Komentaras“ yra tarsi atsitolinimas nuo paties savęs, savęs paties peržengimas. Tai tarytum sąmoningas įsipareigojimas sau pačiam. Eilėrašties skirtas kalbai, bet po ją galime nujausti sudėtingą duotybės problemą, sąmoningo santykio ir įsipareigojimo tai duotybei problemą:

Pirmiausia, nors tai ir sunku, mylėti kalbą,⁸⁵

⁸³ Ten pat, p. 26.

⁸⁴ Ten pat, p. 25.

⁸⁵ Ten pat, p. 60.

Nors eilėraštyje niekur nepaminėta gimtoji kalba, iš apibūdinančių ženklių galima suprasti, apie kokią kalbą kalbama. Tai pažeminta ir išniekinta kalba, „skundiko mašinraštį“, „tardytojų kabinetuose“, „ant išviečių sienų“. Įvaizdžiai pernelyg aiškiai primena sovietinę tikrovę ir atrodo, kad lyriniam subjektui yra svarbiau mylėti kalbą ne dėl to, kad ji gimtoji, bet todėl, kad ji išniekinta ir pažeminta.

Vidinis įsipareigojimas yra kilęs kritinėmis aplinkybėmis:

Pilkuos pastatuos, kur laiptinės dugną sergi
plieniniai tinklai, idant ne žmogus, bet amžius
parinktų mirksnį, kada bus leista numirti;

beveik suirusią, kimią, prišnerkštą triukšmo
ir įniršio. Taigi, mylėti kalbą.⁸⁶

Atrodo, regime ribinę nevilties situaciją. Apsauginį tinklą turi psichiatrijos klinikų, gal dar kalėjimų laiptinės, kad sugalvojęs nusižudyti negalėtų to padaryti. Vidinis įsipareigojimas kalbai kyla ribinėj nevilty, situacijoje, kai nuo tavęs nepriklauso tavo paties gyvenimas. Įsipareigojimas kyla iš subjekto vidaus ir neturi kitų atramų, tik save patį:

Taigi, mylėti kalbą,
nutremtą žemėn drauge su mumis, kadangi
net ir tada joje atsišviečia
pirmykštis žodis, užgimęs tarsį kitokioj visatoj.⁸⁷

Venclovos eilėraščio audinys daugiasluoksnis. Į brutalią kalbos tikrovę įsiterpia tyra, švari pirmapradžio žodžio, pajėgiančio sukurti naują pasaulį, plotmė.

Stoiška akistata su tikrove, kurioje nėra nieko paguodžiančio, čia paklūsta santūriai kalbos raiškai. Nutremtam kelio atgal nėra ir:

⁸⁶ VENCLOVA, Tomas. *Reginys iš alėjos*, p. 60.

⁸⁷ Ten pat.

tie, kas bando sugrįžti į prarastą erdvę,
 apvalydami kalbą, turi suprasti,
 kad beveik tikrai pralaimės. Nes durys,
 kaip žinoma, tolsta greičiau, nei prie jų artėji.⁸⁸

Gilus totalus atvirumas sau pačiam, tiesos sakymas sau pačiam iš-
 lieka vienintelė galimybė tikrai, nesumeluotai būti. Venclovos poezijos
 eilutės atrandame tai, apie ką Miłoszas kalba savo eseistikoje:

[...] Taip pat neižengsi
 į svetimą rojų (nes rojų gausu). Jį pasiekęs
 nutrina savo pėdas ir pameta raktą.⁸⁹

Pasiekęs svetimą rojų dingsta nežinioje. Tame pasmerktume išsigel-
 bėjimą teikia kuriančioji galia –

Sako, esi tik įrankis. Tau diktuoja
 galia, kuriai pažvelgęs į veidą apaktum.⁹⁰

Tačiau tai ne dieviškos malonės laukas. Didesnės, tauresnės už žmo-
 gų galios – tik nuojauta. Jos turi siekti „apgrai bom, įtempęs jėgas, neap-
 saugotas tinklo.“ Tai sąmoningas apsisprendimas rašyti gal niekam ne-
 reikalingus eilėraščius niekam nežinoma kalba, ties paskutine nevilties
 riba, ribinėj situacijoje, kai šokti žemyn atrodo guodžianti išeitis. Tačiau
 valingas dvasios judesys renkasi ne šuolį žemyn, o vektorių į viršų: „kaž-
 kas viršuje pasveikins (o gal nepasveikins).“

Eilėraščio kalba artėja prie neįmanomų įvardyti dalykų, prie kūry-
 bos paslapties, kur žmogus susitinka su kažkuo didesniu už save. Tačiau
 šiame susitikime nėra romantinės patetikos. Ir lyrinis subjektas, ir die-
 viškasis redaktorius kuria eilėrašį atsargiai, užsiimdami paprasta gra-
 matika:

⁸⁸ Ten pat.

⁸⁹ Ten pat, p. 61.

⁹⁰ Ten pat.

[...] Kartais

pastūmęs tave patį į šalį, jis perstato pora žodžių,

pakeičia balsę, patikslina sintaksę, laipsnį.

Taip būna be galo retai, bet vis dėlto būna.⁹¹

„Komentaras“ talpina savy visatą prasmų, bet mums svarbiausia susitaikymo su pasauliu akimirka, kai iš ištirpusių, išgaravusių rūke tremties kontūrų išnyra atpažįstama erdvė.

nes raidės plaukia lapu, nelyginant ižas

upe ir staigiai ryškėja krūmas, krantinė, miestas.⁹²

Iš pamėgto Venclovos „nesimo“ su lyrinio subjektu mes persikeliamė į esatį. Tai įvyksta vienu sąmoningiausiu žmogaus dvasios judesiu, stoiska ištikimybė duotybei. Nors eilėraštis išsitenka moderniame universume, jame nėra tautinės atributikos, jis patvirtina ir išplečia prasmę, kurią Venclova ne kartą yra minėjęs publicistikoje: negalėčiau gyventi be lietuvių kalbos. Per ją, per kūrybos judesį pasaulis tampa atpažįstamas ir savas. Kūrybos judesys grindžiamas asmeniniu apsisprendimu kaip pareiga sau pačiam ir kažkam didesniau už save patį, stoisškai nieko nesitikint ir nelaukiant:

O kas tai skaitys (jei iš viso skaitys) tau nederą netgi žinoti.⁹³

Viename pokalbyje su Ričardu Pakalniškiu Venclova yra ištaręs tokį sakinį: „Bene vienintelis asmuo, kuris aiškiai įsijungė į tarptautinį kontekstą, buvo ir tebėra Jonas Mekas.“⁹⁴ Venclova būtų antrasis tai pasiekęs asmuo. Tai labai skirtingos asmenybės, labai skirtingi jų pasirinkimai ir vis dėlto verta juos palyginti. Abiejų jų likimai, jų emigracija – skirtinga, bet vis dėlto susijusi su totalitariniu režimu. Abiem būdingas apsisprendimas pamatyti platųjį pasaulį, sugrįžti į namus uždraudžia sistema – Mekui pokaryje nusileidusi geležinė uždanga, Venclovai LTSR Aukščiausios Tary-

⁹¹ VENCLOVA, Tomas. *Reginys iš alėjos*, p. 60.

⁹² Ten pat, p. 61.

⁹³ Ten pat.

⁹⁴ *Manau, kad... Pokalbiai su Tomu Venclova*, p. 177.

bos dekretu atimama pilietybė⁹⁵, taigi Venclova buvo priverstas prašyti JAV politinio prieglobsčio. Taigi, abiejų emigracija yra ir nulemta aplinkybių, ir sąmoningai pasirinkta. Abiejų asmenybių santykis su savo tautine tapatybe iš esmės skiriasi. Mekas sąmoningai tapatina save su lietuviškąja, tautine kultūra, nuolat pabrėždamas savo kilmės tautinę priklausomybę – aš esu lietuvis ūkininkas. Tačiau savo kūrybinei realizacijai, meninei raiškai Mekas renkasi universalią kino, visiems suprantamą vaizdo kalbą.

Venclova nuo pirmųjų žingsnių deklaruoja refleksyvią tapatybę, jis valingai renkasi pasaulio piliečio ir įsitikinusio kosmopolito poziciją, tačiau kūrybos plotmėje lemianti, nepakeičiama lieka lietuvių kalba.

Apžvelgę šių dviejų emigracijoje kuriančių iškilių asmenybių gyvenimą ir kūrybą, galime konstatuoti, kad priklausymas, savęs siejimas su prigimtinė kultūra tebėra svarbus asmenybės integralumo dėmuo.

LITERATŪRA

Manau, kad... Pokalbiai su Tomu Venclova. Vilnius: Baltos lankos, 2000.

MŁOSZ, Czesław. *Tėvynės ieškojimas.* Vilnius: Baltos lankos, 1995.

VENCLOVA, Tomas. *Vilties formos.* Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1991.

VENCLOVA, Tomas. *Reginys iš alėjos.* Vilnius: Baltos lankos, 1998.

⁹⁵ VENCLOVA, Tomas. *Vilties formos*, p. 13.

BŪTIES IR KULTŪROS REFLEKSIJA ALFONSO NYKOS-NILIŪNO DIENORAŠČIUOSE: TAPATYBĖS PAIEŠKOS

VIRGINIJA BALSEVIČIŪTĖ-ŠLEKIENĖ

Trečiasis Alfonso Nykos-Niliūno dienoraščių tomas dar nėra patekęs į intensyvią literatūrinę apyvartą. Tai padaryti siekiama šiuo tyrimu. Daugiaklodis, daugiaprasmis dienoraščių tekstas analizuojamas keliais aspektais. Ryškinami kasdienybės momentai, įvardijamos egzistencinės autoriaus būsenos, gilinamasi į kultūros ir literatūros refleksiją, ieškoma estetinių pažiūrų atspindžių. Atrandama, kad dienoraščių autoriui labai svarbi Marcelio Prousto kūryba, kuria nuosekliai domimasi. Paties Nykos-Niliūno santykis su tikrove iš esmės yra proustiškas. Dienoraštyje dominuoja nuolatinės prarasto laiko paieškos, panašūs yra ir tikrovės atradimo mechanizmai kaip ir Prousto romanų cikle. Tai lemia dienoraščio vaizdinių struktūrą ir emocinę tonaciją. Trečiame tome intensyviai išgyvenamas kultūros pasaulis – ir Vakarų Europos, ir Lietuvos, – o skaitytojas patenka į ypatingą išlavinto, intelektualinio skonio atmosferą.

Du pirmieji Nykos-Niliūno dienoraščių tomai jau funkcionuoja mūsų kultūroje. Jie analizuoti įvairiais aspektais, įrašyti į žanro istorijos raidą. Anot Rimanto Glinskio, „[...] tai pats didžiausias XX a. išleistas lietuviškas dienoraštis, [...] jis iš karto pasirenka kitokį bendravimo su tikrove būdą – ne faktų rinkimą, o refleksyvų santykį su aplinkiniu pasauliu.“⁹⁶ Ir nurodyti esminiai bruožai: „Nyka-Niliūnas rašė prancūziško tipo filosofinį dienoraštį, kibirkščiuojantį aštria intelektualine pagava, poetiško sakinio polėkiu, elegantiška frazuote, perimta iš klasikinės prancūzų literatūros [...]“⁹⁷. Neseniai išleistas trečias dienoraščių tomas⁹⁸ dar nėra patekęs į tokią intensyvią literatūrinę apyvartą. Tai siekiama padaryti šiame straipsnyje analizuojant daugiaklodį, daugiaprasmių tekstą, ryškinant jame svarbiausias būties ir kultūros paradigmas. Šis tomas pasirinktas todėl, kad jis

⁹⁶ GLINSKIS, Rimantas. *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 137.

⁹⁷ KUBILIUS, Vytautas. Du dienoraščiai – du literatūrinio gyvenimo paminklai. *Naujas Židynys-Aidas*, 2001, nr. 4, p. 181.

⁹⁸ NYKA-NILIŪNAS, Alfonsas. *Dienoraščio fragmentai, 2001–2009 ir papildymai 1940–2000*. Vilnius: Baltos lankos, 2009. Toliau cituojant iš šios knygos nurodomas tik puslapis.

labiausiai reprezentuoja vyriausiosios išeivijos kartos situaciją, laikyseną, vertybines orientacijas; dienoraštyje atsiskleidžia buitiskieji ir būtiškieji jo autoriaus gyvenimo aspektai, veriasi sudėtingas asmenybės pasaulis, vertas pažinimo.

Koks yra trečiasis Niliūno dienoraščių tomas? Ar tai ankstesnių tomų „intelektualinės avantiūros“ tęsinys, ar naujos patirties paliudijimas? Kokia yra asmenybės tapimo istorija, be kurios neįmanomas dienoraščio žanras, ir kaip ji ryškėja iš fragmentiškų kasdienybės įrašų? Kas sudaro gyvenimo turinį ir kaip jis yra atskleistas? Laukimo horizontai yra tikrai nemenki, prisimenant pirmųjų tomų turiningumą.

Trečiojo tomo dienoraščius Niliūnas rašė jau peržengęs aštuoniasdešimties metų sukaktį ir pats suformulavęs savąją situaciją:

„Blaiviai pesimistiškas klausimas: ar aš vis dar tebesu pajėgus protingai naudotis šiuo pasauliu?“ (p. 16)

Kaip teigia Glinskis, dienoraštyje atsiskleidžia asmenybės tapimo istorija, tačiau tai „fragmentuota istorija, nes rašančiojo vidinis portretas lipdomas iš mažyčių kasdienybės gabalėlių“⁹⁹.

Dienoraščio įrašai atskleidžia kasdienį jų autoriaus buvimą, gyvenimo būdą, kuris atrodo esąs paprastas, nekomplikuotas. Namai Baltimorėje, netolimi pasivaikščiojimai, išvykos į biblioteką ar prie vandenyno. Viešnagės pas Ostrauskus, pokalbiai telefonu su Vilniuje gyvenančiu Bradūnu, dukters Berenikos apsilankymai. Iš jaunystės metų pažįstamas išlikęs džiaugsmas vaikščioti vienam be tikslo (p. 23). Išlaikomi ir puoselėjami ryšiai, branginamos senos pažintys. Nelabai įvairus, bet įprastas namų gyvenimas yra rėmai, kurie ramiai palaiko vidinio gyvenimo tėkmę.

Bet dienoraščiuose nuolat pereinama, jų autoriaus žodžiais kalbant, „iš realaus pasaulio į mąstomąjį, egzistuojantį dabar, lygiagrečiai, anti-chronologiškai“ (p. 224), todėl vaizdinių struktūra labai natūraliai skyla į dvi grupes – jų autoriaus būsenas, apibrėžiančias egzistencinį asmenybės lygmenį, ir kultūros bei literatūros apmąstymus. Vertybinis lygmuo ryškėja kiekviename iš jų, bet ryškėja savaip. Anot Vytauto Kubiliaus, ra-

⁹⁹ GLINSKIS, Rimantas. *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai*, p. 38.

šantis dienoraštį asmuo visados „yra svarbiausia vertybinė instancija, teigianti save“¹⁰⁰.

Santykių „aš“ ir „pasaulis“ aiškinimasis trečiajame tome yra nuolatinis, daugelis momentų yra atpažįstami iš ankstyvesnių tomų. Buvimo fenomenologija išlikusi ta pati. Nuolat akcentuojamas savojo pasaulio hermetiškumas, savosios tikrovės svarba. Tam pagrįsti pasitelkiamos paralelės su gamta: „Gamta yra intensyviai privati, tad kodėl aš turėčiau būti kitoks?“ (p. 73) Skaitomų filosofų darbuose atkakliai ieškoma minčių, kurių patvirtintų teisę į pasaulio uždaramą. Nebuitinėje plotmėje dažnai svarstoma vienatvės problema. Dar antrame dienoraščių tome Niliūnas yra rašęs, kad „vienatvė yra vienintelis autentiško buvimo būdas“¹⁰¹. Trečiajame ši nuostata yra patvirtinama: „Būti reiškia (yra) būti absoliučiai vienam.“ (p. 102)

Vėlyvuosiuose dienoraščiuose nuolat keliama gyvenimo autentiškumo problema. Iš daugelio įrašų galima pajausti, kad jų autoriui pasaulio būklė atrodo neautentiška, žmogaus buvimas jame – taip pat. Įdomus Niliūno pastebėjimas, kad gyvenimą daro gyvą draudimai: „Kad ir kaip būtų keista, bet gyvenimą daro gyvą, visokie tabu, draudžiamos zonos, draudžiamos knygos, draudžiami veiksmai, draudžiami kambariai, draudžiami žodžiai, draudžiamos akys, draudžiamos mintys, pagaliau uždraustas vaisius, t. y. visa, kas draudžiama.“ (p. 28)

Pasaulis dienoraščiuose įvardijamas kaip *aklas ir kurčias* (p. 195). Giliuminė jo jausena kartais atsiskleidžia kaip itin negatyvi: „Žlugimas. Mes gyvenome ir gyvename žlugimu. Mes esame žlugimo vaikai. Mūsų daugiau miršta negu gimsta. Mes žlungame.“ (p. 222)

Kasdienio gyvenimo ritualai, grįžimas prie tų pačių būsenų kuria autentiškumo iliuziją. Buities dienoraščiuose tikrai yra daug. Atrodo, kad buities ir gamtos reiškinių aprašymas formuoja asmens tęstinumo prielaidas, palaiko būties prasingumo jausmą. Pabrėžtinai akcentuojama ištikimybė gamtai, daiktams, namams (p. 245). Ypač daiktams: „Mano daiktai, palikę vieni su manim šią saulėtą ir šiltą lapkričio dieną, – batuo- ta lėlė iš Florencijos, medinis arkliukas, klūpantis ant Modigliani mono-

¹⁰⁰ KUBILIUS, Vytautas. *Du dienoraščiai – du literatūrinio gyvenimo paminklai*, p. 84.

¹⁰¹ NYKA-NILIŪNAS, Alfonsas. *Dienoraščio fragmentai, 1976–2000*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 22.

grafijos, ir tik ką pražydęs kaktusas palangėje: jie žino, kad aš esu su jais.“ (p. 235) Pasaulis įgyja prasmę tik tapęs savosios tikrovės dalimi, jo visu-
ma mažiau svarbi arba visai pamirštama. Kasdienybė, priešingai, traukia;
džiaugiamasi pačiu džiaugsmu ja džiaugtis (p. 173), bijoma prarasti kon-
taktą su ja. Autorių žavi ir paprasčiausi darbai, tas „nuostabus yra kasdie-
nybės teatras“ (p. 55), ir kasdienybės daiktai, jų proporcijos, išdėstymas:

Šiandien man visi kasdieniškos namų apyvokos ir intymaus ritualo daik-
tai – virtuvės stalas, kėdės, arbatinukas, afrikietiškų žibuoklių vazonėliai ant
lango, Berenikos iš Florencijos atvežtas miniatiūrinis Nukryžiuotasis, Valery,
Virginijos Woolf ir Novalio portretai mano knygų lentynos lėlė – viskas atro-
do (yra) absoliuti poezija. (p. 101)

Šiame aprašyme galima atpažinti iš Prousto perimtą nuostatą, kad
daiktų ir peizažų grožis gali prilygti meno kūrinio grožiui. Tuo dažnai ir
gyvenama, kadangi „daiktai ir vietos neišduoda“ (p. 153). Sumažėjus kas-
dienių rūpesčių, sąmonėje „vėl pamažu užima įprastinės divagacijos apie
mano praeityje gyvenančius daiktus ir žmones. [...] Ir vėl skamba nieka-
dos nesibaigiančios vasaros Nemeikščiuose.“ (p. 279)

Dienoraščių įrašai liudija, kad gyvenama atidžiai įsižiūrint į pačią ar-
timiausią aplinką. Tokių fragmentų tikrai gausu. Rašoma apie kambarių
erdvę ir jų teikiamas patirtis:

Kambariai. Mano kambariai. Gyvi kambariai. Kambariai kaip žmonės. Kam-
bariai Nemeikščiuose, Kaune, Vilniuje, Berlyne, Aalene, Tubingene, Freibur-
ge im Breisgau, Baltimorėje. Gimtasis kambarys senojoje gyvenvietėje Ne-
meikščiuose [...]. (p. 362)

Ir įvardijama durų fenomenologija: „Šiandien ir vėl pergalvojau, kaip
mane visuomet žavėjo durys: durų simbolika, durų poezija; užtvaros, sie-
nos, portikai, frontonai, nišos vartai. [...]“ (p. 345)

Svarbus yra žvilgsnis pro langą, nes jame telpa visas pasaulis; šis mo-
tyvas kartojasi daugelyje įrašų.

Realių vaizdų ir įvykių aprašymai supinami sapnų aprašymais, tokie
įrašai yra visai savarankiški, sudarantys atskiros dienos esmę. Ypač svar-
būs pasikartojantys sapnai, jie autoriui prilygsta realybei, yra integrali

jo pasaulio dalis, dažniausiai gražinantys praeitį: „Šniokščiančio pavasario potvynio vandens užlietų šlaitų ir Kryželių pievos (deja, tik šio ryto sapne).“ (p. 84) Yra svajonių pasaulis, kuriam noriai atsiduodama – kaip gera būtų pagyventi, sakysim, Šiaurės Norvegijoje, „kur viešpatauja absoliuti vienatvė“ (p. 114).

Būties prasmingumo ir tęstinumo jausmą palaiko gyvenimas metų laikų ritmu. Juntama jų kaita, net menkiausios permainos, svarbios spalvos ir kvapai. Pagaunami pavasario artėjimo ženklai (p. 140), kalbama apie saulėtą vasaros didybę (p. 157) ir džiaugsmą, iškritus sniegui (p. 53). Atsiskleidžia dar iš gyvenimo Nemeikščiuose atsineštas supratimas, kad metų laikas yra įvykis (p. 105). Autoriui labai suprantamas banaliu laikomas žmonių polinkis kalbėti apie meteorologinius pasikeitimus, kadangi tai „visad nauja tema, lemianti dvasios ir kūno situacijas [...]. Vėjas ir lietus, visad nauji ir visad tie patys.“ (p. 162) Metų laikams paryškinti pasirinkama lektūra ir muzika. Sakysim, žiemai pajusti skaitomas Kristijonas Donelaitis (p. 367), pripažįstant, kad yra itin žavios jo keturių metų laikų uvertiūros (p. 295). Vasaros laiko pojūtį stiprina literatūrinės asociacijos: „O niekad nesibaigiančios Hamsuno ir Akuraterio vasaros!“ (p. 273) Metų laikų pajauta subtiliai supinama su muzikinėmis asociacijomis: „Rugsėjo mėnesį oras staiga pasidaro trapus, lengvai dūžtantis – kaip Ravelio muzika; reikia atsargiau žengti ir kalbėti. Niekas neatsako tuoj pat, bet tik pamąstęs.“ (p. 224) Buvimo džiaugsmas patiriamas, kai pavyksta „tik gyventi su daiktais, su vasara, su savimi“ (p. 111), pripažįstant, kad „tuščios nieko neveikimo dienos yra nuostabiausia gyvenimo dalis“ (p. 114). Žinomas ir „šventas nieko neveikimo džiaugsmas“ (p. 365), ir tuštumos, nuostabios, neslegiančios, jausmas. Tai būties pilnatvės patyrimai, ir jų trečiame tome yra nemažai.

Dienoraštyje pakanka ir disforinių būsenų, esama nuovargio žymių, slegia negalėjimas užpildyti egzistencinės tuštumos (p. 137). Kartais pasaulis atrodo „baigtas, išmuktas ir padėtas į lentyną“ (p. 347). Arba pajuntama „Tolimo poetika ir tragika. Viskas tolsta, – dienos, mėnesiai, metai, vardai.“ (p. 187) Patiriamas laiko išsekimas: „Staigi ir absoliuti tuštuma. Bet laiko nebėra. Nebėra nieko, kas nebūtų tik pasikartojimas. Balsas skliautuose, bet nebeatsimuša aidas. Ir miestas (Utena) nebe tas. Tik senas gluosnis prie tilto vaikišku balsu...“ (p. 275) Ypač daug tokių būsenų 2007 metų įrašuose: „Apeiginė vasaros vidudienio tyla. Aš esu pradžia,

kuri baigiasi. Manyje nėra nieko, kas būtų *pirmordialis*“ (p. 278) ir išgyvenamas „hermetiškas, minimalistinis laikas“ (p. 278).

Daugelyje įrašų varijuojama nuobodulio tema, savita ir tikrai niliūniška. Įvardijamas sekmadienių nuobodulys, prisiminimuose iškyla vasaros vidudienių nuobodulys ir vienatvė Utenoje (p. 37). Nuobodulys niekad nenusibosta (p. 46), kadangi yra pakankamai produktyvi būseną. Jis retkarčiais gali suteikti būties nušvitimą (p. 58). Apskritai, autoriaus nuomone, yra dvi nuobodulio rūšys: „aktyvus (maištingas, skelbiantis nuobodulys) ir pasyvus (abejingas [...]) nuobodulys, ir abu jie man lygiai prie širdies“ (p. 76). Net skaitant poeziją „didesniais kiekiais pamažu įsismelkia visur ir visada tykantis nuobodulys, nuo kurio apsiginti nėra jokios galimybės“ (p. 182). Arba pasiduodama subjektyviai asociacijų sekai: „Nuobodulys yra Pitagoro teorema, vaiko ranka įrašyta languoto aritmetikos sąsiuvinio su Žemaite puslapyje.“ (p. 216)

Dienoraščiuose daug įrašų apie mirtį (savų bičiulių ir gerai žinomų asmenų). Jie yra itin lakoniški, konstatuojantys. Santūriai formuluojama ir išlikimo samprata: išlieka žodžiai, o ne žmonės (p. 12). Ji svarstoma daugelyje vietų: „Išlikimo metaforė. Visų laikų ir Laiko savyje metaforėje vienintelis pėdsakas bus tai, kad aš kadaise gyvenau žemėje, ir dėl to aš esu išdidžiai laimingas.“ (p. 101) Mirties tema svarstoma daugelyje įrašų (p. 79, 101, 117 ir kt.), vėlgi santūriai, jos plačiai neatskleidžiant. Dienoraščiuose nėra religinio matmens, transcendencijos problemos nekeliamos, Dievo neieškoma, amžinybės viltimi negyvenama – ji tik atrodo „kaip tikrovės rekonstrukcija“ (p. 165). Bet visgi paklausama: „Ką darytų vargšė nemirtinga mano siela, Mirties Angelo painformuota, kad Anapus neegzistuoja?“ (p. 219) Galima atpažinti dar jaunystės metų kūryboje, ypač *Praradimo simfonijose* išryškėjusią nuostatą – žemiškosios būties vertingumo teigimą amžinybės nepaneigiant. Visa tai ateina iš toli, gal dar iš *Žemės* antologijos, kurioje, Juozo Girniaus žodžiais, buvo ieškoma „žmogaus buvimo žemėje prasmės“. Kasdienybės ir amžinybės santykių paradigma itin svarbi ir trečiajame dienoraščių tome. Per ją ryškėja ontologinis būties lygmuo.

Dienoraštis baigiamas 2009 metų pavasarį itin skaudžiu mirties akordu. Jame sutelpa visa egzistencinė gėla, sielvartas, nenusakomas praradimo didumas:

Mirtis pavasarį. Jos. Bet kodėl Jos?

Gedintis paukštis ant elektrinės vielos skersai gatvę.

Kokie baisūs Tavo ir Gamtos įstatymai, Viešpatie!

[...]

Viešpatie, kodėl Tu neleidai jai gyventi? Kodėl?

[...]

Be jos laikas tapo beprasmiu savęs ir daiktų perkilnojimui iš vienos vietos į kitą. Nebebus pavasario, vasaros, rudens ir žiemos. (p. 385)

Ir cituojamas Edgardo Poe eilėraštis „Annabel Lee“ anglų kalba, vienas iš svarbiausių ankstyvosios lyrikos intertekstų.

Daugelis įrašų liudija, kad būtis užsisklendžia žemiškoje egzistencijoje. Apie būtį mąstoma opozicijomis, svarstant kas yra laimėjimas ir kas yra pralaimėjimas (p. 43), teigiant jų reliatyvumą, akcentuojant praeities ir dabarties priešpriešą (kaip lengva būtų gyventi, jei praeities nebūtų – p. 58), kalbama apie ištikimybę daiktams ir vietoms ir jų išdavystę.

Daugelyje įrašų pastebima savotiška gyvenimo inventorizacija – vardijamos vietos, kuriose gyventa (p. 383), minimi mirę bičiuliai (p. 383). Apgailestaujama, kad nebūta Ispanijoje, liko neaplankytos Graikijos salos (p. 288).

Kaip teigia Glinskis, „[...] dienoraštis nuolat keičiasi. Čia randame dienų, kai nieko neįvyksta, yra tuščių tarpų, kurie skiria dienas, savaites, net mėnesius, arba, priešingai, dienų, kai įvykiai veja įvykius, įspūdžiai įspūdžius.“¹⁰² Taip yra ir Niliūno dienoraštyje – jo ritmas yra kintantis. Tiesą sakant, jis yra lėtas, primenantis pristabdytus kino kadrus. Stengiamasi užfiksuoti eilinės, pačios paprasčiausios dienos pojūtį – „diena, kada nieko neįvyksta, diena be istorijos, kuri taip ir lieka beveik niekieno nepastebėta“ (p. 195). Yra laiko, kuris nefiksuojamas, bet beveik visados svarbios yra didžiosios religinės šventės – Kalėdos, Velykos, pajuntama Vėlinių nuotaika („šiandien man atrodo, kad per visas mano gyvenimo Vėlines lijo arba snigo, ir kad jos visos buvo Utenoj“ – p. 84). Kūčių vakaras yra išskirtinis, primenantis daugelio metų Kūčių patirtis, vėlgi dažniausiai iš gyvenimo Lietuvoje.

¹⁰² GLINSKIS, Rimantas. *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai*, p. 30.

Niliūno vėlyvųjų dienoraščių pasaulis dėliojamas iš pastebėjimų, eskizų, nedidelių nuotrupų. Dažnai juose dominuoja kultūros refleksija, muzikos, dailės ir literatūros kūrinių ar jų fragmentų komentarai, darniai susipynę su buitės ir kasdienybės pasauliu. Jų gausą ir įvairovę sudėtinga būtų aprėpti ir įvardyti. Registruoti meninių įspūdžių šaltinius ir juos komentuoti yra tapę autoriaus įpročiu. Didžiąją dienoraščių dalį sudaro įrašai keliomis kalbomis, didokos kūrinių ištraukos, kartais tik kūrinių pavadinimai ar atskiros eilutės. Atsiskleidžia sudėtingas ir rafinuotas kultūra gyvenančio žmogaus pasaulis. Jį sudaro ir muzikos suteiktų įspūdžių refleksija, ir gautų parodų katalogų komentarai, ir skaitomų knygų apmąstymai. Muzikos kūrinių ir literatūros įspūdžių apmąstymai užima beveik tiek pat vietos ir atrodo, kad autoriui yra vienodai svarbūs. Muzikos klausomasi dažniausiai vėlyvais vakarais arba naktį. Jos suteikta patirtis dažnai tampa svarbiausiu dienos įvykiu, įspūdžiu ar nuotaika. Kaip antai: „Gera klausytis baroko muzikos rudenėjančio rudens dienos rytą (Vivaldi).“ (p. 184) Kartais muzikos teikiami įspūdžiai ryškesni, negu literatūros: „Po ketvirtojo *Brandenburgo koncerto* kambaryje viskas nušvito, nuskaidrėjo: gėlių vaza ant stalo, daiktai, sienos“ (p. 184). Įvardyta labai daug mėgstamų kompozitorių ir kūrinių, pažįstama daug atlikėjų, suvokiamos atlikimo subtilybės ir niuansai. Skaityti mėgstama jau ne kartą skaitytas knygas, nuolat sugrįžtama prie jaunystėje atrastų autorių. Dominuoja klasikos tekstai, jų apsuptyje leidžiamos dienos.

Kultūros refleksijoje supinti Vakarų Europos ir lietuvių literatūros vardai, įvykiai, realijos. Europa vadinama absoliučia, vienintele fizine ir dvasine tėvyne (p. 240), nuolat jaučiamas jos ilgesys – Nemeikščiai, Vilniaus, Tiubingeno ar Freiburgo... Ir tik jos kultūra laikoma iš tiesų sava. Savais nepripažįstami Lotynų Amerikos rašytojai (p. 156). Svetimu likęs ir Ernestas Hemingway'us. Amerikietiškoji literatūra apskritai likusi svetima. Kritiškas santykis akivaizdus ir net su šiuo metu itin populiaria XIX a. vidurio poete Emily Dickinson: jos eilėraščiai esą panašūs į dieną – pilkiausią iš pilkiausių, be jokios dienvakės (p. 76). Prie jos kūrybos grįžtama keletą kartų: „leškojau poezijos sekmdienio rimčiai. Pasirinkau Emily Dickinson, ir šįkart man ji pasirodė iš įsibėgėjimo gerokai pervertinta. Nesiskaitė. Kodėl aš buvau *išmokęs* ją su visais kitais taip aukštai vertinti?“ (p. 298) Dienoraščiai patvirtina, kad JAV kultūrinė erdvė liko neužčiuopta, į ją visiškai nebuvo įsigyventa. Dabartinės literatūros situacija laikoma

nuosmukiu: „1906, t. y. lygiai prieš šimtą metų, vakarų pasaulio literatūros scenoje profesiskai aktyvūs buvo (minint tik pačius žymiausius) šie rašytojai: Tolstojus, Ibsenas, Strindbergas, George, Rilke, Shaw, Hardy, Proust, Valery, Kafka, Thomas Mann etc. 2006, t. y. dabar, nėra nė vieno, kuris bent iš tolo prilygtų aniems.“ (p. 207)

Jei ieškotume dominančių, pastebėtume, kad neabejotinai yra svarbiausias

„vienintelis pasaulyje Proustas“ (p. 93).

Iš tiesų labiausiai išplėtotą ir todėl įdomiausią yra Prousto tema. Pirmieji du tomai ir pridėti papildymai trečiajame patvirtintų nuolatinių Niliūno domėjimaisi Prousto kūryba. Būtent Prousto romanų ciklą Niliūnas laiko iškiliausiu XX amžiaus romanu (p. 206). Jau patys ankstyvieji įrašai patvirtina žavėjimąsi jo kūryba; Proustas atrastas tikrai labai anksti – gal 1932 metų „Naujojoje Romuvoje“.

Proustas skaitomas mažomis ištraukomis, pripažįstant, kad jo romanuose esama ištęstumo, anot Niliūno, „genialaus balasto“ (p. 161). Cituojamas atskiras sakinytis, komentuojamas arba juo tiesiog mėgaujamas ar nuolat galvojama, kaip, sakysim, apie šį: „Taip. *Gražus mano motinos veidas tebespindėjo jaunystę tą vakarą...* Hermeneutika kaip būties „teksto“ atskleidimas“ (p. 10). Iš daugiatomės Prousto kūrybos vis atrenkamai fragmentai apie motiną, sakysim, „Proust: *Jeigu aš būčiau tikras, kad vėl sutiksiu savo motiną Juozapato pakalnėje, norėčiau tuoj pat mirti.*“ (p. 250), supinti su nuolatiniais savosios motinos prisiminimais. Domimasi Prousto biografijos detalėmis, skaitoma neseniai išleista Jean-Yves Tadie monografija, kurioje naujai atskleista Prousto aplinka (p. 252) ir kurioje „autorius stovi prieš skaitytoją nuogas, nuogas iki nediskretumo, vidum ir išore. Ir ne tik autorius, bet ir jo šeima, draugai, pažįstami, netgi ir abiejų romanų personažai bei jų detektyviškai atsekti nesuskaičiuojami modeliai – visi iki tikrai galimų.“ (p. 252) Ir jo romanų vertimais į anglų kalbą, kurie laikomi pavykusiais (ypač *Germantų pusėje*) (p. 192). Stebimasi, kad dvidešimtvienatomėje Prousto korespondencijoje nėra nė vieno meilės laiško (p. 250). Prisimenamos eilinės 79-osios Prousto mirties metinės (p. 46), apie jį galvojama prancūzų literatūros kontekste („planuoju vėl griebtis Prousto ir Stendhalio“ – p. 413), o Paul'is Valery ir Proustas pava-

dinami jaunystės autoriais – avantiūromis (p. 492). Netikėtai atrandama sielų giminystė pamėgtų autorių kūryboje (p. 404). 2007 metų vasario 12 dienos įrašas pavadintas „Proustiana“, subjektyviai klajojama Prousto biografijos ir kūrybos keliais. Sakysim: „Aš ilgą laiką galvojau, kad P. buvo aukštaūgis, kol iš Mauriaco atsiminimų (*Du côté de chez Proust*) nesužinojau, kad jo būta mažo, ir tai kažkodėl mane labai nuvylė [...] / Prousto „metodas“: jis sąmoningai gyvendavo taip, kad paskui galėtų savo gyventą kūrinį tik nukopijuoti raštu, ir atvirkščiai.“ (p. 253)

Proustiškieji intarpai yra nuolatiniai ir kartais labai subjektyvūs – Albertina matoma Utenos geležinkelio stotyje 1942 metais, apskritai nuolat prisimenami epizodai apie ją.

Dienoraščiuose kalbama apie Prousto realybės magiką, pridodant ilgoją citatą iš jo kūrybos (p. 107).

Prousto recepcija Niliūno dienoraščiuose akcentuojama neatsitiktinai. Daugelis įrašų dienoraščiuose atskleidžia, kad paties Niliūno santykis su pasauliu yra proustiškas, atitinkąs jo metodą. Šis metodas susiformavo maždaug Pirmojo pasaulinio karo metais. Autoriai, „kiekvienas savaip laisvindami ar išvis tirpdydami išorinę tikrovę, mėgino pasiekti turtingesnę ir esminę jos interpretaciją“¹⁰³. Jis pastebimas Wirginia'os Woolf romanuose, ryškėjo Thomo Manno romane *Užburtas kalnas*, James'o Joyse'o *Ulyse*, Andre Gide'o, Knuto Hamsuno kūryboje, o ryškiausiai atsiskleidė Prousto romanų cikle *Prarasto laiko beieškant*. Anot Ericho Auerbacho, „jo visas metodas susijęs su prarastos tikrovės atradimu dabartyje, kuriam stimulą suteikia išoriškai nereikšmingas ir neva atsitiktinis įvykis“¹⁰⁴. Proustas buvo atsidavęs atsimenančios sąmonės vaizdavimui. Jo romanuose prarasto laiko ieškojimas paprastai yra susijęs su tapatumo paieškomis, manant, kad kasdienybėje apsieiškia prasmingesnės būties ženklai, pažadinantys iš dvasinio stingulio. Daugelyje Prousto romanų dabarties pojūtis sutampa su praeities prisiminimais. Proustas šį momentą vadino grynosios sąmonės būseną.

Atsimenanti sąmonė Niliūno dienoraščiuose tokia pat daugiaklodė kaip ir Prousto romanų cikle (p. 426).

¹⁰³ AUERBACHAS, Erich. *Mimezis. Tikrovės vaizdavimas Vakarų pasaulio literatūroje*. Iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 579.

¹⁰⁴ Ten pat, p. 575–576.

Proustiškas tikrovės išgyvenimas yra tapęs dienoraščių pagrindu:

Mes atkuriame ne daiktus, ne žmones, ne įvykius, bet daiktų, žmonių ir įvykių išpūdžius. Istorija yra ne daiktai, ne žmonės, ne įvykiai, bet daiktų, žmonių ar įvykių pėdsakai erdvėje ir laike. (p. 425)

Prarasto laiko paieškos atrodo kaip programinė dienoraščių autoriaus nuostata:

Prarasto laiko beiškodamas retsykais atsiverčiu *Altorių šešėly*.

Šiandien atsiverčiau toje vietoje, kur Marija vadinama „dangaus ir pasaulio karaliene“, ir dėl to man pasidarė daug šviesiau. Taip atgaunamas prarastas laikas.

Asociacija: Saintes -Maries -de -la - Mer (Camargue). (p. 335)

Dienoraštyje pastebimas nuolatinis laiko ir patirčių skilimas į *čia* ir *dabar* ir į *ten* ir *tada*. Praeitis yra gyvybingesnė, tapusi amžinąja tikrove, kuri buvo atrasta jau pačioje ankstyviausioje dar Lietuvoje rašytoje poezijoje (eil. „Vasaros simfonija“ ir kt.).

Prisiminimų laikas yra nuolatinis. Jų autoriaus dabartis yra prieš kelis dešimtmečius buvęs, o dabar tik prisimenamas gyvenimas (p. 349). Ir nuolat kalbama apie gyvenimą keliuose laiko dimensijose ir įvairių meninių pasaulių apsuptyje:

Gyveno kartą karalius... Buvo kadaise daugelis pasaulių, kuriuose aš gyvenau pakaitomis arba tuo pačiu metu. Namų pasaulis, sodų pasaulis, kelių ir takų pasaulis; paupių ir pamiškių pasaulis... Anderseno ir brolių Grimmų pasaulis; Chateaubriand'o, Lamartine'o, Baudelaire'o ir Valery pasaulis; Claude Lorrain, Georges de La Tour ir Tiziano pasaulis; Heraklito, Marko Aurelijaus, Kanto ir Kierkegaardo pasaulis; Prousto ir impresionistų pasaulis... (p. 263)

Praeities atradimo „mechanizmas“ Niliūno dienoraščiuose labai artimas Prousto romanams. Tas pats atsimenančios atminties nevalingumas, ta pati realybės magika ir praeities pasaulio atpažinimas jslėmis. Nuolat susimaišo laikai ir patirtys: namų erdvė staiga tampa pilna 1945 metų Berlyno žiemos kvapo (rašoma 2004 metų rugpjūčio 13 dieną), at-

kuriamas priešaušrio Nemeikščiuose įspūdis (p. 220) ir šmėsteli „akimirkai grįžusi Utena vasaros vidudienį“ (p. 23). Dažniausiai iš naujo išgyvenamas vasaros laikas, dabarties patirtis nuolat lyginama su Nemeikščių vasarom (p. 287), o „viso pasaulio vertas rudens kvapas“ staiga atveria begalybės nuojautą. Iškritęs sniegas primena namus („mėgaudamasis ir su proustiškomis detalėmis galvojau“ (p. 53)). Kai kurie įrašai taip ir vadinasi – „Reminiscencijos“; jos parašytos sekmadienį iš naujo išgyvenant kadaise patirtus įspūdžius.

Dienoraščių trečiajame tome yra keli prisiminimų klodai – Nemeikščiai, Utena, Vilniaus laikotarpis. Jie didžiausi, labiausiai išplėtoti, iškylantys įvairiausiomis reminiscencijomis. Nemeikščių vaizdiniai yra dominuojantys, iškylantys įvairiomis patirtimis. Prisiminimų nuotrupos ryškios, daug detalių, kurios regimos lyg dabartyje. Tai tikrosios būties patirtys – jos iš ten, iš vaikystės ir ankstyvosios jaunystės metų, vėlyvesniame laike jas galima tik prisiminti: „Dar viena mano diena, mano intymiausių vasaros gelmių diena, diena, kokios būdavo tik Utenoj ar Nemeikščiuose“ (p. 287). Arba: „Be gailėsčio persekiojanti mane Nemeikščių žiemos pilkuma. Aš tebesu pražuvęs joje ir nuolat girdžiu jos širdį plakant“ (p. 307). Nemeikščių žiemos ilgesio motyvas kartojasi nuolat, tapdamas autoriaus psichologine būsena (p. 246). Itin jusliškas yra tos tikrovės atradimas – svarbūs kvapai, spalvų ir garsų asociacijos. Sakysim, „Pro laiko ir erdvės užtvaras prasimušęs svaiginantis Krašunos paupio apynių kvapas“ (p. 291); „Oras pilnas tik man vienam girdimų garsų, užsikertantis Krašunos gurgėjimas po Ramoškėnų brastos lieptu, vėjo gūšiai į langines ir šaltas varpo skambesys, visiems kitiems garsams pritilus.“ (p. 324)

Motinos vaizdiny yra giluminis Nemeikščių prisiminimų klode. Nuolat galvojama apie susitikimą su mirusia motina, pasitelkiant panašią citatą iš Prousto romanų ar parafrazuojant Odisejo mitą („Odisejo susitikimas su motina Persefonės ir Hado karalystėje“ – p. 253). Nuolatinė motinos atmintis: „Motinos plaukai. Aš atsimenu, kaip vieną kartą rudenį į vidų įėjusios ir prie manęs pasilenkusios mano motinos tamsūs ir sunkūs plaukai atsidavė migla“ (p. 254). Arba: „takas į kalną anapus upės. Motina su milžtuve ant rankos ir aš spindulių būry paskui ją“ (p. 309).

Labai dažni karo metų prisiminimai, ir įdomu, kad jie ryškėja ne kaip siaubo, bet kaip nuostabus ir kūrybiškas metas (tai liudija 2005 metų įrašas). Apskritai Niliūnas žavisi dviem pirmosios nepriklausomybės de-

šimtmečiais ir savojo gyvenimo pirmaisiais dvidešimčia metų (p. 371). Karo metus (1941–1945) jis laiko savo emocinio gyvenimo centru, pažymėdamas, kad tai buvo itin tinkamas metas rašyti eilėraščiams (p. 372). Vėlesnis nuolat atrandamos tikrovės klotas yra gyvenimas Vokietijoje, jis menkesnis, bet pakankamai išplėtotas. Atminties kloduose šmėsteli Miuncheno Marienplatz rugpjūčio mėnesį ar Hörderlyno kapas žiemą (p. 268). Keliavimas Austrijos ir Bavarijos Alpėmis, Joninių šventė prie Dunojaus (p. 276). Arba: „Tubingeno, mano Tubingeno, planas *Žaliajame gide*. Atmintis greitomis užstato jį namais, apsodina medžiais, ir aš vėl einu gatve žemyn į Naujosios Aulos pusę.“ (p. 273) Praeitis yra tapusi amžintąja tikrove, kurios niekas negali atimti:

Bet aš atsimenu, kad tos mūsų vasaros naktys Tubingene ir Freiburge buvo virpančios ir šviesios. Budėjimų naktys – kerėjimų naktys! Ir aš esu laimingas, nes praeitis nekinta, yra tikra. (p. 274–275).

Prisiminimuose dažni Vilnius ir Kaunas, „nuolatinės mano klaidžiojimų mintyse temos“ (p. 300). Nuolatinėse praeities reminiscencijose patiriamas pasaulio vientisumo jausmas, o kartu atrandama ir išgyvenama savosios asmenybės tapatybė ir buvimo pilnatvė.

Beveik nereflektuojami gyvenimo Amerikoje dešimtmečiai, šmėsteli tik keli įspūdžiai, dažniausiai susiję su rašytojų bendravimu, su pažintais žmonėmis.

Nors noriai pasiduodama prarastos tikrovės paieškoms, bet kartais leidžiama sau tuo suabejoti, supriešinat savo mėgstamus autorius: „Valéry prieš Proustą: atgautas laikas esąs bevertis.“ (p. 223) Dar kartą trečiame tome prisimenamas atrastos tikrovės nuvainikavimas, patirtas po daugelio metų aplankius tėviškę: „Prarastas laikas. Kai aš 1998 metų žiemą grįžau, namie, Nemeikščiuose, visi daiktai buvo nuogi, netekę spalvų ir prašmatnių rūbų, kuriais aš taip sunkiai buvau juos aprengęs.“ (p. 58) Negalėjimas atrasti prarasto laiko dažnas: „Kūčios. Žodis, kuriam aš niekaip negaliu grąžinti senosios jo prasmės, nebegaliu grįžti į prarastą jo erdvę.“ (p. 40) Ilgesio būseną atsiskleidžia daugelyje įrašų – ilgimasi prieš daugelį metų matytų vaizdų ir patirčių: „Žiemos ilgesys – užsnigtų laukų su Šv. Jonu prie užšalusio upelio, kuosų, sutūpusių nakčiai kapių medžiuose, ir šiaudais užklotų plačių rogių, vėjo nugalštu vieškelio

lekiančių į saulėleidį.“ (p. 171) Šita būseną praėjusio gyvenimo ilgesys – yra pastebimai sustiprėjusi, palyginti su ankstesniais dienoraščių tomiais. „Neapgyvendintos dabarties“ laukas yra gerokai platesnis.

Būto laiko vaizdiniai, susipynę su dabarties įvykiais, lemia emocinę dienoraščių tonaciją. Daugiausia gyvenama prisiminimais, liūdškai pripažįstant, kad atsiminimai yra neapgyvendinta dabartis, o keliaujama tik atmintyje (p. 111).

Dienoraščių įrašuose ryški lietuvių kultūros ir literatūros refleksija. Ji išplėtotą, kibirkščiujanti netikėtomis įžvalgomis, joje atsiskleidžia autoriaus estetinės pažiūros. Taip pat joje atsiveria menkai žinomi faktai, ryškėja atskirų asmenybių vieta kultūros procese ar tiesiog spalvingos jų gyvenimų detalės. Žodžiu, ji yra vertinga, tai tarsi iš fragmentų sudėliota sava – niliūniška – literatūros ir kultūros istorija. Ji kuriama išlaikant gyvybingą santykį su literatūra, nuolat savęs klausiant – ką man reiškia vienas ar kitas kūrinys, kada pirmąkart perskaitytas, ką reiškės anuomet. Iš didelės laiko perspektyvos pajausta, kad viskas kinta – interesai, skonis, mados – ir visuomenės, ir atskiros asmens. Keičiasi ir vertinimai literatūros moksle. Garsių rašytojų kūryba pasensta, tampa primiršta, neaktuali. Dažnokai pasigendama savo jaunystės autorių, sakysim, norvegų rašytojos Sigrid Undset, jos romanų trilogijos *Kristina*. Dar įdomesnė yra savistaba, reflektuojanti kintantį savo paties santykį, tarkim su Maironio poezija:

Su Maironiu aš, kaip ir daugumas mano amžiaus lietuvių, susipažinau ne literatūriškai, bet natūraliai [...]. Todėl mano santykis su jo poezija visam laikui pasiliko toks pat kintantis – kaip gamta, kaip metų laikai. Pirmas literatūriškai motyvuotas santykis buvo Adomo Jakšto *Pavasario balsų* recenzija, atspausdinta *Mūsų naujosios literatūros* pirmajame tome, raidiškai persodinusi Maironį mano intelektualinių interesų erdvę. (p. 358)

Dienoraščių autorius prisipažįsta, kad jaučia nuovargį nuo svetimkalbės literatūros ir norįs imtis savosios – skaityti jį išauginusius Vincą Krėvę, Vaižgantą, Antaną Vienuolį ar Žemaitę (p. 95). Vasarą planuojama dar kartą perskaityti Igno Šeiniaus „Kuprelį“ ir „Vasaros vaišes“, dar ir Vaižganto „Dėdes ir dėdienes“, nes tos knygos bent trumpam pavaduojančios Lietuvą (p. 111). Dienoraštis atskleidžia, kad skaitoma nuolat ir daug, tie-

siog atsiduodama „skaitymo malonumui“. Dienoraščio autorius dažnai analizuoja tai, ką skaito, ir dažnokai yra nepatenkintas savo pasirinkimu: „Antrosios vasaros pusės lektūra – tikra katastrofa: fragmentiška, be plano, be atskambio, be energijos, pavargusi. Turbūt pirmąkart gyvenime esu nusivylęs literatūra. Savąja ir svetimosiomis. Gerai dar, kad tik šiuolaikine.“ (p. 285) Prisipažįstama apie aistrą cituoti, persirašyti į dienoraštį didelius gabalus. Taip pratęsiamas skaitymo džiaugsmas. Autoriui žinomas „melancholiškas noras skaityti, kas jau skaityta ir kuo jau džiaugtasi“ (p. 77) ir „staigus metų laikų ir žmogaus gyvenimo periodų diktuojamos literatūros (kuri buvo mano pirmoji skaityba) ilgesys“ (p. 92). Skaitoma knyga gali sugrąžinti jaunystės pasaulio gyvybę ir integralumą (p. 95). Gan netikėtai pareiškama, kad kritika visados buvusi mėgstamiausias žanras (p. 241), ir todėl mėgaujamosi Antano Vaičiulaičio recenzijomis. Atsiskleidžia, kad Niliūnui patinka skaityti seniai skaitytų knygų ištraukas, gerai žinomas, beveik atmintinai išmoktas, o senų laikraščių ir žurnalų komplektų vartymas teikia didelį džiaugsmą. Dienoraščių autorius labai jautrus knygų iliustracijoms (ypač senosioms – kokios geros esą Kristijono Anderseno pasakų iliustracijos (p.183)) ir dėmesingas nuolat gaunamiems paveikslų parodų katalogams.

Kultūros ir literatūros apmąstymuose galima atrasti keletą prasminių centrų. Visų pirma – klasikai. Žavimasi Salomėjos Nėries jaunystės kūryba (p. 248–249), pusdienis skiriamas Juozui Kėkštui ir pamąstoma – kodėl niekas nesidomi Juozu Tysliava, kurį pavadina lietuvišku Apolinaru (p. 257). Į akiratį patenka ir Jurgio Baltrušaičio poezija (p. 197), ir Maironio *Pavasario balsai*, ir Vinco Mykolaičio-Putino *Altorių šešėly*. 2006 metų sausio 18 dienos įrašas skirtas tik Maironiui: „Atsiverčiau *Pavasario balsus*, kuriuose man pirmąsyk ošė poezijos miškas, Lietuva pirmą kartą verkė savo didvyrių, lietuviškas žodis pirmąsyk virto kūnu ir gramatika tapo malda su netaisyklingai kirčiuojamais jos metrinėje sistemoje žodžiais: didžia-gyrė, didvyris etc.“ (p. 198) Lakoniškai vardijami „mokantieji rašyti. Tokie pas mus buvo: Daukantas, Valančius, Šatrijos Ragana, Krėvė, Šeinius, Savickis, Vaičiulaitis, Cvirka ir visų jų viršūnė Vaižgantas.“ (p. 220)

Kaip jau minėta, labai vertinamas nepriklausomybės metas, ypač jos antrasis dešimtmetis. Vertinama ir jo literatūra, ir pats gyvenimas, kuris buvo „toks paprastas, nesudėtingas ir aiškus“ (p. 7). Kalbama apie neoromantikų kartos iškilimą, o vėliau sustingimą paminklų pozomis (p. 80),

apie išeiviškosios jų kūrybos likimą. Dienoraštyje retkarčiais pasigirsta senų – dar „Literatūros lankus“ siekiančių polemikų atgarsiai. Jonas Aistis laikomas ryškiausiu nepriklausomybės metų autoriumi; jo kūryba apmąstoma daugelyje įrašų. Aistis – toks „blokiškai vakarietiškas“ (p. 70), o Antanas Miškinis šalia jo – toks lokalus autorius (p. 70). Aisčio – Miškinio paralelė plėtojama keliuose įrašuose, paprastai tapdama priešprieša (p. 212). Žavimasi atskirais Aisčio eilėraščiais („Elnias“ – p. 135) ar tiesiog mėgaujamasi atskiromis eilutėmis iš „Septynių psalmių“ (p. 32). Manoma, kad Aisčio eilėraštis „Naktis“ iš rinkinio „Imago mortis“ „absoliučiai tobulai, geriau negu bet kokia istorija, išreiškia emocinį mano ir Lietuvos gyvenimą 1928–1939 metais“ (p. 282). Aisčio asmuo mažiau patrauklus, ir tai atskleista jo laiškų komentaruose. Aisčio laiskai esą „šaukūs, manieringi, pamokantys“, neretai pikti arba kankinamai plepūs, apkalbantys savo artimą ir negailestingai griauinantys jo paties bendralaikį ir mano kartos sukurtą nuostabaus poeto legendą“ (p. 214).

Trečiame dienoraščių tome yra prislopęs dėmesys poetams žeminkams, anksčiau dominavęs Niliūno kritikos darbuose, tik – tarsi atsitiktinai – pastebimas Henriko Nagio artimumas Georgui Trakliui. Nuolatinis dėmesys juntamas tik Kaziui Bradūnui konstatuojant: „Bradūno poezijai trūksta tylos. Ją žudo nuolatinis kalbėjimas, žodžiai. Joje per daug laimėjimo, ir ji nežino, kad pralaimėjimas yra daugiau negu laimėjimas. Didelė poezija visuomet atsiveria į tylą ir baigiasi pralaimėjimu.“ (p. 43)

Kitas svarbus autorius – Henrikas Radauskas. Jo kūryba domimasi, norima apibrėžti jo vietą lietuvių literatūros istorijoje. Iš pažertų asmeninio gyvenimo epizodų atsiskleidžia artima pažintis, supratimas, tikroji bičiulystė. Ryškėja simpatija ir pagarba Vėrai Radauskienei, kuri buvusi nuostabi, panaši į Aną Achmatovą (p. 123–124). Apskritai įrašuose apie lietuvių rašytojus esama daug autentikos, gal tik vienam Niliūnui žinomų detalių – portretuojamas Antanas Vaičiulaitis, žengiantis prieškario Laisvės alėja (p. 106), išsitariama apie Aisčio polinkį į didybę (p. 117), Radausko aistrą gerai draugijai (p. 129) ir didelę nemeilę operai (p. 200), jo mimozišką charakterį, nepakenčiantį nė menkiausios kritikos (p. 248). Bet skaitomos iš Radausko paveldėtos vokiečių poetų knygos (p. 18) ar tiesiog prisimenamas abiejų vienodai vertintas ir mėgtas kūriny.

Dienoraštis atskleidžia Niliūno abejingumą sovietmečio literatūrai; ji beveik nekomentuojama. Daugelio autorių paprasčiausiai tarsi nėra.

Ironizuojamas Eduardo Mieželaičio „Žmogus“, epizodiškai paminima Judita Vaičiūnaitė, kadangi priimtina jos laikysena sovietmečiu, bet kūryba nesanti artima (p. 69). Tik Nijolė Miliauskaitė atrodo „absoliučiai tikras, užguitas talentas, kokių reikia laukti dešimtmečius, gal dar ir daugiau (p. 360). Niliūno santykis su kolegų rašytojų kūryba yra kritiškas, tai ypač galima pajausti, kada rašoma apie sovietinę ar postsovietinę literatūrą. Atsiskleidžia Niliūno nepakantumas, o gal ir nesupratimas pokario ir viso sovietmečio literatūros, būdingas daugeliui išeivijos intelektualų:

Aklai atsiverčiau Antano Miškinio *Rinkinių raštų* pirmojo tomo 254 puslapį su eilėraščiu „Prie Šventosios“. Jame neseniai Sibiro mokslus išėjęs poetas, kaltinęs Putiną bendradarbiavimu su okupantu, nusiplovęs Šventojoje kojas, džiūgauja to paties okupanto suteikta laime ir gerove. (p. 244)

Dienoraščių autorius domisi Lietuvoje leidžiamomis knygomis. Į akiratį patenka ir *Grūto parko lyrika* (p. 11), ir ką tik išėjusi Bradūno *Sutelktinė*. Abi vertinamos pakankamai kritiškai. Apskritai dienoraščiuose dažnokai galvojama apie dabartinės Lietuvos situaciją, jos realijas. Stebint rinkimų eigą, apgailestaujama dėl menkos politinės kultūros ir kad iki šiol „moralinė ir intelektualinė erdvė beveik neapgyvendinta“ (p. 36). Autorių gąsdina didžiulė emigracija iš Lietuvos, nes taip tauta prarandanti savo nacionalinę energiją (p. 272). Žiauriai nusiviliama Lietuvos politikais, dauguma kurių – nuobodūs, be polėkio, o kartais ir nesąžiningi smulkaus intelekto ir moralinio kalibro žmonės (p. 145–146).

Žodžio problema priklausytų prie išskirtinių, nuolat apmąstomų temų. Ji atsiskleidžia keliais aspektais. Spėliojama, sakysim, kaip ir kada į lietuvių poeziją pateko žodis *chrizantema*; konstatuojama, kad Aistis iki pat paskutinio lašo išsunkė žodžio *šilas* energiją (p. 110), randami Putino poezijos raktiniai žodžiai – *kryžkelė* ir *šviesi rudens naktis*. Spėliojama – kuris žodis (*sutingus* ar *sustingus*) geriau tiktų Maironio eilėraščiui „Vakar at ežero Keturių Kantonų“ (p. 149).

Kalbos, žodžio ir būties sąsajų samprata iš esmės yra heidegeriška: „[...] tik su kalba ir žodžiu daiktai tampa būtim ir pradeda savo egzistenciją“ (p. 41). Ir todėl žodyno apmirimas suvokiamas kaip savojo pasaulio nykimas (p. 118), keliantis širdgėlą. Arba patiriamas „staigus panikos

jausmas, kad griūna mano žodynas“ (p. 136). Tai suvokiama kaip savosios savasties, savojo identiteto praradimas, primenantis Algimanto Mackaus „tolstančios kalbos“ situaciją. Kaip prisimena Niliūnas, „Žodžiai miršta arba pasitraukia iš gyvenimo kaip žmonės. Amžinatilsį mano vaikystės žodis *kotelis* ir dar mano laikais jį pakeitęs taip pat amžinatilsį *plunksnakotis*.“ (p. 336) Kalbama apie didžiulę žodžio galią išplėsti pasaulį, suteikti jam formą, spalvą, koloritą. Pasimėgaujant vardijami barbarizmai, kurių buvo gausu vaikystės ir jaunystės leksikoje:

Vaikystėje mano pasaulis buvo didesnis, tegu tik filologiškai, – žodžiai, kurių pakaitai buvo tik mokykloje ir knygoje. Jame rudens ir žiemos naktimis daužydavosi langeveryčios. Mūsų namuose viešpatavo skotertys ir abrusai, uzbonai ir viedrai, šėpos ir pėpelės. Dienos tebesivadino četvergais, subatomis ir kitais dabar išguitais vardais. Mes avėdavome burliučiais, vilkėdavome žiponais ir žiponėliais, valgydavome cukorėlius ir baronkas. Rugiuose žydėjo rūkaliai ir vosilkos... (p. 277)

Ir yra kita baimė – žodžių baimė: „Saugotis visų tų milijonų spalvingų žodžių, kurie, neturėdami jokios prasmės, visą laiką tyko mūsų“ (p. 223). Ir pagaliau pripažįstama: „Nesant ką skaityti, visuomet yra žodynas“ (p. 343).

Dienoraštyje gan dažnai kalbama ir apie savo kūrybą, patvirtinamas jos autobiografiškumas: „[...] mano poezija yra absoliučiai autobiografinė, – net ten, kur ji tokia neatrodo. Iš tikrųjų tai yra ortodoksiškai tiksli, nieko nenuslepanti mano autobiografija.“ (p. 240)

Niliūno kaip literatūros kritiko ambicijos yra prislopusios. Raginamas sugrįžti prie kritikos, įžiūri svarbų galimą tyrimo aspektą – „[...] parašyti ilgoką straipsnį, pateikiantį kokybinę ir kiekybinę šiandieninės mūsų literatūros situaciją su visomis jos etinėmis ir estetinėmis implikacijomis, kuriame daug vietos būtų skiriama palyginimui su 1918 metų nepriklausomos Lietuvos ir sovietmečio laikotarpių literatūra“ (p. 226). Taigi, išskirti trys svarbiausi raidos etapai: pirmoji nepriklausomybė, sovietmetis, dabartinė literatūra; o vertinimo tendenciją nesunku nujusti, žinant Niliūno vertybines nuostatas.

Įrašuose pastebimas noras dar kartą paryškinti ir Vakarų Europos, ir Lietuvos kultūros vaizdą, todėl sudarinėjamos savos antologijos, suri-

kiuojami autoriai į žymiausių poetų ir prozininkų dešimtukus (p. 255). Jie pakankamai subjektyvūs, rašomi tik sau.

Kas įtvirtina Niliūno dienoraščio visumą kaip įsimenantį ir ryškų tekstą? Tą įspūdį suteikia jo stilistika. Į visumą jungiasi buitiniai įrašai ir būties refleksija, savi ir svetimi eilėraščiai, keliakalbiai išraišai iš skaitomų knygų – kartais jie būna ilgoki. Derinama lakoniška sentencija, pasakyta sava ar svetima kalba, ir atpasakotų sapnų siurrealistinis iracionalumas. Etiudai iš praeities – dažni, išplėtoti, daugiaklodė jų patirtis, ryškėjanti nuolatinėse laikų ir erdvių sampynose. Nuolatinė atminties rekonstrukcija, tapusi dienoraščių pasakojimo pagrindu. Tai sukuria stilistinės polifonijos įspūdį. Dienoraščio žanrui būdingas fragmentiškumas, Niliūno maksimaliai išnaudotas. Pasaulis fragmentuojamas, bet vėl sulydomas, jaučiant jo vienovę. Pasakojimo ritmas neskubrus, o vaizdinių audinys tankus.

Apibendrinant galima pasakyti, kad trečiajame Niliūno dienoraščių tome, kaip ir ankstesniuose, skaitytojas panardinamas „į ypatingą išlavitą skonio intelektualinę atmosferą“¹⁰⁵, kad jame intensyviai išgyvenamas kultūros pasaulis ir reflektuojamas savasis dvasinis gyvenimas, kuris kelia užpildytos, gyvybingos būties pojūtį.

Išvados

Alfonso Nykos-Niliūno dienoraščio trečiasis tomas atskleidžia vyriausiosios išeivių kartos situaciją, jos vertybines nuostatas. Jame ryškėja būtiškieji ir buitiškieji jų autoriaus gyvenimo aspektai, asmenybės tapimas, tapatybės paieškos.

Būties ir gamtos aprašymų dienoraštyje yra gausu. Jie formuoja asmens tęstinumo prielaidas, suteikia prasmės jausmą. Nuolat akcentuojama ištikimybė daiktams, gamtai, namams. Ontologinis dienoraščių lygmuo ryškėja autoriui svarstant gyvenimo autentiškumo problemą, svarstant kasdienybės ir amžinumo klausimus.

Niliūno dienoraštis išsiskiria išplėtotą kultūros ir literatūros refleksija – ir Lietuvos, ir Vakarų Europos. Registruojami ir komentuojami meniinių įspūdžių šaltiniai, daug cituojama keliomis kalbomis.

¹⁰⁵ GLINSKIS, Rimantas. *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai*, p. 140.

Dominuojanti yra Prousto kūrybos refleksija, tapusi autoriaus pasaulėjautos dalimi. Prarastos tikrovės paieškos dienoraštyje nuolatinės, jose patiriamas pasaulio vientisumo jausmas ir buvimo pilnatvė.

Stilistinė dienoraščio polifonija kuria ryškų, įsimenamą tekstą, kuriame intensyviai patiriamas kultūros pasaulis ir savasis dvasinis gyvenimas.

Reikia akcentuoti, kad lietuvių literatūros ir kultūros refleksija yra nuolatinė, ryškiai dominuojanti trečiajame Niliūno dienoraščių tome. Tai yra subjektyvi istorija, sudėliota iš fragmentiškų įrašų, kurioje visados ryškus tautinių vertybių matmuo, išskylantis įvairiais aspektais. Dažniausiai jis atsiskleidžia mąstant apie atskirų generacijų susiformavimą ir įsitvirtinimą kūrybinėje erdvėje. Nuolat pabrėžiamos literatūros sąsajos su tautos gyvenimu, jos istorija, nacionalinės pasaulėjautos atspindžiai kūriniuose, pats literatūros poveikis tautos dvasiniam gyvenimui.

Lietuvių rašytojų kūrybos paralelės su Vakarų Europos literatūra, jaučiant paraleles ir skirtynes, padeda pajusti tautinį tapatumą.

LITERATŪRA

AUERBACH, Erich. *Mimezis. Tikrovės vaizdavimas Vakarų pasaulio literatūroje*. Iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius. Vilnius: Baltos lankos, 2003.

GLINSKIS, Rimantas. *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.

KUBILIUS, Vytautas. Du dienoraščiai – du literatūrinio gyvenimo paminklai. *Naujasis židinys – Aidai*, 2001, Nr. 4.

NYKA-NILIŪNAS, Alfonsas. *Dienoraščio fragmentai, 1976–2000*. Vilnius: Baltos lankos, 2003.

NYKA-NILIŪNAS, Alfonsas. *Dienoraščio fragmentai, 2001–2009 ir papildymai 1940–2000*. Vilnius: Baltos lankos, 2009.

TREČIAS SKYRIUS. NAUJI TAPATYBIŲ KONSTRUKTAI

TAUTINĖS TAPATYBĖS MOTERŲ LITERATŪROJE

ŽYDRONĖ KOLEVINSKIENĖ

XX amžiaus antrosios pusės lietuvių išeivijos literatūroje, sukurtoje moterų, ryškėja viena pagrindinė tendencija – pakankamai vienodas kūrinii teminis laukas. Iš dalies tai nestebina, nes tekstai buvo rašomi, remiantis asmenine patirtimi, kuri daugumos išeivių buvo panaši. Galbūt dėl šios priežasties ilgą laiką išeivijos proza, Jūratės Sprindytės pastebėjimu, vystėsi „patriotinės pramoginės prozos“ linkme¹. Amžių sandūroje moterų išeivijoje rašyta proza skiriasi ne tik apimtimi, bet svarbiausia – žanrine įvairove: nuo literatūrinių legendų, novelių, apysakų, romanų iki humoristinių apsakymų. Pastebėtina, kad į bendrą tyrimo lauką patekusių autorių (Nelės Mazalaitės, Alės Rūtos, Birutės Pūkelevičiūtės, Birutės Kemežaitės, Aurelijos Balaišaitienės, Marijos Tūbelytės-Kuhlmanienės, Julijos Švabaitės) kūrinius vienija anksčiau minėta panaši išeiviška patirtis, lėmusi ir panašią tematiką bei problematiką.

„Lietuvių egzilio kultūros atstovai, ypač rašytojai, nuo pat pirmųjų gyvenimo svetur metų svarsto tautinės tapatybės problemą, ryšio su aplinkiniu pasauliu pozityvių ir neigiamų sąlyčio taškų galimybes“². Tautiškumo, krikščioniškų vertybių išsaugojimas buvo laikomas vienu svarbiausių dalykų dar gyvenant DP stovyklose. Tautinis užsiangažavimas laikytas bene vieninteliu lietuviybės išlikimo garantu. „Tautiškumas ir jo išlaikymas yra svarbiausioji tapatybė pirmojo pokario dešimtmečio lietuvių egzilio kultūroje: pirmaisiais gyvenimo svetur metais aktualizuoti tautinės vienybės, brolybės siekliai, tikėjimas, kad tai gali padėti išsaugoti

¹ SPRINDYTĖ, Jūratė. *Lietuvių apysaka*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 193.

² KUIZINIENĖ, Dalia. *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 metais*. Kaunas: Versus Aureus, 2003, p. 88–89.

tautinį identitetą, tautinę kultūrinę gyvybę. Kultūra, kūryba tampa reikšminga Vokietijos DP stovyklų bendruomenės gyvenimo dalimi.³

Nuo 1949 metų daugeliui rašytojų iš DP stovyklų persikėlus į Jungtines Amerikos Valstijas, Angliją, Australiją, Kanadą ir kitas šalis, atrodytų, kad nauja istorinė, kultūrinė situacija turėjo lemti kitokį, pasikeitusį grožinės literatūros temų protrūkį, tačiau iš tiesų dar ilgai išeivijos moterų prozoje dominavo dvi pagrindinės siužetinės linijos: 1) sovietų okupacija, trėmimai ir traukimas iš Lietuvos; 2) lietuvių gyvenimas išeivijoje. Aksiologiniu tapatybės požiūriu DP išeivių banga skyrėsi nuo ankstesnės „grynorių“, darbo migrantų, bangos. „Dipukai“ priklausė vidurinei klasei, dauguma jų turėjo universitetinį išsilavinimą. Į lietuvių etninę diasporą Jungtinėse Amerikos Valstijose tautiniu aspektu jie įsijungė per šeimas, bažnyčią, šeštadienines mokyklas lietuvių bendruomenėje, lietuvišką spaudą. Istorikas Vytis Čiubrinskas pabrėžia, kad „lietuvių bendruomenė buvo ir vis dar yra didžiausia JAV lietuvių skėtinė organizacija, skatinanti lietuvių etniškumo ir tautinio išlikimo, išlaikymo veiklą.“⁴ Tautinė ideologija, persmelkusi lietuviškosios diasporos veiklą užatlantėje, veikė kaip priskirtinis ir puoselėjamas identitetas, inkultūruojantis lietuvių išeivius. Taip paliktoji, prarastoji Lietuva ilgainiui tapo mitine nuoroda, idėja, o ne konkrečiu kraštu ar realia, konkrečia vieta. Būtent toks idealizuotas nacionalinis tapatumas, buvęs labai funkcionalus JAV lietuvių išeivijoje, atspindėjo ir grožinėje literatūroje. Svarbiausi tautinės tapatybės aksiologiniai dėmenys – lietuviška savęs identifikacija ir pasižadėjimas, įsipareigojimas grįžti.

Nuo 1955 metų egzode suklestėjęs romano žanras pirmiausia reprezentuoja lietuvių išeivių išbandymo kelius. Daugeliui autorių svarbiausia tapo savo kūriniais saugoti tautinį identitetą, gręžiantis į už Atlanto esančią tėvynę kaip mitinę žemę, jos istoriją. „Prozos žanrų raidą labiausia stabdė vis atsikartojanti žūtbūtinė kultūrinės ginties situacija. [...] Dalis kūrinių atsirado patriotiniais ar pažintiniais sumetimais – reikėjo liudyti ir aiškinti jaunesnei kartai, išaugusiai pabėgėlių barakuose, nepažįstamas istorines realijas. [...] Ta pati temų išsklotinė, atsigabenta iš Lietuvos, tik

³ Ten pat, p. 86.

⁴ ČIUBRINSKAS, Vytis. Nostalgijos migrantai: repatriantų identitetas ir socialinis netikrumas pokomunistinėje Lietuvoje. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2006, nr. 6 (15), p. 78.

stilius ir intonacinė skalė dar labiau egzaltuoti, nes emocinę kulminaciją pasiekė sielvartas dėl prarastos tėvynės ir gimtųjų namų.⁴⁵ Panašias tendencijas pabrėžia ir kritikas Kęstutis Keblys, aptardamas romaną išeivijoje⁶. Romanus, noveles pradėjo rašyti netgi tie, kurie anksčiau rašytojo plunksnos nebuvo bandę. Parašyti kažką, kas padėtų tautinės tapatybės išsaugojimui svetimame krašte, kitų kultūrų apsuptyje, tapo bene kiekvieno lietuvių pareiga.

Tuo metu išeivijoje Jungtinėse Amerikos Valstijose kurtoje moterų prozoje šalia aukščiau išskirtų ir minėtų dviejų siužetinių branduolių (sovietų okupacija ir lietuviai Amerikoje) kaip būtinybė iškyla dar vienas aspektas, sujungiantis anuosius – tai išeivės moters patirties klotas.

Vyresniosios, „dipukų“ kartos rašytoja Alė Rūta (Elena Nakaitė-Arbačiauskienė), gyvenusį Kalifornijoje, nuo pirmųjų savo knygų, išleistų prieškario Kauno spaustuvėse, vėliau – DP stovyklose, Jungtinėse Amerikos Valstijose, skleidė ryškiausius stereotipinius lietuvių nacionalinio charakterio bruožus – meilę gimtajai žemei, gimtajam kraštui, darbštumą, savo vertės pajutimą, išdidumą, vienybę.

Alės Rūtos penkių dalių romanų serijoje *Didžioji meilė* (*Žvaigždė viršum girios* – 1960 m., *Į saulėtekį* – 1960 m., *Motinos rankos* – 1961 m., *Broliai* – 1961 m., *Priesaika* – 1962 m.) parodomas lietuvių kelias nuo pagonybės iki išeivių darbo svetimų miestų fabrikuose. Svarbiausiu dalyku vėlgi tampa lietuviybės išlaikymas, nepasidavimas svetimų įtakai. Pavyzdžiui, *Priesaikoje*⁷ veiksmas nukeliamas į Vytauto Didžiojo laikus, į tolimą istorinę Lietuvos praeitį. Žalgirio mūšio fone atidengiamos lietuvių tautos charakterio formavimosi aplinkybės. Per kunigaikščių Langyno, Mingaudų šeimas vaizduojami senieji lietuvių papročiai, jų kaita veikiant krikščionybei. Romane istoriniai įvykiai „nuleidžiami“ į psichologines Langyno ir Mingaudų vaikų – Dobilo ir Gajutės – meilės gelmes.

Kitą Alės Rūtos romaną *Motinos rankos*⁸ galima įvardyti kaip tradicinę lietuviškos šeimos kroniką, prasidedančią spaudos draudimo metais ir apimančią abu pasaulinius karus. Pagrindinė veiksmo vieta – išsilavinu-

⁵ SPRINDYTĖ, Jūratė. *Lietuvių apysaka*, p. 193.

⁶ KEBLYS, Kęstutis. Prasideda varžybos (1953–1956). *Lietuvių literatūra svetur. 1945–1967*. Chicago: Draugo spaustuvė, 1968, p. 92–97, 120–142.

⁷ RŪTA, Alė. *Priesaika*. Chicago: Lietuviškos knygos klubas, 1962.

⁸ RŪTA, Alė. *Motinos rankos*. Vilnius: Vaga, 1992.

sio ūkininko Ciprijono Kunigiškio sodyba Akstinių kaime. Metaforiškai ši erdvė – tautiškumo židinys, o Kunigiškio šeimyna – svarbiausieji to židinio kurstytojai, lietuviybės puoselėtojai. Tautinis aspektas tampa pamatiniu ir *Dirvos* konkurse premijuotame Alės Rūtos romane *Kelias į kairę*, tik čia naratyvas telkiamas ties lietuvių išeivijos gyvenimu Jungtinėse Amerikos Valstijose. Pagrindiniai šio romano veikėjai Morta ir Feliksas Pušiniai – „senieji išeiviai“, „grynoriai“, Čikagos priemiestyje įkūrę „mažąją Lietuvą“ – Dainorynę. Romanas įdomus dviem aspektais – „senųjų“ ir naujųjų („dipukų“) lietuvių išeivių susidūrimu ir pasakojimo perspektyva: autorė kiekvienam personažui suteikia galimybę kalbėti savo vardu, pateikti savąją „amerikinio“ gyvenimo versiją. Pabrėžiama, kad naujoji išeivija ateina su kitokia savimone. Dėl skirtingų politinių ir kultūrinių sąlygų ji gyvenimą egzilyje priima kitaip nei senoji išeivija, atvykusi į Ameriką užsidirbti, prasigyventi. Nežiūrint šių prieštarų, Alė Rūta savo romanais pabrėžia, kad tai yra tos pačios tautinės visuomenės išlikimas, išgyvenimas svetimame, tačiau prisijaukintame krašte.

1966 metais pasirodžiusi Alės Rūtos apysaka (nors šis kūrinys pagal žanrines konvencijas drąsiai galėtų būti vadintinas romanu) *Žemės šauksmas*⁹ skirta dar vienai gausiai išeivijoje reflektuotai temai – masiniams trėmimams. Knygos paantraštėje nurodyta: „Ši knyga išleista prisiminti 25 metų lietuvių trėmimui į Sibirą“, 1965–1966 metai, Los Angeles, California“. Pabrėžtina, kad tai visiškai kitokia tremties refleksija negu autentiškose „mirties knygoose“ – Dalios Grinkevičiūtės *Lietuviai prie Laptevų jūros*, Romualdo Staugaičio *Lietuviai šiaurėje* ar Amžino įšalo žemėje. Alė Rūta pagarbiai atiduoda duoklę skaudžiausiam lietuvių tautos periodui, tačiau naratyvas neįtikina skaitančiojo. Tai kažkur girdėti ir paviršutiniškai perpasakoti įvykiai, o ne autentiški liudijimai ar išgyvenimai. Be abejonės, tai nėra tikrasis tremties tekstas, greičiau tai tekstas apie tremtį, vietomis netgi prasilenkiantis su pasakojimo logika (pavyzdžiui, pagrindinio apysakos veikėjo paauglio Lino kelionė pėsčiomis iš Sibiro platybių per Maskvą, Minską į Lietuvą).

Naujausioje Alės Rūtos knygoje *Sklėriai*¹⁰ pristatoma savos genties istorija, apimanti pusantro šimtmečio. Autobiografiniame pasakojime Alė

⁹ RŪTA, Alė. *Žemės šauksmas*. Oakville: Knygos Mylėtojų Draugija Kanadoje, 1966.

¹⁰ RŪTA, Alė. *Sklėriai: iliustruoti prisiminimai*. Kaunas: Naujasis lankas, 2010.

Rūta ilgėliau stabteli prie dviejų motinos brolių gyvenimų – dailininko Kajetono Sklėriaus ir tarpukario Lietuvos kariuomenės pulkininko Alfonso Sklėriaus, vėliau žuvusio Sibire:

Vieni rašė apie „sodybų tuštėjimo metus“, o aš rašiau „apsakymą“ apie savo motiną Emiliją Sklėriūtę-Nakienę, jos seserį, brolius ir vaikus; rašiau „vardan tos Lietuvos“. Mano mintyse ir širdy – tik lietuvių tauta, darbšti ir kūrybinga, jos garbinga ir skausminga istorija. Deja! Esame išblaškyti į Rytus ir Vakarus, vieni išplėsti nuo savų sodybų į sibirines taigas, o kiti išstumti į užjūrius... Ir visa – dėl mūsų skirtingų (svetimų!) idėjų... Mūsų duktė Rasa, gimusi svetur, kalbėdavo: „Mamyt, mums sakydavai, kad visi lietuviai geri!“ Gal taip sakydavau iš meilės ir... ilgesio Lietuvai. Ne visi geri ir ne visi blogi... Mumyse kiekviename yra ir gėrio, ir blogio, ir klaidų. Bet visi turėtume būti ir likti **su sava tauta**.¹¹

Nesudėtinga pasakojimo struktūra ir panaši patriotinė tematika su aiškiu didaktiniu aspektu skleidžiasi ir Birutės Kemežaitės romane *Sudiev! Aš išeinu*...¹² Šio kūrinio akcentu tampa karo ir pokario metai Lietuvoje, partizaninė kova.

Kitų autorių vėliau pasirodžiusiose knygose iš esmės kartojamos analogiškos pasakojimo strategijos, gvildenama panaši tematika ir problematika. Galima tik pabrėžti, kad ilgainiui išeivijoje kuriamoje moterų prozoje menksta grėžimasis į dramatiškus lietuvių tautos istorijos puslapius. Tačiau visgi pasilieka tradicinio melodraminio pasakojimo rėmuose. Toks orientyras įveda į Aurelijos Balaišaitienės novelių pasaulį rinkinyje *Susitikimas pamary*¹³, Marijos Tūbelytės-Kuhlmanienės novelių knygą *Įsibrovėlė*¹⁴. Iš esmės tai paviršinys lietuvių išeivių buities aprašymas, supinamas su vieno ar kito nepasisekusio šeimyninio gyvenimo vaizdais, sukuriama dirbtinė draminė situacija.

¹¹ RŪTA, Alė. *Sklėriai: iliustruoti prisiminimai*. Kaunas: Naujasis lankas, 2010, p. 190.

¹² KEMEŽAITĖ, Birutė. *Sudiev! Aš išeinu*... Chicago: „Laisvosios Lietuvos“ knygų leidykla, 1971.

¹³ BALAIŠAITIENĖ, Aurelija. *Susitikimas pamary*. Cleveland: Viltis, 1982.

¹⁴ TŪBELYTĖ-KUHLMANIENĖ, Marija. *Įsibrovėlė*. Chicago: Lietuviškos knygos klubas, 1986.

Tokiame išeivijos moterų prozos kontekste išsiskiria Julijos Švabaitės knygelė *Draugų laivelis*¹⁵ – humoristinių apsakymų rinktinė su įžanginiu Juliaus Kelerio žodžiu „Ar lietuviai moka dar juoktis?“ Aišku, kad pačios autorės įvardytas knygos žanras – humoristiniai apsakymai – gana sąlygiškas. Tačiau dvasinis subtilumas, itin lengva socialinės satyros plunksna priartina Švabaitės tekstus prie Vytautės Žilinskaitės humoreskų.

Pastebėtina, kad lietuvių komiškoji, juokianti ir juokaujanti proza šiandien vis dar laukia naujo perskaitymo. Literatūrologų daugiau aptartas komiškosios literatūros sovietinis laikotarpis¹⁶. Šiandieniniai kritikai juoko kultūros reprezentantu laiko Juozą Erlicką. Nuo 1981 metų iki šių dienų komiškosios literatūros lauke išsikristalizavo turbūt tik dviejų moterų rašytojų tekstai – Liūnės Janušytės humoristinis romanas *Korektūros klaida* (1938) ir Vytautės Žilinskaitės humoreskos. Pirmoji nesulaukė įdėmesnio savo kūrinių perskaitymo nei tarpukario Lietuvoje, nei šiandien. Antroji pagrįstai pripažįstama humoristinio, paradoksinio pasakojimo klasike, tačiau vis tik dėmesingiau skaitoma, analizuojama Žilinskaitės kūryba vaikams ir jaunimui. Švabaitės humoreskų rinktinė svarbi ne tik tuo, kad papildė itin retą komiškąją lietuvių prozą, bet ir atveria naują žanrinę perspektyvą – ji rašė humoreskas apie „dipukus“: „[...] Julijos Švabaitės knyga yra pašvęsta savitos ir nieku būdu nemėgstančios iš savęs šaipytis lietuviškos erdvės gyventojams – DP (Dievo Paukšteliams), ne savo valia išskridusiems iš numylėtos ir taip gražiai Maironio apdainuotos tėvynės.“¹⁷ Iki šiol turbūt tik Pulgio Andriušio feljetonų rinkiniai *Siuntinėlis iš Amerikos* (1947), *Daina iš kito galo* (1962) kitaip pristatė „išvietintųjų“ likimus, jų ydas, laikyseną.

Lietuviai svetur – su tokia intencija plukdomas *Draugų laivelis*. Knygoje skaitytojas neris kitų autorių tekstuose pastebimos „dipukų“ gyvenimui būdingos romantizuotos savigraužos. Švabaitė per juoko prizmę kalba apie tai, apie ką iki šiol nebuvo įprasta kalbėti juokaujant. Egzaltuotas kalbėjimas apie tremties patirtį, apie bešaknį buvimą svetimose žemėse ilgą laiką buvo bene vienintelė raiškos galimybė. Švabaitės poezijoje dar buvo keliamas klausimas „Kodėl aš esu čia, svetimame krašte?“,

¹⁵ ŠVABAITĖ, Julija. *Draugų laivelis*. Chicago: Lietuviškos knygos klubas, 2006.

¹⁶ KALĖDA, Algis. *Komizmas lietuvių tarybinėje prozoje*. Vilnius: Vaga, 1984.

¹⁷ KELERAS, Julius. Ar lietuviai moka dar juoktis? In Švabaitė, Julija. *Draugų laivelis*, p. 2.

tačiau *Draugų laivelyje* pagrindinis svoris tenka atsakymui: „Mes gyvename čia – Floridoje, Čikagoje, Sidnėjyje.“ Taip išplečiama vaizduojamų įvykių geografija. Autorė nesistengia apraudoti puikaus gyvenimo „ten“ – paliktoje Lietuvoje. *Draugų laivelyje* gyvenimas gražus, įvairiaspalvis ir „čia“ – egzilyje. Gyvos, paprastos Švabaitės humoreskos tarsi vaduoja skaitytoją iš sustingusių kanonų. Du pasauliai – *ten* ir *čia* – bei du laikai – *dabar* ir *tuomet* – puikiai dera vienas greta kito. Australijos ir Amerikos (tiksliau – Čikagos) erdvės prisijaukinamos, netgi sulietuvinamos, t. y. tampa tikrais namais:

Ir dėkojome Dievui už tas dovanas, už tą šviesų, jaukų salioną, valgomąjį, dar beveik pustuščius kitus kambarius, dar bus laiko įsigyti daugiau baldų... Džiaugiamės ir stikline veranda, apsisivijusia vijokliais, ir priestatu, kur įrengtas dar vienas kambarys su virtuvėle ir vonia išnuomojimui. Bet geriau ne. Su nuomininkais tik bėda. Šviesioj virtuvėj ir vonios spintelėse rado sau prieglaudą mano vyro vaistų buteliukai, kremai plaukams, veidui, rankoms, kojom...¹⁸

Į šią Švabaitės knygą sudėti ilgus metus rašyti tekstai, kurie suskirstyti į dvi dalis: „Geriausias vaistas“ ir „Draugų laivelis“. *Draugų laivelyje*, plūduriuojančiame prie Australijos (pirmoji dalis), o vėliau – prie Amerikos krantų (antroji dalis), smagiai „supasi“ pagrindiniai knygos personažai: Alesė ir Vinculis Šiliniai, jų dukra Aldona su vyru Remigijumi, vaikaitė Astra-Nautė, Šilinių šeimos draugai, kaimynai, pažįstami. Švabaitės dėmesio centre „viduriniojo“ socialinio sluoksnio Australijos-Amerikos lietuvių įsitikinimai, vertybės, tikrinamos kasdieniu gyvenimu. Autorė stebi lietuviškos bendruomenės narius, jų santykius, pateikdama skaitytojui kurioziškas situacijas, komiškus įvykius, kurie bene kasdien įsuka Švabaitės personažus: smuiko pamokos, žmonos paieškos, naujos mašinos pirkimas, apsilankymas kirpykloje. Tačiau svarbiausia yra ne tie pavaizduotieji įvykiai, o vieno ar kito veikėjo reakcija, jo elgesys toje netikėtoje situacijoje. Todėl dažnas apsakymas baigiamas netikėta išvada ar įvykiu, išlaikančiu humoristinę pasakojimo tonaciją. Pavyzdžiui, Šilinių pastangas atsijauninti sutrikdo kaimynų iškviesti policininkai: „Mums pranešė,

¹⁸ ŠVABAITĖ, Julija. *Draugų laivelis*, p. 14.

kad du nepažįstami asmenys veržiasi į jūsų namus.¹⁹ Skaitytoją priverčia nusišypsoti ir gražuolės Cecilijos flirtas, pasibaigęs skrydžiu iš valtės į ežerą:

Apglėbė Cecilija Stasiuką, Simą. Atsistojusi pabučiavo gale laivelio sėdintį ir besikrapštantį po švarko kišenės Šilinį. Mikalauckas taipgi laukė šito Cecilijos apsikabinimo, gal ir bučkio... Išskėtė jis kaip sparnus į ją savo ilgus rankas. Staiga persisvėrė valtis, Cecilija, neišlaikiusi pusiausvyros, krito į vandenį, dar suspėjusi riktelti „gelbėkit“, nes nemokėjo plaukti...²⁰

Švabaitės humoristinių apsakymų personažai – apibendrinti, tipizuoti. Pirmiausia jie – lietuviai, pasitraukę iš tėvynės, gyvenimo vėjų nublokšti už Atlanto ir ten kuriantys „naująją Lietuvą“. Pateikiami pakankamai išsamūs veikėjų portretai, pabrėžiant vieną ar kitą dominuojančią jų būdo savybę, kuri dažniausiai išryškinama konkrečioje situacijoje (pavyzdžiui, Marcijono taupumas lemia jo uždarą gyvenimo būdą, viengungystę; Mikalaucko šykštumas, nuolatinis noras pasipuikuoti prieš pažįstamus atsiskleidžia jo ir giminaitės iš Lietuvos Aurelijos santykių kontekste).

Švabaitės lengva ironijos plunksna kliudo ir daugybę Amerikos lietuvių sambūrių, organizacijų, draugijų (vien Floridoje jų – dvidešimt devynios!): Lietuvių klubas, Lietuvių choras, Lietuvių Bendruomenė, Amerikos Lietuvių Taryba, Tautos Fondas, Romo Kalantos Šaulių kuopa, Lietuvių Tautinė Sąjunga, Susivienijimas Lietuvių Amerikos, Lietuvos Vyčiai ir t. t.: „Šilinis klausėsi net išsižiojęs. Šitiek organizacijų! Čikagoj kažin ar tiek priskaičiuotum...“²¹ „Viešnioje iš Šiaurės“, „Didžiojoje pertraukoje“, „Le Sabre“ nemaža aliuzijų į gyvenimą Lietuvoje: į Lietuvą giminaičiams keliauja amerikietiški doleriai, drabužių siuntiniai; netgi 1968 – ū metų Šilinių automobilis „Le sabre“ (kurio jie niekaip negali atsikratyti Amerikoje!) laukiamas Lietuvoje: „Dėde, juk tai labai brangus automobilis! Jūs nežinote, kiek toks dabar kainuotų Lietuvoje! Juk tai „antique“, seniai tokių niekur negamina. Jūs tik pagalvokite – už šį automobilį Lietuvoje gautumėte tūkstančius dolerių!... O pervežimas laivu tekainuotų tik apie tūkstantį

¹⁹ Ten pat, p. 60.

²⁰ Ten pat, p. 125.

²¹ Ten pat, p. 92.

su viršum...“²² „Didžiojoje pertraukoje“ pasišaipoma iš įvairių svetimybių, tarptautinių žodžių, „kurių pilni Lietuvos laikraščiai“: anonsuoti, kuliarai, renovacija, rakursas, interpeliacija, prevencija, ratifikuoti, infektuotas ir pan. Vienos Švabaitės humoreskos personažas Baldžius, buvęs Suvalkijos apylinkių pradžios mokyklų mokytojas, Šiliniui pateikia puikiausius lietuviškus šių žodžių atitikmenis, teigdamas, jog tai tampa „lyg ir mada visokiom svetimybėm“. Svetimame krašte išsaugota kalba lietuviškesnė, autentiškesnė, spalvingesnė, „tebekvepianti“ tarpukario maniera.

Švabaitė *Draugų laivelyje* pirmiausia kalba apie savo kartos, savo laikų ir panašios mąstysenos žmones – lietuvius Amerikoje. Surinkusi į vieną vietą ir publikavusi šiuos tekstus, Švabaitė atvirai dalijasi savo (taip pat „dipukės“!) patirtimi, gręžiasi į praeitį – bet linksmai. Nepretenzingas, tikras *Draugų laivelio* istorijų pasakojimas skirtas, sutinkant su Juliumi Keleru, tam, kad „pasigydžius *draugų laivelio* kasdienybės monotonijoje, atsivertų naujas, ligi tol neregėtas patirties ir grožio langas.“

Tapatumo komplikacijos naujausioje (e)migrantinėje moterų prozoje

Šiandien vis reikšmingesnė tampa emigrantinė literatūra, iš svetur į Lietuvą sugrįžtančios lietuviškosios patirtys, atspindinčios ne tik kitas kultūras, bet ir Vakarų Europos (ar Amerikos) „veidrodyje“ reflektuojančios lietuviškąją tapatybę. Nors vis dažniau literatūrologai prabyla apie naujausios lietuvių emigrantų kartos literatūrą, kartu keliama problemos klausimai: „Ar per pastaruosius metus emigrantų parašytos ir išleistos knygos yra literatūra? Kiek ji bus Lietuvai reikalinga? Kokia numatoma jai vieta lietuvių literatūros kontekste? Kas tai – atsiminimai, bendruomenių istorijos, kitų šalių pažinimo iš arti aprašymai? O gal išvykusiųjų romanai, apybraižos, novelės, poezija?“²³ „Beveik prieš dvidešimt metų skaitytas rašytojo Marcelijaus Martinaičio pranešimas „Santaros-Šviesos“ keturiasdešimtmečio jubiliejaus proga detektyvinio pavadinimu „Išlaptintųjų ryšių legalizavimas“ aiškiai prabyla ir apie tuomečių lietu-

²² ŠVABAITĖ, Julija. *Draugų laivelis*, p. 84.

²³ SURVILAITĖ, Janina. Naujausios emigrantų kartos kūrėjai ir jų likimai. *CultureNews.lt. Kultūros naujienos* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 spalio 29]. Prieiga per internetą: <<http://euronews.lt/?p=1165>>.

vių emigrantų menininkų ryšį ir reikšmę bendrajai Lietuvos kultūros istorijai. 2005 metais „Santaros-Šviesos“ suvažiavime Čikagoje profesorė Diana Špokienė skaitė pranešimą „Mąstymas, peržengęs tautos ribas“, jame nagrinėjo būtent tas sudėtingas kūrėjų, atsidūrusių svetur, veiklas ir problemas²⁴. Taigi klausimas „Kas yra emigrantinė literatūra?“ ir ar tokia egzistuoja, išlieka aktualus. Anot Elenos Baliutytės,

[Jei tai knygos, kurių autoriai gyvena ne Lietuvoje, tuomet tokios literatūros akivaizdžiai daugėja. Bet jei galvojame apie tokių knygų turinį, problematiką, iš šio sąrašo turėtume išbraukti ne vieną autorių emigrantą. Štai kad ir Valdo Papievio romanas „Eiti“ pagal formalius kriterijus būtų aiškus „emigrantinės literatūros“ pavyzdys, bet iš tikrųjų jame nieko emigrantiška nėra, nepaisant paprasto fakto, kad pasakotojas, autoriaus *alter ego*, gyvena Paryžiuje ir atostogauja Provanse. Jo egzistencijos problemos niekaip nesusijusios su gyvenimu ne Lietuvoje. Jei būtų kitaip, jei tai, kas pasakotojui neduoda ramybės, išsispręstų tėvynėje, jis „keliais į ją sugrįžtų“, – kalbėjo autorius Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, priimdamas laureato diplomą.²⁵

Kita vertus, pristatydamas savo ankstesnę knygą *Vienos vasaros emigrantai*, Papievis atviravo, kaip įtrauktas į kito gyvenimo ritmą keitėsi jis pats ir jo kūryba:

Žvilgsnis iš svetur leidžia pamatyti šalį per platesnį akiratį, tai, kas dedasi, įvertinti kitu mastu. Sykiu jis išvaduoja iš per didelio susireikšminimo: geriau supranti, kad yra ne Lietuva ir prie jos besiglaudžiantis pasaulis, o Lietuva – tik mažytė didžiulio pasaulio provincija, dažnai per daug savy užsisklendusi, per daug savarankiška ir per savo problemas neretai užmirštanti pasaulio kontekstą. Kas gali nuginčyti, kad toks sveikas kūrybinis polėkis buvo įmanomas be svetimos šalies, kurioje autorius gyvena, įtakos?²⁶

²⁴ Ten pat.

²⁵ BALIUTYTĖ, Elena. Apie knygų puotą ir dvasios nuovargį. 2010-ųjų knygos. *Metai*, 2011, nr. 4.

²⁶ Cit. iš: SURVILAITĖ, Janina. Naujausios emigrantų kartos kūrėjai ir jų likimai.

Taigi tautinės tapatybės svarstymai globalizacijos amžiuje neišvengiamai kreipia į žmogiškojo sąmoningumo problematiką, kurioje iškyla sąmonės intencionalumo, jos procesų tvarumo ir dinamikos klausimai.

Šiuolaikiniame pasaulyje, remiantis Jamesu Cliffordu²⁷, padidėjo kaita tarp šaknų ir maršrutų, o globalioji migracija kuria diasporinius žmones. Analizuojant šiuolaikinę emigrantinę literatūrą, pasitelkiamos kelios sąvokos²⁸:

1. *Transnacionalizmas* – išreiškia buvimą transmigracinėje, nuolatinėje sienų kirtimo situacijoje ir vienos ar kelių tautinių valstybių peržengimą. Transnacionalizmas kaip sąmonės tipas apima vienos tiesos peržengimą. Kaip identiteto pajauta transnacionalizmas išreiškia tautinių lojalumų įvairovę ir „perkeltuosius“ tautiškumo modelius. Jis ypač svarbus ten, kur įkurdinamas tautiškumas (kaip diskursas ar susitapatinimas su tauta) – ar tai būtų gimtoji šalis, ar diaspora.

2. *Namų ar gimtosios šalies (gimtinės)* kategorijos yra vienos pagrindinių, suponuojančių identiteto priskyrimą tam tikrai strategijai. Tautinio identiteto modeliavimas stiprinamas „simboliniu kapitalu“, paimtu iš tautinės kultūros ir paveldo lobyno. *Namai* kaip kategorija gali būti apibūdinta dviem būdais – kaip socialiai homogeniška ir fiziškai fiksuota erdvė arba kaip dinamiška, transnacionalinė simbolinė erdvė. Tradicinėje konotacijoje *namai* yra saugi, rami, su šeima, sava bendruomene ir gimtąja šalimi susijusi vieta. Tradicinė *namų* konotacija suponuoja priklausymą konkrečiai vietai. Transnacionalinis *namų* supratimas implikuoja vietą, kuri patyrė nušaknijimą ir kuri tampa lemiama identiteto formavimuisi. Esminė transmigrantų identiteto konstravimo ir rekonstravimo sąlyga yra namų ir gimtojo krašto vaidmuo. *Namų* dimensija apima ypatingą priklausymą konkrečiai vietai. Anot sociologės Mary Kelly, transmigrantų identitetas priklauso nuo to, ar „tėvynė yra sukonstruota kaip vieta, ar kaip idėja“. Šiandieninėje emigrantinėje literatūroje *namų* sąvoka tampa hibridine ir, priklausomai nuo aplinkybių, suvokiama tiek kaip idėja, tiek kaip vieta.

²⁷ CLIFFORD, James. *Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge, Mass&London: Harvard University Press, 1997.

²⁸ ČIUBRINSKAS, Vytis. Nostalgijos migrantai: repatriantų identitetas ir socialinis netikrumas pokomunistinėje Lietuvoje. *Lietuvos etnologija*, 2006, nr. 6 (15). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2007.

3. *Akultūracija*. Ji apima kultūros vertybių ir tradicijų sąveikos tarp individų ar visuomenių procesą ir tampa naujų kultūrinių reiškinių, naujų kultūrinių charakteristikų, naujų tapatybių priėmimo priežastimi. Akultūracija atlieka kultūrinį „tautinės kultūros“ paveldo vertimą.

Etninė, tautinė ideologija, kuri persmelkė užatlantės diasporos lietuviškąją veiklą, veikė kaip priskirtinis ir puoselėjamas identitetas, inkultūruojantis išeivius ir jų palikuonis. Taip Lietuva tapo mitine nuoroda, idėja, o ne konkrečiu kraštu ar realia, konkrečia vieta. Toks idealizuotas nacionalinis tapatumas ilgą laiką buvo funkcionalus diasporoje. Asmuo, atsidūręs kitoje kultūroje, kitą istorinę patirtį turinčioje visuomenėje, tarsi susidvejina. Jo sąmonėje kristalizuojasi vidinė kolizija tarp *Aš-buvęs* ir *Aš-jau kitas*.

Pastaruoju metu analizuojant tapatybę, ypač kalbant apie egzilines, emigrantines patirtis, buvo pabrėžiama, kad šiuolaikiniame globaliame pasaulyje tautinė tapatybė tampa vis problemiškesnė; kad grynios tapatybės, įskaitant ir tautines, tampa tiesiog nebemadingos, o analitikus dažniau traukė ir tebetraukia nebe „tautinis grynumas“, bet, priešingai, – vadinamosios hibridinės tapatybės, dvikalbiai ar daugiakalbiai rašytojai, turį daugiau nei vieną tėvynę ir rašantys, kuriantys keliomis kalbomis. Taigi pastaruoju metu buvo taikomas hibridinis modelis, kurį suformuoja dviguba akultūracijos patirtis. Tokia dviguba tapatybė išreiškia skirtingus identiteto politikos manipuliacijos modelius, nesvarbu, ar tai vyktų diasporoje, ar gimtojoje šalyje. Diasporos žmogaus situacijai aprašyti pasitelkiamas gerai žinomas, populiarus kultūrologo Homi K. Bhabhos hibridinės tapatybės modelis²⁹, kurio svarbiausias akcentas, kad, susidūrus dviem ar daugiau kultūrų, atsiranda „trečioji erdvė“, suvoktina kaip daugialypis darinys, lydinys, periferijos įsiskverbimas į centrą, ir atvirkščiai. Ta naujai susiformavusi „trečioji erdvė“, „trečiasis kambarys“, vadinamas „pilkąja zona“, kuri ir yra hibridinių tapatybių veikos vieta, peržengia konkretaus geografinio toposo ribas. Šis hibridinės tapatybės modelis gali būti iš dalies taikomas, pavyzdžiui, aptariant Editos Nazaraitės, Lidos Šimkutės ir kitų autorių, kuriančių dviem kalbomis, tekstus. Tačiau jis

²⁹ Žr.: *Nation and Narration*. Ed. by BHABHA, Homi, K. London and New York: Routledge, 1994.

tampa visiškai neveiksnius, neproduktyvus kalbant apie pastarojo laiko emigrantinę literatūrą.

Emigrantinės tapatybės esmė – atsiskaitymas su praeitimi ir naujo *aš* nustatymas, sukūrimas. Neatsiskaičius su praeitimi, negalima tapti, būti kuo nors kitu. Anthony'is Giddensas sako, kad nuoseklių istorijų kūrimas yra gelbėjimasis nuo benamystės pojūčio (naratyvi tapatybė)³⁰. Šiuolaikinėje emigrantinėje moterų kuriamoje literatūroje bandoma tai daryti. Tapatumo komplikacijas kelių klausimas – kokį *aš* norima matyti, kokį *aš* norima sukurti?

Birutės Jonuškaitės romane *Baltų užtrauktukų tango*³¹ emigrantinė patirtis skleidžiama per kelių veikėjų likimus. Jų istorijos (beje, pabrėžiama, kad turinčios realius pagrindimus) supinamos į vieną bendrą naratyvą, kur fakto tiesas transformuoja fikcija. Kaip teigia knygos anotacija, tai „tikroviška moters emigrantės istorija, kai sukurti personažai gyvena vienoje erdvėje su Liūne Suteima, Ale Santvariene ir kitais konkrečiais žmonėmis. Sodrus, pilnas nuotykių Amerikon išvykusios mokslininkės gyvenimas rodomas su visa ją supančia aplinka, spauda, komentarais. Pasakoma daug tiesos apie Ameriką, jos rojų ir pragarą, atskleidžiama, kokia kaina mokama už prabangesnį gyvenimą“.

Pagrindinė romano veikėja Laima – moderni išsilavinusi šių dienų moteris, kviečiama skaityti paskaitų į JAV, į Pitsburgą. Laimos patirtis „svajonių šalyje“ pildo vėlgį tikri, realūs Marijos laišakai, kitų moterų išgyvenimai Amerikoje. Jonušaitė emigracinę temą skleidžia būtent per moteriškąsias patirtis, kartu ieškodama ir bendro egzistencinio vardiklio, vaizduojamąjį pasaulį sukonkretindama ir savo asmeniniais autentiškais kelionių į JAV ir Kanadą prisiminimais. Tokiu būdu romanas tampa daugiabalsiu, o jį savotiškai užantspauduoja, patvirtina dokumentuota knygos dalis – realių emigrantų pokalbiai ir prisiminimai (Liūnės Suteimos, Danutės Bindokienės, Alės Santvarienės, kunigo Jauniaus Kelpšo, inžinieriaus Sigito Mondeikos). Į romano audinį, į Laimos istoriją, kurią vis dėlto skaitome kaip fikcinę istoriją, įpintos ir iškarpos iš spaudos. Anot Regimanto Tamošaičio, „knyga yra lyg koks realybės šou, kurio veikėjai

³⁰ GIDDENS, Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Iš anglų kalbos vertė Vytautas Radžvilas. Vilnius: Pradai, 2000.

³¹ JONUŠKAITĖ, Birutė. *Baltų užtrauktukų tango*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009.

stengiasi sunkiomis sąlygomis susikurti savo žmogiškus vaidmenis, apsaugoti asmens vertę...³²

Jonuškaitės romane nykstantis, besisklaidantis gimtosios šalies, gimtojo krašto šešėlis, reiškiamas dramatiškais moterų likimais. Tradiciškai moteris yra kultūrą stabilizuojantis, jos etninį savitumą saugantis veiksnys, bet šiandien, pasak Tamošaičio,

Lietuva išsivaikšto po pasaulį kaip tik daugiau per moteris, kurioms tėvynėje tarsi nebėra vietos. Iškeldamos po pasaulį parnešti pinigų (ko gi daugiau ten belstis?), su savimi jos pasiima kultūrinę atmintį, etninį pasaulėvaizdį, senojo kaimo patirtis – kaip paskutinę tapatybės atramą. Tačiau tas etninis savitumas, ta lietuvybė kosmopolitinio kapitalo pasaulyje darosi labai efemeriška, ją palaiko vien subjektyvi emigranto vaizduotė. Sakytume, kuo žmogui svetur blogiau, tuo jis lietuviškesnis. Lietuviškumas anapus etninės Lietuvos ribų yra tik subjektyvaus jausmingumo fenomenologija, savotiški dvasios akiniai, apsaugantys laimės ieškotojo sielą nuo ryškaus komercinio pasaulio blizgesio.³³

Amerikos šalis ypatinga tuo, kad į ją patenkama visiems laikams. Anot vieno knygos personažo: „[...] čia sklando toks posakis: iš Amerikos kaip ir iš kapinių: niekas negrįžta“³⁴. Tačiau iš gimtosios mitinės erdvės romano protagonistė taip ir nesugeba išsiveržti. Moderniajai Amerikai kaip priešprieša iškyla senoji Europa. Laimos istorija – tai kovos už savąją tapatybę istorija. Jos istorija aprėpia, bando sujungti tris pasaulius: senąją senelės Lietuvą, šiuolaikinę jos, Laimos, ir Ameriką. Tačiau iš esmės vidinės laisvės realizacija neįvyksta nė viename jų. Todėl galime kalbėti apie „įkalintą tapatybę“, o moters adaptacija yra nuolatinė ir nesibaigianti.

Jonuškaitės romane tautinės tapatybės aksiologiniai aspektai neišvengiamai susiję su moteriškosios tapatybės atvertimais. Viena naktis Portlando oro uoste, praleista su beveik mistiniu vyru iš ledo kraštų – Karlosu Kajumi – pakeičia visą Laimos gyvenimą. Grįžusi į Lietuvą, į Vilnių, ji palieka vyrą Romą, viena ryžtasi auginti tos įsimintinos nakties vai-

³² TAMOŠAITIS, Regimantas. Išėjusios laimės ieškoti (Birutė Jonuškaitė. *Baltų užtrauktukų tango*, 2009). *Metai*, 2009, nr. 12.

³³ Ten pat.

³⁴ JONUŠKAITĖ, Birutė. *Baltų užtrauktukų tango*, p. 274.

sių – sūnų Kajų. Paaugus sūnui, ji vėl grįžta į Jungtines Amerikos Valstijas. Ten sutinka amerikietį Ričardą, sukuria naują šeimą ir gali mėgautis amerikietiškojo gyvenimo teikiamais malonumais. Sūnus tampa prestižinio Amerikos universiteto studentu, bet įsivelia į muštynes ir nuteisiamas 18 metų kalėti už dalyvavimą žmogžudystėje.

Stiprus vyras, atskleidžiantis Laimą kaip moterį, – yra ne lietuvis, o mistiškasis ispanas, ypatingos dvasios klajūnas, sutiktas oro uoste, – Karlosas Kajus. Ričardas – italės ir lietuvių vaikas, savotiškas kultūrinis hibridas, anot Tamošaičio, tarsi sintetinis vyras³⁵.

Tikrajai emigrantinei literatūrai priklausytų Aušros Matulevičiūtės debiutinis romanas *Ilgesio kojos*³⁶, kuriame, kaip rašoma anotacijoje, „tyrinėjama „svetimo“ situacija šiuolaikiniame Europos katilė“, šiuolaikiniame globaliame pasaulyje. Bet visa tai, deja, daroma vaizduojant pernelyg uždarą erdvę, atsiribojant nuo platesnio socialinio konteksto, nuo jame išskylančių problemų, o vidiniai, su paliktąja tėvyne susiję, išgyvenimai reiškiami pernelyg deklaratyviai. Matulevičiūtė, prieš šešerius metus palikusi Lietuvą ir dabar gyvenanti Paryžiuje, viename pokalbyje paklausta apie rašymą ir emigrantės gyvenimą, „suguldytą“ jos pirmojoje knygoje, ištaria:

Kai išvažiavau, buvau baigusi humanitarines studijas – tai lyg ir turėjau rašyti. Ir rašiau. Dabar atrodo, kad rašiau labiau iš ambicijos, nes kepėjas turi kepti, o humanitaras – rašyti. Bet laiku suvokiau, kad man 25-eri ir ši ambicija į gera neveda. [...] Nenorėjau, kad rašymas taptų paviršutiniu dalyku. Man regis, tai buvo viena priežasčių, kodėl išvažiavau. [...] Kai išvykau, man mažiausiai norėjosi ką nors rašyti. Ten buvo visai kitoks gyvenimas. Išvažiavus atrodo, kad viskas keičiasi iš esmės. Viskas tampa teatrališka, dramatiška. O iš tiesų jokio teatro nėra. Išvažiuoji svetur ir papuoli į labai buitinį gyvenimą.³⁷

³⁵ TAMOŠAITIS, Regimantas. Išėjusios laimės ieškoti (Birutė Jonuškaitė. *Baltų užtrauktukų tango*, 2009). Plg. vyresniosios „dipukų“ kartos rašytojos Nelės Mazalaitės romaną *Negestis* – kaip patetiškai paliekami „amerikono“ namai, ir kaip, atsisakant patogaus gyvenimo, sugrįžtama pas savuosius. Bendruomeniškumas tuomet buvo keliamas kaip idėja, nekvėstionuojama vertybė. To nėra šiuolaikinėje išeivijos literatūroje.

³⁶ MATULEVIČIŪTĖ, Aušra. *Ilgesio kojos*. Vilnius: Tyto alba, 2010.

³⁷ BARAUSKAITĖ, Ieva. Emigrantė Aušra Matulevičiūtė namų ilgesį suguldė į knygą. *Valstietis* [interaktyvus]. 2011, vasario 12 [žiūrėta 2011 spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.valstietis.lt/ezwebin/print/?node=>

Pagrindinė romano veikėja Inesa, emigrantė iš Lietuvos, dirba aukle, tvarko svetimus namus ir drauge su libaniečiu vyru Eliotu mėgina kurti savo gyvenimą Prancūzijoje, Paryžiuje. Egziliinės tapatybės klausimai apmąstomi ne vien iš lietuviškosios perspektyvos: rasti savo vietą multikultūriniame Paryžiuje sunku ne tik emigrantams iš Lietuvos, Libano, bet ir patiems paryžiečiams.

Pagal autorės gyvenamąją vietą bei romano siužeto topografiją (Paryžius, Barselona ir kt.) emigrantinei literatūrai priklausytų ir Gabijos Grušaitės knyga *Neišsipildymas*³⁸. Bet ir šis pasakojimas, kaip pastebi kritikai³⁹, su tradiciškai suprantamu „emigraciniu turiniu“ (sava – svetima), neturi nieko bendra.

Autorė yra jaunosios „eurokartos“ atstovė ir jos debiutinio romano pasakotoja natūraliai jaučiasi bet kurioje pasaulio vietoje. Pasakotojos nekamuoja jokios tapatybės problemos, jokia savasties refleksija, ji tiesiog amebiškai reaguoja į aplinką, visiškai atsiduodama susiklosčiusioms aplinkybėms. Tai kažkokia jau „postsubjektinė“ personažo būklė, kai nebėra individo sąmonės, valios, jo inicijuojamo veiksmo ženklų; tai būklė, kurią galima apibrėžti ir kaip paprasčiausią infantilumą. G. Grušaitės tekste nepastebėjau autoriinio santykio su tuo, kas pasakojama, pėdsakų – (auto)ironijos, humoro, satyros, – bet stilistinė pasakojimo kokybė rodo, kad debiutuojanti autorė turi „subjekto“ požymių.⁴⁰

Grušaitė, baigusi Vilniaus Mikalojaus Konstantino Čiurlionio menų gimnaziją, išvyko studijuoti medijų ir antropologijos į prestižinį Londono koledžą. Jos romane *Neišsipildymas*, kuris pateko į Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto renkamą kūrybiškiausių knygų dvyliktuką, pristatomas „pastarąjį dešimtmetį susiformavęs šaunaus ir protingo, veiklaus ir lankstaus jaunimo įvaizdis“⁴¹. Romanas įvardijamas kaip kosmopolitiško jaunimo kronika: „Apie tuos, kuriuos nubrėždavo rinkodaros produktai,

³⁸ GRUŠAITĖ, Gabija. *Neišsipildymas*. Vilnius: Baltos lankos, 2010.

³⁹ BALIUTYTĖ, Elena. *Apie knygų puotą ir dvasios nuovargį*. 2010-ųjų knygos.

⁴⁰ Ten pat.

⁴¹ ČERŠKUTĖ, Jūratė. Perviršio kartos neišsipildymų kronika. *Bernardinai.lt* [interaktyvus]. 2011 sausio 17 [žiūrėta 2011 sausio 19]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-01-17>>.

kurių tapatybė buvo masinio turėjimo, naudojimo ir susidėvėjimo padarinyš“. „Romaną „Neišsipildymas“ pradėjau rašyti būdama devyniolikos, kai atvažiuavau studijuoti į Londoną. Rašymo procesas truko ketverius metus ir atspindi mano pačios brendimą, keliones, politines pažiūras“, – viename interviu prisipažino autorė.

Panašias aspiracijas demonstruoja Anetos Anra romanas *Katinas Temzėje*, fiksuojantis jaunos lietuvės merginos klajones po Londoną, kuriu ji bjaurisi, tų klajonių metu bandant surasti ir savąjį aš. Pagal šį kūrinį pastatytas spektaklis, o pati rašytoja – ne naujokė kultūros baruose, dokumentinių filmų bendraautorė. Aneta Anra (Aneta Raževaitė) rašydama romaną pirmuoju asmeniu, o dar ir tarsi vaidindama save, sukuria neabejotinai autentiškos patirties įspūdį. Romano laikas – 1998-ieji. Pagrindinė romano veikėja Gabrielė, tik ką baigusi mokyklą, gavo mamos draugo kvietimą atvykti į Londoną ir ten praleisti vasaros atostogas. „Rašiau apie merginą, kuri yra snobiška, bet kartu ir naivi, vaikiška, nes yra ką tik baigusi mokyklą. Kai ji išvažiuoja į Londoną savęs išmėginti, kad pažiūrėtų, kas jau ten nutiks likus vienai, taip ir viskas išeina, kaip šitoje knygoje“, – sako Anra⁴². Paklausta, kuo jos romanas skiriasi nuo emigrantų dienoraščių internete, autorė paneigia istorijos priklausomybę nuo vietos (t. y. Londono, įkūnijančio lietuviškosios emigracijos vaizdinį): „Veiksmas galėjo vykti bet kur: Madride, Paryžiuje, Grenlandijoje ar Naujojoje Zelandijoje. Vieta – ne esmė. Svarbiausia yra bendravimas tarp žmonių, jų santykiai. Visiškai nenorėjau rašyti emigracine tema.“⁴³

Mari ir Saros Poisson romanas *Šabaš* įvardijamas kaip galvosūkis ir provokacija: dvi autorės kartu kuria vieną tekstą – laiškų romaną, sąmoningai supinant, supainiojant realybę ir fikciją, tai yra fantaziją pildo Lietuvos ir Londono tikrovės faktai, tokiu būdu skaitytojui siūlant gyvenimo žaidimą. Romano veikėjos seserys rašo viena kitai laiškus [Žiogaičiai – Londonas], taip pasakodamos (ir išsipasakodamos) apie savo gyvenimus.

Mari Poisson (Marija Jurgelevičienė) nėra naujokė lietuvių literatūros padangėje: išleidusi poezijos knygas *Dvišalis eismas* (1987), *Plėviasparnis* (1998), *Grįžau iš Paryžiaus, Tikrą mergaitę: 100 marginalinių novelių*

⁴² Cit. iš: LITVINAITĖ, Agnė. Rašytojos A. Anros katinas pliumpteli į Temžę ir kapanojasi Vilniaus scenoje. *Lietuvos rytas*, 2008-09-30.

⁴³ Ten pat.

(2004 – lietuvių kalba; 2010 – anglų kalba). Novelių veikėjai nekasdieniški žmonės, nepritapėliai, keistuoliai – tikri marginalai. Šiuo metu rašytoja gyvena Londone, rašo „Oskaro dienoraštį“. Pokalbyje *Bernardinų* internetiniame dienraštyje ji išsitaria:

Daug ką turėjau Lietuvoje, tačiau tik emigravusi pajutau man uždėta karūną. Pasijutau tarsi mirusi ne pernai, ne prieš ketverius metus, o labai seniai. Gal prieš šimtmetį. Mano pasiekimai nieko nebežeidžia, nebesukelia pavydo, nebėra niekam svarbūs, niekam nebeužstoju saulės, niekas apie mane nebekalba, niekas nebegalvoja. Tačiau aš vis dar gyva – gaunu laiškų, kalbuosi telefonu, skaitinėju internetinę spaudą, kartais liguistai pasineriu į Facebooką, kartais įsimyliu, kartais nepagydomai susergu nostalgija [...]. Tu nieko nebereiški pasauliui ir kitiems, nė iš tolo nesi nė vienam konkurentė, tad gali daryti visokias nesąmones, visko prisigalvoti, neboti apkalbų, pašaipų ir kritikų. Ir vis dėlto, tai jokių būdu nėra populiarumas. Tai yra laisvė būti savi.

Išeišiojanti, emigrantinė patirtis, egzilinės tapatybės problematika ypač išryškėja trinarėje struktūroje ŽEMĖ – KALBA – ISTORIJA. Asmuo, atsidūręs kitoje kultūroje, kitą istorinę patirtį turinčioje visuomenėje, tarsi susidvejina:

Ištikimasis ilgesys pirmas pasitiks tave svetimame krašte. Siautės, bet neišves iš proto, apsimes, kad leidžiasi kontroliuojamas. Tačiau viskas priklausys nuo jo valios. Apsigyvenus svetimoje šalyje, reikia kuo skubiau perreguliuoti visas jusles. Ar bent jau senąsias pridengti naujomis, kad nors kiek panėšėtųum į dvikultūrę būtybę.⁴⁴

Retai kalbėdavome apie Lietuvą, nepirkdavome lietuviškos duonos, nesiilgėdavome mamos kotletukų. Nešiojomės savo kilmę kaip paslaptį, mums tai nebuvo nacionalinė tapatybė ar geografija, greičiau liūdesio ženklas ant kaktos lyg nematomas totemas. Kartais atrodė, kad priklausome slapčiai masonų ložei, kurios kiekvienas narys turi įtaisyti savinaikos mechanizmą.⁴⁵

⁴⁴ MATULEVIČIŪTĖ, Aušra. *Ilgesio kojos*, p. 5..

⁴⁵ GRUŠAITĖ, Gabija. *Neišsipildymas*, p. 29.

Tarsi visas pasaulis būtų prieš tave. Žinau tą savijautą. Esu imigrantė, naujokė, senė, nevietinė, nereikalinga, per gera, per daug protinga, per daug savimi pasitikinti, „iš ten“, užimu kažkieno vietą po saule...⁴⁶

Atrasti ir iš naujo apibrėžti savąjį centrą emigrantui / išeiviui reiškia esminį pasirinkimą. Šiuolaikinė emigrantinė moterų literatūra liudija, kad tas centras dar nesurastas ir neapibrėžtas. Paliekama sava šalis, namai, kurie jau tapę svetimi, tačiau namais netampa ir svetimas kraštas, jis neprisijaukinamas. Todėl dažnu atveju šiek tiek romantizuotą emigranto idilę keičia skundo, nepasitenkinimo, nusivylimo gaida. Gero gyvenimo mitas griūva tiek savoje, tiek svečioje šalyje.

Edita Nazaraitė: Tapatybės raiška dailės ir poezijos dialoguose

Editos Nazaraitės vardas skaitytojams Lietuvoje gal ir nedaug ką sako, nebent tik tiems, kurie ją, dailininkę ir poetę, pažinojo asmeniškai iki jai emigruojant. Nazaraitė gimė 1955 metais. 1964 metais tapo pirmojo televizijos vaikų piešinių konkurso *Mano pasaulis* laureate. Baigė tuometį Vilniaus dailės institutą. Kurį laiką iliustravo vaikų knygas, taip pat buvo ir savųjų knygų iliustratorė. 1984 metais emigravo į Vakarų – pradžioje Graikiją, vėliau Kanada, ir galiausiai – JAV, kur gyvena iki šiol. Nazaraitė yra išleidusi tris poezijos knygas: pirmoji *Medaus ir kraujo lašai*, išleista Čikagoje 1985 metais. Čia sudėti eilėraščiai, kurie rašyti Lietuvoje, Graikijoje ir Kanadoje. Antroji knyga *Mechaninė mūza*, išleista 1989 metais taip pat Čikagoje. Ši knyga apdovanota JAV Lietuvių rašytojų draugijos premija. Trečioji poezijos rinktinė *Nepakeliamas laisvės lengvumas* išleista jau Vilniuje 1993 metais. Čia pačios autorės atrinkti ir sudėti eilėraščiai iš pirmųjų dviejų ankstesnių knygų ir nemenkas pluoštas naujausios Nazaraitės poezijos (skyriai „Sniego bareljefai“, „Žegnojasi, žengia žarijomis“, „Raganavimas“). Būtent juose labiausiai veriasi šiuolaikiškas moters gyvenimas, išreikštas autentiškai estetizuota kalba. Nazaraitė iki šiol geriau žinoma išeivijoje nei Lietuvoje. Spauldoje yra paskelbusi poezijos vertimų, straipsnių meno klausimais, recenzijų. Prieš pasitraukdama į Vakarų, ji Lietuvoje nebuvo išleidusi nė vienos poezijos knygos. O pasitrau-

⁴⁶ Sara Poisson, Mari Poisson. *Šabaš*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2011, p. 17.

kusi savaime tapo *persona non grata* dėl politinės situacijos. Jos kūrybą iki šiol tebegaubia tyla, nors Nazaraitė yra išleidusi tris poezijos knygas⁴⁷, dažnai savo poeziją publikuoja įvairioje Jungtinių Amerikos Valstijų kultūrinėje ir literatūrinėje spaudoje. Dvikultūrės tapatybės aspektai veriasi Nazaraitės autobiografijoje⁴⁸, jos autobiografinio pobūdžio esė „Greitkelis per Atlantą“⁴⁹, dailės kūriniuose⁵⁰. Tačiau Nazaraitės atveju fiksuojama ne tiek egzilinės tapatybės problematika, o daugiau moteriškosios tapatybės sklaida. Nazaraitės poezijos ir dailės kūriniai dialogo principu pirmiausia rekonstruoja šiuolaikinės moters istoriją, glaudžiai susijusią ir su konkrečiais kultūriniais ir istoriniais fenomenais, apmąstomos moters tapatumo paieškos.

Filosofas Martinas Buberis per pamatinių žodžių porą AŠ – TU kuria dialogo filosofiją. Buberio teigimu, šis santykis nebūtinai yra santykis mums įprasta prasme.⁵¹ Tai veikiau išgyvenimas, kurį Buberis apibūdina kaip dialogą. Pastebėtina, kad dialogas, arba susitikimas, gali vykti ne tik su kitu žmogumi, bet ir su savimi. Gebėjimas išgyventi šį dialogą su savimi yra analogiško santykio su kitu žmogumi prielaida. Rašymas, kūrėjo atveju, suvokiamas kaip pranešimas: galiu duoti žinių apie save, išsakyti. Taigi kurti (rašyti, tapyti) reiškia kalbėti tiek su savimi, tiek su kitais. Užrašyti savo patirtį, jausmus ne tik antrą kartą juos išgyvenant, bet kartu ir įsižiūrėti, analizuoti.

Dialogui palankios erdvės, kuriose mezgasi autorės komunikacija su skaitytoju / žiūrovu / interpretatoriumi Nazaraitės atveju yra kelios: autobiografija, eilėraščiai, autobiografinė esė „Greitkelis per Atlantą“, dailės kūriniai. Kokius svarbiausius, pamatinius dialogo taškus, įbrėžimus galima išskirti šiose erdvėse?

„Moterų įvaizdžių“ kritika skaitymo aktą vertina kaip autorės gyvenimo („patirties“) ir skaitytojos gyvenimo jungtį. Vienoje iš knygos *Moterų*

⁴⁷ NAZARAITE, Edita. *Medaus ir kraujo lašai*, Čikaga: Ateities literatūros fondas, 1985; *Mechaninė mūza*, Čikaga: Ateities literatūros fondas, 1989; *Nepakeliamas laisvės lengvumas*, Vilnius: Vaga, 1993.

⁴⁸ *Egzodo rašytojai. Autobiografijos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 540–541.

⁴⁹ NAZARAITE, Edita. *Greitkelis per Atlantą. Literatūra ir menas*, 2005, liepos 1–22 d.

⁵⁰ Prieiga per internetą: <<http://sites.google.com/site/editasart/>>.

⁵¹ BUBERIS, Martinas. *Dialogo principas I. AŠ ir TU*. Iš vokiečių kalbos vertė Tomas Sodeika. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998.

įvaizdžiai fikcijose esė „Florence Howe“ glaustai pateikia šį autobiografijos poreikį kritikoje: „Aš pradėdau nuo autobiografijos, nes būtent čia, savo gyvenimo suvokime, prasideda feminizmo ir literatūros jungtis.“ Šis toks skaitytojos teisės sužinoti rašytojos patirtį akcentavimas tvirtai palaiko svarbiausią feministinį tvirtinimą, kad jokia kritika nėra „objektyvi, kad mes visi kalbame iš specifinės pozicijos, kurią suformavo kultūriniai, socialiniai, politiniai ir asmeniniai veiksniai“⁵².

Nazaraitės autobiografijoje nuo pat pradžių inicijuojamas neformalus, laisvas dialogas su įsivaizduojamu adresatu / skaitytoju:

Šešerius metus rytais eidama Kalnų parku, Vilnelės pakrante į tuometinį Valstybinį dailės institutą, amžinai vėluodama ir būdama neišsimiegojusi (mėgstu dirbti naktimis), nė sapnuote nesapnavau, kad prabėgus dešimčiai metų po studijų baigimo tolimoje Kanados provincijoje rašysiu savo, kaip išeivijos rašytojos, autobiografiją... Juk ruošiausi tapti dailininke, šį Dievo duotą talentą norėjau paversti profesija. Tada vilčių sparnai padėjo eiti per vardo akmenis, o šiandien į tą savo naivumą žiūriu su gauduliu, lyg į kvailiojantį vaiką.⁵³

Kūrybinis aktas kaip egzistencijos esmė iškyla ir autobiografijoje, ir poezijoje. Būtent taip, per kūrybinio proceso vizualų ir poetinį įprasminimą, susitinka dvi Nazaraitės mūzos – poezija ir dailė:

Išeivijoje esu žinoma kaip poetė ir žurnalistė, nors save laikau dailininke. Nesu profesionali rašytoja, iš rašymo duonos nevalgau, tačiau man tatau ne-
kliudo, nes jaučiuosi absoliučiai laisva, rašau tai, ką noriu. Niekad nerašau poezijos metodškai, nes nemoku. Net nežinau, kas eilėraščius man diktuoja – tai būna tarsi sniego griūtis kalnuose. Savo eilėraščius matau lyg kokiame videofilme, vaizdai spalvoti, ryškūs, lekia virtinėmis. Kiek spėju užrašyti popieriuje, tiek turiu. Daug dingsta dienos sumaišty, nemažai lieka „nepagautų“, kai naktį nebeturiu jėgų keltis ir užrašyti. Ryte nieko nebepamenu. Paskui dažniausiai stoja kurti tylą, visus metus galiu nė eilutės neparašyti.

⁵² MOI, Toril. *Lyties / teksto politika*. Feministinė literatūros teorija. Vilnius: Charibdė, 2001, p. 46.

⁵³ NAZARAITĖ, Edita. *Autobiografija. Egzodo rašytojai. Autobiografijos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 540.

Poetinio nederliaus metų užpildau piešdama, tapydama, versdama poeziją. Tarnauti dviem mūzoms sunku, tampi dviguba verge.⁵⁴

Nazaraitės, kaip dailininkės, patyrimas neabejotinai veikia jos kūrybą, kaip, beje, ir kitų lietuvių poetų ir dailininkų. Tokia glaudi poetinio (meninio) vaizdo ir dailės kūrinio jungtis pastebima Jolitos Skablauskaitės ir Leonardo Gutausko kūryboje. „Subjektyvus asmenišką dailininko patyrimą (jį vadintume vidiniu, maitinančiu podirviu) veikia eiles nuolat generuodamas savarankiškus, nenusižiūrėtus vaizdus, gelminius vaizdinius, dažnai ir vizijas.“⁵⁵ Taigi „[...] žodinio meno įtaką ryškiausiai atskleidžia vizualiųjų įspūdžių stimuliuojamas įvaizdžių, metaforų, palyginimų klotas. Čia vizualusis pradas savaip veikia, pavyzdžiui, spalvos metaforas ar įvaizdinamus koncertus.“⁵⁶ Kita vertus, „poetinio vaizdo sąsąj su daile tyrimas, šių sąsąj paieškos atskleidžia intelektualius šiūlaikinės lietuvių poezijos horizontus, skirtingų meninių pradų įtakos poezijai galimybes, pačios poezijos valentingumą – gebėjimą jungtis su įvairiakilmėmis estetinėmis patirtimis.“⁵⁷

Kūrėjui svarbiausia – galimybė laisvai kurti laisvoje šalyje. Būtent dėl šios priežasties Nazaraite palieka gimtąjį kraštą:

Meninei mano prigimčiai socrealizmo akademiškumas bei estetika buvo svetimesni už atvykėlius iš kitos galaktikos. [...] deja, nevilts vis dar tebėra poetinių valandų karalienė. Daug kūrėjų emigraciją išgyvena sunkiai. Man taip neatsitiko, nes gimtinėje mano kūrybinė dvasia buvo visaip gniuždoma, ignoruojama, izoliuojama. Liko tik kartus prisiminimas. [...] Gal kam pasirodys nekuklūs šie mano samprotavimai, bet laisvoje šalyje išmokau daiktus vadinti tikraisiais vardais, be komplekso kam nors nepatikti. [...] Jaučiu būties laikinumą visom savo kūno ląstelėm, suvokiu žmogaus gyvenimo trumpumą ir paradoksalumą visa savo iškankinta, bet neparklupdyta dva-

⁵⁴ Ten pat, p. 541–542.

⁵⁵ BERNOTIENĖ, Gintarė. *Menų sąveikos ieškojimai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005, p. 160.

⁵⁶ Ten pat, p. 161.

⁵⁷ Ten pat, p. 10.

sia. Tai padeda kurti ir gyventi – visai nesvarbu, kur būtum: Lietuvoje, gulaguose ar amerikose.⁵⁸

Nazaraitės eilėraščiai kuriami dviem kalbomis – lietuvių ir anglų:

i try to rebuilt myself
gal užmarštis yra kelias?
[...]
įsiveržusios spalvos gaivina
ragina juoktis ir verkti
i was advised to forget
poetry and painting
as if it was bad satellite
of my strange orbit
emigrantai neturėtų rašyti laiškų
atsiliepti į telefono skambučius
(eil. „Dvikalbis eilėraštis“, rink. *Nepakeliamas laisvės lengvumas*)

Tačiau pats svarbiausias aspektas, punktyru nužymėtas autobiografijoje, ryškiai besiskleidžiantis ir metaforiškai įprasmintas poetiniuose tekstuose bei vizualiajame mene – tai moters kūrėjos situacija:

Esu moteris, o moteriai menininkei Lietuvoje visada buvo, tebėra, ir, atrodo, dar ilgai bus šimteriopai sunkiau negu kūrėjui vyrui. Neapsakomai sunki buitį paleido pelenais ne vienos talentingos Lietuvos moters gabumus, per savo poezijos vertimus suartėjau su Kanados feministėmis, išmokau be baimės prabilti apie moters pasaulį, kuris, labai gaila, Lietuvoje yra vos ne mirtinai užsmagtas. Bet aš tikiu, kad lietuvės moterys pabus. Kiek leidžia jėgos, prisidedu prie to savo rašiniiais išeivijos spaudoje ar rašydama „Laisvosios Europos“ radijui, su kuriuo jau nemažai laiko bendradarbiauju. Trečiojoje poezijos knygoje daugiausia dėmesio skiriu moters temai, norėčiau ir ateityje nuo jos nenutolti.⁵⁹

⁵⁸ NAZARAITĖ, Edita. Autobiografija. In *Egzodo rašytojai. Autobiografijos*, p. 540, 542.

⁵⁹ Ten pat.

Feministinė perspektyva įgalina prisiminti teoretikų Patricios Dunker ir Annos Nilsen pastabas⁶⁰ apie vyro ir moters autobiografijos skirtumus: vyras linkęs savo ar autobiografinio personažo gyvenimą atskleisti kaip racionaliai suplanuotą vienovę, išryškinti visuomeninius laimėjimus, pagražinti meilės nuotykius. Moteris atkuria savo gyvenimą kaip pažeminimo, kančios, nevilties istoriją, akcentuoja savo tapatumo praradimą ar tapatumo suvokimą. Vyras savo gyvenimą piešia kaip kryptingą ir tikslingą kelią. O moteris savo būtį skaido fragmentais, priešina dabartį praeičiai. Ji kritiškai vertina tariamą vyriško mąstymo pranašumą, moterį žeidžiančias patriarchalinio pasaulio tradicijas. Daugelis autobiografijos rašymą prilygina psichoterapiniam seansui: išsisklaido, kad palengvėtų, norint pamiršti nemalonias praeitis. Bet turbūt svarbiausias dalykas, kad moters kūrėjos biografija / autobiografija gali būti kaip jos visuomeninio pripažinimo išraiška, „pavyzdys kitoms, kaip moteriai reikia teigti savo originalią asmenybę“⁶¹. Nazaraitės autobiografiją sėkmingai papildė autobiografinio pobūdžio esė „Greitkelis per Atlantą“, publikuota 2005 metų liepos mėnesį keliuose savaitraščio *Literatūra ir menas* numeriuose. Čia pasakojama pagrindinės veikėjos Atidės pasitraukimo iš Sovietų Sąjungos istorija, pristatoma jos ir dukters Kristės aklimatizacija svetimoje žemėje, išeiviška buitė – iš pradžių Graikijoje, Atėnuose, vėliau Toronto priemiestyje Edmonte, Kanadoje, ir galiausiai – Jungtinės Amerikos Valstijos, Virdžinija; bandymai ne tik išgyventi, bet ir kurti po svetimu dangumi:

Atidė buvo nepalaužiama. Skurdas jai netrukdė kurti, tapyti, rašyti ir atkakliai ieškoti darbo, kurio niekaip negalėjo rasti. Išnaršė penkiamilijoninę Toronto metropoliją skersai ir išilgai, sutiko nemažai geros valios žmonių, siūlančių valytojos, vaikų auklės, padavėjos darbus, bet Atidė net neketino atsisveikinti su savo profesija ir vėl nenuilsdama vartė telefonų knygas, skambinėjo, net pati nežinodama kam ir kur, ir diena iš dienos plūkėsi, kaip ta varlė, įkritusi į grietinę.

⁶⁰ DUNKER, Patricia. *Sisters and Strangers: An Introduction to Contemporary Feminist Fiction*. Oxford: Blackwell, 1992. NILSEN, Anna. *Stories of Life. Stories of Living: Women's Narrative and Feminist Biography*. Nora, 1996.

⁶¹ PAVILIONIENĖ, Aušrinė Marija. *Lyčių drama*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1998, p. 71.

Autentiška skaudi patirtis, kai bandoma prisitaikyti, aklimatizuotis prie naujų gyvenimo ir buities sąlygų, kartu išsaugant kūrybinį pradą, svajonę.

Nazaraitės poezijos moterį formuoja ankstesnių kartų moterų patirtis, moteriškas solidarumas ir miesto erdvė. Lekiantys automobiliai, požeminiai traukiniai, kuriais „daug širdžių keliauja į nieką“, „Bokštai su laikrodinēm akim: / Tiltai, neapsisprendę / Nei už vieną krantą; Užburto ratu vedantys / Greitkeliai, vietomis nukapoti – / Ten kyla sparnuoto metalo svajonės“ (eil. „Diena – šviesos tvanas“, rink. *Mechaninė mūza*). Kaip atsvara miesto šurmuliui, triukšmui, greičiui – tylios šajanių raudos, ataidinčios iš kažkur, sujungiančios praeitį, dabartį ir ateitį – apie kruvinus saulėlydžius, nukirptas moterų kasas, virkaujantį paukštį, verkiančią vienišą žiniuonės dukrą. Moters gyvenimas paženklintas gimdymų, kančios, kasdieniškų darbų ir rūpesčių. Moterys pamėlusiomis rankomis kasdienybės getuose: „Moterys pilkais veidais, / ilgom nutįsusiom rankom / nuo amžinų nešulių, / moterys nustumusiom širdimis / nuo nebe-pakeliamos graužaties“ (eil. „Kasdienybės getuose“, rink. *Nepakeliamas laisvės lengvumas*).

Moteriško pasaulio reprezentantai Nazaraitės eilėraščiuose ir tapybos darbuose – krūtys, žindomas kūdikis, iščios, gimda. Gimdomas kūdikis – eilėraštis, paveikslas. Išnešiojimas, vaisiaus išstūmimas lauk, vėliau žindymas – tokiomis kūniškomis metaforomis įprasminamas, įvaizdinamas kūrinio (poetinio ar dailės) gimimas: apvali kosminė gimda / protą apakinanti / sprogstanti supernova / chaotiškos visatos / tvarkos gimdytoja / paslapties ir tęstinumo motina“ (eil. „Nerštas“, kn. *Nepakeliamas laisvės lengvumas*). Dažnas kriauklės įvaizdis Nazaraitės paveiksluose – kaip moteriškų iščių simbolis.

Nazaraitės poezijoje dominuojantys moterų portretai komunikuoja, glaudžiasi prie moterų siluetaų jos dailės kūriniuose. Dažniausi poetinių ir dailės tekstų įvaizdžiai: paukštis, katė, kriauklė, smuikas, žirgai, drugelis, laumžirgis. Iš senosios indėnų mitologijos atkeliavo baltasis lokys ir elnias. Ypač svarbus poetei yra drugelis – vienas iš seniausių simbolių. Galima prisiminti, kad senovės Graikijoje *Psyche* reiškė ir „drugys“, ir „siela“. Edeno soduose Adomo siela vaizduojama kaip drugelis arba su drugelio sparnais. Ankstyvieji gnostikai Mirties angelą vaizdavo sparnuota koja mindantį drugelį. Drugys randamas ir Marijos su kūdikėliu Kristumi

paveiksluose. Japonijoje manyta, kad spalvingo drugelio pasirodymas perspėja apie svečius arba mirtį giminėje; balti drugeliai yra mirusiųjų sielos. Bet kuriuo atveju svarbiausia, kad drugys įvardijamas pirmiausia kaip pasikeitimo simbolis. Be to, drugelis yra ir vienas seniausių moteriškumo įvaizdžių. Pabrėžtina transformacija, kai iš kokono išsiritu nuostabus drugelis.

Šios poetės ir dailininkės pasaulėvaizdyje ypač svarbūs sparnai, nešantys į laisvę, neapbrėptumus tolius, keliantys į nenusakomą aukštį. Sparnuotos moterys, skrendančios moterys, moterys ant sparnų. Nazaraitės paveiksluose šalia drugių, laumžirgių matomi ir sparnuoti arkliai – pegasai. Pabrėžtina, kad žirgų įvaizdis dažnas šios kūrėjos darbuose (ir poezijoje, ir esė, ir tapyboje): „Mėlyni ir žali žirgai – fantastinės žolės – laigo horizonto linioje nulygintomis pievomis, purlai švytinčios rasos kaip oro balionai kyla su fantastinės žolės žirgais į erdves, į žvaigždę“ (eil. „Peizažas interjere“, rink. *Nepakeliamas laisvės lengvumas*). Simbolių žodynuose randama, kad senovėje žirgas buvo suvokiamas kaip chtoninė būtybė. Jis sietas su ugnimi ir su vandeniu, kaip gyvastį teikiančiom ir kartu pavojingom jėgom. Žirgas, arklys dažnai siejamas ir su mėnuliu. Būta jo sąsajų ir su mirties karalija (Vidurinėje Azijoje ir daugelyje indoeuropiečių tautų), jis laikytas sielų vadovu. Žirgas simbolizuoja greitį, grakštumą ir kilnumą. Nazaraitei tiek poezijoje, tiek dailės kūriniuose tai ir saulės, ir mėnulio simbolis:

Žirgai neskubėdami kopė į kalnėn. Kanaano slėnis pamažu melsvėjo, saulė šokinėjo tarp apnuogintų medžių šakų tartum koks pamišęs prožektorius, o gal tiesiog žaidė slėpynių su stirnomis, kurias vaikė raitelių palydoje dalyvaujantys šunys. Indėnų vasara plieskė visu smarkumu, naršydama po kalnus, miškų tankmėje, nutekėdama upeliu ir griūdama putojančiu kriokliu. Tvanas šviesos maišėsi su juodžiausiais šešėliais, o žirgai vis kopė ramia rislele aukštyn ir aukštyn, nešini keturiomis raitelėmis.⁶²

Nazaraitės poezijos ir dailės susitikimuose svarbios yra spalvos: jos tapybos darbai ryškūs, dominuoja ne pastelinė, bet raudonos, mėlynos, žalios, juodos, rudos, geltonos, baltos spalvinė gama. Panašiai ir eilėraš-

⁶² NAZARAITE, Edita. Greitkelis per Atlantą. *Literatūra ir menas*, 2005, liepos 1–22 d.

čiuose: raudonos spanguolės, juoda katė, mėlyni ir žali žirgai, žydoji Dievo akis, auksaakis gluodenas, aguona, pienas ir persikas, saulės raudonis ir pan. Taip kaip tapydama Nazaraitė žaidžia spalvomis, eilėraščiuose ji žaidžia kalba – žodžiais, garsais, vaizdais, laikais ir erdvėmis, metaforomis, palyginimais ir personifikacijomis:

Ak, tiesa, pamiršau.

Reikia keltis.

Atverti duris į besiveržiančią

Pro plyšius dieną,

Ir kur nors išeiti,

Galbūt –

Į užsimušusio vėjo laidotuves.

(eil. „Užsimušusio vėjo laidotuvės“, rink. *Mechaninė mūza*)

Nazaraitės eilėraščiuose labai svarbus vaizdas, todėl didžioji dalis jos poetinių tekstų gali būti pavadinti eilėraščiais-paveikslais. Galima išskirti eilėraščius-portretus ir eilėraščius-peizažus. Čia pasinaudota literatūrologės Brigitos Speičytės individualių tekstų tipų klasifikacija, kur svarbiausias poetinės kalbos principas – vaizdiškumas, vaizdo (erdvės) viršenybė prieš veiksmą (laiką)⁶³. Ši klasifikacija paremta „ne tiek bendromis objektyviomis eilėraščių charakteristikomis, kiek pačiuose tekstuose sukurtais aliuzijomis į vieną ar kitą „tipą“ – t. y. tikrovės pažinimo formą“.⁶⁴ Piešiant portretą eilėmis išryškinama kokia nors itin specifiška detalė:

Dvaro ponų ir miestelio žydų skalbėja –

Baltavidė, baltaskarė, baltaplaukė

Mano močiutė

Smulkučiais žingsneliais

Matavo uždaro,

Pasauliui nežinomo pasaulėlio

⁶³ Žr.: *Moteris su lauko gėlėmis*: knyga apie Nijolę Miliauskaitę: atsiminimai, pokalbiai, laiškai. Sudarytoja RAMOŠKAITĖ-GEDIENĖ, Gražina. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 189.

⁶⁴ TAMALIŪNAITĖ-TAMOŠIŪNIENĖ, Aurelija. Tylos skambėjimas. *Darbai ir dienos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005, nr. 41.

Stovintį laiką:

Palikusį kvepiančių, švarių skalbinių stirtas,

Su niekuo savo nedalia nepasidalinusi,

Bėgo melstis iš tolimojo Nazareto

Atkeliavusiam Dievui;

O paskui – išskrido baltaplaukė,

Baltaveidė baltų dukraitė...

taip ir išmokau

Nupiešti angelą.

(eil. „Eilėraštis močiutei“, rink. *Mechaninė mūza*)

Detalės pastebėjimas, išskyrimas svarbus ne tik eilėraščiuose portretuose, bet ir eilėraščiuose-peizažuose. Čia tapybiškai fiksuojamos ne lietuviško, bet kanadietiško gamtovaizdžio detalės:

Ūkia tingiai ūkia

Lėti lėti lėti

Mieguis-ti trau-ki-niai

Milžiniški geležies pitonai

Šliaužiantys pažemiu

Oranžine vagonų tiese

Pjaunantys horizontaliai

Apsnūdusią pre-ri-jų me-lan-cho-li-ją

Dulkės saulėje!

Sniegas – mėnuliui – į veidą!

<...>

(eil. „Kanadietiški eskizai: horizontali melancholija“, rink. *Mechaninė mūza*)

Akivaizdu, kad būdingiausiu Nazaraitės poezijos stiliaus bruožu galima laikyti tapybiškumą, eilėraščio vizualumą. Vaizdas ne tik grindžia dinamišką šios kūrėjos poetinio pasaulėvaizdžio struktūrą, bet ir formuluoja svarbiausias analizės ir interpretacijos gaires: portretas ir peizažas, žodžio ir spalvos ekspresija, metaforiškumas Nazaraitės dailėje ir poezijoje. Nazaraitės poezija ženklina kitos kartos autorių kuriamą lietuvių išeivijos literatūrą. Poetė ir dailininkė pagal metus priklausytų tai jaunesniajai kartai, jau gimusiai ir išaugusiai emigracijoje, nors

pati yra viena iš nedaugelio kūrėjų, anot Rimvydo Šilbajorio, įsiliejusi iš šalies, iš Lietuvos. Nazaraitės, kaip moters kūrėjos, dialogas su adresu pirmiausia skleidžiasi poetiniuose tekstuose ir dailės kūriniuose. Jos eilėraščiai ir paveikslai susitinka dėl dominuojančių įvaizdžių – katė, žirgas, drugelis, moters siluetas ir kt. Eilėraščiai labai vizualūs, kupini detalių, daiktų, o ryškių spalvų paveikslai tarsi pasakoja likiminę moters gyvenimo istoriją.

LITERATŪRA

- BALAIŠAITIENĖ, Aurelija. *Susitikimas pamary*. Cleveland: Viltis, 1982.
- BALIUTYTĖ, Elena. Apie knygų puotą ir dvasios nuovargį. 2010-ųjų knygos. *Metai*, 2011, nr. 4.
- BARAUSKAITĖ, Ieva. Emigrantė Aušra Matulevičiūtė namų ilgesį suguldė į knygą. *Valstietis* [interaktyvus]. 2011, vasario 12 [žiūrėta 2011 spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.valstietis.lt/ezwebin/print/?node>>.
- BERNOTIENĖ, Gintarė. *Menų sąveikos ieškojimai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005, p. 160.
- BUBERIS, Martinas. *Dialogo principas I. Aš ir TU*. Iš vokiečių kalbos vertė Tomas Sodeika. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998.
- CLIFFORD, James. *Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge, Mass&London: Harvard University Press, 1997.
- ČERŠKUTĖ, Jūratė. Perviršio kartos neišsipildymų kronika. *Bernardinai.lt* [interaktyvus]. 2011 sausio 17 [žiūrėta 2011 sausio 19]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-01-17>>.
- ČIUBRINSKAS, Vytis. Nostalgijos migrantai: repatriantų identitetas ir socialinis netikrumas pokomunistinėje Lietuvoje. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2006, nr. 6 (15), p. 78.
- DUNKER, Patricia. *Sisters and Strangers: An Introduction to Contemporary Feminist Fiction*. Oxford: Blackwell, 1992. NILSEN, Anna. *Stories of Life. Stories of Living: Women's Narrative and Feminist Biography*. Nora, 1996.
- GIDDENS, Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Iš anglų kalbos vertė Vytautas Radžvilas. Vilnius: Pradai, 2000.
- GRUŠAITĖ, Gabija. *Neišsipildymas*. Vilnius: Baltos lankos, 2010.

- JONUŠKAITĖ, Birutė. *Baltų užtrauktukų tango*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009.
- KALĖDA, Algis. *Komizmas lietuvių tarybinėje prozoje*. Vilnius: Vaga, 1984.
- KEBLYS, Kęstutis. Prasideda varžybos (1953–1956). *Lietuvių literatūra svetur. 1945–1967*. Chicago: Draugo spaustuvė, 1968, p. 92–97, p. 120–142.
- KEMEŽAITĖ, Birutė. *Sudiev! Aš išeinu...* Chicago: „Laisvosios Lietuvos“ knygų leidykla, 1971.
- KUIZINIENĖ, Dalia. *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 metais*. Kaunas: Versus Aureus, 2003, p. 88–89.
- LITVINAITĖ, Agnė. Rašytojos A. Anros katinas pliumpteli į Temzę ir kapanojasi Vilniaus scenoje. *Lietuvos rytas*, 2008-09-30.
- MATULEVIČIŪTĖ, Aušra. *Ilgesio kojos*. Vilnius: Tyto alba, 2010.
- MOI, Toril. *Lyties /teksto politika*. Feministinė literatūros teorija. Vilnius: Charibdė, 2001, p. 46.
- Moteris su lauko gėlėmis*: knyga apie Nijolę Miliauskaitę: atsiminimai, pokalbiai, laiškai. Sudarytoja RAMOŠKAITĖ-GEDIENĖ, Gražina. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 189.
- Nation and Narration*. Ed. by BHABHA, Homi, K. London and New York: Routledge, 1994.
- NAZARAITĖ, Edita. *Medaus ir kraujo lašai*, Čikaga: Ateities literatūros fondas, 1985.
- NAZARAITĖ, Edita. *Mechaninė mūza*, Čikaga: Ateities literatūros fondas, 1989.
- NAZARAITĖ, Edita. *Nepakeliamas laisvės lengvumas*, Vilnius: Vaga, 1993.
- NAZARAITĖ, Edita. Greitkelis per Atlantą. *Literatūra ir menas*, 2005, liepos 1–22 d. Prieiga per internetą: <<http://sites.google.com/site/editasart/>>.
- NAZARAITĖ, Edita. Autobiografija. *Egzodo rašytojai. Autobiografijos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 540.
- PAVILIONIENĖ, Aušrinė Marija. *Lyčių drama*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1998, p. 71.
- POISSON, Mari, POISSON, Sara. *Šabaš*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2011.
- RŪTA, Alė. *Priesaika*. Chicago: Lietuviškos knygos klubas, 1962.
- RŪTA, Alė. *Motinos rankos*. Vilnius: Vaga, 1992.
- RŪTA, Alė. *Žemės šauksmas*. Oakville: Knygos Mylėtojų Draugija Kanadoje, 1966.
- RŪTA, Alė. *Sklėriai: iliustruoti prisiminimai*. Kaunas: Naujasis lankas, 2010.

- SPRINDYTĖ, Jūratė. *Lietuvių apysaka*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 193.
- SURVILAITĖ, Janina. Naujausios emigrantų kartos kūrėjai ir jų likimai. *Culture-News.lt. Kultūros naujienos* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 spalio 29]. Prieiga per internetą: <<http://euronews.lt/?p=1165>>.
- ŠVABAITĖ, Julija. *Draugų laivelis*. Chicago: Lietuviškos knygos klubas, 2006.
- TAMALIŪNAITĖ-TAMOŠIŪNIENĖ, Aurelija. Tylos skambėjimas. *Darbai ir dienos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005, nr. 41.
- TAMOŠAITIS, Regimantas. Išėjusios laimės ieškoti (Birutė Jonuškaitė. *Baltų užtrauktukų tango*, 2009). *Metai*, 2009, nr. 12.
- TŪBELYTĖ-KUHLMANIENĖ, Marija. *Įsibrovėlė*. Chicago: Lietuviškos knygos klubas, 1986.

TAUTINIŲ VERTYBIŲ KONSTRUKTAS AMERIKOJE GIMUSIŲ LIETUVIŲ AUTOBIOGRAFIJOSE

GITANA VANAGAITĖ

Brandžios modernybės asmens tapatybės ir vertybių problema

Post era išsklibino tikėjimą, kad asmens tapatybę žyminti autobiografija yra jo patirties, savivokos išraiška. Vis rečiau bepasitikima, kad realus asmuo ir per kalbą sukonstruota autobiografijoje besiverianti asmens istorija yra tapatūs. Nors mintį apie įtrūkius tarp *aš* kalbinės tapatybės konstrukto ir realaus asmens gyvenimo galima rasti jau vieno pirmųjų autobiografijos teoretiko Philippe'o Lejeune'o darbuose („[...] galima kelti klausimą apie „pirmąjį asmenį“, ar tai psichologinis asmuo (naiviai suvokiamas kaip esantis už kalbos), kuris savo raiškai naudoja gramatinį asmenį kaip instrumentą, ar psichologinis asmuo tėra tik sakymo efektas“⁶⁵), tačiau sąvoka *naratyvioji tapatybė* radosi vėliau ir yra būdinga postmodernistų, ar Anthony Giddenso žodžiais, brandžios modernybės autorių darbams. Šiuose darbuose naratyvioji tapatybė siejama su *aš tapatumu* ir *aš naratyvu*. „Asmens „tapatumas“ [...] preziumuoja refleksyvų supratimą. Jis yra tai, „ką“ individas įsisąmonina įgydamas „savimonę“. Kitais žodžiais tariant, asmens tapatumas nėra savaiminis individo veiklos sistemos tęstinumo rezultatas, o yra tai, ką reikia rutiniškai kurti ir palaikyti refleksyvioje individo veikloje.“⁶⁶ Šiame skirsnyje taip pat bus laikomasi nuostatos, kad asmens tapatybė yra kalbinis, taigi simbolinis naratyvinis konstruktas. Nors autobiografija ir yra referencinis žanras, t. y. turintis anapus savęs tam tikrus referencinius laukus, tačiau iš kitos pusės, kadangi neįmanoma aprašyti gyvenimo tokio, koks jis buvo, yra vykdoma atranka, kuria, anot Wolfgango Iserio, referencijos laukai yra suardomi į tam tikrus elementus, jie tekste yra aktualizuojami arba gali

⁶⁵ LEJEUNE, Philippe. *Il patto autobiografico*. Traduzione di Franca Santini. Bologna: Il Mulino, 1986, p. 35.

⁶⁶ GIDDENS, Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Iš anglų kalbos vertė Vytautas Radžvilas. Vilnius: Pradai, 2000, p. 73.

likti pasyvūs⁶⁷. Be to, atranka, atribodama referencijos laukus vienus nuo kitų, juos išplečia į naujas struktūras. „Todėl šie elementai dabar kitaip vertinami negu tada, kai turėjo savo vietas atitinkamose sistemose. Iš-trynimasis, išplėtimasis, pervertinimas – tai yra trys pamatiniai „pasaulio darymo būdai“, nusakyti Nelsono Goodmano.“⁶⁸ Nors literatūros moksle ir pasigirsta balsų, kad autobiografija yra paraliteratūrinis žanras ir nepriklauso literatūros plotmei, tačiau, neabejotina, kad jos struktūra, pasakojimo perspektyva nesiskiria nuo bet kokio fikciniais principais paremto kūrinio: „Kaip atskirti autobiografiją nuo autobiografinio romano? Reikia pripažinti, kad jei pasilieinama vidinės teksto analizės plotmėje, tarp jų nėra *jokio skirtumo*.“⁶⁹ Autobiografijai, kaip ir bet kuriam fikcija besiremiančiam tekstui, būdinga atranka ir intencionalumas, kuris, Iserio žodžiais, pasireiškia per užtekstinių sistemų atranką. „[...] intencionalumas yra įvykis ta prasme, kad jis nesibaigia referencijos laukų nubrėžimu, bet suardo juos, kad jų elementus paverstų medžiaga sau pasirodyti.“⁷⁰

Autobiografijos intencionalumas išryškėja per retrospekciją. Autobiografinė retrospekcija remiasi atminties susigrąžinimo veiksmu, kurio metu gyvenimo faktai rūšiuojami, atrenkami ir organizuojami į rišlų pasakojimą. Žmogus, nusprendęs rašyti autobiografiją, yra priverstas iš naujo išgyventi praeitį jau savo sąmonėje, todėl nesąmoningai keičia jos reikšmę: autobiografija kaip „gyvenimo reziumė, pretenduojanti išlaikyti buvusio gyvenimo vertę, manifestuoja jo simbolinį vaizdą, jau tolimą ir, žinoma, nepilną, o ypač iškreiptą fakto, kad žmogus, atsimenantis savo praeitį, nėra tas vaikas ar paauglys tą praeitį išgyvenęs. [...] Šviesą išvysta naujas būties modalumas.“⁷¹ Svarbią vietą atminties ir sąmonės vykdymame sudėtingame praėjusio gyvenimo egzamine, anot Georges'o GUSDORF, vaidina pasakojamos istorijos baigties žinojimas: praeities įvykiai yra pasakojami dabartinio aš sąmonės perspektyvoje, pagunda logiškai ir racionaliai susieti praėjusio gyvenimo įvykius yra didelė, dažnai tam-

⁶⁷ ISER, Wolfgang. *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*. Iš vokiečių kalbos vertė Laimantas Jonušys. Vilnius: Aidai, 2002, p. 18.

⁶⁸ Ten pat, p. 18–19.

⁶⁹ LEJEUNE, Philippe. *Il patto autobiografico*, p. 26.

⁷⁰ ISER, Wolfgang. *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*, p. 20.

⁷¹ GUSDORF, Georges. *Condizioni e limiti dell'autobiografia. Teorie moderne dell'autobiografia*. A cura di Bartolo Anglani. Bari: Edizioni B. A. Graphis, 1996, p. 12.

panti neįveikiamu sunkumu. Tačiau brandžioje modernybėje autobiografijos autoriui be racionalizacijos pagundos kyla ir kitų: save kurti, modeliuoti atsižvelgiant į situaciją, propaguojamas vertybes. „Kiekvienas iš mūsų ne tik „turi“, bet *gyvena* biografiją, kuri refleksyviai organizuojama pagal socialinės ir psichologinės informacijos srautus, atskleidžiančius galimus gyvenimo būdus.“⁷²

Laikantis požiūrio, kad autobiografija ar autobiografinės refleksijos yra naratyviniai kalbiniai konstruktai, ryškėja, kad potradicinės visuomenės individas savo tapatybę, taigi ir biografiją išgyvena ne kaip stabilų ir vientisą procesą, o kaip nuolat trūkinėjantį ir dažnai beprasmį. Atsvara šiai vidinei tuštumai yra viena: ankstyvieji globėjų suformuoti pasitikėjimo santykiai, leidžiantys jausti „[...] stabilų savęs tapatumo jausmą“, kuomet asmuo „jaučia savo biografijos tęstinumą, sugeba jį suvokti refleksyviai [...]“. „Asmens tapatumo reikia ieškoti ne elgesyje ar – nors ir kaip tai būtų svarbu – kitų reakcijose, bet sugebėjime *tęsti konkretų naratyvą*.“⁷³

Amerikoje gimusiųjų autobiografijose ir autobiografinėse refleksijose veriasi sudėtingi santykiai su, anot Vaivos Vėbraitės, jų tėvų „vaizduotės sutverta valstybe, kurioje užgimė mano kartos lietuviybė“, su tėvų kurtomis ir palaikytomis tautinėmis vertybėmis: „Pirmosios Respublikos ir dipukų Lietuvos deklaruotos vertybės: Bažnyčia, patriotizmas, gamtos primatas, darbštumas, privati nuosavybė, išsimokslinimas, visuotinis sutelktumas bendram labui, talka“⁷⁴; apmąstomas įtrūkis tarp uždaro ir griežto lietuviško auklėjimo ir įvairialypės amerikietiškos kultūros: Viktoras Nakas: „Amerikos kultūrinė įtaka verčia mano kartą kritiškai žiūrėti į lietuvių išėmimo gyvenimą, jausti gan didelę nuo jos alienaciją“⁷⁵; Viktorija Matranga: „Būdama maža, gėdinausi savo tėvų, kad jie taip kalba ir senoviškai galvoja. Nemoderniai auklėjo savo dukrą, ir uždrausdavo man, ką kitos šeimos leisdavo. Tik daug vėliau supratau ir įvertinau šią „europietišką“ aplinką.“⁷⁶ Iš šių sudėtingų kultūrų santykių ir įtrūkių ve-

⁷² GIDDENS, Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas*, p. 73

⁷³ Ten pat, p. 75.

⁷⁴ VĖBRAITĖ, Vaiva. Dipukų Lietuva ir sugrįžtančiųjų tikrovės. *Literatūra ir menas*, 2002 07 05, p. 3.

⁷⁵ NAKAS, Viktoras. Tarp blaivumo ir romantikos. „*Metmenų*“ *laisvieji svarstymai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993, p. 464.

⁷⁶ MATRANGA, Viktorija. Tarp blaivumo ir romantikos, p. 472.

riasi naujos vertybės ir nauji tapatybės konstruktai. Jie yra keleriopi: apglėbiantys viena kitą naikinančias patirtis į prasmingą visumą ir nuolat kuriantys savo vientisumo jausmą *aš naratyvuose* bei lygiai tokiuose pat *aš naratyvuose* iškylantis paradoksalus sąmoningai palaikomas ir kurstomas suskilęs vientisumas.

Autobiografijų, ar tiksliau, autobiografinių refleksijų rinkinys *Egzodo rašytojai: Autobiografijos* gausiausiai pristato „dipukų“ kartą, pasitraukusią iš Lietuvos artėjant antrajai sovietų okupacijai. Šiame rinkinyje spausdinamos tik dvi jau išeivijoje gimusių autobiografijos – Eglės Juodvalkės ir Jono Zdanio. Eglė Juodvalkė, praėjus devyneriems metams po šio rinkinio pasirodymo, parašė kitą, daug išsamesnę autobiografiją *Cukraus kalnas, arba lietuvis cukrininkės nuotyčiai Amerikoje ir kitose egzotiškose šalyse*. Kitų raštų su aiškia nuoroda į autobiografijos žanrą ši karta lyg ir nėra palikusi, jau nekalbant apie po jų gimusiuosius. Tiesa, autobiografinėms refleksijoms galima priskirti atsakymus į 1985 metais „Metmenyse“ paskelbtą anketą apie lietuviškumą, Lietuvos kultūrą, jų pačių santykį su ja „Tarp blaivumo ir romantikos“. Šioje anketoje dalyvavo Viktoras Nakas, Viktorija Matranga, Antanas Šileika, Judita Sedaitytė. Šiai savasties ir vertybių išsakymo paradigmai galima priskirti ir Irenos Mačiulytės Guilford autobiografinį romaną *Glėbys*, kuris šįkart dėl žanrinės *romano* nuorodos nepateks į tyrimo lauką. Visų šių autorių autobiografijos ir autobiografinės refleksijos ir taps galimybe pasižiūrėti, kas pasakojime apie save tampa vertybinėmis atramomis, kokią vietą jų tapatybės konstrukte užima tautinės vertybės.

Užaugti svetimu svetimame krašte, arba įtrūkusi konstruktyvistinė tapatybė

Eglės Juodvalkės autobiografijos⁷⁷ pavadinimas *Cukraus kalnas, arba lietuvis cukrininkės nuotyčiai Amerikoje ir kitose egzotiškose šalyse* implikuoja du ryškius tapatybės centrus: lietuviybės ir diabeto, kurie, savo ruožtu, įsteigia dvi savarankiškas autobiografinio pasakojimo linijas.

⁷⁷ Plačiau apie Eglės Juodvalkės knygos *Cukraus kalnas, arba lietuvis cukrininkės nuotyčiai Amerikoje ir kitose egzotiškose šalyse* žanrinės paantraštės problemą žr.: VANAGAITĖ, Gita. Eglės Juodvalkės gyvenimo ir ligos istorija. *Žmogus ir žodis: mokslo darbai (Literatūrologija)*, 2002, 2 t., Nr. 4, p. 19–24.

Knygoje šios linijos nesikryžiuoja, niekaip nelemia viena kitos. Diabetui, kurio įvairios komplikacijos yra esmingai pažymėjusios Juodvalkės gyvenimą ir pasirinkimus, yra skiriama daugiau vietos. Su juo siejama ir komplikuočiau tapatybės dalis, joje veriasi įvairūs ligos išgyvenimo etapai: vaikiški nepaklusimai, jau paaugusios maistas, pasireiškęs saldumynų valgymu ir nenoru leisti insuliną, ir suaugusios branda – priimti diabetą kaip neišvengiamybę ir gyventi su juo kaip su amžinu likimo skirtu bendražygiu.

Lietuvybę ir lietuviškąją veiklą Juodvalkė autobiografijoje pateikia kaip kryptingą ir nuoseklą, niekuomet nesukėlusią abejonių ar noro maištauti. Autorė, leidinyje *Egzodo rašytojai: autobiografijos* spausdinamą autobiografinę refleksiją išplėtusi iki savarankiškos autobiografijos, yra atvėrusi galimybę ne tik jas lyginti, bet ir aiškiai parodžiusi, kad autobiografijoje besiverianti tapatybė, jos vertybinis pagrindas yra kalbinis konstruktas, besiremiantis atranka ir komponavimu. *Egzodo rašytojai: autobiografijos* Juodvalkė savo autobiografinę refleksiją pradeda ištartimi, nurodančia dvikultūriam žmogui privalomą vertybių pasirinkimą:

Nors kraštas, kuriame 1950 m. išvydau pasaulį, vadinosi Amerika, aš gimiau ir augau visai kitoje šalyje, sukurtoje iš savo lietuvių tėvų atsiminimų, pasakojimų, iš išeivijoje leistų Lietuvos istorijos bei grožinės literatūros knygų, iš šeštadienio lituanistinės mokyklos, skautų ir neolituonų organizacijų ir iš daugelį metų pro geležinę uždangą sunkiai prasiskverbusių žinių apie okupuotą Lietuvą.⁷⁸

Vėlesnėje autobiografijoje šios ištarties suponuoto tautinių vertybių reliatyvumo, neapčiuopiamumo, būtinumo jas iš naujo apibrėžti ir pasirinkti nebelieka, visi su lietuvybe susiję apsisprendimai ir pasirinkimai yra pateikiami kaip savaime suprantami, ugdyti kryptingai, nesukėlę nei konfliktų, nei nuoskaudų. Amerikietiška kultūra tik retkarčiais šmėsteli kaip tolimas, jokių įtakų nepadaręs fonas. Su juo lietuvybė ir lietuviškos vertybės nėra lyginamos. Atvirkščiai, atsidūrus Miunchene, Čikagos lietuviška aplinka rodoma kaip kasdien išgyvenamas stygius: „Man ypač

⁷⁸ *Egzodo rašytojai: Autobiografijos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 358. Toliau cituojant iš šios knygos, nurodomas tik puslapis.

trūko turtingo Čikagos lietuvių kultūrinio gyvenimo.⁷⁹ Taip vykdoma gyvenimo faktų atranka, paklususi autobiografijos rašymo laiko tapatybei, vertybinėms nuostatoms⁸⁰, verčia ir visą praėjusį gyvenimą matyti kaip vykusį pagal šią racionalią logiką, rodyti lietuviybę kaip absoliučią ir niekuomet nekvestionuotą vertybę. Toks santykis su praėjusiu gyvenimu įrodo, kad autobiografija yra kalbinis konstruktas, kurio faktų atranką lemia rašymo laiko tapatybė, taigi šis žanras, pasak Gusdorfo, yra „manęs dabartinio dėstymas perspektyvoje manęs, kuris buvo“⁸¹. Šį momentą patvirtina ir su dvidešimt aštuntaisiais gyvenimo metais susijusio epizodo prisiminimas, kuriame Juodvalkė ryškina būtinybę jau egzilyje gimusiam dvikultūriam žmogui apsispręsti lietuviybei, ją sąmoningai palaikyti. Visi Amerikoje gimę, bet savo vertybių sistemoje pirmenybę atiduodantys lietuviškoms vertybėms, jų „gyvybiškumą“ sieja su dažnai jokio pasirinkimo nepalikusiomis priverstinėmis tėvų pastangomis. Juodvalkės atveju ši taisyklė taip pat galiojo: namuose ne tik buvo kalbama lietuviškai, bet mama, kad duktė gerai kalbėtų tėvų kalba, buvo uždraudusi miestelio bibliotekai išduoti jai angliškas knygas. Iš visų su lietuviybe susijusių referencinių laukų pasirinkti būtent su lietuvių kalba susijusį epizodą ir jį išskirti kaip itin svarbų tapatybei, rašančiąją skatina su lietuviškumu susiję išsipildymai – poezijos knyga lietuviškai, lietuviškas darbas:

Buvo jau dvidešimt aštuoneri, kai man mama papasakojo apie savo sprendimą mano vaikystėje. Jau buvau išleidusi pirmą savo eilių knygą lietuvių kalba, turėjau gerai apmokamą lietuvišką darbą, bendradarbiauau įvairiuose išeivių leidiniuose ir gerai supratau, kokia man svarbi ši kalba, todėl buvo sunku išlaikyti gyvą apmilmintos, kaip žemaičiai sako, dvylikametės rūstybės. Ar buvau apgauta? Kažin. Blogiau būtų jaustis lietuve ir negalėti išsireikšti ta kalba.⁸²

⁷⁹ JUODVALKĖ, Eglė. *Cukraus kalnas, arba lietuvių cukrininkės nuotyčiai Amerikoje ir kitose egzotiškose šalyse*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2000, p. 134.

⁸⁰ „Paprastai trumpai aptarti save, atsakyčiau: esu lietuvė, gimusi ir augusi Amerikoje, rašanti poeziją, serganti diabetu“ (JUODVALKĖ, Eglė. *Cukraus kalnas, arba lietuvių cukrininkės nuotyčiai Amerikoje ir kitose egzotiškose šalyse*, p. 12.).

⁸¹ GUSDORF, Georges. *Condizioni e limiti dell'autobiografia*, p. 9.

⁸² JUODVALKĖ, Eglė. *Cukraus kalnas, arba lietuvių cukrininkės nuotyčiai Amerikoje ir kitose egzotiškose šalyse*, p. 39.

Kita jau Amerikoje gimusio ir rinkinyje *Egzodo rašytojai: autobiografijos* spausdinama autobiografinė refleksija priklauso Jonui Zdaniui. Jo gyvenimo vaizdo konstrukcija yra kiek kitokia nei Juodvalkės. Zdanys, pradėjęs nuo gimimo Amerikoje, iš karto įveda jo asmens skirtingumą kartos kontekste išryškinantį pasirinkimą gyvenimą sieti su literatūra ir mokslu apie ją. Tada, lyg pratęsdamas vyriškąją autobiografiją rašymo tradiciją, pradėtą Jono Basanavičiaus, pamini savo tėvus ir jų geografinę kilmę, nors ir fragmentiškai, bet ryškiai rekonstruoja lietuvišką aplinką, kuri buvo perkelta kartu su jo tėvų gyvenimais į Ameriką ir lėmė jų, dar mažų vaikų, kalbinius sugebėjimus ir bendruomenės uždaramą:

Mokyklą, darželį, pradėjau lankyti 1955 m. Tos pirmosios dienos niekada nepamiršiu. Tėvai dar neturėjo savo namo, gyvenom „ant randos“, antrame didelio raudono namo aukšte. Namo savininkas buvo Šiugžda, senosios kartos lietuvis [...]. Kaimynai buvo lietuviai Turskiai; lankėme lietuvišką bažnyčią [...]; tėvai maistą pirkdavo Neisiuko, vėliau Lastausko ir Abeciūno krautuvėse, giminės ir draugai irgi buvo lietuviai; tėvas dirbo fabrikėlyje, kurio savininkas buvo Kavolis; neturėjom dar įsigiję televizoriaus. Taigi nebuvo reikalo mokėti angliškai ir nebuvo progų išmokti. Mokėjau tiktai lietuviškai. Ir kai mama nuvedė į mokyklą, pasijutau kaip sugautas: čia visi kalbėjo, o aš nieko nesupratau. (p. 854)

Taigi dvikultūrio žmogaus mentalitetas ima formuotis susitikus su amerikietiškomis institucijomis: mokykla, universitetu, darbo įstaigomis. Šis mentalitetas, lyg ir priklausydamas natūralaus įvykio plotmei, iš tikrųjų reikalauja sąmoningo apsisprendimo bei ugdymo. Zdanys autobiografinėse refleksijose išskiria pastangas, kurias vertė dėti tėvai, kad lietuviybė nepasitrauktų visai į nuošalę. Gal ne taip skaudžiai kaip Viktorija Matranga, tačiau yra priverstas konstatuoti, kad:

Ne visada ta veikla man patiko. Mano draugai amerikiečiai tokiais dalykais neužsiiminėjo, užtat turėjo daugiau laisvo laiko. Jie nesidomėjo, iš kur kilę jų tėvai, kokia jų tauta – gan linksmai gyveno be viso to. Vienu tarpu mes, lietuvių vaikai, irgi norėjom tą viską mesti, tapti amerikiečiais, pamiršti lietuviškumą, kuris mūsų tėvams buvo svarbesnis už duoną. Bet likom lietuviais. (p. 854–855)

Nors Zdanys save suvokia kaip dvikultūrį žmogų, kartu prisipažįsta, kad lietuvių kalba, kuria pradėjo kalbėti, neturėdama konkrečių kultūrinių atramų, su laiku ima blėsti: „Turėdamas tokį kūrybinį bei mokslinį potraukį ir būdamas dviejų kultūrų – Lietuvos ir Amerikos – asmuo, abi kalbas vartoju beveik vienodai lengvai, nors kažkodėl kūrybinis ir mokslinis balsas kasmet stipriau skamba angliškai – pradėjau lietuvių literatūrą versti į anglų kalbą.“ (p. 855)

Juodvalkės ir Zdanio autobiografijose veriasi sudėtinga dvikultūrio žmogaus patirtis, susiformavusi daugiau virtualiai, atsietai nuo tautos istorijos ir jos socialinės grupės. Nepaisant dažnų ar ne tokių dažnų grįžimų į Lietuvą jau po Nepriklausomybės atkūrimo, realios Lietuvos vaizdas lieka sudėtingas daugiau sąmonėje nei realybėje egzistuojantis vaizdinys. Šiandienos pasaulyje tų žmonių tapatybei tiek reali, tiek sukurta Lietuva yra prasmė ir vertybė, kuri leidžia palaikyti savo asmenybės vientisumo ir „refleksyviai kontroliuojamą asmeninio „gyvumo“ jausmą“⁸³. Būtent su Lietuvos referenciniu lauku susijusios vertybės yra tapusios Amerikoje gimusiems lyg koks apsauginis kokonas, „kuris „filtruoja“ praktiniame kasdieniame elgesyje glūdinčius pavojus, iš principo keliančius grėsmę asmens vientisumui“, taip leisdamos „integruoti išorės pasaulyje vykstančius įvykius ir surikiuoti juos į tęstinę savo istoriją“⁸⁴. Šį momentą labai tiksliai yra užčiuopusi ir įvardijusi Vaiva Vėbraitė. Ji kalboje, pasakytoje Europos lietuvių dienų Vokietijoje metu 1999 metais, santykį su Lietuva, kuri jos kartai tebuvo tėvų sukurtas sąmonės vaizdinys, suvokia ir mato kaip esminę, gyvybiškai svarbią prigimties tęstinumą padedančią išlaikyti reikšmę skeldėjančių prasmų, trūkinėjančių tapatybių pasaulyje:

Noriu paaiškinti, iš kur aš neišėjau. Neišėjau nei iš geografinės Lietuvos, nei iš tėvų Lietuvos, dipukų Lietuvos, iš savo gimtųjų namų. Neišėjau, nes tai niekuomet nebuvo fizinė erdvė, kurią galima palikti, tai greičiau savęs įvardijimo prielaida, glūdinti žmogaus savimonę ir neužimanti ten vietos. Nors ji ne mano, aš esu ja paženklinta. Tai Lietuva, egzistuojanti žmonėse. Jos laikas ir erdvė neriboja. Tai ne vieno žmogaus, o visos pasitraukusiųjų ben-

⁸³ GIDDENS, Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas*, p. 75.

⁸⁴ Ten pat, p. 75–76.

druomenės minties konstruktas. Ji atsirado savaime, bet puoselėjama buvo tam tikrais tikslais.⁸⁵

Panašiai tapatybės ir dvikalbystės problemą autobiografinėje refleksijoje formuluoja devyneriais metais už Juodvalkę ir Zdanį vyresnė Marija Stankus-Saulaitė. Įvardijusi egzilį kaip šiandienos pasaulio egzistencinį žmogaus išgyvenimą, Stankus-Saulaitė santykį su Lietuva mato kaip asmeniui gyvybiškai svarbų prigimties tęstinumą skeldėjančių prasmų, trūkinėjančių tapatybių pasaulyje:

Lietuvoje esu buvusi tik penkias savo ilgo gyvenimo dienas: senais laikais nuvažiavau iš Vakarų Vokietijos. Tada įsitikinau, kad toks kraštas tikrai yra, nors jis gal ne man yra. [...] bet Lietuva man buvo ir yra nepasiekiamą, gal todėl ji man yra daugiau (ir gal net kas kita) negu žemė, nors be galo graži žemė. Lietuva – mano tėvynė, bet mano tėviškė yra čia, kur tėvų namai ir kapai, kur gyvena mano brolis ir lietuvės draugės, lietuviai draugai. Be to, esu susirįšusi su įvairių rasų, tautybių bei įsitikinimų žmonėmis, su kita kalba, galop su žemės plotu, kuriame buvome ir esame šeima. (p. 689)

Asmenybės dvilypumą ryškinanti Vėbraitės ištartis yra ypač dažna Amerikoje gimusiųjų autobiografinėse refleksijose: „Negimiau Amerikoje. Gimiau Amerikos Lietuvoje. [...] Mes mokėmės ir dirbome Amerikoje, susidraugavom su amerikiečiais, smagiai taškėmės Amerikos kultūros srovėse. Tačiau mes gimėme dipukų Lietuvoje, kurioje gyveno mūsų tėvai, kuri yra mūsų tėviškė, į kurią žmogus remiasi visą gyvenimą, kurioje ieškoma patarimo, paguodos ir tikrojo kelio, kurioje išsiugdomas atkaklumas, į kurią atsigrįžus ima šokioti širdis. Nuo mažens gyvenome tokį dvilypį gyvenimą.“⁸⁶ Šis Vėbraitės akcentuojamas dvilypumas suponuoja, Vytauto Kavolio žodžiais, konstruktyvistinį asmenybės tipą, kuri „nebegali savo pačios koherencijos laikyti savaime suprantamu dalyku, kaip tai ramia sąžine buvo įmanoma tradiciniam žmogui ir kaip tai įmanoma save apgaudinėjančioms kai kurioms modernistinėms ir antimodernistinėms asmenybėms. Konstruktyvistas gali laikyti savaime suprantamu dalyku

⁸⁵ VĖBRAITĖ, Vaiva. Dipukų Lietuva ir sugrįžtančiųjų tikrovės, p. 3.

⁸⁶ Ten pat.

tik kai kuriuos savo asmenybės *elementus*, bet ne visą savo asmenybės struktūrą. Jam savo asmenybę tenka konstruoti iš prieštaringų elementų, kuriais aprūpina įvairūs psichoistoriniai procesai, atsitenkiantys į jo biologinį organizmą. Jis turi išradinėti ne save patį, o savo koherentiškumą ir spontaniškumą.⁸⁷

Įvardijusi esminę Amerikoje gimusios kartos ypatybę – būtinybę apsispręsti dėl tapatybės, sąmoningai ją pasirinkti: „Individui gvildenant savo etišką identitetą ir sprendžiant skirtumą tarp identiteto ir pasirinktos identifikacijos [...]“, Viktorija Matranga kartu skaudžiai prisipažįsta: „Gyvenimas buvo ir yra dvigubas, ir dažnai nesuderinamas.“⁸⁸ Ši tapatybės įtrūkį, skeldėjančią ir vis labiau išsitrinančią lietuviškumą kaip nuolatinį sąžinės krebždėjimą mini Antanas Šileika ir Judita Sedaitytė. „Lietuviška kilmė įstūmė mane į nuolatinio egzilio būseną. Buvau užaugintas Kanadoje su mintimi, kad ji nėra mano tėvynė, ir toji užsienietiškoumo sąmonė pasiliko, nors aš čia gimiau. [...] Po trumpo apsilankymo Lietuvoje problema pasirodė ta, kad tas kraštas irgi negalėjo būti tėvyne. Jaučiausi labiausiai namuose gyvendamas Paryžiuje, kuris negalėjo vaizduoti bet kokių namų. Ten mano vidinis svetimumo jausmas atitiko išorinę tikrovę.“⁸⁹ „Gimiau ir užaugau Amerikoje, tai priklauso Amerikai, bet ne visiškai. Buvau auklėta čia, bet žodžiais ir supratimu, kurie ne iš čia. Kūnas užaugo Amerikoje, o siela sudėta iš senoviškų elementų, kurie gimę kitame pasaulyje.“⁹⁰

Šios kartos lietuviškąją *aš naratyvą* komplikuoja akistata su esminiu tautiškosios tapatybės sandu – kalba. Gal atviriausiai ir išsamiausiai jį yra reflektavęs Šileika. Matydamas kalbą kaip esminę asmens tapatybę lemiančią vertybę, atsakymuose į „Metmenų“ anketą jis kartu parodo ir didžiulius, beveik neįveikiamus sunkumus kalbėti lietuviškai svetimose žemėse, taip prisiskaudamas Juodvalkės autobiografijos epizodą apie mamos draudimus miestelio bibliotekai:

Skirtumas tarp mano kartos ir ankstyvesniosios yra tas, kad aš galiu matyti asimiliacijos vyksmą daug toliau pažengusį negu anksčiau, tiek savyje, tiek

⁸⁷ KAVOLIS, Vytautas. *Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 105.

⁸⁸ MATRANGA, Viktorija. Tarp blaivumo ir romantikos, p. 471.

⁸⁹ ŠILEIKA, Antanas. Tarp blaivumo ir romantikos, p. 481.

⁹⁰ SEDAITYTĖ, Viktorija. Tarp blaivumo ir romantikos, p. 484.

mano bendramečiuose. Tai aiškiausiai kalbiniuose sugebėjimuose, kurie drastiškai smukę. Nabokovas yra pasakęs: „Svetima kalba yra nepatogi kaukė užmauti ant savo minčių“; ta nepatogi kaukė užsmunka, kada tik kalbu lietuviškai. Jaučiuosi toje kalboje kvailas. [...] Tačiau keista, suvokiu, kad man ir anglų kalba truputį svetima. Lietuviškai išmokau pirmiau, ir kai kruopščiai pastudijuojau savo angliškąją sintaksę, įsitikinu, kad dažnai vartoju keistą žodžių eilės tvarką. Bandau anglų kalbai duoti sintaksės lankstumą, tinkantį tik inflektuotai (kaip lietuvių) kalbai.⁹¹

Išvados

Visi jau Amerikoje gimusieji dvikultūrę tapatybę ir dvikalbystę mato kaip duotybę, sudarytą iš skirtingų beveik nesusitinkančių elementų. Kai kuriems jų – Juodvalkei ir Zdaniui – ši dviguba tapatybė lyg ir nėra sukūrusi skausmingų įtrūkių: „Studijos Amerikos universitetuose ir šeštadieniai Čikagos aukštesniojoje lituanistikos mokykloje bei Pedagoginiame lituanistikos institute kaip karštą geležį kalė mane ant skirtingų priekalų ir labai skirtingais kūjais. Dalį mano pasaulėžiūros ir įsitikinimų formavo lietuviškas auklėjimas ir tėvų, giminių bei pažįstamų totalizmo ir nepriklausomybės patirtis, o dalį – liberali Amerikos universiteto aplinka“. (p. 361) O „Metmenų“ anketos apie lietuviškumo reikšmę „Tarp blaivumo ir romantikos“ dalyvių atsakymai atvėrė dvikultūrio žmogaus tapatybės komplikuotumą, nuolat ir skausmingai išgyvenamą šios tapatybės komponentų nesuderinamumą: Viktoras Nakas: „[...] identiteto klausimas yra esminis. Jis taipogi vienas iš skaudžiausių. Nežinau, ar tos grupės nariams įmanoma rasti galutinį atsakymą į tą klausimą. Nenustebčiau, jeigu pasiekęs senatvę dar tebekelčiau sau klausimą: kiek aš esu lietuvis, kiek amerikietis?“⁹² Ši Nako refleksija yra tipiška išeivijoje gimusiems. Be klausimo apie etiškąją tapatybę ji apima ir tam tikrą – paradoksaliai – su etika susisiejančią vidinę būtinybę apsispręsti ir anglakalbėje visuomenėje bei kultūroje būti lietuviu ir palaikyti lietuviškąsias vertybes.

⁹¹ ŠILEIKA, Antanas. Tarp blaivumo ir romantikos, p. 483.

⁹² NAKAS, Viktoras. Tarp blaivumo ir romantikos, p. 464.

LITERATŪRA

- Egzodo rašytojai: Autobiografijos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994,
- GIDDENS, Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Iš anglų kalbos vertė Vytautas Radžvilas. Vilnius: Pradai, 2000.
- ISER, Wolfgang. *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*. Iš vokiečių kalbos vertė Laimantas Jonušys. Vilnius: Aidai, 2002.
- JUODVALKĖ, Eglė. *Cukraus kalnas, arba lietuvės cukrininkės nuotykių Amerikoje ir kitose egzotiškose šalyse*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2000.
- KAVOLIS, Vytautas. *Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos, 1995.
- LEJEUNE, Philippe. *Il patto autobiografico*. Traduzione di Franca Santini. Bologna: Il Mulino, 1986.
- NAKAS, Viktoras; MATRANGA, Viktorija; ŠILEIKA, Antanas; SEDAITYTĖ, Judita. Tarp blaivumo ir romantikos. „Metmenų“ laisvieji svarstymai. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993.
- Teorie moderne dell'autobiografia*. A cura di Bartolo Anglani. Bari: Edizioni B. A. Graphis, 1996.
- VÉBRAITĖ, Vaiva. Dipukų Lietuva ir sugrįžtančiųjų tikrovės. *Literatūra ir menas*, 2002 07 05, p. 3.

KAIP TAMPAMA KITU: TAPATYBĖS IEŠKOJIMAS NELIETUVIŠKAME KULTŪRINIAME KONTEKSTE

DAINIUS VAITIEKŪNAS

Literatūros kritikoje pasitaiko, kad migruojantis arba emigravęs lietuvis rašytojas yra daugiau ar mažiau priešinamas vietiniam, sėsliam lietuviui rašytojui. Taigi „kitokių“ rašytojų bendruomenė yra išskiriama pagal etninę ir teritorinę priklausomybę. Tačiau pamirštama, kad ir likę Lietuvoje rašytojai galėjo jaustis „vidiniais emigrantais“, gal net panašiai kaip ir tie „fiziniai“ emigrantai patirti individualios ir nacionalinės tapatybės krizę globalizacijos sąlygomis. Sociokritikos aspektais aptariančios šiuolaikinių lietuvių rašytojų laikysena, Loretos Jakonytės pastebėjimu, „*Kla-joklio, beviečio* ir ypač *svetimšalio* metafora bei joms artimos *tremtinys, benamis, emigrantas* buvo dažnas būdas nusakyti savo vietai visuomenėje, pabrėžti nepritapimą ir atstumą, socialinį užribį, kartu teigti savo kitoniskumą, mįslingąją kūrėjo „paratopinę erdvę“. Kaip savijautos visuomenėje reprezentantai jos vartotos įvairių kartų ir literatūrinių pažiūrų rašytojų tekstuose[...].“⁹³ Būti tremtiniu (ne)savuos namuos – universali rašytojo laikysena.

Aprašydami judrius „kelio“ rašytojus, pretenduotume vienu ypu, ne-skirdami tam atskiro dėmesio, kažką pasakyti ir apie sėslius „namų“ rašytojus. Lyg ir akivaizdu, kad išvykusiųjų kūryboje kai kurie dalykai, ypač susiję su asmens tapatybės byla, turėtų net įtaigiau skleistis nei mūsų kaimynystėje gyvenančiųjų kūryboje, tačiau taip yra ne visada. Literatūros skirstymas į išvykusią ir neišvykusią yra toks pat sąlygiškas, bet neišvengiamas dalykas kaip ir jos skirstymas pagal autorių kartas. Juo labiau, kad šiandien ne visada aišku, kuris rašytojas yra laikytinas emigrantu, o kuris – migrantu ar vietiniu. Ne vieno jų statusas yra besikeičiantis, priklauso nuo aptariamo momento. Vis dėlto atrodo, kad „išvykusioji“ literatūra turėtų būti laikoma išėjusia į žvalgybą literatūra, nes ji mums padeda sužinoti apie visos lietuvių literatūros ir kultūros ateitį. Jos tiesio-

⁹³ JAKONYTĖ, Loretą. *Rašytojo socialumas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 25.

ginis kontaktas su kitomis kultūromis ir kitokiomis literatūrinėmis manieromis žadina lietuvių literatūros teminio ir stilistinio atsinaujinimo viltis.

„Šiandien mes susiduriame su nauja patirtimi arba nauja egziline tapatybe, kurios negalima apibrėžti įprastinėmis egzilio, kaip tremties ar pabėgimo, kategorijomis. Šiandien galime jausti nostalgiją tai šaliai, kurioje niekada nebuvo, ilgėtis tos kalbos, kuria niekada nekalbėjai.“⁹⁴ Taip įprasta kritikoje apibūdinti antros arba trečios kartos emigrantus „post-egzilus“, tačiau svarstydami apie juos galime galvoti ir apie pačioje tėvyneje gyvenančius rašytojus, kurie turi polinkį į egzilinę tapatybę.

Kūryba apskritai gali būti suvokta kaip egzilis (tą liudija įvairūs literatūros pavyzdžiai). Pasakojimų teorijos dažnai byloja, kad nėra pasakojimo be pasakotojo ir kad pasakotojas – tai tiesiogiai arba netiesiogiai išreikštas „aš“, kuris nesutampa su realiu autoriumi, nes yra išgalvotas, fikcija⁹⁵. Jei remsimės semiotinio sakymo teorija, tai kūrybą galima įsivaizduoti kaip rašančiojo / skaitančiojo atjungimą nuo vienos situacijos („aš“, „čia“ ir „dabar“) tam, kad jis būtų įjungtas į kitą situaciją („ne aš“, „ne čia“ ir „ne dabar“). Pasak literatūros tyrinėtojo semiotiniais aspektais Claude'o Calame'o, „sakytojo tapatybė, kuri būdinga visoms, o labiausiai – poetinėms diskurso formoms, gali būti apibūdinama kaip diskursyvinis vaidinys, galios kaukė, sakymo poza.“⁹⁶

Kanadoje gyvenančios libaniečių kilmės rašytojos Ablos Farhoud teigimu, „Man visada rašymas yra kelionė į nežinomybę, todėl tikras rašymas visada yra migrantų rašymas. [...] Rašymas – tai simbolinė migracija. Toks kelias, kurio pradžioje nežinai, kur jis nuves, ir tu dar nepažįsti to krašto, į kurį pateksi.“⁹⁷ Anot tapatybės literatūroje ir mene tyrinėtojo iš Kanados Pierre'o Quellet, septintą dešimtmetį Kanados literatūroje

⁹⁴ NOUSS, Alexis. *Expérience et écriture du post-exil. Le soit et l'autre. L'énonciation de l'identité dans les contextes interculturels*. Sudarė Pierre Quellet. Les presses de l'Université de Laval, 2003, p. 23.

⁹⁵ PATRON, Sylvie. *Le narrateur. Introduction à la théorie narrative*. Paris: Armand Colin, 2009, p. 11.

⁹⁶ CALAME, Claude. *Identité et sujet de discours: soi-même comme les autres*. In *Actes du colloque* [interaktyvus]. *Semio* 2007. [žiūrėta 2010-11-15]. Prieiga per internetą: <<http://semio2007.free.fr/spip.php?article110>>.

⁹⁷ Cit. iš: FORGET, Danielle. *Les nouveaux paradigmes de l'identité. La littérature migrante au Québec. Le soit et l'autre. L'énonciation de l'identité dans les contextes interculturels*. Sudarė Pierre Quellet. Les presses de l'Université de Laval, 2003, p. 48.

vyravo tapatybės ieškojimas, o devintame dešimtmetyje joje įsivyrąja kitybės reikalavimas, migracijų laikas⁹⁸. Quellet tvirtina, kad „*Kitas* tapo banalybe: mes jam suteikiame tapatybę, padedančią mums jį atpažinti. Tai mums svetimas žmogus – egzilas, migrantas. Kitaip tariant, tai Kitybė iš didžiosios raidės – kitoks, neeilinis žmogus. Mes jį ėmėme suvokti kaip metaforą arba kaip modelį, pagal kurį mes iš naujo ketiname apibrėžti savo tapatybę: jei nepavyko „būti pačiam sau“, tai būkime *kitu*, tapkime juo, įliskime į jo kailį.“⁹⁹

Politologas iš Harvardo universiteto Samuelis P. Huntingtonas buvo vienas iš tų, kuris teigė, kad po šaltojo karo pabaigos pasaulyje konfliktuos ne ideologijos, o kultūrinės tapatybės. Svarstydamas apie šiuolaikinę amerikiečių tapatybę, tyrinėtojas pastebėjo, kad Amerikos pažeidžiamumo pojūtis, atsiradęs po Rugsėjo 11-osios įvykių, buvo svarbus nacionalinės tapatybės jausmą Amerikoje sustiprinęs veiksnys, nes iki tol „svarbesni atrodė etninės, rasinės ir lytinės tapatybės klausimai.“¹⁰⁰ Pastebima, kad nesaugumo jausmas skatina tapatybės jausmo poreikį: kaip teigia prancūzų istorikė Anne-Marie Thiesse, „Būtent iškilus grėsmei grupė pajunta poreikį pabrėžti savo skirtumus nuo kitų. Neatsitiktinai posakis „nacionalinė tapatybė“ Prancūzijoje pasirodė devintame dešimtmetyje, kai Prancūzija užleido lyderės pozicijas ir staiga pasijuto tapusi pažeidžiama.“¹⁰¹ Manoma, kad tuo pačiu metu šalyje imigracijos tema tapo aktuali tema rinkimų kampanijų metu. Beje, 2007–2010 metais Prancūzijoje veikė Imigracijos, integracijos, nacionalinės tapatybės ir darnaus vystymosi ministerija, daug dėmesio skyrusi nacionalinės tapatybės klausimams, viešiesiems debatams apie nacionalinę šalies gyventojų tapatybę. Priimta manyti, kad „Bendruomeninė tapatybė, kuri visų pirma yra afektyvus dalyvavimas kolektyviniame darinyje, yra visų kitų tapaty-

⁹⁸ QUELLET, Pierre. Préface. *Le soi et l'autre. L'énnonciation de l'identité dans les contextes interculturels*. Sudarė Pierre Quellet. Les presses de l'Université Laval, 2003, p. 191.

⁹⁹ Ten pat, p. 185.

¹⁰⁰ HUNTINGTON, Samuel P. *Qui sommes-nous? Identité nationale et choc des cultures*. Paris: Odile Jacob, 2004, p. 16.

¹⁰¹ WIEDER, Thomas. Aux racines de l'identité nationale. In *Monde* [interaktyvus]. 2009-11-06 [žiūrėta 2011-11-10]. Prieiga per internetą: <http://www.lemonde.fr/politique/article/2009/11/06/aux-racines-de-l-identite-nationale_1263699_823448.html>

bių pagrindas. Ji kuria tapatumo pojūtį pasiremddama priklausomybės, vertybės ir pasitikėjimo pojūčiais.¹⁰²

Rašantys apie naująją lietuvių literatūrą kritikai mini 1988 metus kaip naujos literatūros pradžią (Sąjūdžio įsikūrimo ir dainuojančios revoliucijos metai, sovietinės cenzūros žlugimo metai). 1990 metų kovo 11 dieną paskelbtas Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Aktas laikomas šių procesų išdava. Europos literatūrų istorikai kaip riboženklį mini 1989 metus – tai Berlyno sienos žlugimo metai, žymintys šaltojo karo pabaigą. Turbūt tie, kas rašys vadovėlius apie XXI a. lietuvių literatūrą, kaip vieną iš riboženklių minės 2004 metus: tai Lietuvos įstojimo NATO ir į Europos Sąjungą metai (kovo 29 diena minima kaip Lietuvos įstojimo į NATO diena, o gegužės 1-oji – kaip Lietuvos įstojimo į Europos Sąjungą diena). Tais pačiais metais Lietuvoje įvyko pirmieji rinkimai į Europos Parlamentą, o Lietuvos Seimas pirmasis iš Europos šalių ratifikavo Europos Sąjungos Konstituciją. 2007 metais Lietuva prisijungė prie Šengeno erdvės, o dabar politikai kone vienbalsiai deklaruoja siekį kuo greičiau įsijungti į euro zoną.

Nuo 2004 metų (ir anksčiau) eurointegracijos tema socialiniame diskurse yra viena svarbesnių, galingesnės traukos temų Lietuvoje. Kaip ji yra reflektuojama naujausiuose grožinės literatūros tekstuose ir būtent poezijoje? Jei tradiciškai poeziją sietume su visos tiesos sakymu, tai kokia ji būtų? Ar vadinamoji eurointegracija kultūrinėje plotmėje jau yra įvykusi? Kokią lietuvių jauseną Europoje „apdainuoja“ šiandienė lietuvių poezija? Ar mūsų poetai tikrai atrado Europą? Kad beveik visi jie (šiokia tokia išimtis pirmiausia yra tokie „kosmopolitiški“ ir migruojantys poetai, kaip antai: Tomas Venclova, Rolandas Rastauskas, Julius Keleras ir dar vienas kitas) šiandien tematiškai pirmenybę teikia lietuviškam kraštovaizdžiui, tai akivaizdu, natūralu, nereikalauja ypatingų paaiškinimų, tačiau kas vyksta tais retesniais atvejais, kai eilėraštyje esama vakarietiško kraštovaizdžio detalių? Su kokia jausena, su koku vertinimu jos siejasi? Tokį klausimą skatina kelti socialumo matmens naujausioje poezijoje stiprėjimas, nes šiandienė poezija tarsi atranda savo naują pašaukimą: pasipriešinimą masinei kultūrai, beatodairiškam vartotojiškumui.

¹⁰² MUCCHIELLI, Alex. *L'Identité*. Paris: PUF, 1992, p.68.

Geležinė uždanga nukrito, tačiau ar tikrai išnyko Vakarus ir Rytus skyrusi riba? Riba nesutampa su valstybių ribomis, nes gali būti kalbama apie valstybių įtakos zonas. Iš tiesų ribos samprata yra itin dinamiška. Prieš pat 2004 metus pasirodžiusiame romane *Vienos vasaros emigrantai* (2003) paryžietis Valdas Papievis bene skrupulingiausiai šiuolaikinėje lietuvių romanistikoje analizavo tą ypatingą svetimumo jauseną, kurią patiria „viso gyvenimo emigrantas“. Jo romano protagonistas, persikėlęs gyventi už Lietuvos ribų į Paryžių, jį iš tiesų neįveikia, nes neįveikia savo atskirtumo, jis tik ieško būdų, kaip su tokia situacija susigyventi. BoHEMA, atminties blokavimas, ekstaziški regėjimai yra jo buvimo svetimame pasaulyje būdas. Jis geriausiai jaučiasi patilčių, krantinių, rūsių ar palėpių erdvėje – tokioje erdvėje, kuri atitinka jo buvimą vietos visuomenės paraštėje, jo marginalinę padėtį toje visuomenėje. Esama tiesiog puikių aprašymų, su kokia gėla veikėjas stebi aplinkinius žmones Europos didmiestyje. Šio Papievio romano protagonistas ieško priebėgos naujame savo vaizduotės steigiamame pasaulyje, kuriame esama geografinės svetimos erdvės nuorodų.

Vis dėlto derėtų palyginti pačią romano pradžią ir pabaigą, kad aiškiai pasimatytų jame įvykusi transformacija nuo slegiančio kolektyvinės tapatybės pojūčio į naujos, individualios tapatybės susikūrimą:

[1.] Akimis tyrinėjo mėlynų ir raudonų linijų raizginį, šnabždėjo vardus, kurių nemokėjo taisyklingai ištarti, nes tik iš matymo pažino tuos raidžių junginius, kurie sudarė žodžius, melodingus, tačiau nebylius, skiemenavo vietas, kur vertėtų nueiti pirmiausia, kurių nieku gyvu negalima aplenkti, nes jeigu jau pasitaikė proga... Drumzlinio vandens teliūškavimas molan, vangiai besisklaidančios ūkanos; atplėšęs akis nuo pernakt permirkusios popieriaus skiautės, vėl išvydo tuštut tuštutėlę Senos krantinę, balzganoj ryto saulės šviesoj svidinčius akmenis, viena iš kitos išsigaubiančių tolstančių tiltų siaurėjančias arkas. Pasijuto apgautas, gal net suvedžiotas. Tarsi tą planą, tą schemą, tą Paryžiaus žemėlapiį ne kas nors šiaip būtų palikęs, o tam tyčia kaip tik čia, jam po kojom, būtų pametęs. Tarsi ne pats, ne savo valia, o kieno nors įkalbėtas, kone prievarta jį būtų pakėlęs ir žvilgsniu tyrinjęs. C6, A4, E7, o iš tikrųjų ne kas kita, tik laisvėn išleisto paukštelio negalia ar gal baimė išvysti vieliniais narvelio retežiais nesuliniuotą pasaulį. B5, D3, F8, o iš tikrųjų tik bejėgystė išsinert pačiam iš savęs, neatsigręžiant patraukti kad

ir šia krantine, pradėjus nuo pirmo išmokto ir pirmam pasitaikiusiam praeiviui ištarto žodžio, iš šios pusiau tikros, pusiau netikros miesto materijos pabandyt susikurti visiškai kitą pasaulį. Prietariai, vaikystėje įskiepyti idealai, atsakomybė nežinia nei už ką, nei prieš ką, pačiam nesuvokiamos prasmės ilgesys, dėl kurio kiekviena diena ima atrodyti beprasmė... Šyptelėjo, kas be ko, su apmaudu ir kartėliu. Ką padarysi...

[...]

[2.] Galbūt tik iliuzija, galbūt tik noras pateisint save, nors pateisinimo niekam nereikia, bet sakys sau: Yra miestų, kuriuose gimstame, yra miestų, į kuriuos studijuot išvažiuojame, yra miestų, iš kurių išsikraustome ir į kuriuos įsikraustome, yra miestų, kuriuose gyvena mūsų draugai, yra miestų, kuriuose mes neturime nė vieno pažįstamo, yra miestų, kuriuos mes per atostogas su kelionių vadovais aplankome, yra tokių, į kuriuos niekada nenuvyksime ir kuriuos pažinsime tik iš žemėlapiuose pažymėtų vardų, – yra mums artimesnių ir visai svetimų miestų, yra begalės visokių miestų, kuriuose gyvena įvairių spalvų, įvairiomis kalbomis šnekantys žmonės, ir tarp tų tūkstančių, dešimčių tūkstančių miestų yra vienui vienas, vienintelis miestas, kuris yra tavo, kurį susirasti – tai susirasti save.

Ar miestai, kuriuose gimstame, būtinai yra miestai, kuriuose gimti turėjome? ... Žmonės mūrija namus, žmonės juos griaua ir vietoj jų mūrija kitus, žmonės tiesia gatves, iškerta aikštes, žmonės per upes permeta tiltus, žmonės iškasa tunelius, – žmonės nuolatos stato ir perstato miestus, žmonės be perstogės juos kuria ir perkuria, bet miestai keičia ir žmonės. Be kranų, be pastolių – tyliai, pamažu, nejučiom. Miestai keičia žmones gal net labiau, nei žmonės keičia miestus. Miestai stipresni negu žmonės?

Panašų svetimumo, nepritapimo jausmą kitoje šalyje išgyvena gana daug keliaujančio poeto Mariaus Buroko subjektas eilėraštyje „Skalbtykla“ iš rinkinio *Būsenos* (2005):

Tiek šviesiaplaukių mergaičių
lankstančių apatinius drabužėlius
skalbimo mašinų gaudesys
neonas
TV žinios

Vogčiomis žiūriu į jas
atliekančias apeigas
pintinės pilnos apatinių
kvepiančių skalbimu
kvepiančių kūnu

Tokios rimtos
tokios gražios
ir užsimiršusios mergaitės
manęs nepažįstančios mergaitės
pasilenkusios ties kupinomis pintinėmis

Svetima kalba
svetimi kūnai
svetimas aš
paskubomis grūdantis
savo drapanas
į skalbyklės gerklę

Suspausta krūtine
Vienišas
visiškai nuogas
lietuvų poetas

Kalbos barjeras, drovėjimasis ir sunkiai tramdomas nevisavertiškumo jausmas būdingas Belgijoje gyvenančios poetės Agnės Žagrakalytės subjektui naujausioje jos eilių knygoje *Visa tiesa apie Alisą Meler* (2008):

Filmų nuomos mergaitė, baisiai graži, tokia graži, kad dėl jos net su vyru pašamės, vakar manęs nedrąsiai paklausė, ar čia tatuiruotė ant mano nugaros. Aha, sakau, tatuiruotė. Ar čia... jūrų arkliukas, klausia, nes mato tik susisukusią uodegą. Pamištu, kaip prancūziškai „driežas“, ruošiuos tiesiog kilstelt švarką ir parodyt, bet kaip tyčia pro duris – kiti klientai. Taip ir neišsiaiškinom. Reikėjo sakyti bent „gyvatė su kojom“ ar dar ką, tik netylėt. Išraudom

abi. Tokia graži, tokia graži, mes ją vadinam „mergaite“, neaišku, koks gali būt tokio gražumo vardas.¹⁰³

Kaip pati autorė rašo (beje, žaismingai meluodama) ant knygos viršelio: „Nėra tokios Alisos Meler. (Netikit – pragūglinkit) Tad nėra ir jokios tiesos. Pasiųsčiau, jeigu nežaisčiau.“ Iš tiesų poetinis personažas Alisa Meler, sukurtas iš literatūrinių pasakų bei žiniasklaidos ar kino personažų, tėra šiek tiek dienoraštinius išsiskakymus pridengianti kaukė. Ji primena tokius naujus poetinius personažus kaip Marcelijaus Martinaičio K. B. ar Liudviko Jakimavičiaus Elijas.

Originaliai savo drovumą bando įveikti rašytojo Gintaro Grajausko veikėjas eilėraštyje „Du garsūs rašytojai susitinka knygų mugėje“ (kn. *Eilėraščiai savo kailiu*, 2008). Kalbantysis priskiria kitam savo paties mintis, jį ir save smagiai ironizuodamas:

spaudžiame viens kitam ranką,
palankiai šypsomės: aš jį gerbiu; jis
toj savo Saksonijoje, pasirodo,
irgi apie mane girdėjęs

kalbuosi ir žiūriu su siaubu –
kad tik nesuprastų, koks aš
iš tiesų kvailas ir niekam tikęs, kad tik nepagalvotų

jis klausosi, linkčioja
galva, ir staiga aš užsikertu –
staiga suprantu, ką jis dabar galvoja:

„Dieve, kad tik nesuprastų,
koks aš iš tiesų kvailas ir
niekam tikęs, himmelherrgott,
koksai siaubas.“

¹⁰³ ŽAGRAKALYTĖ, Agnė. *Visa tiesa apie Alisą Meler*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008, p. 83.

Sėkmingesnis kontakto su Europa ieškojimas jaučiamas Donato Petrošiaus eilėraštyje „Dangus virš Berlyno arba po viešnagės Berlyne pas Lauryną Pasaulio Čempionato finalo metu“ (kn. *Aoristas*, 2009). Kelionė siejasi su esminiu savęs pažinimu, atsivėrusiu aukštybės matmeniu. Eilėraštyje esama aliuzijų į režisieriaus Wimo Wenderso filmą *Dangus virš Berlyno* (1987) ir į pasaulio futbolo čempionato finalą, vykusį 2006 metų liepos 9 dieną, kai vienas prancūzų futbolininkas buvo išvarytas iš aikštės už smūgį galva į varžovą italą:

[...] Pasiskolini fotoaparata ir kitas dvi dienas bastaisi tarsi turistas – beformė Grand Canyon kepurėle prisidengęs galvą nuo svaiginančios dangaus aukštybės, mėgindamas išsilaipsniuoti, kas tau apskritai gyvenime yra svarbu, svarbiau ir visų svarbiausia.

Nusivaręs nuo kojų ieškai paaiškinimų, kodėl čia taip gilu, žvelgiant į viršų? Negi milžiniški senų namų langai šitaip iškreipia tavo apsižiūrėjimus? Negi lūkesčiai, kuriuos čia atsivežei slaptoje kuprinės kišenėje? Negi tai, kad ne kartą regėjai šį dangų prastos kokybės vaizdo įrašuose?

Nors ir jautiesi čia nematomas, vis tik pakanka nuovokos suprasti, kad tu nesi angelas sargas. Niekam.

Grįžtant visa Lenkija per traukinio langą atrodo
Kaip pilnaties briauna iš žurnalo išpjaustytas komiksas.

Jaunos autorės Indrės Valantinaitės kūryboje nauja erdvė yra lengvai prisijaukinama, nes joje esama meilės, būtinos subjektui vertės. Tai pirmiausia matyti iš jos kelionių eilėraščių „Paryžius. 2005“, „Viena. 2003“ ir „Venecija. 2002“¹⁰⁴. Pastarąjį, kaip akivaizdžiai reprezentuojantį subjekto kultūrinį smalsumą, vertėtų pacituoti:

¹⁰⁴ VALANTINAITĖ, Indrė. *Žuvim ir lelijom*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006.

Venecija. Kavinė. Šalia žuvies turgus.

Tamsiaplaukės padavėjos įrudusi bamba
šypsosi man į akis.

„Ko norėsite?“

Auskariukas – žuvis.
Suprask, gimusi kovą.

Pagalvoju, kaip ji kvepia –
silke ir lelįjom.

Kelionė į Europą taip pat žada atradimų ilgametės kelionių gidės poetės Tautvydos Marcinkevičiūtės rinkinyje *K. E. Lionė* (2008), nors abejonių dėl kelionės reikalingumo ir esama. Eilėraštyje „Ant kortos“ vietos keitimas gali būti pavadintas savęs, savojo orumo ir vertės ieškojimu:

Išstudijuoti kelionės aprašymą.

Knygas, kurios jau parašytos

Apie tai, ką dar tik

Matysiu

(Matisse'ą? Strasbourg'o kanalus?

Paminklą Don Kichotui

Ir jo Sančai Pansai?)

Tik tiek?

Tai kam ten trenktis?

Kenčiant nepatogumus autobuse,

Rizikuojant savo ir artimųjų gyvybe,

Vaikų atsilikimu moksle,

Mamos, vienos paliktos namie su šunimi,

Sveikata.

Viskas ir dar daugiau – Ant kortos!

Nejaugi tam, kad išdulkėtų

Lyg amaras apkrėtęs sielą

Konformizmas?

JAV ilgą laiką gyvenęs poetas Julius Keleras eilėraštyje „Senų nuotraukų apžiūra prieš išmetant“ (kn. *Sniegas, benamis, krentantis*, 2007) ironiškai perrašo kelionių agentūrų puoselėjamą Paryžiaus – meilės miestą – mitą:

ir porėlės Liuksemburgo soduose nebeatrodo
tokios laimingos kaip prieš pusšimtį metų –

nebėra čia erotikos, tik iškirpti iš kartono
lietaus apardyti kūnai, mechaniskai
kažkieno suglausti, kad iš tolo atrodytų gražūs

Poeto Arno Ališausko eilėraštyje „Bulvių valgytojai“ (kn. *Rentgeno nuotraukų albumas*, 2007) sarkastiškai gretinant turistų, kalinių ir gyvulių požymius yra pateikiamas naujųjų ekonominių emigrantų portretas, kuris turi ryšį su tam tikrais Lietuvoje paplitusiais emigrantų, kaip sumaterialėjusių bėglių, stereotipais. Aliuzija į Romualdo Granausko novelę „Duošnos valgytojai“ išryškina ironišką vertinimą, kuria apibendrintą lietuvio keliautojo ir išsivaikštinėjančios tautos vaizdinį:

Vasarą, pakeliui iš sostinės į pajūrį
Vienoje pakelės užkandinių
Aikštelėje autobusas
Lėtai ištrūkę keleiviai
Visi nuščiūva, sužiūra, kas per kompanija
Vasara, o visi aprenkti per šiltai
Iš megztukų apykaklių styro marškinukų kalnieriai
Prakaitas žliaugia
Tamsuoja sulipusios nugaros
Žybsi auksiniai ir sidabriniai dantys
Veidai išpurte, nugairinti vėjo
Kalba sunki, beveik mykianti, kažkuris
Bando juokauti – niekas nesijuokia
Visas autobusas žmonių, o niekas nesijuokia
Tyla, nors rėk
Net kavinėje sėdintys – ir tie tikrai pašnibždom

Toks vaizdas, kad kalinius iki gyvos galvos
Išvežė į ekskursiją ir veža atgal
Viską paaiškina autobuso vairuotojas
Emigrantai
Iki uosto, tada keltu, taip pigiau
Perka irgi kas pigiau: vandenį
Keli – koka kolos, vienas bulvių traškučių
Kitas klausia – o kam, bulvių ir ten atsivalgysi
Prisiminiau kur juos mačiau
Juodai žaliais veidais pilkom panagėm
Visi – net ir moterys
Musių nutupėtomis sielomis
Ir svetimais drabužiais perrengti belaisviai
Ratu aplink purviną stalą
Bulvių valgytojai
Dvidešimt pirmojo amžiaus pradžia
Lietuvių realizmo šedevras

Diplomato ir poeto Evaldo Ignatavičiaus eilėraštyje „Odisėjas grįžta į Lietuvą“ (iš pirmos jo knygos *Laikinųjų reikalų patikėtinis*, 2008) kalbama iš bastūno po pasaulį pozicijų apie išgyvenamą susvetimėjimą tėvynėje, tapatinant keliautoją ne tik su universaliuoju Odisėju, bet ir su graudžiu mėnuliu:

Kitoks, šiaurietiškas žalumas
į ežerą sudužęs rūmas
kurį mėnulis apraudos

o kas gi apraudos mėnulį –
kaip senas pinigas jis guli
pakrantės melduose ruduos

Tomo Venclovos Europa turi svarbų istorinį, kultūros atminties matmenį. Sugrįžimas į kadaise mielas vietas yra susijęs su karčia laikinumo ir praeinamybės patirtimi, ypač kai pažįstamos vietos jau nebeatpažįstamai pasikeitė, kai naujasis laikmetis idėjas, kuriomis gyventa, išstumia

į šiukšliadėžes. Tai svetimumo jausmas ne tiek vietai, kiek laikmečiui. Citata iš eilėraščio „Tarp Landwehrkanalo ir Spree“ (kn. *Sankirta*, 2005):

Virš medžių sklendžia angelas. Ar pikto,
Ar gėrio, nesuprasi. Jį sutikti
Man per vėlu. Kaip reikalauja takto
Taisyklės, lemčiai dera padėka.
Kol proskynoje žiebiasi žvaigždynas,
Aš pasuku tenai, kur būta Sienos,
Ir išnykstu, nuo pergrūstos vitrinos
Nutrynęs savo atspindį ranka.

Atrodo, kad Europa lietuvių poetams, be minėtų išimčių, iš esmės dar vis tebėra egzotika, kuri nors ir kaitina vaizduotę, bet yra vertinama kritiškai, neretai demonizuojama būgštaujant dėl savos tapatybės, todėl vadinamieji vidiniai emigrantai neretai neigiamai vertina išorinius, ekonominis emigrantus, jų „musių nutupėtas sielas“. Tačiau ne sykį jie yra panašūs: Europa ir vieniems, ir kitiems pirmiausia asocijuojasi su vartotojų rojumi, sumaterialėjimu (ar ne sovietmečio primestas stereotipas?). Jos dvasinė kultūra dažnai lieka antroje vietoje, gal todėl vienas žinomas poetas pokalbyje su Papieviu klausimą jam suformulavo taip: „[...] ar buvai anksčiau susikūręs tą vadinamąjį Paryžiaus, kaip pasaulio kultūros ir menų Pasaulio centro, mitą, kuris buvo labai gyvas amžiaus pradžios literatūroje?“ Tarsi vieno iš Europos kultūros centrų jau nebebūtų likę.

Poezija ne sykį liudija, kad Europoje lietuvis gali pasijausti nelabai smagiai, nes ji jam asocijuojasi ne tik su vartotojiškumu, bet ir su žmogaus niveliacija, banalybėmis, prieš kurias šiandienė poezija tiesiog privalo sukilti, atstovauja banaliai, miesčioniškam, dar ir pernelyg tvarkingam, ritualizuotam, standartizuotam ir ramiam iliuziniam pasauliui. Tačiau pati Europos tema poezijoje yra pavojinga, nes nesunkiai apauga banalybėmis. Lietuva greitai įsisavino europinius teisės aktus, bet europiečio tapatybę tebėra nelengvai konstruojama. O ar poezija vis dar tebesako visą tiesą apie pasaulį?

Lietuvoje šiandien emigracija vis labiau suvokiama kaip akstinas kelti nacionalinės tapatybės klausimus. Šiuos klausimus turbūt karščiausiai svarsto patys migruojantys ar emigruojantys lietuvių rašytojai. Kanados

literatūros tyrinėtojos Danielle Forget teigimu, „Kalbėti apie tapatybę – tai kalbėti apie „būti“ ir „turėti“. Pasakyti, kas esu – tai nurodyti tą žmonių grupę, kuriai priklausau, ir tuos bruožus, kurie mane sieja su kitais tos grupės nariais. Kitaip sakant, tai nurodyti tą šalį, kurią laikau sava [...]“.¹⁰⁵ Egzilis rašytoją, siekiantį susieti savo gimtosios šalies kultūrą su jo gyvenamos šalies kultūra, įgalina sukurti naują erdvę, nes yra pastebėta, jog nerimą keliantis svetimumo jausmas „gali būti transformuojamas į rašymą“¹⁰⁶.

Anot literatūros tyrinėtojos Jeanette Den Toonder, mūsų „tūkstantmečio pradžioje migruojanti literatūra tapo visam pasauliui būdingu fenomenu, vykstančios globalizacijos pavyzdžiu“¹⁰⁷. Ji, remdamasi įvairiais kitais tyrinėtojais, tvirtina, kad rašytojo migranto vaizduotė suplaka erdvines „čia“ ir „ten“ nuorodas, o jo rašymas krypta į „kosmopolitiškumą“ ir „transkultūriškumą“. Be to, ji pažymi, kad migruojantys rašytojai paskatino permainas visoje Kanados literatūroje. Turbūt panašų reiškinį šiandien galima stebėti vykstant šiuolaikinėje lietuvių literatūroje. Migruojantys rašytojai išprovokuoja transkultūriškumo pasireiškimus (gimtosios ir juos priimančios kultūros transformacijas), suvokiamus kaip dviejų etapų padarinius: „akultūros“ (vienos kultūros pridėjimas prie kitos) ir „dekultūros“ (vienos ir kitos kultūros praradimas)¹⁰⁸. Migruojančių rašytojų kuriamai literatūrai būdingas pasakojimas apie stygių, pasaulio nestabilumą, apie nesibaigiančias savos tapatybės paieškas, nes „tas savybės nesuderinamumas su pačiu savimi – paradoksalu, bet tai skatinantis kurti nesuderinamumas – yra Jacques'o Derrida pamėgtas aprašinėti fenomenas, kuris nepalaujamai persekioja postmodernų rašymą.“¹⁰⁹ Atrodo, kad migruojanti literatūra turbūt akivaizdžiausiai byloja apie nacionalinės tapatybės pokyčius.

Rašymas apie pasakotojo tapatybę reikštų rašymą apie vyraujančią žiūros tašką, vyraujančią vertybinę poziciją pasakojime. Anot semiotiko

¹⁰⁵ FORGET, Danielle. Les nouveaux paradigmes de l'identité. La littérature migrante au Québec, p. 36.

¹⁰⁶ DEN TOONDER, Jeanette. La mondialisation de l'écriture migrante. *Migrance comparée. Comparing migration*. Sudarė Marie Carrière, Catherine Khordoc. Bern: Peter Lang, 2008, p. 19.

¹⁰⁷ Ten pat, p. 20.

¹⁰⁸ Ten pat, p. 19.

¹⁰⁹ Ten pat, p. 25.

Jacques'o Fontanille, apskritai neįmanoma įsteigti kokios nors reiškiančios struktūros neprisiimant tam tikro žiūros taško¹¹⁰. „Vertės efekto“ tekste atpažinimas neatsiejamas nuo žiūros taško atpažinimo, nes bet kuris tekstas suponuoja esant žiūros tašką, o skaitytojas negali suvokti pasakojimo prasmės neatpažindamas ir neišskirdamas jame esančios požiūrių hierarchijos¹¹¹. Prancūzų literatūros tyrinėtojas Vincente'as Jouve'as yra vienas iš tų, kurie dominuojančią vertinančią instanciją tekste apibūdina kaip numanomą autorių. Ši instancija yra svarbi suvokiant tekste suponuotą „ideologijos efektą“ – tą verčių vertę, daugiau ar mažiau rišlią idėjų ir minčių visumą. Rišlumas yra būtina „ideologijos efektui“ sąlyga, todėl tyrinėtojas siūlo tokį kelią skaitytojui, besiaiškinančiam numanomo autoriaus poziciją: „Galima aprašyti vertės efektą pasakojime lokaliai ir globaliai. Lokaliai – tai reiškia, kad galima domėtis, ką kuris nors veikėjas veikia, sako arba galvoja. Globaliai – tai reiškia, kad reikia pasidomėti, kaip tarpusavyje dera įvairūs „vertės taškai“, viso teksto lygmenyje steigiantys rišlų pasaulio matymą.“¹¹² Vadinas, pasakojimo rišlumas priklauso nuo to, kaip skaitant pavyksta suvokti tam tikrą jo vertybinį rišlumą, vertinančios instancijos tapatybę. Siekiant semiotiškai aprašyti tapatumo problemą svarbu atkreipti dėmesį į sakytojo ar atlikėjo vertybinę laikyseną, nes „tapatumas taip pat gali žymėti permanentiškumo principą, kuris padeda individui likti „tuo pačiu“, „laikytis savo būties“ per visą savo naratyvinę egzistenciją, nepaisant pokyčių, kuriuos jis išprovokuoja arba patiria.“¹¹³

Anot Quellet, šiandien tapatybės klausimas („Kas esu aš? Kas esame mes?“) literatūrai kaktomuša nebekeliamas, nes ją analizuojant būtina klausti ne kuo esame arba tapsime, o kaip yra sakoma ir parodoma tai, kuo laikome save esant ar tapsiant, tai yra, kas sakoma apie juitimus, atmintį ir vaizduotę¹¹⁴. Vis dėlto, kaip rodo mūsų tyrinėjimas, visi

¹¹⁰ FONTANILLE, Jacques. *Les espaces subjectifs. Introduction à la sémiotique de l'observateur*. Paris: Hachette, 1989, p. 7.

¹¹¹ JOUVE, Vincent. Entretien avec Vincent Jouve. *Leitura em Revista* [interaktyvus]. Catedra UNESCO de Leitura PUC-Rio, 2010, nr. 1 [žiūrėta 2011 m. kovo 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.leituraemrevista.com.br/1/ler0101.html>>.

¹¹² Ten pat.

¹¹³ GREIMAS, Algirdas Julien, COURTES, Joseph. *Sémiotique: dictionnaire raisonné de la théorie du langage* 1, Paris: Hachette, p. 179.

¹¹⁴ QUELLET, Pierre. Préface, p. 191.

šie klausimai tarpusavyje yra susiję. Įdomu stebėti, kaip konkrečiame pasakojime gali „metafizinio arba istorinio pobūdžio „tapatybės ieškojimas“, kai siekiama atitikti save patį arba tą išankstinį savęs įsivaizdavimą“, užleisti vietą „nuolatiniam nežinomo ir nenumanomo savęs kūrimui ir ieškojimui.“¹¹⁵ Išeivijoje paplitęs pasakojimas apie tapatybės ieškojimą gali būti itin dramatiškas ir įtaigus – tai geriausiai byloja naujausi Dianos Šarakauskaitės ir Dalios Staponkutės kūrybos pavyzdžiai. Abiem atvejais jie pasakoja apie tapatybės krizę, bet skiriasi jos numanomi sprendimo būdai: pirmu atveju skaudžiai juntamas senojo pavidalo aižėjimas ir bandoma jį atnaujinti, bet iš esmės jam nerandama alternatyvos, antru atveju – įsteigiama nauja tapatybė, stebėtojas nukeliamas anapus Lietuvos, pažvelgiama svetimšalio akimis.

Lietuvės iš JAV Dianos Šarakauskaitės debiutinė poezijos knyga „Medžiai mano tėvai“ Lietuvoje buvo išrinkta į kūrybiškiausių 2009 metų knygų dvyluktuką. Gali būti, kad tokį sprendimą tam tikra dalimi lėmė poetų „bežemių“ tradicijos kūrybiškas suaktualinimas. Autorės žodis ant viršelio byloja apie aiškiai suvoktą žmogaus egzistencinį tragizmą, kurį egzilė tik užaštrina, ir apie kūrybą, kaip išeities iš susidariusios padėties ieškojimą, apie moralinę imperatyvą būti brutalaus gyvenamo laikmečio liudytoja:

[...] Kalba yra vienintelė vieta, kur susikviečiu savo nesančius mylimus žmones, atsipina istorijos klausimai, grįžta rimtis ir ramybė. Mano galvoje lyg antikvariate: užgriozta laike sustingusiais judesiais, juodai baltom nuotraukom, liudijimais po liudijimo, jog tiek visko būta ir kaip visko nereikia. Darsi slogu ir skubi durų link, kad šviesa sunaikintų nugyventas erdves. Žodis man yra galimybė kvėpuoti. Tragiška yra pasirinkti tėvynės neturėjimą. Tragiška yra auginti vaikus su perskelta savimone. Rašymas yra mano palikimas, liudijimas, kad taip aš rinkausi stovėti žmogiškumo pusėje.

Šarakauskaitės poezijos subjektas atsigręžia į nuolat konstruojamos tapatybės sritį, kurioje randasi daug iš anksto nežinomų dėmenų. Taip priešinamasi tam, ką prancūzų sociosemiotikas Erickas Landowski vadina stabilių transformacijų strategija, kuri konstruoja tapatybę er-

¹¹⁵ Ten pat, p. 14.

dviniais „mes“ ir „jie“ atskyrimo pagrindais. Šiai strategijai priešinama kita, dinamiškų transformacijų strategija, kuri tolydžio konstruoja ir vis iš naujo apibrėžia tapatybę, keičia pačią grupę ir kaskart atnaušina jos santykį su kitais: „Išbaigto, nejudraus, skaidraus ir patenkinto savimi Mes įsitikinimą savo teisumu pakeičia klausimai, kylantys tokiame Mes, kuris neramus, konstruojamas, ieško savęs paties per santykį su Kitu. Užuoat buvę apibrėžti iš anksto, tarp subjektyviai santykiai nuo šiol pasirodo kaip turintys nuolat būti apibrėžiami, o subjektų statusas – kaip visą laiką tampantis.“¹¹⁶

Šarakauskaitės subjektas solidarizuojasi su išsivažinėjančia tauta, tiksliau, su ta migruojančia jos dalimi: „mes – / neegzistuojantis gramatinis junginys / piešiniuose kraštovaizdžiuose / migracijos makabrijoje / civilinėse knygose / išvykstu parvykstu deklaruojau“.¹¹⁷ Viename iš autorės programinių eilėraščių „Ėjimas punktyrais“, kuris atveria poezijos knygą (p. 7–9), sakytoja save apibūdina susvetimėjimą žyminčiomis perifrazėmis. Ėjimas eilėraštyje tampa ne tik numanoma gyvenimo, kaip kelionės topo, išraiška, bet ir prilyginamas fragmentiškam rašymui, desperatiškos kūrybos aktui, o užmarštis tokiu atveju tėra geidžiama išeitis. Išėjimas iš namų suvokiamas kaip neatšaukiamas, o egzilis – kaip egzistencinė būtinybė, visa nunešanti laiko tėkmė. Tai eilėraštis apie kalbos (kūrybos) dovanos susigrąžinimą ir pastangas ją išlaikyti kitos kalbos apsuptyje:

[...] išardžiau smegenis kelius seną megztuką
pervyniojau kamuolius ir nuridenau
pavymui žiūrėdama pavymui žiūrėdama
kur kandžių sukapotos mintys mane nuves
ką prisiminus ką papasakojus
ką sau iš naujo perpasakojus
gal iš Veisiejų kaštono pjuvenų
taip susilipdžius lizdą gegutei
kiaušiniams svaityti naujai kalbai žiedyti
išspjaunu anglosaksišką žodį burna pilna pūkų pūlių

¹¹⁶ LANDOWSKI, Erick. Mes ir Jie: ieškomos tapatybės. *Baltos lankos*, 2010, nr. 33, p. 80.

¹¹⁷ ŠARAKAUSKAITĖ, Diana. *Medžiai mano tėvai*. Vilnius: Homo liber, 2009, p. 51. Vėliau tekste nurodomi tik puslapiai iš šios knygos.

iškirsta alyvų alėja striksiu klases
 patenku į pačios nubrėžtą pragarą ir sudegu
 senas dviratis atremtas į malkinę
 užspaudė mano atvaizdą kur aš gėriau iš balos
 ir pavirtau viskuo kuo bijojau tapti –
 savanoris velykinis avinėlis išsidraskytais viduriais
 šermukšnio uogomis gerklę užsispringinęs
 staugiantis vilkolakis didmiesčio aguonos taškas
 [...]
 kelkimės ir eikim keliamės ir einam
 išsižadėtos kalbos prikepusius žodžius
 krapštau nuo gomurio lydau savo balsu
 šildau užantį mano pačios žodžių iškamšas
 gaivinu kimšalais skudurais ramstau siūlgaliais [...]

Šaraukaitės eilių sakytoja save mato esant tai motina, tai dukra, tai poete... „Aš“ pavidalai knygoje protėjiškai keičia vienas kitą, bet niekada ilgai neužsibūnama viename kuriame nors vaidmenyje. Jos eilės įvairiais būdais steigia išpažintinio išsiskakymo situacijas, bet ne kartą – tam, kad čia pat jas suardytų. Jos eilių stiprybė – lyrinis, bet išsukinėjantis nuo tiesaus žodžio pasipasakojimas, kuris vis viena Lietuvoje tebemadiningos ironiškos poezijos fone gali daryti gerą įspūdį. Tai ypatingo pobūdžio lyrizmas – atsivėrimo vengiantis lyrizmas, išpažintis be išpažinties. Esama slapto vidinio vyksmo, kuris akylai saugomas nuo kitų, ir patirties, kurios tiesiog neimanoma perduoti. Tai aiškiausiai deklaruota eilėraštyje „Kamera“ (p. 73–74):

viena su savo mintimis niekam nesu
 gimininga į nieką nepanaši
 ir niekam niekam visi jūs kuriems sakiau myliu
 kurių jau nepažinsiu kuriuos greit užmiršiu –
 niekam savo paslapties neatskleisiu
 mano tylą mano namai sausi šiaudai
 bet kada juos galiu uždegti
 gaisras mano idėja pasaulio tvėrimo kerštas
 kantrių karčių kruopščių dienų santaupos

niekam niekada širdies neatskleisiu
 mano širdis nenuoširdi man patinka nuošalės
 pritvinkusių nuojautų sprogtančios votys
 kur nyksta nusisielojusi mano siela
 ir aš išvargus moteris viską mačiusi
 nieko nesiilginti gainiojus debesis
 išnešiojus vaikus laidojus tėvus [...]

Tikroji bendrystė juntama ne su gyvaisiais, o su mirusiais mylimaisiais, su atmintyje saugomais artimųjų „nuvytusių chrizantemų veidais“. Sakytoja kategoriškai teigia: „niekam niekada širdies neatskleisiu / mano širdis nenuoširdi“. Priėjus tam tikrą ribą, atviravimas baigiasi: ji veikia renkasi uždaramą ir tylą, savanorišką buvimą vienatvės kameroje, nes taip jaučiasi saugesnė. Ji nesiekia išsiskirti ar būti pastebėta anapus savo „nuošalės“. Jos toks pasirinkimas reiškia konformistinį buvimą svetimame pasaulyje, nes taip ji mano apginsianti savo individualumą ir išsaugosianti sugebėjimą stebėti ir liudyti (tokia jos poetinė programa). Pasaulio stebėtoja stengiasi jame nedalyvauti. Ji nori būti kaip Dievas – visur ir nematomas. Tokia laikysena jai atrodo geistina susidūrus su karčia patirtimi (tėvų netektis, „nusisielojusi mano siela“). Šiame eilėraštyje „išvargus moteris viską mačiusi“ vengia artimesnio ryšio su ja supančia aplinka. Visas dėmesys skiriamas vidiniam pasauliui, vienatvei su savo mintimis. Ironiška, bet mintys plačiai metaforizuojamos kaip darbščių skruzdžių bendrija su sava keistoka hierarchija, ir tos tik primena apie tobulos tvarcos pasaulyje neįmanomybę.

Kone kiekviename eilėraštyje esama aiškių įkyrokai kartojamų sakytojo nuorodų: „aš“, „mano“, „mane“, „man“ (anglų kalbos įtaka?). Tačiau kalbančiojo subjekto tapatybė nėra aiškiai apibrėžta. Dar daugiau – bėgama nuo bent kiek aiškesnių įvardijimų, savo vaidmens apibūdinimų: dažniausiai sakytojas save apibūdina neiginiais, nenuilstamai išsisukinėdamas nuo stereotipinių, bent kiek aiškesnių vaidmenų repertuaro. Įspūdingiausi yra tie eilėraščiai, kuriuose esama to beveik instinktyvaus bėgimo nuo emigrantei priskirtinų klišių. Neiginiai numato kitokios tapatybės galimybę, tačiau jai, regis, apibūdinti vis dar įnirtingai ieškoma žodžių, kai aiškiausiai žinoma tik tiek, kuo nes. Laisvė šiame ieškojimo kelyje yra didelė vertybė. Būtent todėl eilėraštyje „Išsikraustymas“ pa-

našumas tarp jauno tėvo, Sibiro tremtinio, ir emigrantės dukros likimų argumentuojamas tokiais žodžiais: „numirti laisvėje tėte – ir mano tokia svajonė“, p. 25). Vis dėlto neišsenkantys poetinių kalbančiojo tapatybės perifrasių srantai yra jos poezijos skiriamasis bruožas.

Sakytojo tapatybė mėginama nusakyti itin paradoksaliais neiginiais: „niekieno dukra / niekieno žmona“ (p. 7), „mes nebūti žmonės mūsų gyvenimai neįvykę“ (p. 12), „visiems nesava savanoriai viena be tėvų“ (p. 13), „kaip nebūta esu“ (p. 16), „visi mes gyvi kaip mirę“ (p. 39), „buvau tas žmogus visur buvęs / visur jau buvęs žmogus iš niekur / grįžęs iš visur negrįžęs / nei lauktas nei sulauktas / tik buvęs kaip niekad nebuvo“ (p. 49), „kokia nebuvo niekada ir nebūsiu / aš sidabras išvogtas per mano senelių vestuves“ (p. 60), „būtą nebūtą“ (p. 61), „niekam nesu gimininga į nieką nepanaši“ (p. 73), „viską galiu visur buvau man gražu ir čia ir ten ir niekur“ (p. 101), „iš nieko niekuo atvirtus“ (p. 106). Iš esmės visa tai yra prarastos tapatybės ir „krizės asmenybės“ (Vytauto Kavolio pasiūlyta sąvoka) ženklai.

Kai kurie prisistatymai yra itin rafinuoti, išaugantys iki beveik visą eilėraščių apimančios metaforos. Eilėraštyje „Prarastos tapatybės popieriai“ (p. 12–13) namai tampa ne tik prarastos tėvynės, bet ir dramatiškos vadinamosios būsenos metafora, kaip jos poezijoje yra įprasta:

mano tikrovės rėmai išklypę išsišerpetoję plaušėti
užbrinkusios durys apmūsię žalzganoti langai
rudeninėmis musėmis apkritę palangės
languose vaiduokliai svetimais veidais
užžėlę lysvės takažolės viksvos balandės kemsynai
išrakinėtos durų rankenos kolektyviai išvogta nuosavybė
kniedės kaladės plaktukai nesunaudoti tėtės įrankiai
jo pirštų antspaudų ieškau visur patvirtinti savo tapatybei

Nusivylimas pasauliu jos poezijoje yra neatsiejamas nuo nusivylimo savimi ir tylios rezignacijos. Sakytoja nesijaučia galinti nusakyti savo tapatybę, kurios nebėra, o meluoti nenori. Ji siekia nemeluoti pirmiausia sau suprasdama, kad šviesios jos vaikystės prisiminimų vietovės seniai nebėra, mėgina išvengti emigrantinėje literatūroje paplitusių klišių apie prarastą tėvynę. Tėvynės dabartis jos nežavi. Ji jai jaučiasi svetima bemaž

lygiai taip kaip ir naujajai savo tėvynei. Paskutiniame minties vyksmą apibendrinančiame eilėraštyje (p. 87) iš triptiko „Be ženklo žemės be žymės“ yra tokios elegiškos eilutės, primenančios kadaise Maironio išsakytą požiūrį į naujosios lietuviškojo atgimimo veikėjus:

milžinai išmirė.
 milžinkapių papėdėse grobuonių nagai ir nasrai
 ėdasi į gruntinius vandenį nuodija išplukdo
 išmeta nubalusius mūsų kaulus
 žolėmis išsprunkame pro kaukolių akis burnas
 svetimkūniais tapome savo žemėje atskirtaisiais
 milžinai kurių žodžiai išskalavo mano susmukusios tautos sąžinę
 kur jie
 pečius surėmę gal atkeltų pelkėtą žlegsulį
 kur jie
 judita v. tamsi grakšti dieviško alsavimo žynė
 nijolė m. nuo akinančių šviesų greitekely sustingęs zuikelis
 birutė b. antanas m. bronius r. ričardas g. jurgis k. ...
 susiraukšlėjusiais dangaus kaktos laiptais jų žingsniai
 atsimuša į mano priekaisiais apramstytą sąžinę
 jų balsai kaip senvagė turi įsigrauzti
 į kiekvieno puslietuvio pakaušį
 jie ir mes skruzdėlių garbinėliai
 jie ir mes šapeliai išsprūdę iš kregždės snapo
 tiek beprasmių mynimo sparnų plakimo tiek triūso
 tiek nukirstų ir nuobliuotų sušlemštų likimų
 šunų iššampytų kaulų –

kas sudės pastangas sudiržusias rankas numuštas kojas
 pakels užplaktus gyvenimus padėtas galvas tarp vagų
 kas –
 kas.

Aštri „susmukusios tautos“ socialinė kritika atrodo kaip atsisakymas idealizuoti prarastą tėvynę (kas tradiciškai beveik privalu). Dabartyje jau nebematoma autoritetų, kurie galėtų pakelti plėšrią, individo laisvę ri-

bojančią vartotojų visuomenę (už tokius dalykus aštriai kritikuojama ir naujosios tėvynės aplinka, kuri taip pat neidealizuojama, o tai irgi nėra įprasta emigrantinėje literatūroje). Šarakauskaitės eilėse visuomenė be dvasingų išminčių sluoksnio atrodo apgailėtina. Netiesiogiai dėl talentingų rašytojų (Juditos Vaičiūnaitės, Nijolės Miliauskaitės, Birutės Baltrušaitės, Antano Masionio, Broniaus Radzevičiaus, Ričardo Gavelio, Jurgio Kunčino...) mirties yra kaltinama tokia kūrybiškas asmenybes niveliuojanti visuomenė. Su ja atsisakoma susitapatinti, todėl mirusiųjų draugija ne viename kitame eilėraštyje sakytajai atrodo mielesnė, o mirties romantika – niūrus triumfas prieš nevisavertį gyvenimą: „gyvybės daugiau neišnešiosiu / man kvepia mirtis“ (p. 95). Paradoksalu, bet, atrodo, kad šalia išorinės emigracijos renkamas ir vadinamoji vidinė emigracija, tai viena kitą papildo. Idealojo poliaus dabarties pasaulyje nematoma. Skirtingai nuo ne vieno socialinę kritiką rašančio autoriaus, Šarakauskaitė neiškelia jokios kitos pasaulio šalies kaip sektino pavyzdžio tėvynei.

Eilėraštyje „Rauda“ esama tokių vidinės nepritapėlės būseną paaiškinančių eilučių: „tik neįsimašyti į pamišėlių minią kad neužsūpuotų / kad neužliūliuotų kad už savą nepriimtų“ (p. 79). Tėvynė ir jos žmonės regimi kaip neatšaukiamai prarasti ir svetimi:

perkirstomis nugaromis susikuproję miršta kaimo sodybos
 žmonės kalbantys lietuviškai bet kitokia gaida
 guviais nekaimietiškais žingsniais nenuadirbtom rankom
 našlės varnos sulinkusios snapus sukišusios tupinėja po pelynų dangum
 mano šalie švino luitu atguli mano ilgesyje
 kokia tu nesava mįslė sau pačiai kokia tu paini kokia paika

Vis dėlto tai nėra niekam neįsipareigojantis žvilgsnis iš šono, nes sakytaja negali būti beaistrė, jos išgyvenama emocija yra raiški. Sakytaja tėvynės ir artimųjų netekties fone savo tapatybę dažnai nusako neigimais kaip paradoksią netapatybę. Ji prisistato kaip šalia gyvenimo esanti stebėtoja, dramatiškos istorijos liudytoja. Skausmingai išgyvenamas stygius yra jos įprasta būsena. Prarasta arba prarandama tapatybė reiškia gyvybės išretėjimą, negyvenimą. Eilėraščiai pasižymi elegišku, polinkiu į rečitatyvą su raudiškomis intonacijomis. Varijuodama praradimo tema autorė pratęsia vadinamųjų poezijos „bežemių“ tradiciją: Algi-

mantą Mackų primena paradoksalių neiginių patosas, Liūnę Sutemą – intensyvos, „aš“ būseną apibrėžiančios fabulos atkarpos. Prisistatydama ant knygos viršelio autorė parafrazuoja Alfonso Nykos-Niliūno žodžius: „ir aš neturiu tėvynės, motinos, idėjos...“ (panašių parafrazių galima aptikti ir jos poezijoje). Netekties patirtis jai yra savaime liūdnai poetiška ir dramatiška. Ji laiduoja nuolatinį įtampos kupiną sakytojos buvimą tarp prisiminimų ir dabarties, tarp svajonės ir realybės, tarp įsivaizduojamo gyvenimo ir mirties. Iš tiesų tokiu būdu jos poezijoje įgaunama galios ką nors liudyti. Individualios stabilios tapatybės dekonstrukciją lydi pastangos byloti apie žmogaus ir pasaulio paslaptį.

Kipro lietuvės Dalios Staponkutės eseistikos rinktinės pavadinimas *Lietumi prieš saulę* (2007) metonimiškai nurodo vyraujančią erdvės figūrų opoziciją knygoje: Lietuva ir Kipras, jos skiriasi taip, kaip galėtų skirtis Šiaurė ir Pietūs, Vandens ir Ugnies stichijos. Be abejo, galima kalbėti ir apie pavadinime įrašytas skirtingų būsenų metaforas, konflikto raišką. Lietaus ir saulės opozicijoje žymėtasis narys yra lietus, tačiau ar taip yra pačiame pasakojime? Rašytoja, išgyvenanti įtampą tarp dviejų erdvių, prisistato kaip kelių gana dramatiškų vaidmenų atlikėja: „aš – migruojantis subjektas, keliakalbė motina ir kultūrologinių erdvių klajoklė“¹¹⁸. Emigrantės ryšys su ja supančia graikų bendruomene yra prieštaringas, apibūdinamas kaip neišvengiamybė: „Būti tarp jų yra mano likimas. Neturėti nieko bendra – konkretybė. Suprasti juos – misija.“ (p. 169) Jos skaudžiai suvokta lemtis – tai būti „sava tarp svetimų“ (p. 197).

Anot rašytojos, „lietuviai tebemyli intelektualų ir demokratišką žanrą, bene geriausiai atveriantį asmens santykį su tiesa, – esė“ (p. 175–176). Kokį asmens santykį su tiesa atveria Staponkutės eseistika? Kaip vyksta tapatybės paieškos, atsidūrus ribinėje, pasirinkti verčiančioje situacijoje? Regis, nenorima pasirinkti vienos kurios nors apibrėžtos tapatybės, skelbiama apie tokio pasirinkimo neįmanomybę, apie kone šizofrenišką buvimą:

Atidavus salai daugiau nei dešimtį gyvenimo metų, pajunti, kaip giliai į tave įsismelkę salietės bruožai, kuriais apaugi it uola jūros druskos kristalais. Šalia

¹¹⁸ STAPONKUTĖ, Dalia. *Lietumi prieš saulę*. Vilnius: Apostrofa, 2007, p. 45. Toliau cituojant iš šios knygos nurodomas tik puslapis.

tikrojo, atsivežto šiaurietiško veido, formuojasi kitas, sausesnis, pietietiškas, ir tampa panaši į skilusią cerkvės ikoną, kurioje dvi veido pusės nebesutampa nei forma, nei spalva. (p. 27)

Atkreiptinas dėmesys į anksčiau pateiktose citatose pasitaikančias su Kipro kultūrine aplinka susijusias aliuzijas („cerkvės ikona“), į kalbėjimą tarsi žvelgiant iš šalies („lietuviai“). Kaip yra iš tikrųjų? Koks santykis tarp tų įvairių veidų? Kaip yra pateikiama tapatybės byla? Gal kuri nors veido pusė ima gožti kitą pusę? Pasakotoja perspėja numanomą skaitytoją nepriimti visko, kas pasakojama, už gryną pinigą, kviečia pasiderėti dėl prasmės, nes toje aplinkoje, kurioje ji atsidūrė, spalvingas melas esąs vertingesnis už nuobodžią tiesą, fikcija – už realybę. Be to: „[...] mūsų pasakojimai visados būna panašūs į mus pačius – būna vientisi, išbaigti ir stilingi, būna trūkčiojantys, be aiškios linijos ir netikroviški. Pastarąjį priskiriu sau. Mano pasakojimas klaidus. Kaip Kalėdos, kai jas praleidžiame be tų, kurių ilgimės...” (p. 169)

Knygos *Lietumi prieš saulę* epigrafas – Italo Calvino žodžiai iš romano „Jeigu keleivis žiemos naktį“ (1979):

...Vietos akimirksniu susikalba, o vienuma jaučiama tiktai kelionėje iš vienos vietos į kitą, tai yra tada, kai esi niekur. Aš, jei atvirai, esu čia, nebūdamas nei čia, nei kitur, ir čionykščiai lengvai atpažįsta mane – pašalietį, kaip aš atpažįstu juos – čionykščius – ir jiems pavydžiu.

Toks epigrafas – tai autorės užuomina apie esminę knygos temą – asmens tapatumo ieškojimą, žmogaus apskirtai (ir ne tik rašytojo, kaip teigtų prancūzų lingvistas Dominique'as Maingueneau) paratopiją – galimybę / negalimybę užimti vietą jos neužimant. Knygoje tapatybės ieškojimas, arba kitaip sakant, jos nuolatinis konstravimas, kyla iš atvirai deklaruojamos pasakotojos veiklos programos: siekti „tvarkai“ savyje įvesti“ (p. 147), „susikurti save iš naujo“ (p. 157), „pagaliau išmokti būti ten, kur esu“ (p. 165) arba, kitais žodžiais, „Noriu padėti sau būti ten, kur dabar esu.“ (p. 168) Tai yra esminis Staponkutės pasakojimo vektorius. Jos knyga – tai įnirtingai, su didele pasakojimo aistra tapatybės problemą gvildenantis tekstas. Kiekvienas jos skyrius – eseistinė studija apie tapatybės ieškojimą, ryškinanti vis kitą to ieškojimo aspektą, pritraukianti vis kitas

figūras, apibūdinančias įtampą tarp lietuvių ir kiprietės temų, tarp praeties „aš“ ir dabartinio „aš“, nes savo tapatybei apibrėžti reikia Kito, reikia pajusti skirtumus. Suprantama, kad apibrėždamas kitą apibrėži save patį. Matyt, būtent todėl knygoje vyrauja erdvės priešprieša: Lietuva ir Kipras, tėvynė ir naujoji tėvynė. Ji nėra vienareikšmiai valorizuota. Tiek viena, tiek kita erdvė kalbančiojo subjekto gali būti interpretuojama euforiškai arba disfuriškai, nes, kaip tvirtinama, „Tėvynė nuolat prarandama ir niekad neatrandama. Tėvynė prarandama nebūtinai pasitraukus iš jos. Ji prarandama, nes gyvename.“ (p. 110)

Knygos pratarmėje, kaip ir derėtų, pristatant tekstų genezę, tvirtinama, kad rašančiajai svarbiausia paskata buvo baimė netekti emocinio ryšio su tokiomis vertėmis kaip tėvynė ir gimtoji kalba: „Baimė netekti meilės jausmo, tokio, kokį ji turiu: gimtoji kalba, tėvynė ir meilė man yra nedalomas vienis, kurį vadinu Šviesa arba Prasme.“ (p. 12) Pratarmėje prisipažįstama, kad „šių tekstų nebūtų be neįmanomybės susitaikyti su Kipru ir todėl – neįmanomybės „išvykti“ iš Lietuvos, o vėliau – be neįmanomybės versti ir rašyti gimtąja kalba, neišgyvenant skaudžios netekties ir stygiaus būsenų“ (p. 11). Stygiaus būseną – tradiciškai laikomas klasikinio pasakojimo pradžia: subjektas ima veikti trokšdamas pasiekti trūkstamą vertės objektą. Šiuo atveju rašymas lietuviškai yra suprantamas kaip tam tikras flirtas su palikta tėvyne, kaip būdas išlaikyti kalbos / meilės jausmą ir ryšį su tėvyne. Kitaip sakant, neišlaikius tėvynės, kaip realizuoto objekto, išlaikyti bent patį ryšį su ja, kaip su virtualiu objektu. Tokį santykį nurodo kitas prisipažinimas viename iš knygos skyrių: „nuo nostalgijos niekas nepabėga. Be jos nebūtų manęs. Dabar jaučiu poetinę nostalgiją: nostalgiją nostalgijai.“ (p. 111)

Sakytas semiasi įkvėpimo iš savo keisto kultūrinio „nepaklusnumo“, žadinančio „poreikį suvokti tiksliau, kas ir kodėl man, manėje atsitinka“ (p. 11), iš nesitapatinimo nei su viena, nei su kita erdve. Jis rašytoją įsivaizduoja kaip dviejų kultūrų mediatorių, vertėją iš vienos kalbos į kitą, iš vienos patirties į kitą: „Kodėl vetimas būtinas? Išlikimui.“; „Išeitį matau ne kalbos atsisakyme, o nuolatiniame vertime.“; „Suprasti reiškia išversti[...]“ (p. 40, 48, 59). Stebėtojas naudojasi to buvimo „tarp“ teikiama privalumais, nes jam jo būties prasmė veriasi kaip skirtumų efektas, o vidinis dramatismas ir paaštrėję pojūčiai kai kada gali būti suvokiami kaip paskata kurti:

Emigrantas primena skraiduolį, kurio jau nėra išvykimo ir dar nėra atvykimo vietoje. Jį visados lydi laikinumas, užsiveriantis susvetimėjimu, pilnatvės ilgesiu, atšiauriu sentimentalumu. Ar tai skausminga? Ar tai ir vadinama nostalgija? Nesvarbu. Kur kas svarbiau yra turėti galimybę mėgautis savyje nuolat gyvu, patraukliu tapatybių kaleidoskopu, kuris pažadina tegu ir silpniausius kūrybinius impulsus ir skraidančias fantazijas. Tai būna retai. (p. 40).

Polemika tarp lietuvių ir graikų vaidmenų, vykstanti visoje knygoje, išryškina tapatybės problemą. Siekiama išlaikyti dvilypį buvimą, tą trapią pusiausvyrą tarp dviejų galimybių, tačiau vis labiau nusveria „graikišką“ arba „salos“ tapatybę. Ir tuomet pasakotojai atrodo, kad „Aleksandrija prašyte prašosi pamatoma graiko akimis.“ (p. 61) Kita vertus, ramintis bandoma ne tik Kiprą, bet ir Lietuvą apibūdinant kaip salą ES pakraštyje, kaip provinciją, kuri godžiai dairosi į centrą:

[...] Tėvynė yra neišbaigta sąvoka. Ne sąvoka. Vyksmas, kuris kunkuliuoja viduje, o ne persikelia į tave iš nesuvokiamos anapusybės. Tėvynės yra tiek, kiek ji gyvena viduje kaip asmeninis, mistiškas pasaulis. Kaip sala. (p. 31).

Iš esmės su sala pietuose sakytoją sieja privalėjimas, o su sala šiaurėje – norėjimas būti sujungtam. Tačiau tas norėjimas turi būti pakurstomas, visokeriopai palaikomas. Paradoksalu, bet tai rašytoją tik glaudžiau susieja su sala, nes, kaip teigiama, bendras saliečių bruožas yra „periferijos atstovo mąstymas“ (p. 37), nostalgija žemynui, kitoms vietoms, įsivaizduojamam centrui, nes, kaip rašoma, „gyvenimas toli nuo savo „centro“ kupinas šiurkščios ir godžios nostalgijos kitokiam sau“ (p. 41). Prisidengiant tikromis ar menamomis graikų poeto Konstantino Kavafio citatomis, pasakomas apsisprendimas nebegrįžti: „Turbūt liksiu čia (tikrai nežinau, ar liksiu), nes jaučiuosi kaip Tėvynėje, su šia vieta susiję daugybė mano prisiminimų.“ (p. 61)

Knyga byloja apie ypatingai pagarbų santykį su kalba, apie filologines tapatybės prielaidas. Jos galia lyginama su transcendentinio lėmėjo galia: „Kalba kaip Dievas – skiria, matuoja, laimina, smerkia...“ (p. 15) Kalbos palankumą galima bandyti pelnyti tik alinančiom tarties ir rašto pratybom, tačiau, kaip kartojama esė, „kalba įsileidžia ne visus“ (p. 19).

Kalba yra suvokiama kaip kolektyvinės ir individualios tapatybės konstrukcijos pagrindas: „[...] tikrai akistatoje su svetimos kalbos rašyba kaip niekad aiškiai sužinai, kas esi iš tikrųjų. Tau neduota daugiau, nei esi: graikų kalba ir jos nepasiekiamas tobulumas padėjo man apsibrėžti savąją lietuviybę.“ (p. 20) Tiesa, lietuvių kalba šalia graikų kalbos, primenančios senutę vienuolę, rašytojai ir vertėjai atrodo kaip „lietaus permerkta mergiotė“ (p. 20), kuriai derėtų pasitempti. Vis dėlto gimtoji kalba yra būtinas ieškomos tapatybės dėmuo, o, kaip teigiama, „Stebėdama mano gimtosios kalbos agoniją (žūtbutinę kovą) vaiko lūpose, regiu savo pačios nykimo paveikslą...“ (p. 51) Pati autorė šia knyga prisistato Lietuvai kaip Kretos kultūros ambasadorė.

Knygoje bandoma laviruoti bent tarp dviejų stebėtojų: lietuvis ir graikės žiūros taškų (apie rusės ir kitus galimus žiūros taškus tik užsimenama). Vis dėlto nusveria graikės pozicija, žiūrėjimas į Lietuvą iš išorės. Iš graikės žiūros taško Lietuva yra šiaurietškai egzotiškas „pingvinų kraštas“ (p. 49). Viena graiko žodžiais pačioje knygos pabaigoje: „Tai jūs ten, šiaurėje, barbarai, neseniai iš medžių išlipę, nieko neišmanote apie istoriją...“ (p. 198) Taip kalba, pasak rašytojos, seniausios istorijos krašto atstovas. Į knygos pabaigą pasakotoja graikams vis dažniau suteikia žodį tarsi patiems pasisakyti. Tai irgi byloja apie jos tam tikras vertinančios instancijos simpatijas. Pasakojimo pabaigos akcentas yra svarbus jas suvokiant.

Apibendrinant galima teigti, jog daugiau neigiamų Kipro charakteristikų yra sutelkta knygos pradžioje, o į knygos pabaigą ima nusverti teigiamos šios erdvės ir jos atlikėjų charakteristikos. Baigiamasis knygos tekstas – „Istorijos pasikartojimai“ – jau gali būti skaitomas kaip atviras meilės Kiprui ir jo graikams laiškas. Jame skaitome: „Jie pernelyg išmintingi, nes žino, kad gyvenimas vis viena baigiasi ir baigiasi netikėtai. Jie itin ramiai pakelia nelaimes ir nesidrasko dėl asmeninės netekties, nes žino, kad rytoj ko nors neteks kitas, kad tai užburtas ratas, kuriam geriau pasiduoti, nei kaišioti pagalius.“ (p. 194), „Nebesieju ir nebegretinu tikrovių, ką daro jaunesnės lietuvių bendruomenės narės, kurių gyvenimai saloje klostosi labai skirtingai, tačiau be ypatingų sukrėtimų. Aš stebiuosi, kad manęs tai nebeerzina kaip anksčiau, kad man tai kelia mielą šypsena ir net patinka. Man patinka kipriečių meilė savo „mažo driežiuko“ gyvenimui.“ (p. 196)

Pasakojantis subjektas (vyrauja vidinis žiūros taškas, įprastas tokio pobūdžio „lyrinei“ eseistikai) vis labiau susigyvena su esama padėtimi, su gyvenama vieta, save ima suvokti daugiau kaip Kipro gyventoją nei kaip atvykėlį iš Lietuvos, o tėvynė jam „tampa labiau įsivaizduojama nei tikra“ (p. 68). „[...] matyt, virstu „prisiekusiąja“ kiprietiškam gyvenimo būdai. Tai mane truputį siutina, juokina ir gaudina – visa vienu kartu – nes vis dar, iš amžino vidinės klajonės pašaukimo, bandau galvoti, pasakoti, kalbėti apie Juos „iš šalies“. Galiausiai susiduriu su savo pačios kiprietiškais bruožais – ne tiek privalumais, kiek, man atrodo, silpnybėmis.“ (p. 192) Tą permainą vykstant liudija ir viena svarbiausių knygos izotopijų – „salos“ figūratyvinė izotopija. Iš pradžių sala apibūdina Kipro erdvę, vėliau – tolstančią praeitį, patį sakytoją ir Lietuvos erdvę. Kipras Staponkutės eseistikoje tampa pačios Lietuvos metafora, o knygos pavadinimą galima perskaityti ir kitaip: saulė prieš lietų.

Šiuolaikinėje lietuvių literatūroje nuolatos grumiasi atvirumo ir uždarumo pasauliui strategijos. Suprantama, kad globalizacijos sąlygomis mėginama iš naujo konstruoti savo tapatybę, tačiau kartais pritrūksta „normalesnio“, gilesnio, atidesnio, kultūringesnio santykio su pasauliu, drąsos ir dėmesingumo kitam. Nevisavertiškumo kompleksas gali būti dangstomas ironija ir puikybe, o kartais mesianizmu. Čia tiktų priminti Violetos Kelertienės išsakytą mintį apie romanistus straipsnyje „Laisvi ir neįsipareigoję: lietuvių postkolonialų nuotykių Europoje“: „jaučiamas aiškus polinkis integruotis ne į svetimą aplinką ar visuomenę, o tik į save, į kontrolės ir viršenybės prieš aplinką pajautimą.“¹¹⁹ Tačiau Staponkutės knyga byloja: polinkis integruotis į naują aplinką gali būti toks stiprus, kad atsiranda padidintas dėmesys ir jai, ir sau. Ši knyga atmeta lietuvių literatūroje vis dar pasitaikiančią egzotikos ieškančio svetimšalio turisto pozą, įveikia kelionių agentūrų lygio klišės apie naująją tėvynę ir pasakoja apie neišvengiamą atsivėrimą kitos kultūros patirčiai.

Subjekto galimybes konstruoti savo tapatumą susidūrus su Kitu, su ta naująja bendruomene, atskleistų toks vertybines jo nuostatas apibendrinantis semiotinis kvadratas:

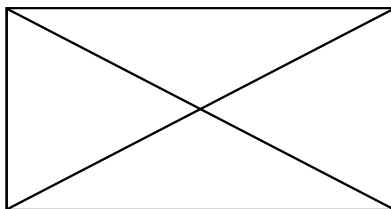
¹¹⁹ KELERTIENĖ, Violeta. *Kita vertus: straipsniai apie lietuvių literatūrą*. Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 236.

Sutaptis

Atskirumas

Asimiliavimas

Išstūmimas

Priėmimas

Atskyrimas

Neatskirumas

Nesutaptis

XXI a. pradžioje Lietuvos literatūroje nacionalinio tapatumo problematika išėivijoje susiformavo tam tikri klajojantys siužetai. Pasakojimus apie atskirumą ir nesutaptį su nauja bendruomene vis labiau ėmė papildyti pasakojimai apie neatskirumą ir sutaptį. Radikalūs tokių laikysenų pavyzdžiai atitinkamai – Daivos Šarakauskaitės ir Dalios Staponkutės kūryba. Gali būti, kad literatūrinių sutapties ir neatskirumo pavyzdžių tik daugės. Apie tai byloja naujausias Valdo Papievio romanas *Eiti* (2010), kurio veiksmas kaip ir ankstesniame jo romane *Vienos vasaros emigrantai* (2003) vyksta Prancūzijoje, tačiau ji nebėra suvokiama kaip svetima erdvė, nebepasakojama apie kokias nors kultūrines arba kalbos užtvartas emigrantui. Apie tokią tendenciją byloja naujausi Andriaus Užkalnio, Rūtos Šepetys, Antano Šileikos ir kitų rašymai. Kai kuriuos iš jų jau tenka versti į lietuvių kalbą.

LITERATŪRA

ALIŠAUSKAS, Arnas. *Rentgeno nuotraukų albumas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007.

BUROKAS, Marius. *Būsenos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.

CALAME, Claude. Identité et sujet de discours: soi-même comme les autres. *Actes du colloque* [interaktyvus]. *Semio* 2007 [žiūrėta 2010 11 15]. Prieiga per internetą: <<http://semio2007.free.fr/spip.php?article110>>.

- DEN TOONDER, Jeanette. La mondialisation de l'écriture migrante. *Migrance comparée. Comparing migration*. Sudarè Marie Carrière, Catherine Khordoc. Bern: Peter Lang, 2008, p. 19–34.
- FONTANILLE, Jacques. *Les espaces subjectifs. Introduction à la sémiotique de l'observateur*. Paris: Hachette, 1989.
- FORGET, Danielle. Les nouveaux paradigmes de l'identité. La littérature migrante au Québec. *Le soit et l'autre. L'énonciation de l'identité dans les contextes interculturels*. Sudarè Pierre Quellet. Les presses de l'Université de Laval, 2003, p. 35–50.
- GRAJAUSKAS, Gintaras. *Eilėraščiai savo kailiu*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008. P. 110.
- GREIMAS, Algirdas Julien, COURTES, Joseph. *Sémiotique: dictionnaire raisonné de la théorie du langage* 1, Paris: Hachette. 1979.
- HUNTINGTON, Samuel P. *Qui sommes-nous? Identité nationale et choc des cultures*. Paris: Odile Jacob, 2004.
- IGNATAVIČIUS, Evaldas. *Laikiniųjų reikalų patikėtinis*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008.
- JAKONYTĖ, Loreta. *Rašytojo socialumas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.
- JOUE, Vincent. Entretien avec Vincent Joue. *Leitura em Revista* [interaktyvus]. Catedra UNESCO de Leitura PUC-Rio, 2010, nr. 1 [žiūrėta 2011 m. kovo 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.leituraemrevista.com.br/1/ler0101.html>>
- JOUE, Vincent. *Poétique des valeurs*. Paris: PUF, 2001.
- KELERAS, Julius. *Sniegas, benamis, krentantis*. Vilnius: Apostrofa, 2007.
- KELERTIENĖ, Violeta. *Kita vertus: straipsniai apie lietuvių literatūrą*. Vilnius: Baltos lankos, 2006.
- LANDOWSKI, Erick. Mes ir Jie: ieškomos tapatybės. *Baltos lankos*. Nr. 33, 2010. P. 55–85.
- MARCINKEVIČIŪTĖ, Tautvyda. *K. E. Lionė*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008.
- MUCCHIELLI, Alex. *L'Identité*. Paris: PUF, 1992.
- NOUSS, Alexis. Expérience et écriture du post-exil. *Le soit et l'autre. L'énonciation de l'identité dans les contextes interculturels*. Sudarè Pierre Quellet. Les presses de l'Université de Laval, 2003, p. 23–34.

- PAPIEVIŠ, Valdas. *Eiti*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010.
- PAPIEVIŠ, Valdas. *Vienos vasaros emigrantai*. Vilnius: Baltos lankos, 2003.
- PATRON, Sylvie. *Le narrateur. Introduction à la théorie narrative*. Paris: Armand Colin, 2009.
- PETROŠIUS, Donatas. *Aoristas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009.
- QUELLET, Pierre. Le lieu de l'autre. *Le soit et l'autre. L'énonciation de l'identité dans les contextes interculturels*. Sudarė Pierre Quellet. Les presses de l'Université de Laval, 2003, p. 185–207.
- QUELLET, Pierre. Préface. *Le soi et l'autre. L'énonciation de l'identité dans les contextes interculturels*. Sudarė Pierre Quellet. Les presses de l'Université Laval, 2003. p. 11–17.
- STAPONKUTĖ, Dalia. *Lietumi prieš saulę*. Vilnius: Apostrofa, 2007.
- ŠARAKAUSKAITĖ, Diana. *Medžiai mano tėvai*. Vilnius: Homo liber, 2009.
- VALANTINAITĖ, Indrė. *Žuvin ir lelijom*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006.
- VENCLOVA, Tomas. *Sankirta*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.
- WIEDER, Thomas. Aux racines de l'identité nationale. *Monde* [interaktyvus]. 2009-11-06 [žiūrėta: 2011-11-10]. Prieiga per internetą: <http://www.lemonde.fr/politique/article/2009/11/06/aux-racines-de-l-identite-nationale_1263699_823448.html>
- ŽAGRAKALYTĖ, Agnė. *Visa tiesa apie Alisą Meler*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008.

KETVIRTAS SKYRIUS. ANAPUS LIETUVIŲ KALBOS: HIBRIDINIŲ TAPATYBIŲ NARATYVAI

ANTANO ŠILEIKOS ROMANAS BRONZINĖ MOTERIS: NELIETUVIŠKI LIETUVIŲ MENO KONTEKSTAI IR INTERTEKSTAI

VYTAUTAS MARTINKUS

Apie lietuviškas romano šaknis

Antanas Šileika – vienos novelių knygos ir trijų romanų¹ autorius. Jis – lietuvių kilmės, bet rašo anglų kalba. Sprendžiant iš viešų Šileikos pareiškimų rašyti lietuviškai jis neketina: nuo vaikystės augęs ir mokėsis Kanadoje, jis gyvena ne lietuvių „kalbos namuose“. Kanada – ilgą laiką buvusi *pokolonijinė* šalis su dvigubo – angliško ir prancūziško – tapatumo realybe, neturėjusi savo pačios literatūrinės tradicijos. Kultūrinė *ki-tybė* joje turi įvairias steigtis (hibridinės tautinio tapatumo formos gali būti traktuojamos kaip kolonijinė arba besiformuojančios šiandienės pasaulinės kultūros galios padariniai). Prisimenama, kad po septintajame ir aštuntajame XX a. dešimtmečiuose įvykusių kultūrinių politinių permainų (1988 m. šalyje buvo priimtas *Daugiakultūriškumo įstatymas*) radosi nauja daugiakultūrinė *kanadiečių tautos literatūra*, kurios autoriai prabilo apie savo kultūrines šaknis, ėmėsi jų „archeologijos“. „Šiandien rašyti apie savo kultūrines šaknis Kanados literatūroje jau tapo tradicija, jei ne

¹ Novelių rinkinys *Buying On Time*. Ontario: The Porcupine's Quill, 1997; romanai: *Dinner at the End of the World*. Oakville (Ont.): Mosaic Press, 1994; *Woman in Bronze*. Toronto: Random House, 2004 (vertimas į lietuvių kalbą: *Bronzinė moteris*. Iš anglų kalbos vertė Gitana Stonienė. Vilnius: Versus aureus, 2009); *Underground*. Thomas Allen Publishers, 2011.

lengva duona"², pastebėjo Rūta Šlapkauskaitė, kai pasirodė Šileikos ant-rasis romanas *Bronzinė moteris*.

Bronzinei moteriai autoriaus pa(si)rinkti epigrafi (Lietuvos ir ne Lie-tuvos gyvenimą vaizduojančioms knygos dalims) taip pat kviečia skaity-toją multikultūriniam polilogui, kelia tautinio tapatumo transformacijos problemą, nurodo labai platų teksto (de) kodavimo Vakarų – Rytų sim-bolių rinkinį. Tai – citatos iš John'o Donne'o, Iharos Saikuku ir Henri'io Murgerio veikalų.

Šiame skirsnyje siekiama pažvelgti į šį romaną istorinės lietuviškojo meno raidos atžvilgiu. Lietuvių skaitytojų auditorijoje toks žiūros į jį taš-kas yra esminis ir dažnai nulemia kūrinio estetinį suvokimą bei vertinimą. Išversta į lietuvių kalbą *Bronzinė moteris* nesulaukė daug recenzijų, tačiau vieši atsiliepimai apie meninę romano vertę iš esmės yra palankūs, bet paliekama išlyga suabejoti autentiškais šio romano ryšiais su lietuvių kul-tūra ir (savaime aišku) lietuvių kalba.³

Svarstydamas savojo Aš tautinio tapatumo klausimus, rašytojas ne sykį plačiai aiškino savo daugialypį statusą, kaip jau minėta, Kanadoje – labai tipišką. Lietuviškoje šeimoje Kanadoje gimusio žmogaus santykis su tėvų ir protėvių šalimi, jos etnosu ir – plačiau tariant – kultūra yra abs-traktus. 2009 metais romano *Bronzinė moteris* vertimo į lietuvių kalbą pri-statymo proga rašytojas sakė:

Kai kas mane kaltina nostalgija dėl senosios Lietuvos, bet aš nejaučiu nė trupučio nostalgijos dėl to pasaulio, nes niekada ten negyvenau ir neideali-zuoju tėvų gyvenimo Lietuvoje. Bet ne kiekvienas žmogus gimsta su stipria šeimos mitologija apie dingusį pasaulį. Mano vaikystėje ir jaunystėje tas

² ŠLAPKAUSKAITĖ, Rūta. Lietuvio menininko portretas: Moteris bronzine suknele. *Akiračiai* [interaktyvus]. 2006, [nr.] 6 [žiūrėta 2011 m. gruodžio 11 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.rasyk.lt/ivykliai/lietuvio-menininko-portretas-antano-sileikos-moteris-bronzine-suknele.html>>.

³ Šlapkauskaitė pastebi: „Teisi buvo Gertrude Stein, sakydama, jog visa literatūra rašoma sau ir nepažįstamiems žmonėms. Moteris su bronzine suknele – ne išimtis. A. Šileika sva-joja apie skaitytoją, kuriam rūpi menininko gyvenimo kelias ir meninių formų genezė kul-tūriniame ir istoriniame kontekste. Bet galbūt dar labiau – apie skaitytoją, kuris jaučia nos-talgiją praeities istorijos dramoms bei alkį kultūrinei egzotikai. Multikultūriniame Kanadoje tokį skaitytoją rasti nesunku, o Lietuvoje?“ (Žr. ŠLAPKAUSKAITĖ, Rūta. Lietuvio menininko portretas: Moteris bronzine suknele)

dingęs pasaulis buvo Lietuva. Niekas iš mano kanadiečių draugų net nežinojo, kad Lietuva egzistuoja. Lietuva dingo iš visų mano amžiaus ir vyresnių žmonių sąmonės. Mūsų niekas nemokė Lietuvos istorijos, net žemėlapyje jos nebuvo. Lietuva buvo taip ištrinta, kad virto vos ne fantazija.

Iš kitos pusės, tas dingęs pasaulis buvo palyginti turtingas, nes jame vyko dalykai, kurių niekada nebūdavo nuobodžiame Kanados priemiestyje. [...]

Bet turiu pasakyti, kad šitas pasaulis nebuvo „tikra“ Lietuva. Aš turėjau langelį į „tikrą“ Lietuvą, bet aš gyvenau toli nuo jos. Mano Lietuva yra sapnų Lietuva, dingusi Lietuva, fantazijų Lietuva.⁴

Išvaizdžiai, kuriais autorius interviu aiškina savus ryšius su protėvyne, yra prieštaringi: Lietuva su sava kultūra (jos kalba ir istorija) neegzistuoja, nes apie ją nei autorius, nei jo bendrapiliečiai Kanadoje nieko nežino (apie ją „nemokė“), tad neįsivaizduojama nė „trupučio“ nostalgijos tam kraštui, tuo pačiu metu tas kraštas patrauklus – „turtingas“, „įdomesnis“ už autoriaus pasaulį. Romano pratarėjas, ir romano tekste kartojami „užmiršto“ („neatrasto“), ir prisiminto (atrasto) pasaulio motyvai.

Tad kas yra tasai „dingęs pasaulis“? Ar iš tikrųjų kažkas buvo prarasta ir, jeigu taip, tai kas po to buvo atrasta?

Visai tikėtina, kad *Bronzinę moterį* perskaitysime kaip pasakojimą apie autoriui (arba romano naratoriui) „dingusį“ ir vėl „atrastą“ jo tėvų ir protėvių pasaulį. (Galima vartoti ir daugiskaitą – „pasaulius“, nes prarastas ir atrastas pasauliai nėra, matyt, tapatūs.) Estetinio suvokimo (meninės kūrinio pajautos) lygmenyje taip ir atsitinka⁵. Lietuviškumo patirtys skaitytojo laukia visuminiame kūrinio lygmenyje – pajautoje, atsirandančioje kaip Šileikos individualaus stiliaus, *Bronzinės moters* poetikos – epitetų, simbolių, alegorijų, metaforų ir kitų teksto kalbinių elementų žaismės suvokimas, kaip autoriaus teksto ir skaitytojo sąsaja ir toje sąsajoje skaitytojo susikurto objekto prasmės ir vertės, jų teikiamas „teksto malonumas“. Atsakymas į klausimą, kas tasai „dingęs“ ir atrastas pasaulis *Lietuva*, yra kažkur erdvėje tarp patraukliai konstruojamo pasakojimo, bet

⁴ NORMANAS, Vilis. Kanados lietuvis rašytojas A. Šileika: „Lietuva man – lyg fantazija“. *Lietuvos rytas*, 2009 m. balandžio 21 d. [žiūrėta 2011 m. lapkričio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrytas.lt/-12402878011238145490-kanados-lietuvis-rašytojas-a-šileika-lietuva-man-lyg-fantazija.htm>>.

⁵ Žr. šios knygos p. 86.

estetinio suvokimo objekto akivaizdoje aktualumą skaitytojui prarandčio romano turinio (papasakotos istorijos apie pagrindinio personažo Tomo meninę karjerą), ir kūrinio kalbinės raiškos. Be abejonės, šitaip nesakytų skaitytojas, kuris skaito romaną kaip intriguojančią žinią apie įvykį, kuris nekeičia ir esmingai neveikia jo paties asmeniško gyvenimo.

Vienaip ar kitaip mitinė lietuviškojo pasaulio tikrovė šiame romane yra įvardijama ir stilistiškai koduojama anglų kalba. Galima klausti, ar neatsiranda etimologinių ir kitų kultūrinių kliūčių transformuojant tikrovę, kurios esatis yra išskirtinai žodinė (kalbinė)? Atsiranda. Pavyzdžiui, autorius rūpestingai pasirenka personažų vardus, svarsto, kokie semantiniai ir aliteraciniai jų ryšiai su anglų kalbos žodžiais. Vis dėlto visko iki galo apmąstyti nepavyksta: kai kurie lietuviški vardai netenka galūnių (Liudas virsta Liud'u, Edvardas – Edvard'u), pramanytas lietuviškas vietovardis *Merdinė* ir realus Lietuvos miestelio pavadinimas *Merkinė* yra artimai susietini pagal savo darybą, tačiau etimologinės mitologinės abiejų žodžių (ypač jų perkeltinių reikšmių) sąsajos yra labai skirtingos lietuvių ir svetimų kalbų kontekstuose. Autoriaus ar vertėjo paaiškinimai šio semantinio (kartu ir – stilistinio) mazgo neatrisha. Atsakydamas į Evos Stachniak klausimus apie trečiąjį romaną *Pogrindis*, Šileika *Bronzinės moters* sėkmę susieja su visame pasaulyje vykusiais dramatiškais įvykiais, vykusiais ir Lietuvoje, kuri buvo nutolusi nuo jo kasdienybės, tačiau apie juos jis galėjo sužinoti, nes mokėjo lietuvių kalbą: „Aš galiu skaityti ir kalbėti ja, tik negaliu rašyti be didelių klaidų.“⁶ Galima daryti prielaidą, kad ateityje Šileika galbūt ryšis rašyti lietuviškai, tačiau kol kas lietuvių kalba jam yra kitokia kūrybos sąlyga nei kitiems išeivijos autoriams, pavyzdžiui, Jonui Mekui ar Tomui Venclovai.

Kalbinė stilistinė kūrinio forma yra lemtinga bandant rekonstruoti lietuviškumo mitą iš jo fragmentų (karo baisumų, tėvų kaimo skurdo, mitologinių velnių ir pan.). Apie pastarųjų kalbinę kilmę galime tik spėlioti; tikriausiai ji yra daugiakalbė, išgirsta arba perskaityta anglų ir tik iš dalies lietuvių kalbomis. Mėginimas parašyti romaną apie protėvynę, kuri „dingusi“, turi ne tiek egzistencinę, kiek tikėjimo *fantastinės* tėvynės esatimi

⁶ STACHNIAK, Eva. Eva Stachniak interviews Antanas Šileika. *Sun* [interaktyvus]. 7th August, 2011 [žiūrėta 2011 m. gruodžio 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://vilnews.com/?p=8212>>.

prasmę. Parašyti romaną apie ją, be abejo, yra ne vien susikurti Lietuvos *vaizdinį*. Esmingesnis dalykas yra pats *lietuviško* romano rašymas, bet apie tai – vėliau.

Tikėjimas svarbus ieškant laisvės (tai – kiekvieno autoriaus išeities pozicija), ką nors kuriant, rašant, atveriant savosios (romano autoriaus atveju – kanadietiškos) gyvenimo realybės blyksnius. Šileika, rašydamas apie Lietuvą, teigia ne jos istorinę ir dabarties prasmę savo kūryboje, o atvirkščiai, rekonstruoja savo giminės istoriją tiksliai tam, kad *tikrąją* gyvenimo realybę pirmiausia galėtų įvardyti Kanada. Šis paradoksas nė kiek nemenkina, kaip minėta, meninio romano poveikio skaitytojui, ypač – anglakalbiui, tarkim, autoriaus „kanadiečiui draugui“.

Šiame skirsnyje aktualizuojamas *prarastos atrastos* protėvynės ir laikymo savęs protėvių *tapatumo* dalimi prieštaravimas atkreipiant dėmesį ne tiek į vidinius romano meniškumo klausimus, kiek į išorinius jų kontekstus – lietuvių liaudies ir profesionaliojo meno ideologiją ir abiejų jų galią, kuri sukuria paradoksalius reikšminius lietuviškojo meno intertekstus romano poetikoje.

Be abejonės, ši aktualizacija taip pat gali būti įvairi. Dažniausiai – patvirtinanti minėtą šio romano meninio lygmens meistriškumą ir formalią *prarastos protėvynės mito* dekonstrukcijos jėgą. Ar ją laikyti tautinių vertybių struktūrinimo, ar atvirkščiai, tokių vertybių demitologizavimo atveju, skaitytojas gali įsitikinti jam parankiausiu ir aiškiausiu būdu.

Pavyzdžiui, bandymas šį romaną interpretuoti pagal Vladimiro Propo pasiūlytą mito ar stebuklinės pasakos poetiką⁷ tik patvirtina universalų meninį (literatūrinį struktūrinį) kūrinio perskaitymą skirtingomis kalbomis, į kurias *Bronzinė moteris* išversta, kitaip tariant, yra teksto (kaip mito arba pasakos) struktūros sureikšminimas be jos gilesnių sąsajų su patirtimi, kurią išgyveno pats autorius (kitai – naratorius), ir be kalbos, kuria romanas parašytas, transcendentalijų. Tas pats stebuklinės pasakos algoritmas būtų puiki galimybė romaną susieti su konkrečiomis lietuviškomis pasakomis ir jų tipologija.

⁷ VAITELIS, Edmundas. *Tapatybės aspektai Antano Šileikos romane „Bronzinė moteris“ ir Irenos Mačiulytės-Guilford romane „Glėbys“*. Magistro darbas [interaktyvus]. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011 [žiūrėta 2011 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2011~D_20110617_094016-35586/DS.005.0.01.ETD>.

Bronzinę moterį perskaitydami kaip menininko ieškojimų romaną (*bildungsroman'ą* / *kunstlerroman'ą*) galėtume palyginti įvairių epochų autorių aprašytus meninės kūrybos ir jos rezultatų pripažinimo variantus. Lietuvių, o ypač pasaulinėje, literatūroje rastume daug pavyzdžių, kurie menininko gyvenimą traktuoja kitaip, tarkim, susieja jį su egzistenciniais žmogaus gyvenimo (jo prasmės) ieškojimais, tačiau *Bronzinė moteris* skatintų kalbėti apie XX amžiaus meno transformacijas verslo, konkurencijos ir kitų (dažniausiai – ekonominių) kūrybos sąlygų lauke. Lygindami pastebėtume, kad Vinco Mykoliaičio-Putino poetas Liudas Vasaris yra angažuotas egzistenciškai, o Kazio Borutos dievdirbys Vincas Dovinė – ideologiškai, todėl abu yra gana stiprūs savo charakteriais ir ryškūs tradiciniai lietuvių menininkų tipai. Šileikos dievdirbys ir skulptorius Tadas Stumbras, kaip lietuvis menininkas XX a. meninės Paryžiaus bohemos „katilė“, yra pasimetęs tarp daugybės galimų meninės kūrybos kelių, labai veikiamas skirtingų ir atsitiktinių autoritetų ir kūrybos akstinių, ypač ekonominių. Lietuviškos kūrybos šaknys ima trūkinėti.

Kodėl? Ar iš tikrųjų dievdirbiui trūksta valios ir kūrybinės galios? Paryžiaus gyvenimo vaizdai yra kuriami su detaliu konkretumu (fakto tikrove), ir jie disonuoja su apibendrintais istorinę Lietuvos XX a. pr. realybę tik imituojančiais gyvenimo vaizdais *Lietaus šalyje*. Gal tai reiškia, kad Merdinės archaika visiškai nieko nereiškia profesionalėjančioje menininko kūryboje?

Kažin, nes Paryžiaus bohemos gyvenimo siužetams mitologinė Lietuva negaili užuominų apie archetipines lietuvių moteris deives (Saulę, Žemę, Aušrinę, Gabiją, Mildą, Laimą). Kitas dalykas, kad vargu ar tos užuominos ir abstraktūs mitologiniai ženklai skaitytojui yra reikšmingesni nei asmeninė rašytojo patirtis, kurios šiuo atveju beveik nėra.

Semiotinis (pagal Algirdą Julį Greimą) žvilgsnis, matyt, taip pat atskleistų *universalų* romano struktūrą: skaitytojas galėtų nuolat įgyti ar netekti jam vertingų objektų, suktis vertės objektų mainų rate, žaisti pažintinio, etinio ir estetinio prado sąryšiu. Galima būtų laukti romano interpretacijos kaip pastangų atkurti Lietuvos mitą iš to, ką fragmentiškai ir neautentiškai buvo suvokęs (žinojęs) anglakalbis autorius, kaip ir iš to, kas tapo romano naratyviniu diskursu.

Istoriniam, sociologiniam, psichologiniam ar politiniam lietuviybės suvokimui dažniausiai ne itin reikšminga estetinė romano suvokimo

nuostata ir estetinė kūrinio patirtis, tad tokiais atvejais skaitytojo (interpretatoriaus) dėmesys sutelkiamas į klausimus, kaip juos aiškina atitinkamos srities tyrėjas. Nugali scientizmas. Romanas tampa priemone (instrumentu) logiškai konstruoti vienokį ar kitokį tautinį tapatumą – vertybinę jo struktūrą arba jos elementus, tai yra atsitraukti nuo Kanados autoriams aktualaus ir reikšmingo multikultūrinio pilietinio tapatumo ir vėl sugrįžti prie jo.

Toliau panašiai – tik vienu iš istorinių kultūrinių Šileikos romano interpretavimo aspektų – šiame skirsnyje ir bus remiamasi. Iš esmės, bus taip pat atsitraukiama nuo žiūros taško, kuris neleidžia atitrūkti nuo kalboje ir etnokultūroje įsisknijusios *laisvės* vertybės, formuojančios kitas savojo medžio šakas. Sutiksime su tuo, kad pilietinė (Europos, pasaulio) visuomenė gali būti analogiškas medis ir turėti savas šakas. *Bronzinės moters* lietuviškojo meno kontekstų arba intertekstų gausa, matyt, nebūtinai vertintina kaip *tikros* Lietuvos atradimas, tačiau, be abejonės, yra reikšmingi per romaną pristatomų tautinių vertybių sandai⁸.

Tautodailė *prieš* profesionalųjį meną

Lietuvių meno semantika romane iškyla kaip tautodailės (pirmiausia – medžio drožybos, liaudies skulptūros) istorija ir profesionaliojo meno (skulptūros) tapsmas.

Skaitytojas regi priešpriešas tarp tradicinės lietuvių vaizduojamosios tautodailės ir jos modernėjimo sąlygų. Pagal kūrinio fabulą neišsimoklinęs, klasikinio meno nestudijavęs ir apie modernų meną negirdėjęs „dievdirbys“ – jaunas lietuvis iš Merdinės – yra įtraukiamas į talento išbandymus Paryžiuje. Kuriamas vaizdas skaitytojui perša mintį, jog šian-

⁸ Toks žiūros taškas autoriaus pasirinktas todėl, kad *Bronzinėje moteryje* meno klausimai yra svarbūs romano problematikoje, fabuloje ir personažų likimuose. Atitinkamai būtų svarbūs lietuvių partizaninės kovos *istoriniai* kontekstai ir intertekstai naujausiame Šileikos romane *Pogrindis*: pasakojamos meilės istorijos partizaniniame „pogrindyje“ reikšmės ir prasmės kuria Vakarų ir Rytų (Sovietų sąjungos) konfrontacija, socialinis politinis okupuotos Lietuvos kontekstas, kurį autorius, anot kritikės Donnos Bailey Nurse, išaiškina „stulbinančiai lengvai“ (BALEY NURSE, Donna. True patriots in love. *The Globe and Mail* [interaktyvus]. 8 Apr 2011. [žiūrėta 2011 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <www.theglobeandmail.com/news/arts/books/>.<<http://www.theglobeandmail.com/news/arts/books/underground-by-antanas-sileika/article1976566/>>.

dien (romane – XX a. pirmoje pusėje) tautodailė yra atgyvenusi ir keistina į profesionalų meną. Liaudies menas – „naivus“ ar „primityvus“ – *papras-tesnis* už kitas istorines meno formas⁹.

Romano protagonistui labai iš lėto aiškėja, kad pati ši nuostata yra prieštaringa ir priklauso nuo to, kaip interpretuosime *tautodailę* (taikomąją ir vaizduojamąją) ir apskritai – *meną*, jo formų autonomiją, stilistiką. Šileikos romano negalėtume priskirti realistinei ar psichologinei pro-za, jame dera įvairios rašymo „technikos“, moderniai perrašomas mitas, esama istorinės dėlionės kaip postmodernaus pastišo, laisvai žaidžiama įvairiais literatūros stiliais. Vis dėlto, visais *Bronzinės moters* perskaitymo būdais ir atvejais pravartu nepamiršti meno istorijos ir XX a. pradžios mo-dernaus romano pagrindinių personažų menininkų, kurie savosiomis kū-rybos vizijomis transformavo tradicinę meno sampratą.

Vienas iš *Bronzinės moters* skaitytojo galimų žiūros epicentrų – medi-nės skulptūros simbolinės reikšmės modernioje ir postmodernioje vaiz-duojamojoje dailėje. Medinė skulptūra į šiuolaikį meną sugrįžta įvairio-mis savo formomis. Pavyzdžiui, kaip *instaliacijos* ar *ansambliazo* elemen-tas. Tradicija ir jos postmodernus neigimas sutampa, kaip vis dažniau pa-stebi menotyrininkai. Inija Trinkūnienė pabrėžia, kad postmodernistinis skirtingų elementų arba formų derinimas yra analogiškas tradicinės arba etninės kultūros darnos principui¹⁰.

Tad kokiomis *starto* ypatybėmis pasižymi vos pramokusio drožinė-ti dievdirbio Tomo Stumbro, jauno vaikinuko iš „toli“ nuo avangardi-nio XX a. meno užsislėpusios Lietuvos, kelias į modernaus meno centrą Paryžių?

Be žodinės kūrybos (tautosakos) ir archajinės architektūros sunku būtų nurodyti ką nors senesnio už mūsų *liaudies skulptūrą*. Ji turi labai senas tradicijas ir paplitusi visose etnografinėse Lietuvos srityse, o ypač

⁹ Matyt, negalima tvirtinti, kad tokios nuomonės laikosi ir pats romano autorius. Apie to-kią romano protagonisto laikyseną skaitytojas gali spręsti iš siužeto ir pagrindinio perso-nažo Tado Stumbro siekių tapti pripažintu profesionaliu skulptoriumi.

¹⁰ TRINKŪNIENĖ, Inija. Etninė kultūra ir tautos integralumas. *Tautinės tapatybės dramatur-gija. Lietuvių tautinis identitetas ir integralumas kintančiame pasaulyje*. Monografija. Sudarė Romualdas Grigas, Libertas Klimka. Vilnius: VPU leidykla, 2005, p. 279.

Žemaitijoje¹¹. Ši daiktiška simbolinių (tikėjimo) ritualų forma tebėra tarp seniausių amatų ir modernėjančio meno. Kurion pusėn didesnė trauka – priklauso nuo daugelio kultūros veiksnių. Kol vyrauja agrokultūra, kol žmonės gyvena arčiau gamtos ir mitologizuoja jos jėgas, tikėtina, kad tradicija nenutrūks. Koplytstulpius, stogastulpius, kryžius puošia tradicinių tautos šventųjų ir dangaus globėjų skulptūros¹².

Romano komentaruose autorius prasitaria, kad viena iš pagrindinio veikėjo – medžio drožėjo lietuvio Tado – paveikslų kūrimo prielaidų – lietuvių skulptoriaus Juozo Mikėno *Rūpintojėlis*, 1937 metais pasaulinėje parodoje Paryžiuje buvęs pagrindinis Lietuvos ekspozicijos akcentas¹³. Lietuvos kaip „rūpintojėlių“ krašto įvaizdis iš tikrųjų buvo labai paplitęs XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Ar tasai Lietuvos įvaizdis atitiko lietuvių tautodailėje išlikusius archetipinius baltų etnosos dvasios bruožus? Tikriausiai, tik labai apytikriai, gana abstrakčiai, nes sulaužant Mikėno *Rūpintojėlio* kodą reikėjo daugybės jo etninių kultūrinių kontekstų, apie kuriuos anuomet Vakarų Europa nedaug tegalėjo žinoti. Ši aplinkybė nėra svarbi kalbant apie kultūrinį Šileikos romano kontekstą: jis yra istorinis – tikroviškas. Tipiškas yra pagrindinis romano personažas – meistraujančiųjų „dievus“, drožiančiųjų medį XX a. pr. Lietuvos kaimuose buvo daug. Šį aspektą galima vadinti sociokultūros poveikiu romano idėjos, romane keliamų problemų, pagrindinio personažo gyvenimo istorijos ir siužeto diskursams.

Iš visų kultūros diskursų išskirdami XX amžiaus pirmojoje pusėje Lietuvai aktualų meno modernėjimą ir liaudies meno transformacijas į profesionalųjį meną, romano siužetą galime perskaityti kaip vėluojantį, bet istoriškai ir individualiai motyvuotą mėgėjo drožinėti „smūtkelius“ Tomo Stumbro tapsmą profesionaliu skulptoriumi. XX amžiaus pradžios lietu-

¹¹ Romano pirmojoje dalyje veiksmas vyksta Merdinėje, kurios pavadinimas asocijuojasi su realia vietoje Merkine, esančia Dzūkijoje. Sieti medžio drožybos (dievidirbystės, kryždirbystės, liaudies skulptūros) įdomiausius darbus su vienu Lietuvos etnografiniu rajonu nėra teisinga.

¹² Skiriama bent trijų rūšių liaudies skulptūra: bareljefas, horeljefas ir apvalioji (vyraujanti) skulptūra, pabrėžiama lakoniška apibendrinta jos forma, masių pusiausvyra, gili psichologinė charakteristika, kontrastingi (dažytų skulptūrų) spalvų deriniai.

¹³ Galimu Mikėno *Rūpintojėlio* pirmavaizdžiu laikytina 1936 m. Šiluvoje už Didžiojo altoriaus rasta nežinomo liaudies meistro drožta skulptūrėlė, kurios tolesnis likimas šiandien nežinomas.

viškojo meno sąlygų ir jo proceso sąšaukos su tautodaile verčia prisiminti užribio reiškinius – kičą, tautodailės imitavimą ir virsmą verslu, ir jos interpretacijas mokslinėje literatūroje. Pastarojoje dažniausiai nurodomos tokios jos ištakos ir tradicijų tęstinumas: a) tautinio savitumo (tapatumo, tautiškumo, bendruomenės solidarumo, rezistencijos) simbolinė raiška; b) liaudies dvasinio gyvenimo estetinių poreikių išraiška; c) etninė krikščioniškosios ideologijos išraiška; d) etninė ikikrikščioniškosios kultūrinės tradicijos tąsa; e) archetipinis, antimodernybės (archaikos, primityvaus natūralumo, artimumo gamtai, harmonijos siekio, naivios pasaulėjautos) menas; f) šiuolaikinio meno forma, kuriai didžiausios įtakos daro kūrybingi (talentingi, įtakingi) jos kūrėjai (asmenybės)¹⁴.

XX a. pradžios ir tarpukario Lietuvoje, be abejonės, ne visos šios interpretacijos buvo svarstomos. Vis dėlto įdomu ir prisimintina, kad Ignas Šlapelis rašė apie stiprėjantį lietuvių tautodailės profesionalumą ir jos susiliejamą su profesionaliuoju menu¹⁵. Vertėtų prisiminti ir Mikėno Rūpintojėliui bei kitų drožėjų (skulptorių) kūrybai naudojamą medžiagą – medį. Skulptoriui – tai tik viena iš daugelio galimų medžiagų, bet, anot Vytenio Rimkaus,

[M]edis per visą lietuvių tautodailės plastikos raidą tapo ir yra pirmine medžiaga, kurioje formavosi ir formuojasi pagrindinės raiškos formos. Gintariniai Juodkrantės amuletai – žmonių figūrėlės – akivaizdžiai byloja apie medinius prototipus. Geležinės koplytstulpių viršūnės – saulutės taip pat daug ką perėmė iš buvusių medinių saulučių. Jau XIX amžiaus viduryje Steponas Gailevičius sukuria pirmuosius monumentalius akmeninius kryžius, kurių konstrukcija ir bendras vaizdas vėlgi primena medinius prototipus. Turi praeiti šiek tiek laiko ir įgyta kitos patirties, kad būtų suvoktos naujos plastinės medžiagos savybės ir raidos galimybės. O medis išlieka tam tikra jungiamą-

¹⁴ TUMĖNAS, Vytautas. *Tautodailės egzistavimas šiandien* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. gruodžio 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://new.lietuvestautodaile.manosvetaine.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=198&Itemid=0>.

¹⁵ ŠLAPELIS, Ignas. Tautodailė ir modernusis menas. *Židiny*, 1938, nr. 10, p. 399–402.

ja grandimi ne tik metalo, akmens ir kitų medžiagų meniniame buvime, bet ir dvasingumo raiškoje.¹⁶

Taigi lietuvių tautodailėje „sugyvena“ skirtingos skulptūrai reikalingos (galimos) medžiagos, bet dėl tam tikrų etnos kultūrinių ypatumų *medis* lieka pagrindine – visų skulptoriaus pasirenkamų simbolinio medžiagų *medžio* kamieniu. Atsisakymas *vienos* medžiagos ir pasirinkimas *kitos*, vertinamos kaip geriau atitinkančios profesionalaus meno reikmes, nėra motyvuotas pačios lietuvių tautodailės (liaudies meno) tendencijų. Šileikos romano personažas Tadas Stumbras individualiai pereina *medžio* „mokyklą“, kol atranda *bronzą*. Skulptoriaus pasirenkama medžiaga – jo individualaus kūrybos akto (modelio, įsivaizduojamo moters idealo, savo paties kuriamo estetinio objekto pajautos) sąlyga, kuriai sureikšminti jis pats turi pakankamai galios. Abejonės, kurios verčia Tadą Stumbrą tarsi iš naujo atsakyti į klausimą, kuri medžiaga yra ilgaamžiškesnė ir padeda labiau priartėti prie išsvajoto moters skulptūros idealo, yra sukeltos meninių XX a. pradžios ir vidurio sąjūdžių (suintensyvėjusių po postimpresionizmo). Medžiagos sąsajos su formos paieškomis moderniosios skulptūros raidoje formavo naują meno kūrinio formos sampratą, kurios individualius aspektus veikė ne tik kubizmas, bet ir primityviojo (Afrikos ir kitų šalių) meno atradimas. Lietuviškojo „naiviojo“ meno vieta ir vaidmuo šiame sąjūdyje menkai tyrinėta, matyt, nedaug tikimasi rasti Europos meno modernėjimo kelyje jų pėdsakų, tačiau *Bronzinės moters* tematika verčia galvoti apie tai ir konkrečiai klausti, ar galėjo romano personažas Tadas Stumbras atsakyti savųjų tautinių medžio drožybos ištakų? Siužetas, vidiniai Stumbro monologai ir platesni personažų dialogai leidžia įžvelgti vienareikšmį atsakymą: ne, negalėjo. Prie klausimo „Ar medis, ar bronzą?“ reikėjo ne sykį grįžti. Ar bronzą reiškia modernybę? Šis klausimas, beje, papildytas moraliniais ir kūrybos sėkmės aspektais, yra svarbus romano pasakotojui.

¹⁶ RIMKUS, Vytenis. *Tautodailė – dvasinio ugdymo faktorius* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. gruodžio 11 d. Prieiga per internetą: <http://new.lietuvostautodaile.manosvetaine.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=0>.

Ne tik medžiaga, bet ir moters, Josephine'os Baker, kurią Stumbras siekė paversti meno kūrinium – skulptūros forma¹⁷ yra veikiamą naujos (filosofinės meninės) realybės¹⁸ paieškų, kurios XX a. pradžioje sustiprina fenomenologinį, psichoanalitinį, egzistencialistinį, hermeneutinį ar neotomistinį tokios siekiamybės interpretavimą. Romane savaip – ironiškai ir kaip teminis pastišas – kartojamos James'o Joyce'o ir Marcelio Prousto tikroviškumo kaip sąmonės srauto, iš naujo „atrasto laiko“ pamokos. Lietuvos ir ne Lietuvos (Paryžiaus) realybėse viskas, anot paties autoriaus, romane „įvyksta du kartus: gaisrai, meilė, vaisiaus žūtys, mirtys, scenos balkone ir t. t.“. Tame „taip toliau“, matyt, reikėtų regėti ir Paryžiuje ieškomų naujų (modernių ir profesionalių) skulptūros formų tapatumą lietuviškiems jų archetipams. Bandymai medį pakeisti bronzą nėra sėkmingi, nes tai, kas yra archetipiška, gali būti transformuota, matyt, tik per egzistencinį personažo virsmą, kurį skaitytojas gali pajusti nebent per ironišką pasakotojo distanciją, o ne iš tiesioginių kūrybos kaip meilės (Lietuvoje – Marijai, Paryžiuje – Dženei) išgyvenimų. Mitologija reikalauja tikėjimo jos steigiamą tvarka. Šį reikalavimą Paryžiuje neigia klausimas (autoriaus, beje, autokomentaruose suformuluotas): „Kai Dievo nebėra, ką reiškia dievdirbystė?“¹⁹

Klausimas, kurį galėtų ištarti ir kritiškas skaitytojas, nėra retorinis: iš mažos Mardinės (*Lietaus šalies*) į atvirą XX a. trečiojo dešimtmečio meno pasaulį (Vakarų Europą) perkelta dievdirbio amato (meistriškumo) ir meno (skulptūros estetiškumo) priešprieša romane lieka neįveikta: romantiška ir melodramatiška dievdirbio meilės (moteriai ir kūrybai) istorija yra papasakota pasauliui egzotiškos kultūros kontekste nesuteikiant

¹⁷ Būdingi šio romano leidimų (ypač – anglų k.) viršelių piešiniai: knygos dailininkai pristato įsivaizduotas moters skulptūros formas.

¹⁸ Lietuvoje Tomas Stumbras deklaruoja savo meninės realybės ieškojimus kaip artimus realizmui: „Aš noriu savo dievus padaryti tikroviškus“, aiškina jis tėvui, pastebėjusiam, kad jo išdrožtos dievų formos nepanašios į kitų drožėjų darbus. Paryžiuje jis suvokia, kad *tikrovųjų* gali būti ne viena ir įvairių.

¹⁹ „[A]r šiuolaikis menininkas sukuria kitą pojūtį ir naują, kai Mozė, nusileidęs nuo kalno atranda aukso veršį, ar jis skirtingu būdu sukuria tik ženklą, naujos realybės simbolį, ar pačią realybę, ar naują mąstymą?“ klausia Šileika, aptardamas *Bronzinės moters* idėjas ir priduria apie kitą modernybės prieštaravimą: „Aš pabrėžčiau, kad modernius vaizdus dažnai sukuria „primityvūs“ žmonės – Constantine'as Brancusi buvo pirmasis skulptorius, kuris kūrė grynai abstrakčią skulptūrą, panaudodamas tam tikslui rumunų folkloro motyvus“. Žr. STACHNIAK, Eva. Eva Stachniak interviews Antanas Šileika.

lietuviškai dievidirbystei profesionaliosios meno kūrybos statuso. Periferinei kultūrai atstovaujančiojo nevisavertiškumo sindromas (kankinęs, kaip teigia kultūros istorikai, ir Kanados bendrapiliečius) Prancūzijoje ar Kanadoje turi daugiau galios nei senosios lietuvių deivės.

Būtent šis, o ne modernybės kaip realybės ar jos ženklo, diskursas bus pakišęs koją ne tik lietuviui, bet ir anglakalbiui skaitytojui, su Tomu Stumbru ieškančiam kelio į tautinius archetipus multikultūrinėje Kanados literatūroje: tautodailė įdomi, kai ji pralaimi, tai yra nusilenkia profesionaliai skulptūrai.

Tautinis geismas: kurti ar mylėti?

Ar tai reikštų, kad daugybinėje Kanados piliečių tautinio tapatumo erdvėje nelieta vietos lietuviškojo meno vertybėms? Anaipatol. Šileika modernaus meno kūrybą susieja su amžinu kiekvienos, vadinasi, ir lietuvių, tautos galia kurti skirtingomis kultūrinėmis sąlygomis. Pastarųjų poveikis Tomo Stumbro kūrybos modernėjimui yra akivaizdus: apie Merdinę ir *Lietaus šalį* nieko negirdėjusiame Paryžiuje sunku atsiriboti ar net pasislėpti nuo šeimos ir kitokių mažų bendruomenių, kuriose esi augęs ir brendęs. Merdinės patirties kaip tam tikros dvasinės talentingo dievidirbio *žaidzos sindromas* – sąmoninis tautinis geismas²⁰ kurti ir mylėti. Jis yra užkoduotas tautinių vertybių struktūroje ir neišnyksta daugelyje jaunąjo Tado Stumbro patirčių ir meninių jų raiškų, kurias Paryžiuje galima tik slopinti, bet negalima jų „užmiršti“. Neįmanoma išvengti jų įtakos: individualios ir socialinės meno verslo struktūros veikia pagal nuo kūrėjo asmens nepriklausomus dėsnius. Ne mažiau reikšminga, kad gelminės tautinio tapatumo struktūros yra atviros – jos gali atsinaujinti ir plėstis. Antrojoje romano dalyje ši tautinio tapatumo ypatybė kelia Tomui Stumbrui nesaugumo ir galimos menininko mirties jausmą, kurį ji pati labai įvairiais būdais kontroliuoja, slepia ir netgi naikina.

Vidinėje meninėje *Bronzinės moters* erdvėje prieštaraivimai plėtojami pagal dramai ar net melodramai būdingą logiką. Tikėjimas (metafizinė

²⁰ Geismo sąvoka čia vartojama sinonimiškai arba pagal analogiją su Gilleso Deleuze'o bandymu šiuo terminu įvardyti presubjektinius procesus, kuriems individas neturi įtakos: „geismo“ atžvilgiu menininko (Tomo Stumbro) kūryba neturi „tikslų“, kurį pagrįsti (formuluoti) gali tik subjektas.

egzistencinė atrama) be Dievo romane yra silpnesnė jėga už meilę. Meilė nepadeda kurti, o kūryba nepadeda mylėti. Meilė drožybai priverčia Tomą Stumbrą palikti (mylėtą) tėviškę, atsisakyti valstiečio gyvenimo, beje, visiškai neįprasto moderniame pasaulyje – gyvenimo, artimo viduramžiams, valdomo folkloro ir mistinių jėgų. Smalsiam skaitytojui įdomu sekti siužetinių įvykių dramaturgiją. Ji, kaip minėta, antroje romano dalyje intriguoja *mazginių* gyvenimo situacijų (gimdymo, mirties, gaisro ir pan.) veidrodinėmis sąsajomis arba žmogaus likimo ir jo atminties bipolariškumu. Žymaus skulptoriaus Jokūbo Lipšico (atsitikinys) susitikimas su Merdinės dievdirbiu Tomu Stumbru vėliau asocijuosis su kitais jaunojo menininko kelyje (atsitikiniais), bet įtakingais asmenimis.

Pakeliui iš Merdinės į Paryžių kūryba, meilė ir mirtys Tomą Stumbrą užveda į Lenkiją, kur jis sutinka maršalą Jozefą Pilsudskį. Šis padeda lietuviui dievdirbiui išgyventi ir pramokti meno Varšuvoje. Žymaus ir įtakingo Lenkijos valstybės veikėjo dėmesys ir parama lietuviui iš Merdinės yra vienas pirmųjų multikultūriškumo ženklų dievdirbio tautinio tapatumo transformacijoje: maršalas yra išskirtinė ir prieštaringai vertinama asmenybė Lenkijos ir Lietuvos santykių istorijoje. Galima sakyti, maršalas yra simboliška figūra kalbant apie kai kurias esmines Tomo Stumbro tautinio tapatumo vertybes – kalbą, tikėjimą, politinę laisvę, kultūrinį paveldą.

Vis dėlto kažin ar kanadiečio skaitytojo gali būti giliau suvoktas kontraversiškas Pilsudskio požiūris į savo tėviškę – Lietuvą ir jos ateities kartu su Lenkija unitarinę viziją. Tautinės Lietuvos valstybės idėja, atrodo, nedaug tereiškia ir jaunojo dievdirbio Tomo Stumbro tautinėje savimonėje: mokytis skulptūros meno ir tapti žymiam universaliame modernybės pasaulyje yra svarbesnis tikslas nei *Lietaus šalies* nepriklausomybė. Lietuvos Respublikos steigimas (1918) ir jos naujas tarptautinis politinis statusas neturi konkrečių sąsajų su Paryžiaus menininkų bohema.

Beje, gal todėl tik greitomis teaprašomas (beveik nutylimas) Tomo Stumbro atvykimas į Paryžių. Kur kas svarbesni yra lietuvių menininko iniciacijos į moderniojo meno pasaulį vaizdai. Trečiojo dešimtmečio Paryžius – nuodėmės, pagundos ir galimybių kurti vieta ir laikas. Džiazo šokėja Josephine'a Baker padeda Tomui Stumbrui susirasti darbo, bet meno kapitalizmo (konkurencijos, pelno) formacijos laukas yra platesnis nei konkreti darbo ar kūrybos vieta – jis yra visur ir niekur. Ko verta tautinė archetipinė kūrybos galia šiame lauke? Ji negali nesikeisti: ji

yra maištas prieš konkurenciją, ir pastaroji pasipriešina, tačiau taip, kad slopindama (naikindama) šią galią paverčia ją sau pavaldžia ir reikalinga. Merdinės tautinio kultūrinio lauko suformuotas dievdirbys Paryžiuje paverčiamas vienu iš daugybės į jį panašių arba skirtingų meninės „gamybos“ subjektų, neturinčių savo individualybės, tik dalyvaujančių modernybei besirandant.

Aišku, šį lauką galima interpretuoti labai įvairiais aspektais. Paliesime tik vieną iš jų – archetipinės galios kaip kitoniško pasaulinio geismo gamybą konkurencijos ir naujovių ieškojimo bohemoje sąlygomis. Gilleso Deleuze'o pateiktos kapitalizmo „šizofrenizacijos“ teorijos kontekste galėtume sakyti, kad Tomas Stumbras – nevisavertis, „traumuotas“, negalintis pataikyti į koją su kitais, taigi – tikras „šizofrenikas“, tačiau ne „individualus“, o „kolektyvinis“, tai yra jis įmetamas į jį priėmusios bohemos gyvenimą, dalyvauja jame kaip savojoje patirtyje, tačiau toji patirtis yra platesnė, ji pati įsiveržia į periferinio dievdirbio pasaulį, o romano naratoriaus ir skaitytojo vertinimų perspektyvoje „dievdirbystė“ yra anaip tol ne periferinė, ne „merdinti“, o „žydinti“, pati tikriausia akistata su kapitalizmo „būtimi“, kuri nepaliauja gaminusi kasdienę meno „produktų“ konkurenciją.

Jaunasis Merdinės dievdirbys į Paryžių atvyksta su sava „žaizda“ – su fobijų, kaltės ir kitokia moralinės atsakomybės našta. Paryžiaus menininkų bohema leidžia jam ta atsakomybe dalytis su kitais, perkelti ją ant naujo sociumo, į kurį jis buvo priimtas, „pečių“. „Aštrus“ siužetas ir jaunojo menininko dalyvavimas jo vingiuose nėra savitiksliis – už siužetą yra svarbesnis meno savitiksliškumas, jo galimybė ne atkartoti autentišką patirtį, o paversti ją kažkuo – *Kitu*, arba *regimą* paversti *neregimu* ir atvirkščiai.

Taigi sugrįžtanti Tomo Stumbro „dievdirbystės“ patirtis yra jam būdas moderniajame Paryžiuje peržengti skulptorių priėmusios ir jį kontroliuojančios bohemos ribas, tik ne pačios meno „kapitalistinės“ gamybos ribas. Tautinės vertybės – tikėjimas, medžio garbinimas, meilė gyvenamajai vietai – savam gimtajam kraštui, dalijimasis savo rūpesčiais su dievais, abstrakčios (skulptūrinės) žmogaus kūno formos – dalyvauja šioje nesibaigiančioje vertybių gamyboje. Tiesa, ir jos pačios įgyja kintančias dimensijas: Tomui Stumbrui reikia nuolat „užmiršti“ savo etninę esmę (atsisakyti jos), kad kam nors (kitiems tėvynainiams menininkams) vėl prireiktų (pavyktų) pažadinti etninę meninę patirtį iš Merdinės laikų.

Konkreči Tomo Stumbro meilės moteriai istorija Paryžiuje (kaip ir Merdinėje) skaitytojui atrodo kaip kūrybai nepalanki, ją marginalizuojanti jėga. Negyvo (meilės) vaisiaus ir mirties motyvų simbolizacija turi savo paskirtį: nelaimingas, pasimetęs, nuo *visų* ir nuo *visa ko* atskirtas skulptorius meilės ir mirties samplaikoje regi ieškomos modernybės (tam tikros jos realybės) atodangas²¹. Pati Paryžiaus menininkų kuriamo modernaus meno struktūra tokių atodangų racionaliomis ir iracionaliomis formomis negali aprėpti ir atverti. Taigi meilė (tiek tėvynei, tiek moteriai) iš tikrųjų yra unikalus kūrybinis indėlis, kurį Tomas Stumbras gali įdėti į tą patį tautinį kūrybos geismą, kuris devalvuoja ir net naikina tautiškumą, nes to reikalauja jau minėtas Paryžiaus meno verslas. Romano (istorijos apie dievdirbio tapsmą meno visuomenės pripažintu skulptoriumi) skaitytojui tai galbūt paaiškina, kodėl *medį* kaip skulptūros medžiagą pakeičia *bronzą*, o pastaroji įgyja medžio savybių – tampa *medine bronzą*.

Grįžtant prie kalbinio ir stilistinio klodų ir jų kodų, galima pastebėti, kad vyksta atvirkščias procesas: neįmanoma anglų kalbos be „liekanos“ išversti į lietuvių, tad skaitome *anglišką kanadiečio lietuvio romaną*.

Vietoje išvadų, arba *nelietuviško lietuviškumo ribos*

Antano Šileikos *Bronzinė moteris* – romanas apie lietuvių menininką atvirame meno pasaulyje. Archajinės ir modernios XX a. pr. meninės kūrybos slinkty – prieštaringas lietuvių dievdirbio Tomo Stumbro tapsmo profesionaliu skulptoriumi *kontekstas*, kuris lėmė gimtųjų vietovių kultūros (pasaulėvaizdžio, kalbos, tikėjimo ir t. t.) *intertekstinius* pėdsakus Europos mene. Skulptoriaus individualumas ir Paryžiaus menų tradicijos, tautinės asmenybės tapatumo šaknys ir europiniai jų kontekstai, lietuvių tautodailė ir profesionalus menas – šie prieštaravimai apibūdina paryžietišką dievdirbio iš Merdinės portretą. Archetipinius tautinės dievdirbystės ženklus Paryžiuje, kur menas ir verslas susimaišo, būtų labai nelengva vertinti ir ypač juos išsaugoti, jeigu ne netikėtos (naujos) jų paskirtys kapitalistinės meno industrijos – jos struktūros kaip kūrybos geismo – pasaulyje. Meilės, mirties ir kitos egzistencinės skulptoriaus Tomo Stumbro patirtys yra subordinuotos tautiniam kūrybos geismui, kuris Paryžiuje

²¹ Abi – meilė ir mirtis – yra svarbios ir trečiajame Šileikos romane *Pogrindis*.

yra naikinamas ir atnaujinamas (atkuriamas) kaip europietiška, daugia-kultūrinė XX amžiaus meno industrijos tikrovė. Pastarojoje jau nėra lie-tuvių kalbos (skulptūrai jos tarsi ir nereikia), ir tai yra lemtinga kalbant apie *literatūrinę* šios tikrovės formą: romanas *Bronzinė moteris*, parašytas anglų kalba, yra apribotas, nes negali iškilti iš *viso* savo tautinio šaltinio ir tapti *savimi*, tai yra kažkuo *kitu* nei minėtas šaltinis. Vis dėlto net įžvelgęs šį apribojimą, lietuvių kalba kalbantis ir skaitantis skaitytojas gali daug individualiau nei anglakalbis įvertinti aptartą prieštarinę autorius kū-rybos aktą: *romaną* apie jau ne vien lietuvišką lietuvių kilmės menininko gyvenimą.

LITERATŪRA

BAILEY NURSE, Donna. True patriots in love. *The Globe and Mail* [interakty-vus]. 8 Apr 2011 [žiūrėta 2011 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <[www.theglobeandmail.com/news/arts/books/underground-by-antanas-sileika/ar-ticle1976566/](http://www.theglobeandmail.com/news/arts/books/underground-by-antanas-sileika/article1976566/)>.

NORMANAS, Vilis. Kanados lietuvis rašytojas A. Šileika: „Lietuva man – lyg fantazija“. *Lietuvos rytas* [interaktyvus]. 2009 m. balandžio 21 d. [žiū-rėta 2011 m. lapkričio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrytas.lt/-12402878011238145490-kanados-lietuvis-rašytojas-a-ši-leika-lietuva-man-lyg-fantazija.htm>>.

RIMKUS, Vytenis. *Tautodailė – dvasinio ugdymo faktorius* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. gruodžio 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://new.lietuvostauto-daile.manosvetaine.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=0>.

STACHNIAK, Eva. Eva Stachniak interviews Antanas Sileika. *Sun* [interaktyvus]. 7th August, 2011 [žiūrėta 2011 m. gruodžio 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://vilnews.com/?p=8212>>.

SILEIKA, Antanas. *Woman in Bronze*. Toronto: Random House, 2004. Vertimas į lietuvių kalbą: *Bronzinė moteris*. Vilnius: Versus aureus, 2009.

ŠLAPKAUSKAITĖ, Rūta. Under the Spell of Multiculturalism: Irene Guilford's *The Ambrace* and Antanas Sileika's *Buying on Time*. *Literatūra*, 2008, nr. 50, p. 75.

ŠLAPKAUSKAITĖ, Rūta. Lietuvio menininko portretas: Moteris bronzine suknele. *Akiračiai* [interaktyvus]. 2006, [nr.] 6 [žiūrėta 2011 m. gruodžio 11 d.]. Prieiga

per internetą: <<http://www.rasyk.lt/ivykiai/lietuvio-menininko-portretas-antano-sileikos-moteris-bronzine-suknele.html>>.

TRINKŪNIENĖ, Inija. Etninė kultūra ir tautos integralumas. *Tautinės tapatybės dramaturgija. Lietuvių tautinis identitetas ir integralumas kintančiame pasaulyje*. Monografija. Sudarė Romualdas Grigas, Libertas Klimka. Vilnius: VPU leidykla, 2005.

TUMĖNAS, Vytautas. Tautodailės egzistavimas šiandien [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. gruodžio 11 d.]. Prieiga per internetą:<http://new.lietuvostauto-daile.manosvetaine.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=198&Itemid=0>.

ŠLAPELIS, Ignas. Tautodailė ir modernusis menas. *Židinys*, 1938, Nr. 10.

VAITELIS, Edmundas. *Tapatybės aspektai Antano Šileikos romane „Bronzinė moteris“ ir Irenos Mačiulytės-Guilford romane „Glėbys“*. Magistro darbas [interaktyvus]. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011 [žiūrėta 2011 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2011~D_20110617_094016-35586/DS.005.0.01.ETD>.

IRENA MAČIULYTĖ-GUILFORD: SUSIKERTANČIOS TAPATYBĖS

ŽYDRONĖ KOLEVINSKIENĖ

Anglų kalba rašoma lietuvių išeivių proza kupina šiandienų realiųjų, ypač kultūrinių ir ideologinių ženklų, bylojančių apie daugialypį ir prieštarinę lietuviškosios tapatybės įvairumą. Angliškai rašantys lietuvių kilmės rašytojai (Raymondas Filipas-Filipavičius, Jo Dereske, Antanas Šileika, Daiva Markelis) savo kūryboje aktualizuoja dviejų kultūrų, dviejų erdvių, dviejų kalbų prieštarą ir traumą – tai atsispindi jų kūrinių tematikoje. Kitų angliškai rašančiųjų (Algis Budrys, Dalius Janavičius, Al Ruksenas, Gintaras Aras) kūryboje nebelikę jokių lietuviškumo apraiškų. Dar kiti autoriai pasirenka ironišką ar groteskiškai transformuotą santykį su sovietine erdve ir tautiniu tapatumu (pavyzdžiui, Linos Žilionytės knyga *Born for Freedom*).

Amerikiečių kultūrologas Edwardas Saidas pastarojo dešimtmečio globalaus pasaulio literatūrą pavadino „Letters of Transit“ („pravažiuojančiųjų laiškais“). Daugelio pastarojo meto kūrėjų gyvenimo ir kūrybos erdvė nesiriboja konkrečia vieta ar net šalimi. Dabartiniame pasaulyje sąvokos „egzilis“, „emigracija“ pradeda prarasti aktualumą. Keliaujančiųjų kuriamą kultūrą, literatūrą tiksliau būtų įvardyti tranzitine (migracine arba transnacionaline) kultūra, literatūra.

Kai kurie kitomis kalbomis (dažniausiai – anglų kalba) sukurti tekstai iš karto savyje turi ir skaitymo kodą – pavyzdžiui, Kanados rašytojos, gimusios Toronte, dabar gyvenančios Rokwode, Irenos Mačiulytės-Guilford knyga anglų kalba *Glėbys (Prisilietimas)*²², kurioje pagrindinė veikėja Aldona pasakoja apie savo, lietuvių išeivių, „dipukų“, dukros gyvenimą Kanadoje, pulsuoja autentiška patirtimi, reikalaujančia pirmiausia „neliteratūrinio“ knygos vertinimo. Šį tekstą galima analizuoti ne tik kaip romaną, bet ir kaip dokumentiką, memuaristinę, istorinę apybraižą.

Ilgą laiką tapatybės analizėje buvo telkiami ties vienu dominuojančiu centru – tautine tapatybe. „Akivaizdu, kad šiuolaikinėje Europoje tautinė tapatybė darosi vis problemiškesnė. [...] Grynios tapatybės, įskaitant

²² MAČIULYTĖ-GUILFORD, Irena. *Glėbys*. Vilnius: Baltos lankos, 2003. Žr. pastabą 267 p.

ir tautinės, darosi tiesiog nebemadingos. [...] Analitikus taip pat vis dažniau traukia nebe „tautinis grynumas“, bet, priešingai, vadinamosios hibridinės tapatybės, dvikalbiai ar daugiakalbiai rašytojai, turį daugiau nei vieną tėvynę.²³ Analizuojamame Mačiulytės-Guilford romane sąveikauja kelios skirtingos kultūros. Čia keliama klausimai: kas priklauso vienai (sąlygiškai savai) ir kitai (sąlygiškai svetimai) kultūrai? Ar įmanomas vienalytis tautinis identitetas? Ar tokia dvikalbių autorių kuriama literatūra tampa tam tikru fenomenu, apimančiu ir įtraukiančiu kažką daugiau nei dvi kultūras – „gimtąją“ ir „įgytąją“? Ar vis dėlto viena kultūra joje išskyla kaip dominuojanti?

Teoriniais išeities taškais tapo svarbiausios postkolonializmo ir feminizmo teorijų opozicinės kategorijos: *savas* vs *svetimas*, *Kitas*, *Rytai* vs *Vakarai*, *objektas* vs *subjektas*, *centras* vs *periferija*, *paribys*, *kolonizuojantis* vs *kolonizuojamas*, *dominuojantis* vs *dominuojamas* ir pan. Feminizmas, panašiai kaip ir postkolonializmas, aptaria normuojančiam diskursui būdingą mąstymo binariškumą, kur moteris yra *Kita*, marginalė. Moteris, kuri ir Vakarų, ir Rytų kultūrose apibrėžiama vyro atžvilgiu kaip marginalizuota *Kita*, savo tapatybę gali kurti tik keisdama normatyvines nuostatas, dominuojančius stereotipus.

Postkolonijinėse teorijose santykiai tarp metropolijos ir periferijos, tarp kolonizuojančio ir kolonizuojamo, tarp Aš ir *Kito* grindžiami nuolatine prieštara ir įtampa, nes centrą dažniausiai reprezentuoja civilizuotoji Europa, Vakarai, o periferija suvokiama kaip necivilizuota, barbariška ir „rytietiška“. Pastaruoju metu „postkolonializmo studijos savo dėmesį nukreipė nacionalizmo link, prabilo apie vidinį, visų pirma – etninių mažumų kolonizavimą“²⁴. Pastebėtina, kad postkolonializmas, ilgus dešimtmečius buvęs itin populiarius Vakarų literatūrologijoje, pastaraisiais metais „užkariauja“ ir Lietuvą: jau pasirodė nemažai atskirų literatūrologų Violetos Kelertienės, Almanto Samalavičiaus, Rimo Žilinsko, Dalios Sat-

²³ DAUGIRDAITĖ, Solveiga; KAČKUTĖ, Eglė. Šiuolaikinės Europos rašytojos: lytis ir karta. *Metai*. 2005, nr. 7.

²⁴ CIDZIKAITĖ, Dalia. „*Kitas*“ lietuvių prozoje. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 209.

kauskytės straipsnių²⁵. Tačiau solidžios studijos, monografijos parašytos čia, Lietuvoje, vis dar neturime – postkolonijinį metodą lietuvių literatūroje išbando JAV gyvenantys arba studijuojantys literatūrologai: Violetos Kelertienės sudarytas mokslo straipsnių rinkinys *Baltic Postcolonialism* (2006), Dano Lapkaus studija *Poteksčių ribos. Uždraustos tapatybės devintojo dešimtmečio lietuvių prozoje* (2003), Dalios Cidzikaitės monografija *Kitas lietuvių prozoje* (2007). Pagrindiniai postkolonializmo teoretikų postulatai („neapibrėžta, neaiški kultūrinė erdvė, kurios atpažinimas leidžia pervadinti ir kitaip pažiūrėti tiek į patį kolonializmo subjektą, tiek į kolonijinį diskursą“²⁶; „kolonizuotasis yra etninė grupė arba tautinė mažuma, gyvenanti ne už tūkstančio kilometrų nuo kolonizatoriaus, bet jo paties erdvėje“²⁷; „įtampa tarp privilegijuotojo / centro ir cenzūruojamo / marginalizuotojo konstruoja naują kultūrinį bei teorinį lydinį“²⁸) jau sulaukė literatūrologinių debatų. Postkolonijiniam lietuvių literatūros skaitymui oponuojantys mokslininkai kelia problemą klausimą: „ar įmanoma kalbėti apie vieną ideologiją (ją kritikuoti ar demistifikuoti) iš neutralių, neideologinių pozicijų?“²⁹ Pavyzdžiui, Satkauskytė pabrėžia kitokią Lietuvos, nei kitų kolonizuotų kraštų, situaciją ir teigia, kad „labai dažnai vienos kultūros bei literatūros modeliai ir struktūros automatiškai perkelti kitai kultūrai“³⁰:

Lietuvą kolonizavo, jei jau sutiksime su siūlomu terminu, kraštas, priklausantis labiau panašios nei skirtingos kultūros paradigmai. Šiuo atveju kolonizatorius nebuvo labiau ekonomiškai išsivystęs, negalėjo pasiūlyti ma-

²⁵ Daugiau žr.: KELERTIENĖ, Violeta. Ričardo Gavelio postkolonijinis žmogus. KELERTIENĖ, Violeta. *Kita vertus...* Straipsniai apie lietuvių literatūrą. Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 193–212; SAMALAVIČIUS, Almantas. Postkolonializmas ir postkomunistinės Lietuvos kultūra. *Metmenys* 76, 1996, p. 151–167; SATKAUSKYTĖ, Dalia. Pokolonijinės teorijos ir lietuvių literatūra. Derinimo galimybės ir pavojai. *Komparatyvistika ir kultūros savivoka*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004, p. 50; ŽILINSKAS, Rimas. Antano Škėmos „Izaokas“ JAV etninių literatūrų kontekste. *Acta litteraria comparativa*. Kultūros intertekstai 2. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 73–83.

²⁶ CIDZIKAITĖ, Dalia. *Kitas lietuvių prozoje*, p. 9.

²⁷ Ten pat.

²⁸ Ten pat, p. 58.

²⁹ SATKAUSKYTĖ, Dalia. Pokolonijinės teorijos ir lietuvių literatūra. Derinimo galimybės ir pavojai, p. 50.

³⁰ Ten pat, p. 52.

terialiai patrauklesnio ir patogesnio gyvenimo būdo, tad diegdamas savą ideologiją naudojo visų pirma prievartines strategijas (Vakarietiško kolonializmo atveju nemaža dalis tektų sugundymo strategijoms). Totalitariniai, prievartiniai kolonizacijos metodai, suprantama, skatino ir pasipriešinimo, ir, jei vartosim mėgstamą pokolonializmo³¹ teoretikų terminą, mimikrijos formas, bet jos vėlgi buvo kitokios nei minėtose kolonijose (pavyzdžiui, lietuvių rašytojai neperėjo į rusų kalbą, kaip perėjo į anglų kalbą daugelis pačių kolonializmo teoretikų ar jų mėgstamų aptarti rašytojų.³²

Šio skirsnio tikslas nėra įrodyti ar paneigti postkolonializmo teorijos (ar teorijų) tinkamumą lietuvių literatūrai. Visi dėl vienos ar kitos metodologijos kylantys debatai provokuoja naujas skaitymo ir interpretavimo strategijas. „Kaip tvirtina pokolonijinių studijų pagrindėjai Billas Ashcroftas, Garethas Griffithsas ir Helen Tiffin, tautinių literatūrų ir jų kritikos formavimasis yra vienas svarbiausių pokolonijinių literatūrų raidos etapus.“³³ „Postmodernūs pokolonijiniai subjektai ne tik kuria savo kultūrines diasporas metropoliuose (steigia kultūrines nišas „svetimoje“ erdvėje), bet ir aktyviai įsitraukia į politinius ir kultūrinius debatus, t. y. įžengia į pokolonijinio diskurso erdvę, formuojančią dabarties visuomenių viešąją nuomonę bei oficialiąją valstybių kultūros politiką.“³⁴

Postkolonializmo tyrinėtojai siūlo tris modelius etninių mažumų literatūros analizei: multikultūrinį (*multicultural*), transkultūrinį (*transcultural*) ir tarpkultūrinį (*intercultural*). „Multikultūrinis modelis apima *geto* ir *paveldo* pasakojimus, kuriems svarbios etnokultūrinių grupių gyvenimo ir nostalgijos temos. Transkultūriniai tekstai skirstomi į *perėjimo* ir *sąveikos* pasakojimus: jiems rūpi kultūriniai dialogai ir įvairūs tapatybės savi kūros procesai. Tarpkultūrinis modelis peržengia paskirų etninių grupių ribas ir kalba apie kultūrinių sąveikų formas, gimstančias nuolatiniame

³¹ Teoriniuose veikaluose aptinkami keli minėtos sąvokos variantai – pokolonializmas, postkolonializmas, neokolonializmas. Tokia terminų skirtis iš esmės nėra apibrėžta. Čia vartojama postkolonializmo sąvoka – kaip daugiau paplitusi, ypač užsienio literatūrologų darbuose.

³² SATKAUSKYTĖ, Dalia. Pokolonijinės teorijos ir lietuvių literatūra. Derinimo galimybės ir pavojai, p. 52.

³³ ŠLAPKAUSKAITĖ, Rūta. Multikultūrizmo problema Kanados literatūroje. *Literatūra*. 2005, nr. 47(4), p. 70.

³⁴ Ten pat, p. 75.

judėjime tarp skirtingų laiko ir erdvės perspektyvų.³⁵ Monika Fludernik postkolonijiniame scenarijuje taip pat išskiria trijų tipų hibridinės tapatybės modelius: hibridinė tapatybė kolonijiniame diskurse, postkolonijiniame scenarijuje ir *migranto vs kosmopolito* hibridiškumas³⁶.

Remiantis anksčiau išdėstytomis teorinėmis prielaidomis, Mačiulytės-Guilford romane *Glėbys* pastebimas ir migranto, ir kosmopolito hibridiškumas. Dar vienas analizei itin svarbus aspektas – semantinių opozicijų principas, išryškinantis naratyvų įtampas ir intertekstinę komunikaciją:

Balsas ir tyla. Balso metafora yra viena pagrindinių metaforų daugiakultūrinės literatūros tekstuose. Ji nusako istorinę imigrantų bei diasporos atstovų patirtį. Balsas metaforizuoja socialinę galią: etninių mažumų atstovai neturi „balso“, nes neturi galios, todėl yra paribio gyventojai. Taigi tyla metaforizuoja jų psichologinę traumą ir vietą socialinėje hierarchijoje. [...]

Sava erdvė ir svetima erdvė. „Tremties“ metafora suponuoja gimtųjų namų ir svetimos kultūrinės erdvės opoziciją. Subjektas čia pasirodo įstrigęs tarp dviejų toposų, jis arba apibrėžia savo tapatumą kaip paribio ar tarpinės erdvės žmogaus, arba atsisako „grynojo“ tapatumo iliuzijos ir kūrybiškai kuria hibridišką identitetą. Svarbu tai, jog teikdama naujas fenomenologines ir kultūrines patirtis, erdvė formuoja ir subjekto kultūrinį tapatumą. [...]

Atmintis ir užmarštis. Atminties ir amnezijos dialektika metaforizuoja emigracijos ir istorijos sukeltą psichologinę traumą, dėl kurios paribio gyventojas netenka „balso“ oficialiame istoriniame diskurse. Taigi etninio subjekto patirtis čia veikia kaip „mažasis naratyvas“ [...].³⁷

Per balso ar bebalsiškumo, tylos, tremties, kūno ir sąmonės, atminties ir užmaršties, savos ir svetimos erdvės metaforas „kultūrinių diasporų rašytojai dialogizuoja su visuomenėje vyraujančia kultūra“³⁸.

³⁵ ŠLAPKAUSKAITĖ, Rūta. Multikultūrizmo problema Kanados literatūroje, p. 73.

³⁶ FLUDERNIK, Monika. Colonial vs Cosmopolitan Hybridity: A Comparison of Mulk Raj Anand and R. K. Narayan with recent British and North American Expatriate Writing. *Hybridity and Postcolonialism. Twentieth-Century Indian literature*. Freiburg, p. 261–290.

³⁷ ŠLAPKAUSKAITĖ, Rūta. Multikultūrizmo problema Kanados literatūroje, p. 73–74.

³⁸ Ten pat, p. 73.

Mačiulytės-Guilford romano *Glėbys*³⁹ pagrindinė tema – išeivių vaikų santykis su tuo, ką jų tėvai paliko sovietų okupuotoje Lietuvoje. 2004 metais Vilniaus knygų mugėje pristatydamas šią knygą, Saulius Žukas teigė, kad „literatūrinio požiūriu knygos žanrą nusakyti keblu: galima tvirtinti, kad tai tradicinis romanas, kad eseistika, o gal eseistinis romanas“⁴⁰. Knygos struktūrą sudaro trys dalys, simboliškai nusakančios veiksmo vietą ir laiką: romanas pradedamas pagrindinės knygos veikėjos, pasakotojos Aldonos ir jos tėvo kelione į Lietuvą pas giminaičius 1985 metais. Antroje dalyje grįžtama į praeitį – Torontas 1965-aisiais, Aldonos vaikystė. Trečioje dalyje giminaičiai iš jau laisvos Lietuvos atvyksta į Kanadą – Torontas, 1990-ieji.

Romane išeivių likiminės sankirtos perteikiamos dviejų brolių – Edvardo ir Prano, jų šeimų, jų gyvenimų vaizdavimu. Tautinis užsiangavimas, kuris lietuvių egzodo kultūroje ilgą laiką buvo laikytas bene vieninginteliu lietuviybės išlikimo garantu, čia kvestionuojamas. Pasitraukimas iš sovietų okupuotos Lietuvos, tremtinio, pabėgėlio dalia ir didžiulis kaltės jausmas dėl tėvynėje paliktų artimųjų – tai vieno iš brolių – Edvardo – patirtis: „Jam nėra ir nebus palengvėjimo nei ramybės. Jam nėra ir nebus kelio namo.“ (p. 123) Kito brolio Prano gyvenimą pripildė neapykanta dėl išdavystės Tiems, iš Vakarų – jau nebe saviems, o svetimiems: „Kapitalistas, kartą išspjovė Pranas. Jeigu po karo būtų grįžęs namo, būčiau pasirūpinęs, kad tave nušautų.“ (p. 123)

Naujoji karta į romano pasakojimą ateina su visiškai kitokia savimone. Neatsitiktinai naratyvas plėtojamas jaunos moters Aldonos, gimusios Kanadoje, Toronte, vardu. Dėl skirtingų politinių, socialinių ir kultūrinių sąlygų gyvenimą egzilyje ji priima kitaip nei jos tėvas Edvardas, atvykęs į

³⁹ Originalus knygos vertimas: MAČIULYTĖ-GUILFORD, Irena. *Prisilietimas*. Iš anglų kalbos vertė Dalia Cidzikaitė ir Aušra Veličkaitė. Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo fondas. 2002. „Baltų lankų“ leidykla 2003 metais pakartotinai išleido tų pačių vertėjų išverstą romaną tik jau kitu pavadinimu – *Glėbys*. „Prisilietimo“ ir „apglėbimo“ semantinės reikšmės skiriasi, tačiau teksto plotmėje susijungia: visame romane dominuojantis lietimosi motyvas (nežymiai, vos vos, tik pirštų galiukais – prie savo šaknų, prie savo istorijos, prie skaudžios praeities) kūrinio pabaigoje transformuojasi į begalinį troškimą apglėbti. Taigi nuo nedrąsaus prisilietimo – iki stipraus apkabinimo, suspaudimo glėbyje. Tokiu būdu „glėbio“ metafora virsta visuotinesne atsiprašymo forma.

⁴⁰ JURČIUKONYTĖ, Agnė. Prieiga per internetą: <http://www.filosofija.ktu.lt/literatura/Lt.php/kronika/naujienos/irenos_maiulyts_guilford_knygos_glbys_pristatymas/439>. [žiūrėta 2008.12.12].

Kanadą ne savo noru, o dėl politinės to meto Lietuvos situacijos. Tapatumo paieškos diasporoje – kaip centrinė romano siužeto ašis – užkoduota knygos preambulėje, savotiškame *motto*:

Mano gyvenimo šešėlis plevėna Lietuvoje, nors aš niekad ten negyvenau. Jis gyvena mano senelių ir tėvų, mano tetų, dėdžių, pusbrolių ir pusseserių mintyse. Jie regi jį, ir aš, niekada jo nemačiusi, jį irgi regiu. Šešėlis pilkas, kaip prieblanda, ir liūdnas. Kai žvelgiu į tuos, kurie pasiliko, regiu, koks mano gyvenimas turėjo būti. Dalis manęs tebegyvena ten, mieganti aš, išplėšta, išnešta prieš gimstant, pusė mamos, pusė tėvo, iš Lietuvos.

Vaikystėje lietuviškąją Aldonos tapatybę formuoja senelė, tėvo motina: „Štai kas ta Lietuva, mažiau žiūrėdama, kaip močiutė tyliai ir ramiai leidžia savo kalbai skambėti gatvėje.“ (p. 64) Romantizuotą Lietuvos vaizdą Aldonai kuria ir tėvo pasakojimai: „Jis pasakoja apie ežerų, girių ir upių galybę. Žada parodyti pagirį, kur stovi jo sodyba, kalną, kur palaidota Birutė. Kalbant jo veidas nušvinta. Jis nenustygsta vietoj, juda jo rankos, pečiai. Mane įtraukia traukinio judėjimas, trikampis ratas, kurio viduryje ugnis. Mano veidas švyti.“ (p. 12) Tačiau visiškai kitokia Lietuva veriasi pusseserės Daivos laiškuose: „Dabar dieną dirbu, o vakarais mokausi. Gavau tik trejetą per savo egzaminus, bet, žinai, dirbti ir mokytis vienu metu nėra lengva. Kolūkio raštinėje nėra sunku, bet ne taip paprasta. Pavasarį eisiu į statybas kartu su tėvu. Įdomiau, uždarbis geresnis, be to, stiprina rankas ir kūną.“ (p. 85)

Guilford protagonistės situacija – tai vakarietiško migranto situacija: ji – intelektualė, konfrontuojanti su savo gimtąja kultūra ir kartu visiškai nesutapatinti savęs su kultūra tos šalies, kuri ją savitiškai „priglaudė“. Būtent tokiais ambivalentiškais jausmais ir grindžiamas herojės ėjimas savęs pačios link: „Niekur nepritampu. Nei tarp kanadiečių, kur gimiau. Nei tarp lietuvių, kurie čia atvyko. Nei Lietuvoje, vietoje, kurios nepalikau. Esu nematoma [...]“ (p. 49) Ryšys su lietuviškuoju pasauliu teikia tik negatyvios patirties galimybes. Suskeldėjusią kultūrinę tapatybę ženklina vienatvės, baimės, drebjimo, alpulio motyvai: „Laikas ištįsta. Kas rytą nubundu kupina baimės ir kiek galiu atidėliuju akimirką, kai turėsiu nusileisti į fojė, kur laukia jie, sėdėdami ant dirbtinės odos sofų, tylūs, lyg dideli juodi paukščiai.“ (p. 28) Bandymus pabėgti nuo praeities liudija

Aldonos vedybos su kanadiečiu: „Kai susituokėm, dėkinga užsiklojau jo vardu tarsi antklode.“ (p. 15) Tai priimama kaip „puiki galimybė pasislėpti, bent išoriškai, nuo lietuviškų savo šaknų“⁴¹. Aldonos atveju pastebimas tik pasitraukimas ir atokus stebėjimas „svetimų savųjų“.

Aldonos ir jos tėvo nesusikalbėjimą su visais tais „keistuoliais“ žmonėmis (tėvo brolis su šeima, gausybė pusseserių ir pusbrolių ir jų vaikų) gilina itin ryškus romane „turtingo dėdės / turtingų giminaičių iš Vakarų“ stereotipas:

Jie išsirenka marškinėlius, baltus ir apglamžytus, tada pasitraukia į šalį ir nežiūrėdami stebi, kaip ruošiuosi mokėti. Jau žinau pirkimo tvarką. Sumokėti kasininkei, kuri paduoda taloną, kad nuneštum kitai pardavėjai, kuri įteikia pirkinį. Laukiant iš pradžių vienoje eilėje, paskui kitoje, mano veidas dega iš gėdos – kad įviliojau juos į dolerinę, kad įpiršau marškinėlius, kurių nenori, kad turi gyvenimus, kurių nepasirinko. (p. 27)

Binarinis mąstymas opozicijomis Vakarai – Rytai, jie – mes, metropolija – marginalai iš esmės lemia svetimumą, komunikacijos problemiškuumą tarp dviejų kraštų lietuvių: „[...] jie – klestintys ir sėkmingi, darantys, ką nori, o mes – turintys unikalią vietinę patirtį. Tokios etiketės ir stereotipai yra nulemti visuomenės uždaro.‘⁴² Nepaisant to, Guilford romane pabrėžiama, kad tai yra tos pačios tautinės visuomenės likimas (ir išlikimas), gyvenimas (ir išgyvenimas) tiek savame, tiek svetimame, tačiau prisijaukintame krašte.

Aldonos kelionė į Lietuvą kaip „prarastąją žemę“ – tipiška Vakarų turisto kelionė į Sovietų Sąjungą. Tai, ką ji pastebi, ką užfiksuoja, yra visiškai priešinga senelės ir tėvo „lietuviškiems vaizdiniams“: *Inturisto* gidė, griežtai draudžianti nukrypti nuo iš anksto numatyto maršruto, „dolerinės“, šokiruojančiai tuščios parduotuvių lentynos, neįmanomybė gauti bilietus į teatrą ir t. t.

Dvi jaunosios kartos atstovės – Aldona ir Daiva, – susiformavusios skirtingomis kultūrinėmis ir politinėmis sąlygomis, taip ir pasilieka skir-

⁴¹ CIDŽIKAITĖ, Dalia. „*Kitas*“ lietuvių prozoje, p. 129.

⁴² ČIUBRINSKAS, Vytis. Nostalgijos migrantai: repatriantų identitetas ir socialinis netikrumas pokomunistinėje Lietuvoje. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2006, nr. 6 (15), p. 85.

tingose „barikadų“ pusėse. Dialogas tarp dviejų vienos šeimos dalių – lietuviškosios ir kanadietiškosios – neįmanomas, ir pati autorė jo nesiūlo. Jaunoji karta (Aldona, Daiva, Jurgis) negali tapti tos perskeltos tautos suvienytoja. Tylos metafora ženklina visišką komunikacijos negalimumą: „Mus apgaubia tylą.“ (p. 18) Atleidimo žodžiai, patetišškai suskambantys romano pabaigoje („Atleiskit, sakau, savo tėvams ir tiems, kurie jiems padėjo. Atleiskit, sakau tiems, kurie pasiliko Lietuvoje.“ (p. 129)), nepajėgūs įveikti visaapimančios tylos.

Romanas taip ir baigiamas dviejų atskirtų gyvenimų vaizdu. Aldona renkasi gyvenimą čia ir dabar – gimtojoje Kanadoje, jos pačios ir jos vaikų šalyje. Tėvui svetima jos *Kanada*, jai svetima tėvo *Lietuva*. Pačios Aldonos sukurti namai Toronto priemiestyje tampa ta tarpine erdve, lemiančia naujos, kitokios tapatybės formavimąsi. Sava erdvė, namai – čia ne tiek konkreti, reali, o daugiau mitinė vieta, vaizduotės padarinys: „Namai, sakau artėdama link šio šviečiančio savo gyvenimo kiauto, yra vaizduotės sukurta vieta. Laikas prieš mums užgimstant. Vieta, kurios niekada negalėsim aplankyti. Žemė, kur laukiame, rankas ištiesę apsikabinti.“ (p. 131)

Naujos ir įdomios šio romano perskaitymo strategijos pastebimos Rūtos Šlapkauskaitės straipsnyje „Multikultūrizmo užburti: Irene Guilford „Glėbys“ ir Antano Šileikos „Gyvenimas išsimokėtina“.⁴³ Autorė, Guilford romaną aptardama bendrame Kanados literatūrų kontekste, pabrėžia, kad šis tekstas įsiterpia į Kanados diskursyvinės steigties ir diasporinių tapatybių egzistavimo procesą:

Suaktualinant kolonijinės kanadiečių istorijos patirtis, išryškėja multikultūrizmo diskurso vidinės prieštaros – jo atvirai skelbiamas įsipareigojimas laikytis hibridinių tautinio tapatumo formų – ir latentinė, t. y. slapta, kolonijinės galios struktūrų nostalgija, per kurias **kultūrinė kitybė Kanadoje paverčiama egzotikos objektu** [išskirta mano – Ž. K.]. Grožinėje literatūroje dėmesys kultūrinei egzotikai aiškinamas multikultūrinės estetikos samprata, nusakančia estetinį ir ideologinį meninės sąmonės santykį su multikultūrizmu kaip kanadiečių tautą aprašančiu ir disciplinuojančiu diskursu.⁴⁴

⁴³ ŠLAPKAUSKAITĖ, Rūta. Under the spell of multiculturalism: Irene Guilford's *The Embrace* and Antanas Sileika's *Buying on time*. *Literatūra*, 2008, nr. 50 (4), p. 63–75.

⁴⁴ Ten pat, p. 75.

Pasiremiant šia anksčiau išsakyta mintimi, galima pastebėti, kad Guilford naratyvas konstruojamas iš įvairių įterptinių, egzotiškų sovietinės Lietuvos tikrovės epizodų: komiškų (giminaičiai Lietuvoje tikisi, kad „amerikonai“ atveš jiems aukso, p. 18), tragiškų (Jurgio, Daivos nelegalus darbas Kanadoje) ir tragikomiškų (baltų, violetinių žieminių batų pirkimas Jurgio šeimai – kaimo ūkininkams, p. 105).

Apibendrinant galima teigti, kad Guilford pasakojimas – tai distancinis pasakojimas apie egzotišką *Kitą*, ne apie save. Tokiu būdu *Prisilietimas* reprezentuoja ne kokybiškai naują posūkį lietuvių diasporos literatūroje, o daugiau praplečia Kanados literatūros ribas. Romanas, rašytas orientuojantis į Vakarų skaitytojo lūkesčių horizontus, iki galo neišreiškia problemiškos diasporos žmogaus tapatybės. Pateikus tik stereotipinę civilizuotų Vakarų ir primityvių Rytų, *Jų* ir *Mūsų* priešpriešą, negalimas ir dviejų kultūrų – Lietuvos ir Kanados – dialogas: „Rytai ir Vakariai, sėdim it dvi nekalbėjimo salos, tarp mūsų vandenynas.“ (p. 94) Dėl šios priežasties Guilford knyga negali tapti net ir simboliniu mediatoriumi.

Taigi galima teigti, kad patriotinę pasaulėvaizdžio dominantę, vieną grynąją, tautinę, tapatybę keičia kelių susikertančių, viena kitą papildančių kultūrų darinys – hibridinė tapatybė. Bhabha konfliktinėje Vakarų visuomenės migranto situacijoje tarp savosios kultūros ir svetimos šalies kultūros įžvelgia produktyvų kultūrinį impulsą, suteikiantį savotišką suverenitetą tokiam migrantui.⁴⁵ Remiantis šia kultūrologo mintimi, teigiama, kad tokia konfrontacija leidžia kalbėti apie hibridinės tapatybės veržimąsi link autoriteto (pavyzdžiui, JAV ar Kanados, kurių centriškumai taip pat sąlygiški) ir kartu desperatišką mėginimą išsaugoti autentišką tautinę tapatybę. Tokį hibridinės tapatybės modelį, pagrįstą „apsigyvenimo ilgesio“ konceptu, suformuoja dvigubos akulturacijos patirtis: *lietuviai Kanadoje, lietuviai Amerikoje – Kanados lietuviai, Amerikos lietuviai*.

Mačiulytės-Guilford *Prisilietimas* savo idėjomis eina tolyn nuo tradicijos: čia diasporos žmogaus vaizdavimas įgauna naujas formas: tai bandymas iš pasaulio padaryti namus sau. Guilford romane moteriškoji savastis yra beveik neišreikšta. Protagonistė, neapsisprendžianti dėl savojo etninio identiteto, taip ir lieka kažkur tarp dviejų susikertančių tapatybių. Tačiau tas namų (tikrų ar įsivaizduojamų) ilgesys yra lyg strategija kurti

⁴⁵ BHABHA, Homi K. *The Location of Culture*. London and New York: Routledge, 1994.

naują tapatybę. Todėl galima teigti, kad šiuolaikinėje lietuvių išeivijos literatūroje identifikacija pristatoma kaip procesualus, permanentinis reiškinys, o tautinės tapatybės tikrovė, anot Vytauto Martinkaus, „turi būti suvokta kaip *nereali*, sufantazuota, fiktyvi, ir pripažinta kaip *nefikcinė*, nes ji ir yra tos tikrovės dalis.“⁴⁶

LITERATŪRA

ČIUBRINSKAS, Vytis. Nostalgijos migrantai: repatriantų identitetas ir socialinis netikrumas pokomunistinėje Lietuvoje. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2006, nr. 6 (15).

CIDZIKAITĖ, Dalia. „*Kitas*“ lietuvių prozoje. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

DAUGIRDAITĖ, Solveiga; KAČKUTĖ, Eglė. Šiuolaikinės Europos rašytojos: lytis ir karta. *Metai*, 2005, nr. 7.

FLUDERNIK, Monika. Colonial vs. Cosmopolitan Hybridity: A Comparison of Mulk Raj Anand and R. K. Narayan with recent British and North American Expatriate Writing. *Hybridity and Postcolonialism. Twentieth-Century Indian literature*. Freiburg, p. 261–290.

JURČIUKONYTĖ, Agnė. Prieiga per internetą: <http://www.filosofija.ktu.lt/literatura/lt.php/kronika/naujienos/irenos_maiulyts_guilford_knygos_glbys_pristatymas/439>. [žiūrėta 2008-12-12].

KELERTIENĖ, Violeta. *Kita vertus...* Straipsniai apie lietuvių literatūrą. Vilnius: Baltos lankos, 2006.

MAČIULYTĖ-GUILFORD, Irena. *Glėbys*. Vilnius: Baltos lankos, 2003

MAČIULYTĖ-GUILFORD, Irena. *Prisilietimas*. Iš anglų kalbos vertė Dalia Cidzikaitė ir Aušra Veličkaite. Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo fondas, 2002.

MARTINKUS, Vytautas. Parergono paradoksas, arba Tautinės tapatybės atvertis šiandienos prozoje. *Metai*, 2008, nr. 5.

SAMALAVIČIUS, Almantas. Postkolonializmas ir postkomunistinės Lietuvos kultūra. *Metmenys*, 1996, nr. 76, p. 151–167.

⁴⁶ MARTINKUS, Vytautas. Parergono paradoksas, arba Tautinės tapatybės atvertis šiandienos prozoje. *Metai* 2008, nr. 5, p. 92.

- SATKAUSKYTĖ, Dalia. Pokolonijinės teorijos ir lietuvių literatūra. Derinimo galimybės ir pavojai. *Komparatyvistika ir kultūros savivoka*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004, p. 50.
- ŠLAPKAUSKAITĖ, Rūta. Under the spell of multiculturalism: Irene Guilford's *The Embrace* and Antanas Sileika's *Buying on time*. *Literatūra*, 2008, nr. 50 (4), p. 63–75.
- ŽILINSKAS, Rimas. Antano Škėmos „Izaokas“ JAV etninių literatūrų kontekste. *Acta litteraria comparativa*. Kultūros intertekstai 2. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 73–83.

APIBENDRINIMAS

Tautinių vertybių raiškos literatūroje tyrimas atskleidė individualių, tautinių ir bendrųjų žmogaus vertybių vienovės sudėtingumą, platumą ir įvairialypiškumą. Kartu atvėrė ir kitą paradoksalią aspektą: tautinės vertybės tebėra svarbios, nors globalėjančio pasaulio logika stipriai kėsinasi į šį asmens tapatybės sandą, jį ne tik modifikuodama, transformuodama, bet dažnai tiesiog atvirai neigdama.

Tautinės vertybės, priklausydamos vidinei asmens tikrovei, išgyvendamos nuolatinę kaitą, sunkiai leidžiasi apibrėžiamos, o dar sunkiau atpažįstamos literatūroje. Tačiau nepaisant to, ar pasirinktų tyrimams kūrinių autoriai neigia tautines vertybes, ar jas pripažįsta tik iš dalies, ar tik tam tikrais momentais, jos visuomet iškyla kaip egzistencinės gyvenimo atramos, literatūroje įgavusios meninę raišką. Pastarasis – meniškumo lygmuo – komplikuodamas tyrimą, atvėrė ir naujas, dar mažai tyrinėtas erdves: monografijos autoriai siedami tautiškumą, jo sandus su literatūros kūriniu kaip literatūriniu objektu ir estetiniu jo suvokimu yra originalesni panašių tyrimų atžvilgiu. Todėl šios kolektyvinės monografijos autoriai laisvai rinkosi metodologines ir kultūrologines atramas. Gal dominuojančia liko fenomenologinė žiūra. Ši žiūra svarbi ir Vytauto Martinkaus parašytame pirmajame skyriuje „Tautinis sąmoningumas XX–XXI amžių sanglaudos lietuvių literatūroje“. Autorius jame bando apibrėžti tautinio sąmoningumo susiformavimo ir jo nuolatinio kismo procesą. Martinkaus teorinėse įžvalgose ir konkrečiose interpretacijose literatūra iškyla kaip nuolat keičianti savivokos nuostatas, lyg balansuojanti tarp savo išskirtinio estetinio vertingumo, kylančio iš kalbos ir kitų etninių tradicijų, ir vėl besigręžianti į tikrojo, laike vykstančio gyvenimo versmes. Todėl literatūra visuomet žymi individualių ir visuomeninių kultūrinių vertybių struktūrą, joje atsispindi, tiesa, skirtingi sąlygiškumo laipsniai, egzistenciniai laisvės projektai, vertybiniai tautos tikslai. Ir kalba tuomet tampa simboli-ne jėga, kuri susieja visus struktūros elementus, atlaiko visas ideologines atakas. Matydamas kalbą kaip heidegerišką „būties namus“, Martinkus

kelia klausimus apie dvikalbystės ir tapatybės sudėtingus ryšius, kaip jie veikia intencionalų tikrovės įvardijimą kalba. Kaip šie giluminiai pasaulio, asmens ir literatūros pokyčiai atsiveria skaitančiajam, kokią mąstymo žiūrą jo vaizdai ir simboliai įsteigia. Skyriuje tik iš dalies bandoma atsakyti į šiuos klausimus pasitelkiant įvairius naujausius kūrinius, rašomus tiek lietuvių, tiek ir kitomis kalbomis, žmonių vidinėmis laikysenomis laikančių save lietuviais: Antano Šileikos, Rutos Sepetys ir kt. Atsakymai į šiuos klausimus vis dėlto negali apeiti globalios postmodernios kultūros, kuri, autoriaus nuomone, formuoja daugiau simuliacinių tautinio tapatumo teatro vaidmenų.

Šiandienos pasaulyje, kuris kultūrologų nusakomas kaip postmodernus, potradicinis, brandžios modernybės ir pan., asmens tapatybės problema tebelieka svarbi. Tiesa, ji anot Zigmundo Baumano, iš priskirtinės sferos yra perkelta į pasiekos sferą, taip tapdama individo atsakomybės reikalu. Tačiau kartais radikalūs pokyčiai paveikė ir tautinių vertybių sandą, o jis, savo ruožtu, ir literatūrinės meninės transformacijas. Būtent tautinių vertybių tradiciją ir įvairialypę jos kaitą bando apimti antrasis skyrius *Tradicijos keliu*, skirtas vyresniosios kartos autorių dokumentiniams tekstams: autobiografijoms ir dienoraščiams. Jį pradeda Gitanos Vanagaitės studija „Tautinės vertybės išeivių autobiografijose“, kurioje autorė bando rekonstruoti „dipukų“ tautiškumo tradicijos ištakas. Šioje rekonstrukcijoje Vanagaitė susieja tarpukario Lietuvos tautinių vertybių sklaidą kultūrinėse ir filosofinėse įžvalgose su „dipukų“ gyvenimų kalbine konstrukcija autobiografijose. Tyrimas atskleidė, kad „dipukų“ autobiografijos yra daugiau Nepriklausomos Lietuvos vertybių sklaida, o ne naują gyvenimą atspindintys kalbiniai konstruktai. Užsivėrimą, užsisiklėdimą reprezentuoja ypatinga „dipukų“ atida praeičiai, kuri matoma ir suvokiama izoliuotai nuo dabarties, jos niekaip nelemianti. Kita besiverianti problema rinkinyje *Egzodo rašytojai: Autobiografijos* autobiografijų autorių noras parodyti save kaip ypač ištikimus Nepriklausomos Lietuvos tautinei savęs suvokimo tradicijai. Dažnai šis tautinis angažuotumas yra įgavęs perdėm tiesmuką raišką, prasilenkiančią su estetinė literatūros plotme.

O šią negyvą tarpukario tradiciją, kurios užvertis tokia ryški „dipukų“ autobiografijose, savaip transformuoja Tomo Venclovos poezija ir publicistika bei Jono Meko kūryba. Šias transformacijas straipsniuose „Tomas

Venclova: „Negalėčiau gyventi be lietuvių kalbos““ ir „Tapatybės tapsmas praradimų kontekste“ analizuoja Vanda Juknaitė. Pasiremddama Venclovos publicistika ir eilėrašciais iš rinkinio *Reginys iš alėjos* bei Meko dieno-raščių *Žmogus be vietos: nervuoti dienoraščiai*, tyrimo autorė konstatuoja, kad Mekas ir Venclova, būdami labai skirtingi autoriai ir asmenybės, iš-laiko jiems svarbią tautinių vertybių šerdį. Jų emigracija, anot Juknaitės, yra ir apspręsta aplinkybių, ir sąmoningai pasirinkta. Mekas sąmoningai tapatina save su lietuviškąja, tautine kultūra, nuolat pabrėždamas savo kilmės tautinę priklausomybę. Tačiau savo kūrybinei realizacijai, meninei raiškai Mekas renkasi universalią kino, visiems suprantamą vaizdo kalbą. Venclova nuo pirmųjų žingsnių deklaruoja pasaulio piliečio ir įsitikinusio kosmopolito tapatybę, tačiau kūrybos plotmėje lemianti, nepakeičiama lieka lietuvių kalba.

Alfonsas Nyka-Niliūnas savo hermetišku vidiniu pasauliu lieka tarp-inėje būsenoje. Jo dienoraščių trečiasis tomas, kurį poskyryje „Būties ir kultūros refleksija Alfonso Nykos-Niliūno dienoraščiuose: tapatybės paieškos“ analizuoja Virginija Balsevičiūtė-Šlekienė, tik patvirtina jo tapa-tybės šerdį, beveik neatverdama naujų aspektų – lietuvybė yra svarbi ir esminga, tačiau šis tapatybės sandas nebuvo paliestas nei transformaci-jų, nei priešpastatytas amerikietiška kultūrai. Intensyvus Nykos-Niliūno vidinis gyvenimas, anot Balsevičiūtės-Šlekienės, pažymėtas proustišku tikrovės išgyvenimu, sudaro dienoraščių pagrindą. Autorė pažymi, kad dienoraštyje laikas ir patirtys nuolat skyla į *čia* ir *dabar* ir į *ten* ir *tada*. Pra-eitis, susijusi su lietuvybės šaknimis, yra gyvybingesnė, tapusi amžinąja tikrove, kuri nuolat iškyla Amerikoje, užgoždama dabarties gyvenimą. Todėl gyvenimo Amerikoje dešimtmečiai yra nereflektuojami.

Trečiasis skyrius *Nauji tapatybių konstruktai* skirtas jau Amerikoje gi-musiųjų kūrybai. Jį pradeda Žydronės Kolevinskienės parašytas poskyris „Tautinės tapatybės moterų literatūroje“. Autorė jame sieja tautinės ta-patybės problemą su moteriškąja tapybe, įvardydamą abiejų kompli-kacijas. Kolevinskienės poskyryje įdomiai įsikomponuoja Editos Naza-raitės atvejis: pabėgusi iš sovietinės Lietuvos, ji ir toliau tapė, rašė esė, eilėraščius, kuriuose atsispindi naujų šaknų ieškojimas ir senųjų atmin-tis. Gitanos Vanagaitės parašytas poskyris „Tautinių vertybių konstruktas Amerikoje gimusių autobiografijose“ yra lyg tiltas tarp senosios, tradicijai atstovaujančios kartos ir pačių jauniausiųjų – Gabijos Grušaitės, Aušros

Matulevičiūtės ir kitų, kuriuos dažnai sunkiai gali pavadinti emigrantais. Naudodamasi „naratyvios asmenybės“ konceptu, poskyrio autorė atskleidžia, kad autobiografija yra kalbinis konstruktas, kurio vertybinis intencionalumas priklauso ne tik nuo rašomo laiko autoriaus tapatybės, bet ir nuo tam tikrų socialinių bei politinių įtakų. „Podipukinės“ generacijos autoriai – Eglė Juodvalkė, Jonas Zdanys, „Metmenų“ anketos dalyviai Viktoras Nakas, Viktorija Matranga, Antanas Šileika, Judita Sedaitytė – savo autobiografijose ir autobiografinėse refleksijose dvikultūrę tapatybę ir dvikalbystę mato kaip duotybę, sudarytą iš skirtingų beveik nesusitinkančių elementų. Kai kuriems jų – Juodvalkei ir Zdaniui – ši dviguba tapatybė lyg ir nėra sukūrusi skausmingų įtrūkių. O „Metmenų“ anketos apie lietuviškumo reikšmę „Tarp blaivumo ir romantikos“ dalyvių atsakymai atvėrė dvikultūrio žmogaus tapatybės komplikuotumą, nuolat ir skausmingai išgyvenamą šios tapatybės komponentų nesuderinamumą. Šiandienos pasaulyje tų žmonių tapatybei tiek reali, tiek sukurtinė Lietuva yra prasmė ir vertybė, kuri leidžia palaikyti savo asmenybės vientisumo ir „refleksyviai kontroliuojamą asmeninio „gyvumo“ jausmą“¹. Amerikoje gimusieji santykį su Lietuva, dažnai tik simboline, ir jos referencinio lauko lemtų vertybių konstrukcija įvardija kaip asmeniui gyvybiškai svarbų, garantuojantį prigimties tęstinumą skeldėjančių prasmų, trūkinėjančių tapatybių pasaulyje.

Vidinių, sąmoningai kuriamų ir palaikomų vertybių plotme, Vanaigaitės tyrimą papildė Dainiaus Vaitiekūno skirsnis „Kaip tampama *kitu*: tapatybės ieškojimas nelietuviškame kultūriniame kontekste“. Pasitelkęs „vidinio emigranto“ sąvoką, Vaitiekūnas brėžia paralelę tarp emigrante laikytinos Dalios Staponkutės ir Lietuvoje gyvenančių, bet jaučiančių polinkį į egzilinę tapatybę, todėl ją kuriančių / konstruojančių nostalgiskai įsiziūrint į svetimas šalis, kuriose niekada nėra buvę. Vaitiekūno atliktas tyrimas parodė, kad Europa lietuvių poetams dažnai tebėra egzotika, tiesa, ji kaitina vaizduotę, bet kartu yra vertinama kritiškai, neretai demonizuojama būgštaujant dėl savos tapatybės. O vadinamieji „vidiniai emigrantai“ neretai neigiamai vertina išorinius, ekonominius emigrantus, jų „musių nutupėtas sielas“. Tačiau dažniausiai jie yra panašūs: Europa ir vieniems, ir kitiems pirmiausia asocijuojasi su vartotojų rojumi, sumate-

¹ GIDDENS, Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas*, p. 75.

rialėjimu (ar ne sovietmečio primestas stereotipas?). Jos dvasinė kultūra dažnai lieka antroje vietoje.

Ketvirtasis skyrius *Anapus lietuvių kalbos: hibridinių tapatybių naratyvai* dėmesį sutelkia į neseniai atsiradusį fenomeną – literatūrą apie Lietuvą (?), jos kultūrą, kurią anglų kalba. Angliškai rašantys lietuvių kilmės rašytojai prabilo (ėmė pasakoti) apie savo kultūrinės šaknis, ėmėsi jų „archeologijos“. Skyriaus autoriai – Vytautas Martinkus ir Žydronė Kollevinskienė, nagrinėdami konkrečius kūrinius (Antano Šileikos *Bronzinę moterį* ir Irenos Mačiulytės-Guilford *Glėbį*), pateikia skirtingų šių hibridinių asmenybių knygų naratyvų ir kelia daug klausimų, kurie turi visuotinės reikšmės. Tai klausimai ne tik apie tautinę tapatybę, ją lemiančias vertybes, bet ir klausimai, ar, anot Šileikos, *dingusi* Lietuva, fantazijų Lietuva, kaip nors ir kaip yra paveikusi kūrybos temas, jos lauką ir prasmes. Autoriai, patys nekalbantys lietuviškai, arba kalbantys, bet neišdrįstantys ją – savo tėvų ar protėvių kalba – rašyti literatūros kūrinių, priartėja prie giliausio tautinės tapatybės vertybinio sando – kalbos – klausimo. Vieną grynąją, tautinę, tapatybę keičia kelių susikertančių, viena kitą papildančių kultūrų darinys – hibridinė tapatybė. Nelietuviškai rašančių lietuvių tautinių vertybių struktūrą keičia naujoji (dažniausiai – anglų) kalba, kuri atveria naujų kultūrinių galimybių, bet ir riboja tradicines. Nei Antanas Šileika, nei Irena Mačiulytė-Guilford nėra nelietuviškai rašantys autoriai, gyvenantys Lietuvoje. (Istorinių tokios tapatybės pavyzdžių galime rasti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais.) Galbūt dėl tos priežasties skyriuje atlikta abiejų autorių kūrybos analizė neleidžia kalbėti apie tokį pat palankų jų kūrybos vertinimą Lietuvos skaitytojų auditorijoje kaip ir anglakalbėse šalyse. Daugėjant kitomis kalbomis (puikiai) rašančių autorių galima laukti, kad tokių kūrinių skaitytojų lūkesčių laukas Lietuvoje keisis.

Apibendrinant atliktą tyrimą galima teigti, kad lietuvių dvasinių tautinių vertybių istorinis radimasis ir šiandienė – XX–XXI amžių sandūros – individuali / kolektyvinė jų atvertis bei raida išeivijos literatūroje yra prieštaringas procesas. Literatūra, kaip ir kiti šiandienės kultūros (meno) reiškiniai, yra tautinių vertybių laukas, kuriame lietuvių tautinė tapatybė ne tik integruojama, bet ir skaidoma (diferencijuojama), keičiama į daugiakultūrinę. Lemiamą vaidmenį šiame istoriniame kultūriniame procese tebevaidina kalba, kuria buvo rašoma (ar teberašoma) literatūra.

SUMMARY

LITHUANITY RANGE

SHIFT OF NATIONAL VALUES IN LITHUANIAN (E)MIGRANT LITERATURE IN THE LATE 20TH AND THE EARLY 21ST CENTURY

The research on the expression of national values in literature has revealed the complexity, broadness and versatility of the unity of individual, national and common human values. Moreover, it has shown another paradoxical aspect, i.e. national values still play a significant role despite the fact that the logic of the globalisation of the world has been posing a great threat to this component of personal identity by not only modifying or transforming it, but also by often denying it openly.

National values belong to the inner reality of an individual and usually undergo constant shift. Therefore, it is highly difficult to define them or even more difficult to trace them in literature. However, irrespective of the fact, whether the authors of the pieces selected for the research negate national values or accept them only partly, or only at certain moments, such national values always serve as existential supports of life having acquired artistic expression in literature. Although the latter level of artistry has somewhat complicated the research, it has also revealed new and little-explored realms; for example, with regard to other similar investigations, authors of monographs are more original in that they link nationality and its components to a piece of literature as a literary object and its aesthetical perception. Thus, the authors of this collective monograph chose freely their methodological as well as cultural supports. Perhaps the only dominant approach was the phenomenological one. This approach is very important in the first chapter *National Consciousness in Lithuanian Literature at the Juncture of the 20th and 21st Centuries* (Lith. *Tautinis sąmoningumas XX-XXI amžių sanglaudos lietuvių literatūroje*) written by Vytautas Martinkus. The author attempts to define the process of for-

mation of national consciousness and its constant changes in the chapter. Theoretical insights as well as specific interpretations by Martinkus reveal literature as something that constantly alters the attitudes to self-awareness and balances between its exceptional aesthetical value originating from linguistic and other ethnic traditions and turns back to the sources of real, present-time life. As the result, literature always denotes the structure of individual and social cultural values, and always reflects existential projects of freedom, and valuable national aims (even though relativity degrees of such reflection are different). Language then becomes a symbolic power, which links all structural elements and maintains all ideological attacks. Vytautas Martinkus considers language as the Heideggerian “House of Being” and poses questions concerning the complex ties between bilingualism and identity and the way they affect intentional expression of reality with the help of language. Also, the literary critic considers how these deep global, personal and literary changes manifest themselves to a reader and what reflections the images and symbols of a reader evoke. The chapter seeks to answer the aforementioned questions only partially by employing various most recent works produced both in Lithuanian and other languages by the people who consider themselves Lithuanians from the point of view of their inner attitude, i.e. Antanas Sileika, Ruta Sepetys, etc. Nevertheless, the answers to these questions cannot escape global postmodern culture, which, in the opinion of the author, shapes more simulate roles in the theatre of national identity.

In nowadays world, which is often defined as postmodern and post-traditional by cultural critics, the issue of mature modernity and similar personal identity remains of great significance. However, according to Zygmunt Bauman, it has been transferred from the sphere of attribution to the sphere of achievement, thus becoming the matter of individual responsibility. Yet radical changes have also had an impact on the component of national values, which, in turn, has affected literary artistic transformations. The second chapter *On the Way of Tradition* (Lith. *Tradicijos keliu*) embraces this particular topic of the tradition of national values and its fluctuations. The chapter is dedicated to documentary texts such as autobiographies and diaries by older generation authors. It starts with the study *Tradition of National Values in Emigrant Autobiographies* (Lith.

Tautos vertybių tradicija išėivių autobiografijose) by Gitana Vanagaitė, who seeks to reconstruct the origin of the tradition of nationality of the “*dipukai*” (from the English term “Displaced Person”). The reconstruction by Vanagaitė links dispersion of the interwar Lithuanian national values in cultural and philosophical insights to the linguistic construction of the lives of the *dipukai* in their autobiographies. The study has revealed that autobiographies written by the *dipukai* reflect dispersion of the values of sovereign Lithuania rather than linguistic constructions of new life. Conservativeness and withdrawal are represented by peculiar attention of the *dipukai* to the past, which is seen and perceived isolated from the present and having no impact on the present. Another problem related to the collection *Writers of Exodus: Autobiographies* (Lith. *Egzodo rašytojai: Autobiografijos*) is the desire of the authors of autobiographies to show themselves as extremely loyal to the national tradition of self-awareness of sovereign Lithuania. Often this national engagement assumes a too straightforward expression that stands in disagreement with the aesthetic realm of literature.

Meanwhile, the lifeless interwar tradition, conservativeness of which is so distinct in autobiographies by the *dipukai*, is transformed uniquely in the poetry and publicist writings by Tomas Venclova as well as the works by Jonas Mekas. These transformations have been analysed by Vanda Juknaitė in the articles *Tomas Venclova: „I Could Not Live Without Lithuanian Language”* (Lith. *Tomas Venclova: Negalėčiau gyventi be lietuvių kalbos*) and *Becoming of Identity in Context of Losses* (Lith. *Tapatybės tapimas praradimų kontekste*). With reference to the publicist writings and poetry from the collection *View from the Alley* (Lith. *Reginys iš alėjos*) by Tomas Venclova as well as the diary *Displaced Person: Nervous Diaries* (Lith. *Žmogus be vietos: nervuoti dienoraščiai*) by Jonas Mekas, the author of the research states that, although these two are very different authors and personalities, both of them have managed to maintain the so-important core of national values. According to Juknaitė, their emigration has been both determined by certain circumstances and chosen purposely. Jonas Mekas identifies himself consciously with the Lithuanian national culture by constantly emphasizing the national dependence of his origin. Nevertheless, the artist has chosen the universal, visual and clearly understandable language of cinema for his creative self-realisation and artistic

expression. Tomas Venclova, on the other hand, has been declaring his identity as that of a citizen of the world and a confident cosmopolitan from the very first steps; however, Lithuanian language has remained crucial and irreplaceable in his works.

Alfonsas Nyka-Niliūnas and his hermetic inner world remain in a transitional state. The third volume of his diaries analyzed by Virginija Balsevičiūtė-Šlekienė in the section *Reflection of Being and Culture in Diaries by Alfonsas Nyka-Niliūnas: Search for Identity* (Lith. *Būties ir kultūros refleksija Alfonso Nykos-Niliūno dienoraščiuose: tapatybės paieškos*) clearly confirms the core of his identity without revealing any new aspects: Lithuania is highly important and essential but this identity component has been neither affected by transformations nor opposed to American culture. In Balsevičiūtė-Šlekienė opinion, the intense inner life of Nyka-Niliūnas marked with the Proust-like experience of reality forms the basis of his diaries. The author further stresses that the time and experience used in the third diary constantly shift from *now* and *here* to *then* and *there*. The past related to the origin of Lithuania is livelier and has become the everlasting reality, which emerges constantly in America and overwhelms the present life. As the result, the decades of life in America are not reflected.

The third chapter *New Constructs of Identity* (Lith. *Nauji tapatybių konstruktai*) is dedicated to the works by American-born authors. It opens with the section *Search for National Identity in Women Literature* (Lith. *Tautinės tapatybės paieškos moterų literatūroje*) written by Žydronė Kolevinskienė. The author links the issue of national identity to feminine identity by listing complications of both of the said in the section. The case of Edita Nazaraite plays a peculiar role in the section by Kolevinskienė. Having fled from the Soviet Lithuania, Nazaraite continued to paint, write essays and poetry, all of which reflects the search for new roots and the memory of the old ones. The section *Construct of National Values in Autobiographies of American-Born Lithuanians* (Lith. *Tautinių vertybių konstruktas Amerikoje gimusių lietuvių autobiografijose*) by Gitana Vanagaitė serves as a kind of a bridge between the old generation representing tradition and the youngest authors such as Gabija Grušaitė, Aušra Matulevičiūtė and others, who can often hardly be referred to as emigrants. By employing the concept of “narrative persona-

lity" the author of the study reveals that an autobiography is a linguistic construct, the valuable intentionality of which depends not only on the identity of the author at the time of writing but also on certain social and political influences. Authors of the *post-dipukai* generation, such as Eglė Juodvalkė and Jonas Zdanys and participants of the questionnaire for *Metmenys* Viktoras Nakas, Viktorija Matranga, Antanas Sileika, and Jūditė Sedaitytė interpret bicultural identity and bilingualism as a given nature comprising of different and practically independent elements in their autobiographies and autobiographical reflections. For some of them (i.e. Eglė Juodvalkė and Jonas Zdanys) such dual identity has not caused any painful splits, whereas the answers of the participants to the questions of *Metmenys* questionnaire on the significance of Lithuania *Between Sobriety and Romance* (Lith. *Tarp blaivumo ir romantikos*) have revealed complexity of the identity of a bicultural human being and a constantly experienced inconsistency of the components of such identity. In today's world, the real and the made-up Lithuania is both meaning and value for the identity of these people, which enables them to maintain personal integrity as well as "reflexively controlled feeling of personal "aliveness". The American-born authors often name the relationship with Lithuania only as a symbolic construction determined by the values of its reference field. However, this bond is vitally important and guarantees the continuity of nature in the world of crumbling meanings and splitting identities.

On the plane of inner, consciously created and maintained values, the research by Gitana Vanagaitė is further supplemented with the chapter *Becoming Other: Search for Identity in Non-Lithuanian Cultural Context* (Lith. *Kaip tapama kitu: tapatybės ieškojimas nelietuviškame kultūriniam kontekste*) by Dainius Vaitiekūnas. With the help of the concept of "inner emigrant" Vaitiekūnas draws a parallel between the emigrant Dalia Staponkutė and those residing in Lithuania but having an inclination towards exile identity and, thus, creating / constructing such identity by casting a nostalgic glance at never visited foreign countries. The research carried out by Dainius Vaitiekūnas has shown that Lithu-

¹ GIDDENS, Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas* (Eng. *Modernity and Self-Identity*), p. 75.

anian poets often treat Europe as something exotic, true and inspiring, however, at the same time it is being criticized and often demonised in fear for personal identity. Outer, economic emigrants with their “fly-specked souls” are often viewed negatively by “inner emigrants.” Yet in most cases they are similar: both inner and outer emigrants associate Europe with consumer paradise and materialism in the first place (is it not the stereotype imposed by the Soviet Regime?). The European spiritual culture often remains in the second place.

The fourth chapter *Beyond the Lithuanian Language: Hybrid Identity Narratives* (Lith. *Anapus lietuvių kalbos: hibridinių tapatybių naratyvai*) focuses on a recently emerged phenomenon, i.e. the literature about Lithuania and its culture written in the English language. Authors of Lithuanian origin writing in English began speaking (and telling) about their cultural roots and undertook “archaeology” of the roots. By analyzing specific works (i.e. *Woman in Bronze* (Lith. *Bronzinė moteris*) by Antanas Sileika and *Embrace* (Lith. *Glėbys*) by Irena Mačiulytė-Guilford) authors of the chapter Vytautas Martinkus and Žydrone Kolevinskienė present different narratives by these hybrid personalities and pose numerous questions of global importance. These questions are related not only to national identity or its crucial values, but also to the idea that, according to Šileika, the *lost* or imagined Lithuania could in some ways influence the topics, the field and the meanings of writing. The authors, who do not speak Lithuanian or can speak but do not dare to write literary works in Lithuanian (the language of their parents or ancestors), have approached the problem of the deepest valuable component of national identity, that of the language. A single, pure and national identity is replaced with formation of several, intersecting complementary cultures, i.e. a hybrid identity. The structure of national values of Lithuanians writing in a language other than Lithuanian is replaced with the new (most often English) language, which opens up new cultural possibilities but limits the traditional ones. Neither Antanas Sileika nor Irena Mačiulytė-Guilford is the author writing in a language other than Lithuanian and residing in Lithuania (examples of such identity can be found in the times of the Grand Duchy of Lithuania). Perhaps that is why the analysis of the works by both authors performed in this chapter does not allow speaking about as favourable appreciation of the literary pieces among Lithu-

anian readers as it is in the English speaking countries. As the number of authors writing (fluently) in other languages is increasing, it is possible to predict that the field of expectations of readers of such works will change in Lithuania.

In conclusion, it can be stated that the historical emergence of Lithuanian spiritual national values and their current (i.e. the juncture of the 20th-21st centuries) individual / collective openness as well as expression in emigrant literature is a controversial process. Just like all other phenomena of modern culture (art), literature is a field of national values where Lithuanian national identity is not only integrated, but also differentiated and replaced with the multicultural one. The crucial role in this historical and cultural process still belongs to the language, in which literature was (or still is) being produced.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

Abeciūnas 207
Achmatova, Ana 165
Adomaitytė, Gintarė 63
Adomavičienė, Laimutė 13
Aistis, Jonas 13, 18, 63, 115, 130, 165
Akurateris, Janis 154
Alantas, Vytautas 64, 76, 115, 116
Aleksynas, Kostas 74, 90
Ališauskas, Arnas 223, 241
Andersen, Hans Christian 160, 164
Andriušis, Pulgis 107, 175
Andziulis, Vytautas 62
Anra, Aneta 186, 199
Apollinaire, Guillaume 164
Aputis, Juozas 60
Aras, Gint 262
Aristotelis 53
Ashcroft, Bill 265
Auerbach, Erich 159, 169

B

Bailey Nurse, Donna 250, 260
Bachtin, Michail 90
Balaišaitienė, Aurelija 170, 174, 198
Baliukonytė, Onė 63
Baliulė, Irena 8
Baliutytė, Elena 179, 185, 198
Balkelis, Tomas 28, 41, 90
Balsevičiūtė-Šlekienė, Virginija 5, 8, 276, 282

Baltrušaitis, Jurgis 42, 164
Baltrušaitytė, Birutė 234
Baranauskas, Antanas 42
Barauskaitė, Ieva 184, 198
Bartkuvienė, Inga 98, 118
Basanavičius, Jonas 54, 138, 207
Baudelaire, Charles 160
Bauman, Zygmunt 100, 275, 280
Beresnevičius, Gintaras 74
Bernotas, Albinas 63
Bernotienė, Gintarė 191, 198
Bhabha, Homi K. 31, 90, 98, 118, 181, 199, 271
Bičiūnaitė-Masiulienė, Jūratė 74
Bieliauskas, Alfonsas 66
Biliūnas Jonas 42
Bindokienė, Danutė 182
Binkis, Kazys 75
Birger, Trudi
Bytautas, Ramūnas (Romanas) 24, 54, 55
Blekaitis, Jurgis 3, 10, 108
Blok, Aleksandr 42
Bobrowskis, Johanesas 114
Bogutaitė, Vitalija 64, 90, 116
Boruta, Kazys 75, 249
Bradūnas, Kazys 151, 165, 166
Brague, Rémi, 33, 90
Brankusi, Constantine 255
Brazdžionis, Bernardas 76, 130
Brodskij, Josif 134, 141,

Buber, Martin 189, 198
 Bucevičiūtė, Laima 10, 11
 Bučys, Algimantas 32, 41, 90, 91
 Budrys, Algirdas Jonas 64, 262
 Burokas, Marius 218, 241

C

Calame, Claude 214, 241
 Calvino, Italo 236
 Camus, Albert 112, 113, 114, 118
 Chateaubriand, François René 160
 Cidzikaitė, Dalia 263, 264, 267, 269, 272
 Clifford, James 180, 198
 Comte, Auguste 31
 Crystal, David 27, 91
 Cvirka, Petras 164

Č

Čerškutė, Jūratė 185, 198
 Čiubrinkas, Vytis 96, 107, 118, 171, 180, 198, 269, 272
 Čiurlionis, Mikalojus Konstantinas 185
 Čiurlionienė, Sofija 52

D

Dambrauskas, Liudas 74
 Dante 22
 Daugirdaitė, Solveiga 263
 Daujotytė, Viktorija 13, 23, 27, 37, 41, 42, 91, 98
 Daukantas, Simonas 164
 Daukša, Mikalojus 23, 51
 Degutytė, Janina 75
 Deleuze, Gilles 29, 256, 258
 Den Toonder, Jeanette 226, 242

Denett, Danielis 19
 Dereske, Jo 262
 Derrida, Jacques 21, 226
 Dickinson, Emily 157
 Dirgėla, Petras 63, 66
 Donelaitis, Kristijonas 42, 114, 134, 154
 Donne, John 245
 Donskis, Leonidas 55, 81, 91, 100, 102, 103, 118
 Dovydėnas, Liudas 108
 Dunker, Patricia 193, 198

E

Eidintas, Alfonsas 96, 118
 Erlickas, Juozas 175
 Farhoud, Aba 214
 Fet Afanasij 42

F

Filip, Raymond 64, 262
 Fludernik, Monika 266, 272
 Fontanille, Jacques 227, 242
 Forget, Danielle 214, 226, 242
 Foucault, Michel 29, 70

G

Galijotas 129
 Gaškaitė, Nijolė 74
 Gavelis, Ričardas 60, 234, 264
 Gedgaudas, Česlovas 50
 Gediminas 138
 Genta, Claire 81, 91
 Giddens, Anthony 70, 91, 100, 119, 122, 125, 132, 182, 198, 201, 203, 208, 212, 277, 283

Gide, Andre 159
 Gimbutienė, Marija 33, 91
 Girdzijauskas, Juozapas 32
 Girnius, Juozas 12, 48, 49, 55, 56,
 76, 91, 155
 Gliuda, Jurgis 66
 Glinskis, Juozas 61, 66
 Glinskis, Rimantas 150, 151, 156,
 168, 169
 Goodman, Nelson 202
 Grajauskas, Gintaras 220, 242
 Granauskas, Romualdas 60, 80,
 223
 Gražytė-Maziliauskienė, Ilona 103
 Greenblatt, Stephen 69, 70
 Greimas, Algirdas Julius 18, 19, 79,
 91, 109, 110, 227, 242, 249
 Griffiths, Gareth 265
 Grigaitytė, Kotryna 106
 Grigas, Romualdas 34, 35, 36, 91,
 92, 251
 Grigolaitytė, Lenė 76
 Grimai, Broliai 160
 Grinkevičiūtė, Dalia 62, 173,
 Grušaitė, Gabija 86, 91, 185, 187,
 198, 276, 282
 Grušas, Juozas 61
 Grybauskas, Almis 97, 118
 Guattari, Felix 29
 Gudaitis, Leonas 63
 Gusdorf, Georges 202, 206
 Gustainis, Valentinas 74
 Gutauskas, Leonardas 191

H

Habermas, Jürgen 21

Halder, Alois 37, 92
 Hamsun, Knut 154, 159
 Hardy, Thomas 158
 Heidegger, Martin 48, 85
 Hemingway, Ernest 157
 Herbačiauskas, Juozapas A. 52,
 Herder, Johan Gotfryd 54
 Huntington, Samuel P. 215, 242
 Husserlis, Edmundas 21

I

Ibsen, Henrik 158
 Ignatavičius, Evaldas 224, 242
 Ingram, Jay 19, 92
 Iser, Wolfgang 201, 202, 212,
 Ivaškevičius, Marius 74, 76

J

Jakimavičius, Liudvikas 220
 Jakonytė, Loreta 213, 242
 Jakštas, Adomas 163
 James, William 82, 83, 92, 159,
 Jameson, Frederic
 Janavičius, Dalius 262
 Jankus, Gediminas 66
 Jankus, Jurgis 107, 108,
 Janušytė, Liūnė 175
 Janvier, Paul
 Jasas, Adomas P. 105
 Jaspers, Karl 30, 48, 92
 Jašinskas 127
 Joyce, James 255
 Jonikas, Petras 51, 52, 92
 Jonuškaitė, Birutė **182–184**, 199
 Jonušys, Laimantas 202
 Jovaišas, Albinas 32

Juknaitė, Vanda 5, 8, 119, 133, 276, 281
 Juodvalkė, Eglė **204–206**, 207, 208, 211, 212, 277
 Juove, Vincent 227, 242
 Jurašas, Jonas 62
 Jurčiukonytė, Agnė 267, 272
 Jurgelevičienė, Marija žr. Poisson, Mari
 Jurgis, Jankus
 Jurgutienė, Aušra 37, 98, 118

K

Kačkutė, Eglė 263
 Kafka, Franz 158
 Kairys, Anatolijus 105, 106
 Kalanta, Romas 177
 Kalėda, Algis 175, 199
 Kant, Immanuel 47, 92, 160,
 Karsavin, Lev 101,
 Kavafis, Konstantin 238
 Kavolis, Vytautas 12, 34, 35, 37, 38, 55, 65, 80, 92, 97, 100, 103, 104, 105, 108, 109, 111, 117, 118, 126, 132, 210, 212,
 Kavolis 207
 Keblys Kęstutis 172, 199
 Kėkštas, Juozas 164
 Keleras, Julius 175, 216, 223, 242
 Kelertienė, Violeta 8, 98, 240, 242, 263, 264, 272
 Kelly, Mary 107
 Kelpšas, Jaunius 182
 Kemežaitė, Birutė 170, 174, 199
 Keturakis, Robertas 74
 Kierkegaard, Søren 160

Kievišas, Jonas 39
 Kymantaitė-Čiurlionienė, Sofija
 Klimka, Libertas 251
 Kolevinskienė, Žydrone 5, 170, 276, 278, 282, 284
 Kondrotas, Saulius Tomas 60,
 Kondratienė, Rimantė 39
 Kralikauskas, Juozas 66, 106
 Krėvė, Vincas 42, 75, 163,
 Krikštopaitis, Juozas Algimantas
 Kriščiūnas, Tadas 20,
 Krivickas, Bronius 74
 Kubilius, Vytautas 59, 74, 77, 78, 92, 150, 151, 152, 169
 Kudirka, Vincas 63, 138,
 Kuizininė, Dalia 8, 96, 118, 170, 199
 Kunčinas, Jurgis 234
 Kunčius, Herkus 76
 Kuolys, Darius 40, 78, 79, 80, 92
 Kuzmickas, Bronislovas 34, 38, 92
 Kvietkauskas, Mindaugas 27, 42, 9, 98, 99, 118,

L

Lacan, Jacques 29,
 Lamartine, de, Alphonse 160
 Landowski, Eric 229, 242
 Landsbergis, Algirdas 13, 70, 113,
 Landsbergis, Vytautas 68, 92
 Lankauskas, Romualdas 74
 Lanthier, Jonas 125
 La Tur, de, Georges 160
 Lapkus, Danas 264
 Lastas, Adomas 55
 Lastauskas 207

Laučius, Vladimiras 95, 118
 Lazdynų Pelėda 40
 Lejeune, Philippe 201, 202, 212
 Lermontov, Michail 42
 Lindė-Dobilas, Julijonas 52
 Lipchitz, Jacques 257
 Litvinaitė, Agnė 186, 199
 Lorrain, Clode 160
 Lotman, Jurij 71
 Lotze, Rudolf Herman 53

M

Maceina, Antanas 24, 27, 49, 55, 921
 Mackus, Algimantas 12, 13, 18, 64, 93, 126, 167, 234, 235, 267
 Mačiulis, Dangiras 102, 118
 Mačiulytė Guilford, Irena 204, **262–273**, 278, 284
 Maingueneau, Dominique 236
 Maironis 24, 42, 141, 163, 164, 166, 175, 233,
 Mamardašvil, Merab 47, 94
 Mann, Thomas 158, 159
 Marcinkevičius, Justinas 61, 62,
 Marcinkevičiūtė, Tautvyda 222, 242
 Markelis, Daiva 262
 Martinaitis, Marcelijus 59, 61, 75, 93, 178, 220,
 Martinkus, Vytautas 5, 8, 13, 17, 37, 244, 272, 234, 278, 279, 280, 284
 Masionis, Antanas 234
 Maslow, Abraham 81
 Mason, Frank
 Matranga, Viktorija 203, 204, 207, 210, 212, 277, 283

Matulevičienė, Saulė 75
 Matulevičiūtė, Aušra 88, 184, 187, 198, 199, 276–277, 282
 Mauriac, Francois 159
 Mazalaitė, Nelė 170, 184,
 Mažvydas, Martynas 42,
 Mekas, Jonas **119–132**, 148, 247, 275, 276, 281
 Meras, Icchokas 86, 93, 104,
 Mickevičius, Adomas 24, 28, 40, 42, 43, 51, 134,
 Mieželaitis, Eduardas 166
 Mikelinskas, Jonas 62, 74
 Mikėnas, Juozas 252, 253
 Miklaszewska, Irena 141
 Milašius, Oskaras 40, 42,
 Miliauskaitė, Nijolė 166, 196, 199, 234,
 Mill, John Stuart 31
 Miłosz, Czesław (Milošas, Česlovas), 25, 28, 40, 42, 91, 97, 98, 99, 107, 110, 111, 112, 115, 118, 134, 135, 147, 149,
 Mindaugas 41,
 Mioliubov, Viktor S. 42
 Miškinis, Antanas 63, 75, 115, 165,
 Mitaitė, Donata 142
 Mykolaitis-Putinas, Vincas 75, 164, 249
 Modigliani, Amedeo 152
 Mohanty, Satya P. 98
 Moi, Toril 190, 199
 Mondeika, Sigita 192
 Mozė 255
 Mucchielli, Alex 216, 242
 Mureika, Juozas 38, 39, 93

Murgeri, Henri 245

N

Nabokov, Vladimir 211

Nagys, Henrikas 76, 165

Nakaitė-Arbačiauskienė, Elena
žr. Alė Rūta

Nakas Viktoras 203, 204, 211, 212,
277

Nazaraitė, Edita 104, 181, **188–**
198, 199, 276, 282

Neisiukas 207

Nėris, Salomėja 75, 130, 164

Nilsen, Anna 193, 198

Nistelis, Jonas Vytautas 62, 63

Nyka-Niliūnas, Alfonsas 59, 109,
118, 129, 132, 150–169, 235, 276,
282

Normanas, Vilis 246, 260

Nuoss, Alexis 214, 242

O

Odisėjas 161, 224

Ostrauskas, Kostas 70, 151

P

Pakalniškis, Ričardas 64, 90, 148

Palubinskas, J. 116

Papievis, Valdas 87, 93, 179,
217–218, 241, 243

Paplauskienė, Virginija 13

Parulskis Sigitas 63, 76

Patron, Sylvie 214, 243

Paul de Man 18

Pavilionienė, Aušrinė Marija 193,
199

Persefonė 161

Petkevičaitė-Bitė 40

Petrošius, Donatas 221, 243

Pilsudski, Josef 257

Pitagoras 47, 48, 155

Pogson, Geoff 27, 93

Poe, Edgar 156

Poisson, Mari 186, 188, 199

Poisson, Sara 186, 188, 199

Propp, Vladimir 248

Proust, Marcel 150, 153, 158, 160,
161, 162, 255,

Pūkelevičiūtė, Birutė 117, 170

Puškin, Aleksandr 42, 134

Quellet, Pierre 214, 215, 227, 242,
243

R

Radauskas, Henrikas 165

Radauskienė, Vera 165

Radvilavičiūtė, Giedra 63

Radzevičius, Bronius 234

Radžvilas, Vytautas 119, 201

Ramoškaitė-Gedienė, Gražina
196, 199

Rastauskas, Rolandas 216

Raževaitė, Aneta žr. Anra, Aneta

Renan, Ernest 23

Rėza, Liudvikas 42, 54

Rickert, Heinrich 53

Rilke, Rainer Maria 158

Rimkus, Vytenis 254, 260

Rubavičius, Vytautas 77, 80, 93

Ruksenas, Al 262

Rūta, Alė 170, 172, 173, 174, 199

S

Saidas, Edwardas W. 98, 262
 Saikuku, Ihara 245
 Saja, Kazys 60, 66
 Sajauskas, Justinas 74
 Samalavičius, Almantas 263, 264, 272
 Santvarienė, Alė 182
 Sartre, Jean Paul 48
 Satkauskytė, Dalia 263, 264, 265, 273
 Savickis, Jurgis 104, 164
 Savukynas Virginijus 26, 93
 Scarff, William 64
 Scheler, Max 53
 Scott, Walter 66
 Sedaitytė, Judita 204, 210, 212, 277, 283
 Sentry, John A. 64
 Sezemanas, Vosylius 101
 Shaw, George Bernard 158
 Sirutavičius, Vladas 95
 Skablauskaitė, Jolita 191
 Sklėrius, Kajetonas 174
 Skrodenis, Stasys 13
 Sluckaitė-Jurašienė, Aušra Marija 104, 114, 115
 Smetona, Antanas 102
 Snyder, Thimoty 22, 26, 43, 93
 Sodeika, Tomas 198
 Sokratas 44
 Speičytė, Brigita 196
 Sprindytė, Jūratė 170, 172, 200
 Sruoga, Balys 24, 52
 Stachniak, Eva 247, 255, 260

Stankus-Saulaitė, Marija 209
 Staponkutė, Dalia 228, **235–241**, 243, 277, 283
 Statkutė de Rosales, Jūratė 33, 50, 93
 Staugaitis, Romualdas 173
 Stein, Gertrude 245
 Stendalis 158
 Strazdas, Antanas 75
 Strielkūnas, Jonas 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 93
 Strindberg, August 158
 Subačius, Paulius 30, 98
 Survilaitė, Janina 178, 179, 200
 Suslavičius, Antanas 81, 93
 Sutema, Liūnė 12, 112, 113, 182, 235, Sverdiolas, Arūnas 101, 118

Š

Šalkauskis, Stasys 24, 55, 101
 Šaltenis, Saulius 60
 Šarakauskaitė, Diana **228–235**, 241, 243
 Šatrijos Ragana 42, 164
 Šeinius Ignas 52, 163, 164
 Šepetys (Sepetys), Rūta 88, 241, 275, 280
 Šilbajoris, Rimvydas 1980
 Šileika (Sileika), Antanas 86, 93, 204, 210, 211, 212, 241, **244–261**, 262, 270, 275, 277, 288, 280, 283
 Šilingas, Stasys 55
 Šimkutė, Lidija 181
 Šiugžda 207
 Škėma, Antanas 64, 70, 103, 116, 264

Šlapelis, Ignas 253, 261
 Šlapkauskaitė, Rūta 245, 260, 265,
 266, 270, 273
 Šliogeris, Arvydas 35, 93
 Špokienė, Diana 179
 Štromas, Aleksandras 55
 Švabaitė, Julija 170, **175–178**, 200

T

Tadie, Jean-Yves 158
 Tagorė, Rabindranath 63
 Tamaliūnaitė-Tamošiūnienė, Aure-
 lija 196, 200
 Tamošaitis, Regimantas 182, 184,
 200
 Tauragienė, Violeta 118
 Tekorius, Alfonsas 37
 Telksnys, Vladislovas 63
 Thiesse, Anne-Marie 215
 Ticianas 160
 Tiffin, Helen 265
 Tihanov, Galin 8
 Tiutčev, Fiodor 42
 Tysliava, Juozas 164
 Tolstoj, Lev 158
 Tönnies, Ferdinand 103
 Trakl, Georg 165
 Trinkūnienė, Inija 251, 261
 Tumėnas, Vytautas 253, 261
 Tūbelytė-Kuhlmanienė, Marija
 170, 174, 200

U

Ulčinaitytė, Eugenija 32
 Undset, Sigrid 163
 Užkalnis, Andrius 241

V

Vaičiulaitis, Antanas 164
 Vaičiūnaitė, Judita 166, 234
 Vaišvilka 41, 66
 Vaitelis, Edmundas 248, 261
 Vaitiekūnas, Dainius 5, 8, 213, 277,
 283
 Vaižgantas 24, 42, 118, 130, 163,
 164
 Valančius, Motiejus 164
 Valantinaitė, Indrė 221, 243
 Valery, Paul 158, 160
 Vanagaitė, Gitana 5, 8, 95, 201,
 204, 275, 276, 277, 281, 282
 Vėbraitytė, Vaiva 203, 209, 212
 Veisaite, Irena 42
 Veličkaitė, Aušra 267
 Venclova, Antanas 148
 Venclova, Tomas 55, 104, 109,
133–149, 216, 225, 243, 247, 275,
 276, 281
 Vienažindis, Antanas 75
 Vienuolis, Antanas 163
 Vydūnas 17, 20, 22, 24, 28, 30, 35,
 77, 78, 93, 94, 104
 Vyšniūnas, Vladas 63
 Vytautas 138

W

Weil, Simone 99
 Wellek, René 29,
 Welsch, Wolfgang 100
 Wenders, Wim 221
 Wieder, Thomas 215, 243
 Windelband, Wilhelm 53
 Woolf, Virginia 159

Z

Zalatorius, Albertas 17, 52, 78, 94
 Zdanys, Jonas 204, **207-208**, 211,
 277, 283

Ž

Žagrakalytė, Agnė 219, 220, 243
 Žemaitė 40, 163
 Žilinskaitė, Vytutė 175
 Žilinskas, Rimas 263, 264, 273
 Žilionytė, Lina 262
 Žilius, Vladas 134
 Žižek, Slavoj 93
 Žukas, Saulius 267

Li-189 Virginija **Balsevičiūtė-Šlekienė**, Vanda **Juknaitė**, Žydronė **Kolevinskienė**, Vytautas **Martinkus**, Dainius **Vaitiekūnas**, Gita-na **Vanagaitė**. Lietuviškumo ribos. Tautinių vertybių kaita XX a. pabaigos – XXI a. pradžios lietuvių (e)migrantų autorių literatūroje : monografija / Lietuvos edukologijos universitetas. Lituanistikos fakultetas. – Vilnius : Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2013. – 296 p.

Santr. angl. – Asmenvardžių r-klė: p. 286–294.

ISBN 978-9955-20-925-6

Monografijoje svarstomi modernios tautos identiteto klausimai literatūroje. Šiandienis lietuviškumas įsišaknijęs istoriniuose lietuvių tautos kultūros kloduose, tačiau jis yra atviras, vienareikšmiškai neapibrėžiamas. Tyrėjų dėmesio akiratyje – pokario lietuvių išeivijos, užsienyje gimusiųjų ir nepriklausomos Lietuvos emigrantų (kurių dalį galima vadinti migrantais) autobiografijos, eseistika, poezija ir proza. Tradicijos ir modernybės sankirtoje pamatiniais gyvo lietuviškumo sandais knygos bendraautorai laiko lietuvių kalbą ir jąja literatūros kūriniuose reiškiamą sąmoningumą, istoriškumą, etniškumą, daugiakultūriškumą.

UDK 821.172(1-87).09

Viršelyje panaudota Telesforo Valiaus iliustracija
Juozo Tysliavos poemai „*Tawa nouson*“

Redagavo Vida Česnulienė
Maketavo *Donaldas Petrauskas*
Viršelio autorė *Dalia Raicevičiūtė*

SL 605. 18,5 sp. I. Tir. 100 egz. Užsak. Nr. 014-030
Išleido Lietuvos edukologijos universiteto leidykla,
T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
Tel. +370 5 233 3593, el. p. leidykla@leu.lt